

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**TÜRK DIŞ POLİTİKASININ DÖNÜŞÜMÜNDE
TURGUT ÖZAL'IN ETKİSİ**

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
DOÇ. DR. IŞIL ARPACI

HAZIRLAYAN
YUNUS EMRE KARACA

MALATYA-2022

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRK DIŞ POLİTİKASININ DÖNÜŞÜMÜNDE
TURGUT ÖZAL'IN ETKİSİ

DOKTORA TEZİ

HAZIRLAYAN
YUNUS EMRE KARACA

DANIŞMAN
DOÇ. DR. IŞIL ARPACI

MALATYA-2022

ONUR SÖZÜ

Doç. Dr. Işıl ARPACI'nın danışmanlığında doktora tezi olarak hazırladığım “Türk Dış Politikasının Dönüşümünde Turgut Özal'ın Etkisi” başlıklı bu çalışmada bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım tüm kaynakları hem metin içerisinde hem de kaynakça bölümünde uygun bir şekilde yer verdiğimi belirtir, onurumla doğrularım.

Yunus Emre KARACA

ÖNSÖZ

1983-1993 arası Turgut Özal dönemi Türk dış politikasının ayrıntılı bir şekilde incelendiği bu çalışma, Özal'a özgü dış politika anlayışının Türkiye'nin geleneksel dış politikasına olan etkilerini neoklasik realist teorinin ileri sürdüğü değişkenlere dayanarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma, liderin kişilik ve düşünce yapısının dış politika çıktılarında önemini kabul etmekle beraber uluslararası sistemin kısıt ve fırsatlarının, stratejik kültür, devlet-toplum ilişkileri ve yerel kurumlar gibi diğer değişkenlerin de dış politika yapım sürecinde oynadığı role dikkat çekmektedir.

Değerli tez danışmanım Doç. Dr. Işıl ARPACI hocama hem insani manada hem de akademik olarak tez konusunun seçiminden tezin yazım süresine kadar olan süreçte verdiği destek, göstermiş olduğu sabır ve kıymetli yorum ve tavsiyelerinden dolayı sonsuz şükranlarımı sunarım. Tez İzleme Komitesi'nde yer alan Prof. Dr. Abdulkadir BAHARÇİÇEK ve Prof. Dr. Recep KARABULUT hocalarıma yapmış oldukları nazik ve yapıcı eleştirileriyle tezin gelişimine katkılarından dolayı içtenlikle teşekkür ederim.

Doktora eğitimim boyunca her zaman varlığını ve desteğini hissettiren sevgili eşim Zehra Küçüköğlü Karaca'ya ve oyun zamanlarında yeterince yanında olamadığım güzel kızım Elif Meva'ya göstermiş oldukları sabır ve fedakarlıkları için sonsuz teşekkür ederim.

TÜRK DIŞ POLİTİKASININ DÖNÜŞÜMÜNDE TURGUT ÖZAL'IN ETKİSİ

Yunus Emre KARACA

İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Malatya 2022

Danışman: Doç. Dr. Işıl ARPACI

ÖZET

Neoklasik realizme göre, uluslararası sistem (bağımsız değişken) ve lider imgesi, stratejik kültür, devlet-toplum ilişkisi, yerel kurumlar gibi yerel dinamikler (ara değişkenler) devletlerin grand strateji tercihlerinde önemli bir rol oynar.

Atatürk anarşik uluslararası sistemde yeni kurduğu devleti hayatta tutmak ve sistemin kısıtlarını aşmak için grand stratejisini “Batılılaşma”, “statükoculuk” ve “Yurtta sulh, cihanda sulh” ilkelerine dayandırmıştır. Atatürk’ün grand stratejisi vefatından sonra gelen liderler tarafından benimsenerek Türkiye’nin geleneksel stratejik kültürüne dönüşmüştür.

Fakat Turgut Özal, 1983-1993 yılları arasında Özalcı grand strateji olarak nitelendirebileceğimiz neo-liberal ekonomi, neo-Osmanlılık, köprü, model ve aktif dış politika gibi politikalarla geleneksel stratejik kültüre meydan okuyan bir dış politika yaklaşımı sergilemiştir. Bu yüzden, bu çalışma 1983-1993 arası dönemde Turgut Özal’ın izlediği grand stratejileri ve Türk dış politikasının dönüşümüne etkilerini neoklasik realist teorinin önerdiği değişkenleri kullanarak analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dış Politikası, Turgut Özal, Neoklasik Realizm, Grand Strateji, Stratejik Kültür

TURGUT ÖZAL'S IMPACT ON THE TRANSFORMATION OF TURKISH FOREIGN POLICY

Yunus Emre KARACA

İnönü University, Institute of Social Sciences, Department of Political Science
and Public Administration, PhD Thesis, Malatya 2022

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Işıl ARPACI

ABSTRACT

According to the neoclassical realism, the international system (independent variable) and the internal dynamics (intervening variables) such as leader images, strategic culture, state-society relations and domestic institutions play an important role in the grand strategy choices of states.

Atatürk based his grand strategy on the principles of “Westernization”, “status quo” and “Peace at home, peace in the World” in order to keep the newly established state alive in the anarchic international system and to overcome the systemic constraints. Atatürk’s grand strategy was adopted by Turkish leaders who come to power after his death and turned into Turkey’s traditional strategic culture.

However, between the years of 1983-1993, Turgut Özal displayed a foreign policy approach that challenged the traditional strategic culture with policies such as neo-liberal economy, neo-Ottomanism, bridge, model and active foreign policy, which we can describe as Özalist grand strategy. Therefore, this study aims to analyze the grand strategies of Turgut Özal between 1983 and 1993 and their effects on the transformation of Turkish foreign policy by using the variables suggested by the neoclassical realist theory.

Keywords: Turkish Foreign Policy, Turgut Özal, Neoclassical Realism, Grand Strategy, Strategic Culture

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ	<i>iv</i>
ÖNSÖZ	<i>v</i>
ÖZET	<i>vi</i>
ABSTRACT	<i>vii</i>
İÇİNDEKİLER	<i>viii</i>
ŞEKİLLER LİSTESİ	<i>xi</i>
KISALTMALAR LİSTESİ	<i>xii</i>
BİRİNCİ BÖLÜM	<i>1</i>
1. ARAŞTIRMA HAKKINDA	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	1
1.2. Araştırmanın Denenceleri.....	3
1.3. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi.....	3
1.4. Araştırmanın Sunuş Sırası.....	3
İKİNCİ BÖLÜM	5
2. KURAMSAL ÇERÇEVE: NEOKLASİK REALİZM VE DIŞ POLİTİKA ANALİZİNE YENİ BİR REALİST YAKLAŞIM	5
2.1. Realizm.....	5
2.1.1. Klasik Realizm.....	5
2.1.2. Neorealizm.....	13
2.1.2.1. Savunmacı Realizm.....	18
2.1.2.2. Saldırgan Realizm.....	19
2.1.3. Neoklasik Realizm.....	21
2.1.3.1. Neoklasik Realizm ve Grand Strateji.....	27
2.1.3.2. Neoklasik Realizmin Dış Politikayı Açıklayan Unsurları.....	28
2.1.3.2.1. Neoklasik Realizmin Bağımsız Değişkeni: Uluslararası Sistem.....	30
2.1.3.2.2. Neoklasik Realizmde Ara Değişkenler.....	33
2.1.3.2.2.1. Lider İmgesi.....	34
2.1.3.2.2.2. Stratejik Kültür.....	39

2.1.3.2.2.3. Yerel Dinamikler	41
-------------------------------------	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM..... 44

3. Türk Dış Politikasının Genel Görünümü..... 44

3.1. Türk Dış Politikasının Geleneksel Stratejik Kültürü	44
3.2. Türk Dış Politikasının Dönemsel Analizi	50
3.2.1. 1923-1938 Atatürk Dönemi	50
3.2.2. 1938-1950 İnönü Dönemi	56
3.2.3. 1950-1960 Menderes Dönemi	61
3.2.4. 1960-1980 İki Darbe Arası Dönem	68

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM..... 72

4. Turgut Özal'ın Siyasi Düşünce ve Perspektifi 72

4.1. Özal İmgesi: Kişiliği ve Düşüncesine Yön Veren Ana Noktalar	72
4.2. Turgut Özal'ın Ekonomik Perspektifi	78
4.3. Turgut Özal'ın Siyasal Perspektifi	82
4.4. Turgut Özal'ın Siyaset Pratiği	86

BEŞİNCİ BÖLÜM..... 94

5. 1983-1993 Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikası 94

5.1. 1983-1991 Arası Sistemik Uyarıcılar	94
5.2. Geleneksel Stratejik Kültüre Meydan Okuma: Özalcı Grand Stratejinin Türk Dış Politikası Üzerine Etkileri	97
5.2.1. Türkiye'nin ABD ile İlişkileri	98
5.2.2. Türkiye'nin Avrupa Birliği ile İlişkileri	110
5.2.3. Türkiye'nin Yunanistan ile İlişkileri	117
5.2.3.1. Limni Krizi	119
5.2.3.2. Davos Süreci	120
5.2.3.3. Mart 1987 Ege Krizi	123
5.2.3.4. Kıbrıs Meselesi	127
5.2.4. Türkiye'nin Ortadoğu ve İslam Dünyası ile İlişkileri	130
5.2.5. Bulgaristan ve Türk Azınlığı Sorunu	140
5.2.6. Körfez Krizi ve 1. Körfez Savaşı	145
5.2.7. Türk Dünyası ile Yakın İlişkiler: Azeri-Ermeni Çatışması	157
5.2.8. Yugoslavya'nın Dağılması: Bosna Hersek Krizi	165
5.2.9. Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile İlişkileri	171
5.2.10. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Anlaşması	172

***ALTINCI BÖLÜM*..... 175**

6. Neoklasik Realizm Üzerinden Özal Dönemi Türk Dış Politikasını

Değerlendirmek 175

6.1. Özal'ın Dış Politika Yaklaşımını Teorik Zeminden Okumak: Özalcı Grand Strateji .. 175

6.2. Türk Dış Politikasının Genel Karakteri İçinde Özal'ı Okumak: Stratejik Kültürde

Değişim ve Dönüşüm..... 187

6.3. Özal'ın Düşünce Perspektifi ve Kişiliği Üzerinden Türk Dış Politikasını Okumak 199

***SONUÇ* 204**

***KAYNAKÇA*..... 208**

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Neoklasik Realist Dış Politika Modeli.....	29
Şekil 2: 1983-1993 Özal Dönemi Türk Dış Politikası Çıktısı.....	176

KISALTMALAR LİSTESİ

- AB:** AVRUPA BİRLİĞİ
ABD: AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ
AET: AVRUPA KÖMÜR VE ÇELİK TEŞKİLATI
AGİK: AVRUPA GÜVENLİK VE İŞBİRLİĞİ KONFERANSI
AI: ULUSLARARASI AF ÖRGÜTÜ
ANAP: ANAVATAN PARTİSİ
AP: ADALET PARTİSİ
AT: AVRUPA TOPLULUĞU
BM: BİRLEŞMİŞ MİLLETLER
CHP: CUMHURİYET HALK PARTİSİ
CIA: MERKEZİ HABERALMA TEŞKİLATI
DP: DEMOKRAT PARTİ
DPT: DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI
DYP: DOĞRU YOL PARTİSİ
ECO: EKONOMİK İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ
FMS: FOREIGN ASSISTANCE ACT
GAP: GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ
HEP: HALKIN EMEK PARTİSİ
HP: HALKÇI PARTİ
İKÖ: İSLAM KONFERANSI ÖRGÜTÜ
İTÜ: İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KEİ: KARADENİZ EKONOMİK İŞBİRLİĞİ
KİT: KAMU İKTİSADİ TEŞEBBÜSLERİ
KKTC: KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ
MDP: MİLLİYETÇİ DEMOKRASİ PARTİSİ
MESS: MADENİ EŞYA SANAYİCİLERİ SENDİKASI
MİT: MİLLİ İSTİHBARAT TEŞKİLATI
MGK: MİLLİ GÜVENLİK KURULU
MHP: MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ
MNP: MİLLİ NİZAM PARTİSİ

MSP: MİLLİ SELAMET PARTİSİ
NATO: KUZHEY ATLANTİK ANTLAŞMASI ÖRGÜTÜ
OPEC: PETROL İHRAÇ EDEN ÜLKELER ÖRGÜTÜ
PASOK: PANHELENİK SOSYALİST HAREKET
PKK: KÜRDİSTAN İŞÇİ PARTİSİ
PNF: İTALYAN FAŞİST PARTİSİ
RCD: KALKINMA İÇİN BÖLGESEL İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ
SALT: STRATEJİK SİLAHLARI SINIRLANDIRAN ANTLAŞMA
SSCB: SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLER BİRLİĞİ
SDI: STRATEJİK SAVUNMA GİRİŞİMİ
SEİA: SAVUNMA VE EKONOMİK İŞBİRLİĞİ ANLAŞMASI
SHP: SOSYAL DEMOKRAT HALKÇI PARTİ
START: STRATEJİK SİLAHLARI AZALTMA ANTLAŞMASI
TBMM: TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ
TCK: TÜRK CEZA KANUNU
THY: TÜRK HAVA YOLLARI
TİKA: TÜRK İŞBİRLİĞİ VE KOORDİNASYON AJANSI
TPAO: TÜRKİYE PETROLLERİ ANONİM ORTAKLIĞI
TSK: TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ
VOA: AMERİKANIN SESİ

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ARAŞTIRMA HAKKINDA

Bu bölümün amacı araştırmanın konusu, önemi, denenceleri, amacı, yöntemi ve sunuş sırasıyla ilgili araştırma hakkında tanıtıcı bilgiler vermektir.

1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Uluslararası İlişkiler disiplinde uluslararası politikayı ve devletlerin dış politika davranışını açıklamaya ve anlamlandırmaya çalışan farklı kuramlar bulunmaktadır. Bunlardan biri olan neoklasik realizm de uluslararası ilişkileri açıklamaya çalışan ve yeni ve önemli bir kuramdır. Neoklasik realizm, hem devlet içi dinamiklere hem de uluslararası sisteme odaklanarak devletlerin grand stratejilerini açıklamaya çalışır (Lobell vd., 2009: ii). Neoklasik realizm, devletlerin içinde buldukları uluslararası sistemi anarşik bir yapı olarak tanımlar. Neoklasik realistlere göre, uluslararası sistemin yapısı ve göreceli güç dağılımı devletlerin dış politika çıktılarında önemli bir değişken olarak yer alır. Ancak neoklasik realistler devletlerin dış politika yapım sürecinde sistemin yapısının ve göreceli güç kapasitesinin etkisinin dolaylı ve karmaşık olduğu iddiasındadır (Rose, 1998: 146). Bu yüzden neoklasik realizm sistemin yapısını ve göreceli güç kapasitesinin önemini kabul etmekle beraber, dış politika yapımı sürecinde devlet içi dinamiklerin de - özellikle liderin - oynadığı role dikkat çeker (Jackson ve Sorensen, 2013: 86). Böylece neoklasik realizm uluslararası sistem (bağımsız değişken), lider imgesi, stratejik kültür, devlet-toplum ilişkileri ve yerel kurumlar gibi yerel dinamiklerin (ara değişkenler) bir arada ele alınmasıyla devletlerin dış politika çıktısının (bağımlı değişken) daha net fotoğrafının çekilebileceği iddiasındadır (Lobell vd., 2016: 34).

Anarşik sistemin baskılarını aşmak ve yeni kurulmuş bir cumhuriyeti hayatta tutmak için Atatürk grand stratejisini, “Batılılaşma”, “statükoculuk” ve “Yurtta sulh, cihanda sulh” ilkelerine dayandırmıştır. Atatürk’ün vefatından sonra bu ilkeler kendisinden sonra gelen politika yapıcılar tarafından cumhuriyetin dış politika değerleri olarak benimsenmiştir. Türkiye’nin stratejik kültürü olarak kabul gören bu ilkeler uzun yıllar uluslararası sistemin fırsat ve kısıtlarına karşı verilecek dış politika tepkisinde bir pusula işlevi görmüştür. Fakat 1983’ten 1989’a kadar başbakan ve 1989’dan vefatına kadar cumhurbaşkanı olan Turgut Özal, kendisinden önceki liderlerin aksine Türk dış politikasının geleneksel stratejik kültürünü karşısına alan bir dış politika duruşu sergilemiştir. Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemdeki değişim, Türkiye’nin

çevresinde meydana gelen krizler ve Türkiye'nin iç politikasında yaşanan dönüşümler nedeniyle Özal, mevcut stratejik kültürün uluslararası politikada yaşanan tehdit ve fırsatlara cevap vermede yetersiz kaldığı algısına sahip olmuştur.

Turgut Özal'ın sorumluluğunda başlatılan 24 Ocak Kararları sonucu Türkiye ekonomisi ihracat odaklı serbest pazar ekonomisine geçmişti. Ona göre ekonomik alanda gerçekleşen bu dönüşüm Türk dış politikasının davranış biçiminde de bir değişimi gerekli kılıyordu. Uluslararası sistemin yapısında ise, Amerika ve Sovyetler arasında 1970'lerde başlayan yumuşama yerini 1980'lerin ortalarına kadar tekrar yeni bir Soğuk Savaş'a bırakmıştı. Ancak 1985'te Gorbaçov'un Sovyetleri yeniden güçlendirmek için başlattığı yeniden yapılanma ve açıklık politikaları sonucu Sovyetler Birliği'nin göreceli maddi güç kapasitesi çözüme yaşamış ve nihayet 1991'de Soğuk Savaş sona ermişti. Soğuk Savaş'ın sona ermesi Sovyet tehdidini ortadan kaldırırsa da Türkiye bu kez yeni tehdit ve fırsatlarla yüz yüze kalmıştı. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak Özal, neo-liberal ekonomi, neo-Osmanlıcı, köprü, model ve aktif dış politika gibi grand stratejilere yaslanarak uluslararası sistemin kaotik ortamında Türkiye'yi hayatta tutmak, sistemin kısıtlarını aşmak ve fırsatları değerlendirmek istemiştir. Ancak Özal'ın grand strateji olarak tanımlayabileceğimiz bu politikalar sistemik baskıların, Türkiye'nin göreceli güç kapasitesinin ve Özal imgesinin yanı sıra karar alma sürecinde ve uygulama safhasında yerel dinamiklerin de tesiri altında kalacaktır.

Bu noktadan hareketle, 1983-1993 Turgut Özal dönemi Türk dış politikasında yaşanan değişim ve dönüşümü sağlıklı okuyabilmek ve dönemin net bir resmini çizebilmek için birden fazla faktörün etkisini dikkate almak gerekir. Bu yüzden dönemin Türk dış politikasına çok boyutlu yaklaşmak için bu çalışma, neoklasik realist dış politika modelinin ileri sürdüğü değişkenleri kullanacaktır. Ayrıca genel olarak Türk dış politikası literatüründe neoklasik realist dış politika, stratejik kültür ve grand strateji çalışmalarının yeterince araştırılmadığı ve özelde ise 1983-1993 arası Türk dış politikasının bu teorik yaklaşımlarla incelenmediği dikkat çekmektedir. Bu açıdan geleneksel Türk dış politikasının değişimi ve dönüşümünde Turgut Özal'ın rolünü analiz edecek bu çalışma bu teorik sınırlar içerisinde hareket ederek alana mütevazı bir katkı sağlamayı hedeflemektedir.

1.2. Araştırmanın Denenceleri

D.1. 1983-1993 dönemi Türk dış politikasında Özal'ın kişilik ve düşüncesinin yanında uluslararası sistem ve yerel dinamiklerin de etkisi görülmüştür.

D.2. Özal Türk dış politikasının geleneksel stratejik kültürünü dönüştürmemiş ancak çeşitlendirmiştir.

D.3. Uluslararası sistemin stratejik ortamı ve göreceli güç kapasitesi liderin dış politika tepkilerinde birincil belirleyici unsurlarken, tarihi ve kültürel faktörler dış politika hedeflerine ulaşmak için kullanılan birer araçlardır.

1.3. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu araştırma neoklasik realizmin dış politikayı açıklayan değişkenlerinden yararlanarak 1983-1993 arası dönemde Turgut Özal'ın geleneksel Türk dış politikasının değişimi ve dönüşümüne ne derecede etki ettiğini analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Çalışmada basılı ve elektronik ortamda yer alan kitaplar, makaleler, gazete, resmi belgeler, yayınlanmamış tez ve Youtube gibi çevrimiçi kaynaklardan yararlanılmıştır. Özellikle basın taramasında dönemin yüksek tirajlı gazetelerinden biri olan Milliyet'in arşiv sitesinden faydalanılmıştır. 1983-1993 arası dönemde Milliyet'te yayımlanan Turgut Özal ve Türk dış politikasıyla ilgili haber ve makaleler incelenmiştir. Resmi belge olarak çoğunlukla TBMM Tutanak Dergisi kullanılmıştır. Toplanan veriler eleştirel bakış açısıyla yorumlanmıştır.

1.4. Araştırmanın Sunuş Sırası

Türk dış politikasının dönüşümünde Turgut Özal'ın etkisi başlıklı bu çalışma toplam altı bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde; araştırmanın konusu ve önemi, denenceleri, amacı ve yöntemi ve sunuş sırası gibi "Araştırma Hakkında" genel bilgiler verilmektedir.

Araştırmanın "Kuramsal Çerçeve: Neoklasik Realizm ve Dış Politika Analizine Yeni Bir Realist Yaklaşım" başlıklı ikinci bölümünde, Uluslararası İlişkiler disiplininde klasik realizm, neorealizm ve neoklasik realizmin gelişimi ve argümanları ele alınmıştır. Ayrıca stratejik kültür ve grand stratejinin dış politika analizinde ne anlama geldiği açıklanmıştır. Son olarak dış politika yapım sürecini etkileyen neoklasik realist teorinin bağımsız ve ara değişkenleri incelenmiştir.

Araştırmanın "Türk Dış Politikasının Genel Görünümü" başlıklı üçüncü bölümünde, genel olarak Türk dış politikasının Özal dönemine kadar olan seyrinin kısa

bir fotoğrafı çekilmiştir. Bu bölümde, Atatürk'ün “Batılılaşma”, “statükoculuk” ve “Yurtta sulh, cihanda sulh” ilkelerini kapsayan grand stratejisinin 1923-1938 arası dönemde nasıl gelişim gösterdiği analiz edilmiştir. Daha sonra Türk dış politikasının stratejik kültürünü oluşturan bu ilkelerin Atatürk sonrası dönemde Türk karar alıcıları tarafından ne derecede takip edildiğine değinilerek Özal öncesi döneme dair bir arka plan oluşturulmuştur.

Araştırmanın “Turgut Özal’ın Siyasi Düşünce ve Perspektifi” başlıklı dördüncü bölümünde Özal imgesini şekillendiren hayatı, kişiliği ve düşünce yapısı analiz edilmiştir.

Araştırmanın “1983-1993 Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikası” başlıklı beşinci bölümünde, Türk dış politikasında dikkat çeken önemli vakalar ve krizler ele alınmıştır. Özal’ın anarşik sistemin baskılarını aşmak ve sunduğu fırsatları değerlendirmek için ortaya koyduğu Özalcı grand stratejinin gelişimine, uygulamalarına ve bu stratejinin geleneksel stratejik kültüre nasıl meydan okuduğuna değinilmiştir.

Araştırmanın “Neoklasik Realizm Üzerinden Özal Dönemi Türk Dış Politikasını Değerlendirmek” başlıklı altıncı bölüm toplanan verilerin tartışıldığı bölümdür. Çalışmada neden neoklasik realist teorinin tercih edildiği; uluslararası sistem, Özal’ın kişilik ve düşünce yapısı ve yerel dinamiklerin dönemin Türk dış politika yapım sürecine ve uygulamalarına etkileri; Özal dönemi geleneksel stratejik kültüründe bir değişim ve dönüşümün olup olmadığı neoklasik realist teori üzerinden tartışılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KURAMSAL ÇERÇEVE: NEOKLASİK REALİZM VE DIŞ POLİTİKA ANALİZİNE YENİ BİR REALİST YAKLAŞIM

2.1. Realizm

Modern realizm Birinci Dünya Savaşı sonrası kurumsal düzenlemelerin 1930'lu yıllarda çökmesine bir tepki olarak ortaya çıktı. Realizm İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan yeni düzenle birlikte uluslararası politikanın hem uygulamalarını hem de teorisini açıklamada baskın bir teori olarak yerleşti (Wohlforth, 1994: 91). Alternatif yaklaşımlar görülse de realizm, Uluslararası İlişkiler (UI) disiplinin neredeyse yüzyıl uluslararası politikayı açıklamada kullanılan en baskın teorisi olma konumunu korumuştur. Burchill'e (2005: 31) göre realizm disiplindeki bu baskın konumunu antik filozofların düşünsel mirasına, liberal enternasyonalizm üzerindeki güçlü eleştirisine ve uluslararası diplomaside etkisi görülen pratik yansımalarına borçludur.

Realizm kısaca, uluslararası ilişkileri çıkar ve güç mücadelesi olarak görür ve insan doğasının ve uluslararası hükümetin yokluğunun siyaset üzerindeki kısıtlamalarını vurgulayan bir teoridir. (Donnelly, 2000: 9). Yine de realizm tek bir bütüncül teori değildir. Realist teori geleneğinin içerisinde ortak ana kabuller ve varsayımlar görülse de aralarında analiz seviyesi bakımından bazı nüanslar ve farklılıklar bulunmaktadır (Diez vd., 2010:53). Bu açıdan Uluslararası İlişkiler literatüründe realizm farklı alt gruplar halinde tasnif edilmektedir. Bu bölümde realizmi klasik realizm, neorealizm ve neoklasik realizm olmak üzere üç ana başlık altında inceleyecek olup, realizmin bu üç farklı dalının temsilcilerinin kim olduğunu, varsayımlarının ne olduklarını ve aralarındaki farklara değineceğiz.

2.1.1. Klasik Realizm

“Tüm savaşları bitirecek savaş” (war to end all war) sloganı Birinci Dünya Savaşı sırasında savaşı devletlerin ağzında pelesenk olmuş, nihayet savaş 1918'de sona ermiş fakat arkasında milyonlarca insan kaybı, yıkılan siyasal rejimler ve büyük ekonomik tahribat bırakmıştı. Savaş sırasında söylenen bu meşhur söylem, bu sefer Birinci Dünya Savaşı sonrasında insanoğlunun aynı sefaleti tekrardan yaşamaması için Uluslararası İlişkiler çalışan bilim adamlarına ilham kaynağı olacaktır (Diez vd., 2010: 1-2). Realistler

tarafından idealist veya ütöplast olarak tanımlanan siyaset bilimciler, bu vizyon doğrultusunda “savaşlar neden kaynaklanır” ve “savaşlardan ne gibi dersler çıkarılmalıdır” ve “savaşların önüne nasıl geçilebilir” sorularını sorarak savaşlara çözüm bulmak amacıyla birtakım argümanlar ileri sürmüşlerdir. İdealistlerin bu savları aynı zamanda klasik realizmin idealizme anti tez olarak ortaya çıkışına yol açacaktır (Burchill ve Linklater, 2005: 7-8).

İdealistler iyi huylu insan varsayımıyla analizlerine başlarlar. İdealistlere göre insanlar özünde iyi huyludur bu yüzden savaş iyi huylu insandan değil, uluslararası sistemin hastalıklı yapısından kaynaklanmaktadır. Onlara göre uluslararası sistemdeki bu anomali tedavi edilebilirdi (Diez vd., 2010: 23). İdealistlerin uluslararası ortamda iş birliğinin gerçekleştirilmesi için sundukları reçetede demokratik ulusların yaygınlaşması, kendi kaderini tayin hakkı, açık diplomasi, uluslararası hukuk, serbest ticaret, silahsızlanma, uluslararası örgütlerin kurulması vardır. İdealistlerin bu savları uluslararası ilişkilerde dikkat çekerek, 1920’de Milletler Cemiyeti’nin kurulmasına ve 1928’de savaşları sınırlandırmaya yönelik Briand Kellogg Paktı gibi mekanizmaların oluşumuna ön ayak olmuştur (Jackson ve Sorensen, 2013: 37; MacMillan, 2007: 21-22). Buna karşın, 1930’da Almanya ve İtalya’da faşist yönetimlerin iktidara gelmesi ve bu devletlerin uluslararası sistemde revizyonist arzuları, Milletler Cemiyeti’nin Japonya’nın Mançurya’ya doğru askeri genişlemesini engelleyememesi, 1929’daki ekonomik krizin devletleri korumacı ekonomiye itmesi sonucu dünya ticaretinin daralması ve en nihayetinde İkinci Dünya Savaşı’nın 1939’da patlak vermesi gibi gelişmeler idealistlerin popülaritesini düşürecek ve hayalini kurdukları barışçıl dünya düzenine darbe vuracaktır (Jackson ve Sorensen, 2013: 38-39).

İdealistlerin barışçıl bir dünya düzenine yönelik obsesif düşüncelerine en sert eleştiri klasik realistlerden gelmiştir. Klasik realizm idealizmin iki savaş arası dönemindeki savlarını ütopya olarak görür. (Mansbach ve Taylor, 2012: 10) Klasik realizm de analizine insan doğasından yola çıkarak başlar. Klasik realizme göre idealizmin analizine başlarken varsaydığı insanın özünün iyi olduğuna dair varsayımı kusurludur. Çünkü klasik realistlere göre idealistler fazlasıyla iyimserdir ve güç politikasının önemiyetini göz ardı etmektedir. İkinci Dünya Savaşı idealist savların geçersizliğini gözler önüne sermiştir (Dunne ve Schmidt, 2014: 100).

İnsanın karanlık doğasına vurgu yapan klasik realistler, onu etik değerleri göz ardı eden diğer insanların zararına olacak olsa dahi kendi çıkarı peşinde koşan bencil varlıklar olduğunu iddia eder (Diez vd., 2010: 53). Klasik realistlere göre devletlerde insanın bir yansıması olduğundan devletlerin davranışlarında da aynı eylemlerin görülmesi kaçınılmazdır. Devletlerin ulusal çıkarlarını maksimize etmek için güç peşinde sürekli koşmaları da insanın bu biyolojik dürtüsünden kaynaklanmaktadır (Dunne ve Schmidt, 2014: 103-104). Devletlerin hareket ve eylemlerini düzenleyecek üstün bir otoritenin eksikliği, devletlerin insana benzeyen bu kötü doğasının hüküm sürmesi için özgür bir yaşam alanı sağlar (Elman, 2007: 12). Devletler arasındaki rekabeti ve çatışmayı cesaretlendiren bu yapıyı klasik realistler anarşik bir sistem olarak tanımlar (Kauppi ve Viotti, 2013: 32).

Tarihsel gerçekliklerden ilham aldığını iddia eden klasik realistler, bu varsayımlarının yeni olmadığını iddia ederek düşünsel köklerini antik Yunan dönemine kadar götürür (Elman, 2007:11). Antik Yunan tarihçisi Thucydides, Floransalı düşünür Niccolo Machiavelli ve İngiliz siyaset felsefecisi Thomas Hobbes gibi klasik düşünürleri kendilerine referans alan klasik realistlere göre bu düşünürler eserlerinde insan doğasının temel dürtüsü olan güç politikasının ilk örneklerini çizmişlerdir (Aydın, 2004: 40). Bu klasik düşünürler eserleriyle birlikte detaylı olarak incelendiğinde neden klasik realizme ilham olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Eski bir Atinalı general olan tarihçi Thucydides antik Yunan dünyasında cereyan eden ve dönemin büyük güçleri olan Atina ve Sparta önderliğindeki şehir devletleri arasında M.Ö. 431-404 yıllarında gerçekleşen savaşı anlattığı “Peloponez Savaşları” isimli kitabında savaşın ana nedenlerini anlamaya çalışmıştır. Thucydides’e göre savaşı kaçınılmaz kılan ilk ana sebep güç mücadelesiydi. Atina’nın aşırı güçlenmesini Sparta kendi varoluşuna bir tehdit olarak görüyordu (Thucydides, 2009: 13). Kitabın en çarpıcı bölümü olan “Melian Diyaloğu” güç politikasının önemine dikkat çekerek, bu güç mücadelesinde etik değerlerin nasıl göz ardı edilebileceğine vurgu yapmıştır. Atina’nın işgal öncesi Sparta kolonisi Melos’a gönderdiği elçiler ve Meloslu yetkililer arasındaki diplomatik müzakerede, Atina koşulsuz ve şartsız olarak Melos’un kendilerine teslim edilmesini isterken, Melos ise Atina’nın teklifinin kölelikle eş değer olduğunu ve sorunun devletler arası eşitlik ve adaletle çözülmesini istemiştir. Atinalı elçilerin Melos’lu idarecilere verdikleri cevap bize klasik realizmin en temel ilkelerinin ipuçlarını sunar.

Atinalı elçiler, “adaletin ancak eşit güçte olanlar arasında olacağını” ve “güçlü olanlar sahip oldukları güçle istedikleri şeyi yapabilirler, zayıf olanlar ise çekmeleri gereken acıyı kabullenmek zorundadırlar” cevabını vererek Melos’lu yöneticilerin teklifini reddetmiştir (Thucydides, 2009: 302). Sonuçta Melos, Atina ve onun müttefikleri tarafından saldırıya uğrayıp işgal edilir ve erkekler kılıçtan geçirilip kadınlar ve çocuklar köle olarak satılır (Thucydides, 2009: 307). Melian Diyaloğu, üstün bir otorite yokluğunda devletler arası mücadelede güçsüz kalmanın devletin varlığını nasıl tehlikeye atabileceğini ve liderlerin karar alırken en iyi ve en kötü ihtimalleri hesaba katarak hareket etmesi gerektiğini göstermesi bakımından önemlidir (Jackson ve Sorensen, 2013: 68-69).

Klasik realizme etki etmiş bir diğer düşünür İtalyan Niccolo Machiavelli’dir. Yöneticiler için bir siyasi rehber olan “Prens” adlı kitabında modern klasik realizmin de ele alacağı maddi güç unsurlarının önemine dikkat çekerek, devletin dayanması gerektiği güç çeşitlerinin neler olabileceği üzerinde durmuştur. Machiavelli’ye göre yayılmacı bir devlet başka bir devlet üzerinde hakimiyet kurmak istiyorsa “ya başkalarının ordularıyla ya da devletin kendi ordusuyla, ya talih sayesinde ya da yetenekle” olacağını söyler (Machiavelli, 2009: 15).

Machiavelli kitabın ilerleyen bölümlerinde bir liderin hayatta nasıl kalabileceğini ve iktidarının ömrünü nasıl uzatabileceği üzerine bir dizi öğütler de sıralamıştır. Machiavelli’ye (2009: 93-98) göre, öncelikle bir prens için ideal olanın kendini hem halka sevdirmesi hem de halkının ondan korkmasını sağlamasıdır. İki özelliğin bir arada nadir bulunabileceğini düşünen Machiavelli, eğer tercih etmek durumunda kalırsa korkular olmanın tercih edilmesi gerektiğini ileri sürer. Ona göre, “insanlar kendisini sevdiren kişiye zarar verme konusunda kendisinden korkulan kişiden daha az tereddüt ederler.” Machiavelli prensin hayatta kalabilmesi için biri insana diğeri hayvana ait bir özellik olan sırasıyla yasa ve güç olmak üzere iki yöntemi içselleştirmesini tavsiye eder. Yine prensin tilki ve aslan gibi iki hayvansı tabiatı içselleştirerek, tilki gibi kurnaz aslan gibi güçlü olması gerektiğini söyler. Çünkü Machiavelli’ye göre, “aslan kendisini tuzaklardan, tilki de kurtlardan koruyamaz.” Machiavelli, prensin geleneksel moral ilkelerini gerektiğinde terk etmesinin onun yararına olacağını vurgular. Prens zorunlu hallerde vermiş olduğu sözleri bozabileceğini söyler.

Son olarak klasik realizme ilham veren düşünür İngiliz filozof Thomas Hobbes’tur. Hobbes “Leviathan” adlı eserinde insanda güç peşinde koşma ve gücü maksimum

seviyeye çıkarma isteğinin bulunduğunu ve bu isteğin sebebinin mevcut gücün hayatın devamı açısından insanda şüpheye düşürecek şekilde yetersiz olduğu hissinden kaynaklandığının altını çizer (Hobbes, 2017: 81). Leviathan'da “doğa durumu” kurgusuyla merkezi bir gücün olmadığı toplum durumunu anarşik bir düzene benzeten Hobbes, eşit iki insanın hayatta kalmak veya zevk almak amacıyla benzer ama tek olan bir şeyi istediklerinde çatışmanın kaçınılmaz olduğunu vurgular (Hobbes, 2017: 99-100). Hobbes'a (2017:101-263) göre, “herkesin herkese karşı savaşta olduğu” bu doğa durumunda insanlar hayattan istediği mutluluğu alamazlar, ihtiyaçlarını karşılayamazlar ve sonuçta “yalnız, yoksul, kötü, vahşi ve kısa süreli” bir yaşam sürerler. Hobbes insanın bu sefil ve korku dolu hayattan yani anarşi durumundan aklını ve duygularını kullanarak çıkabileceğini belirtir. Ona göre, insanların tehlikelerden korunması ve mutlu bir yaşam sürmesi, bireylerin ayrı ayrı sahip oldukları tüm güçlerini bir sözleşmeyle devrettiği merkezi bir egemen otoritenin (Leviathan) kurulmasıyla gerçekleşir. Hobbes bu hayali doğa durumu tasviriyle, iç yapıda kaosu ortadan kaldıran devletin meydana geliş biçimini, kuruluş gayesini ve meşruiyetini gerekçelendirmiş olur. Fakat Hobbes bu doğa durumu analizini bu kez devletler arasındaki ilişkilere uyarlayacaktır. Hobbes'a göre krallar ve yönetme yetkisine sahip olanlar devletler arası ilişkilerde bağımsız olduklarını iddia ederek komşularına karşı sürekli şüpheyle yaklaşarak elleri tetikte beklemektedir. Devletin kendi masum vatandaşlarına yasaları ihlal etmediği sürece zarar vermemesini vurgulayan Hobbes, devletlerarası bir savaş durumunda vatandaşı olmayan masum başka bir insana eğer devletine faydasına olacaksa zarar vermesinin doğa yasasının harici bir uzantısı olduğunu ifade ederek yasal olduğunu söyler. Çünkü Hobbes için devletlerarası hukuk ile doğal hukuk arasında hiçbir fark yoktur. Nasıl insanın doğa durumunda can güvenliğini sağlama hakkı varsa, devletinde devletlerarası ilişkilerde kendini güvence altına alma hakkı vardır.

Klasik dönemin siyaset felsefecilerinin fikirleri bir arada değerlendirildiğinde düşüncelerinin nirengi noktasının insan doğası, güç ve anarşi üzerine olduğu görülmektedir. İnsan doğasının kötü bir portresini resmeden bu filozoflar, insan doğası ile devlet arasındaki benzerliğe dikkat çekmişlerdir. İnsan veya devlet bu portre içerisinde anarşik bir yapıda, güç ve çıkarları peşinde koşan ve hayatta kalmak ve güvenliğini sağlamak için etik kurallarını göz ardı etmesi gereken bir varlık olarak betimlenmiştir.

Ancak antik dönemin siyaset filozoflarının bu düşünceleri modern dönemin klasik realist teorisyenlerini etkileyecek ve realist ekolün ilk versiyonunun temellerini atacaktır.

Modern dönemin klasik realizmi İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde devletler arasında ulusal çıkarların uyumunun artık mümkün olamayacağını iyice belirginleştiği bir dönemde ortaya çıkmıştır (Kegley ve Raymond, 2014: 29). İngiliz siyaset bilimci Edward. H. Carr 1939'da yayımlanan "Yirmi Yılın Krizi 1919-1939: Uluslararası İlişkiler Çalışmasına Bir Giriş" adlı çalışmasında idealizmin argümanlarının kusurlu olduğunu ileri sürer. Ulusal çıkarların uyumu doktrinini eleştiren Carr, idealistlerin tüm ulusların ekonomik refahına ve uluslararası barışa katkı sağlayacağına inandıkları serbest ticaret ve Milletler Cemiyeti gibi uluslararası kurumların aslında hegemon bir ulusun ayrıcalıklı konumunu devam ettirmek için kullandığı ahlaki araçlar olduğunun iddia eder (Carr, 2020: 126-131). Britanya'nın 19. yüzyıldaki ekonomik kazanımlarını serbest ticaret yoluyla elde ettiği örneğini veren Carr'a göre, Britanyalı yöneticiler laissez-faire sisteminin önündeki engelleri kaldırmak için ekonomik refahın sadece Britanya'ya değil tüm insanlığın barışına ve ekonomik gelişmişliğine faydalı olduğu tezini şiddetle savunmuşlardır (Carr, 2020: 127-128).

Marx'ın zenginler ve yoksullar (haves and have-nots) benzetmesini devletler arası ilişkilere uyarlayan Carr, objektif temellere dayanmayan ve statükocu devletleri memnun eden bu sözde soyut ilkelerin barışı korumaya yetmeyeceğini mevcut sistemden rahatsız olan revizyonist devletlerin sistemi kendi lehlerine düzeltmek için mücadele edeceğini vurgulayarak idealistleri ütopyacı olarak suçlar (Carr, 2020: 129-132). Gücün önemine de dikkat çeken Carr, uluslararası siyasetin vazgeçilmez ana unsurunun güç olduğunun altını çizerek, gücü elde edenin uluslararası yönetimde de etkin olacağını söyler (Carr, 2020: 151). Carr, askeri, ekonomik ve kanaat oluşturma olmak üzere gücü üç kısma ayırır. Diğer güçler arasından askeri gücün önemine dikkat çeken Carr, uluslararası sistemde her an savaş riskinin bulunmasından dolayı devletin hayatta kalmasının sahip olduğu askeri güçle doğru orantılı olduğuna inanır (Carr, 2020: 153-155).

Carr'ın idealizme yönelik eleştirilerinden sonra klasik realizmin gelişimine önemli katkı sağlayan siyaset bilimci Alman Hans Morgenthau'dur. Morgenthau "Scientific Man Versus Power Politics" adlı eserinde Thucydides, Machiavelli ve Hobbes gibi klasik düşünörlere atıf yaparak, uluslararası politikanın doğasının sonsuz bir hayatta kalma ve güç mücadelesi olduğunu tekrarlar (Morgenthau, 1947: 43). İnsan doğasına vurgu yapan

Morgenthau, insanın doğumundan itibaren gücü arzuladığını ve diğerlerinin efendisi olmak istediğini iddia eder (Morgenthau, 1947: 145). Ulusal çıkar (raison d'etat veya reason of state) kavramına vurgu yapan Morgenthau devletin hiçbir davranış kuralına bağlı olmadığını, devlet adamının yalnız kendi çıkarlarını hesaba katması gerektiğini ve eylemleri etik ilkelerle çatıştığında bile çıkarına olanı seçmesi gerektiğinin altını çizerek (Morgenthau, 1947: 151).

Fakat Morgenthau'nun 1948'de kaleme aldığı "Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace" kitabı klasik realizme katkı sağlayan en önemli temel eserlerden biri olacaktır. Morgenthau (1985: 4-13) kitabında siyasal realizm olarak isimlendirdiği teorisinin altı temel ilkesinin olduğunu öne sürer. Birinci ilkeye göre toplum gibi siyasette kökleri insan doğasından kaynaklanan değişmez yasalarla yöneltilir. İnsan alternatifler arasından kendisine en optimum fayda sağlayacağına inandığı kararları alan rasyonel bir varlıktır. Dolayısıyla dış politikayı analiz ederken kendimizi devlet adamlarının yerine koyarak nasıl bir karar alabileceğini öngörmek ve uluslararası politikanın işleyişine dair teorik çıkarımlar yapmak mümkündür. İkinci olarak, uluslararası siyasette siyasal realizme yön veren ana ilke güç olarak tanımlanan çıkar kavramıdır. Üçüncüsü, güç olarak tanımlanan çıkar kavramı zamana ve mekana bağlı olmayan evrensel bir kategoridir, fakat bu kavramın sabit bir anlamı yoktur. Onun anlamı dış politikanın formüle edildiği siyasi ve kültürel bağlama göre değişir. Dördüncüsü, evrensel ahlaki prensipler devletlerin eylemlerine uygulanamaz. Beşincisi, siyasal realizm belirli bir ulusun ahlaki özlemlerini evreni yöneten ahlaki yasalarla özdeşleştirmeyi reddeder. Son ilkeye göre, siyasal realizm özerk bir alandır ve ekonomi ve hukuk gibi diğer düşünce okulları ile arasındaki fark gerçek ve derindir. Örneğin çıkar bir ekonomistin zihninde zenginliği çağrıştırırken veya bir hukukçu için yasaların eyleme uygunluğu anlaşılırken, siyasal realizm güçle ilişkilendirir.

Morgenthau altı ilkesini sıraladıktan sonra, devlet ve uluslararası sistem düzeyini analiz etmek için güç (power) ve güç dengesi (balance of power) olmak üzere iki önemli temel kavrama yoğunlaşır. Morgenthau uluslararası politikanın güç mücadelesi olduğunu belirterek, bunun insan doğasında var olan bir özellik olduğunu ileri sürer (Morgenthau, 1985: 31). Morgenthau insanın biyolojik doğasında yaşama, üreme ve egemen olma isteğinin bulunduğu altını çizerek, özellikle egemen olma arzusunun aileden devlete kadar toplumun tüm örgütlenme şekillerinde kurucu bir unsur olduğunu iddia eder.

Örneğin işletmeler arasında veya işçi ve işveren arasında her daim güç mücadelesi olduğu gibi uluslararası politikada da güç mücadelesi vardır (Morgenthau, 1985: 39). Bu yüzden devlet adamları neyi amaçlarsa amaçlasınlar güce öncelik vermek zorunda olmaları gerektiğini vurgular (Morgenthau, 1985: 31). Morgenthau iç ve uluslararası politikadaki fark üzerinde durarak, hem iç hem de uluslararası politikada güç mücadelesinin benzer iki ortak özellik olduğunu, ancak iç politik düzenin hiyerarşik bir düzen içermesinden dolayı uluslararası düzene göre daha istikrarlı ve daha az çatışma içerdiğini belirterek uluslararası sistemin anarşik yapısına temas eder (Morgenthau, 1985: 52). Dış politika ve ulusal çıkar arasında bağlantı kuran Morgenthau ulusal çıkar ile tanımlanan dış politikanın ve yeterli bir güçle desteklenmesi gerektiğinin önemine dikkat çeker (Morgenthau, 1985: 586). Son olarak, Morgenthau gücün coğrafya, doğal kaynaklar ve endüstriyel kapasite gibi farklı unsurlarına değinmesine rağmen asıl önemli olanın askeri güç olduğunu vurgular (Morgenthau, 1985: 139).

Morgenthau'ya göre, uluslararası sistemde kendisi üzerinde kısıtlayıcı bir güç bulunmayan tek egemen aktör devlettir. Her bir ulus iç ve dış politikada istediğini yapma özgürlüğüne sahiptir (Morgenthau, 1985: 331). Üstün bir egemen gücün olmadığı bu sistemde, bir devlet uluslararası sistemdeki statükodan memnun değilse statükoyu kendi lehine çevirmek ve daha fazla güç kazanmak amacıyla silahlanmaya gidebilir. Silahlanma aynı zamanda devletler arasındaki güvensizliği ve korkuyu derinleştirir. Mevcut statükodan memnun olan ve bozulmasını çıkarına aykırı gören ve karşı devletin daha fazla güçlenmesini arzu etmeyen diğer devlet bu duruma meydan okuyacaktır. Morgenthau bu tür meydan okumaya karşı devletler silahlanma veya ittifaklar aracılığıyla güç dengesi adını verdiği mekanizmayı kuracağını söyler (Morgenthau, 1985: 187-217). Morgenthau anarşik uluslararası sistemde devletler arasındaki antagonist davranışların güç dengesi aracılığıyla bir dereceye kadar önüne geçilebileceğini ileri sürer. Günümüz dünyasında barışın devam etmesinde uluslararası hukuk ve moral ilkeleri gibi araçların artık işlevsiz kaldığına inanan Morgenthau, güç dengesi mekanizmasının uluslararası sistemde barışın sürekliliği için tek düzenleyici bir araç olduğunu belirtir (Morgenthau, 1985: 27).

Sonuç olarak devleti analizlerinin merkezi konumuna koyan klasik realizm anarşik bir sistemde devletlerarasındaki çatışmacı davranışın devletin güç elde etme arzusundan kaynaklandığını, bunun altında yatan temel sebebi ise insanın kusurlu doğasına

atfetmektedir. Fakat klasik realizm uluslararası ilişkileri açıklamadaki baskın konumunu yaklaşık yirmi yıl sürdürebilmiş ve klasik realistlerin dünyada yaşanan yeni gelişmeleri açıklamadaki başarısızlığı neorealizmin ortaya çıkışına yol açmıştır.

2.1.2. Neorealizm

Schmidt'e (2013: 15) göre, 1970'lerde klasik realizmin devletin tek egemen aktör olduğu iddiası, askeri ve güvenliği önceleyen yüksek politika (high politics) ve alçak politika (low politics) ayrımı ve anarşik uluslararası ilişkilerin çatışmacı doğası üzerine olan varsayımları uluslararası politikada ortaya çıkan yeni gelişmeleri açıklamada yetersiz olduğu görüldü. Gerçekten de 1960 ve 1970'li yıllara baktığımızda, İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası örgütlerin sayılarının hızlı bir şekilde artmış, 1970'te üçüncü dünya ülkeler olarak tanımlanan ve petrol ihraç eden ülkelerin yol açtığı petrol krizinin petrol ithal eden devletlerin ekonomilerini ciddi bir şekilde etkilemiştir (Ainley ve Brown: 2005: 33-37). Aynı dönemler arasında sömürge devletlerinin bağımsızlık kazanmasıyla uluslararası ilişkilerde yeni aktörlerin sayısı hızla artmaya başlamıştı (Küçük, 2019: 214). Uluslararası sistemde yaşanan bu olguları klasik realizmin varsayımları ile açıklamak zorlaşmıştı. Bu gelişmelerin sonucu olarak, 1980'lerin ilk yıllarında Uluslararası İlişkiler disiplininde yapıyı ön plana alan neo-liberalizm ve Marksizm gibi yeni yaklaşımlar alternatif bakış açıları sunarak, klasik realizmin devlet merkezli yaklaşımına sert eleştiriler yönelttiler (Schmidt, 2013: 15).

Bu iki yaklaşımın tezlerini kısaca açıklamak gerekirse, neo-liberalizm küreselleşen dünyada artık uluslararası ve ulus aşırı örgütlenmelerin devletin tek aktör rolünü erozyona uğrattığını, serbest ticaretin yaygınlaşması sonucu devletler arasında ekonomik karşılıklı bağımlılığın arttığını belirtir. Anarşik uluslararası sistemin varlığını kabul eden neo-liberalizm, realizmin iddia ettiği gibi sistemin sürekli çatışma içermediğini iş birliğinin olabileceğini ve devletlerin iş birliğinde görece kazanca göre değil mutlak kazançlara bakarak hareket edeceğini ileri sürer (Lamy, 2014: 132-133). Marksist yaklaşıma gelince, Marksist teorisyenler uluslararası ilişkilerdeki çatışmacı durumu ekonomik yapı üzerinden okumaktadır. Az gelişmişlik ve kalkınma problemleri üzerinden analizine başlayan Marksist paradigma, Marx'ın toplumsal yapıyı tarif ederken kullandığı alt yapı ve üst yapı ilişkilerini kapitalist uluslararası sisteme uyarlamıştır. Marksist yaklaşımın iddia ettiği kurama göre, uluslararası sistemde ekonomik düzen merkez gelişmiş ülkeler

tarafından kurulmuş olup, oyuna sonradan dahil olan az gelişmiş çevre ülkeleri bu sistemin döngüsü içerisinde sürekli sömürülmekte ve bu yüzden ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirememektedirler. Bu yüzden Marksist yaklaşım klasik realistlerin iddia ettiği gibi anarşik sistemde devletler arasındaki ilişkilerin eşitlik ve egemenlik ilkelerine göre değil tam tersi hiyerarşik ve sömürüye dayalı yürütüldüğü iddiasında bulunur (Küçük, 2019: 207-218).

Böylece, neo-liberalist ve Marksist argümanlar dönemin uluslararası ilişkilerini açıklamada dikkat çekerken, klasik realizmin cazibesi ise azalmaktaydı. Bunun bir sonucu olarak uluslararası yapıyı analizlerinin ana merkezine koyan realizme yeni bir soluk getirecek olan neorealizm realizmin içerisinde yeni bir ekol olarak ortaya çıktı (Schmidt, 2013: 15). Neorealistler, devletlerin güç için mücadele ettiğini kabul ederek klasik realistlerle aynı ana fikre sahip olmalarına rağmen, güç mücadelesinin nedenini insan doğasına bağlamazlar (Dunne ve Schmidt, 2014: 104). Buna paralel olarak, neorealistler politikayı iç ve dış boyutlar şeklinde iki kısma bölerek, devletlerin iç yapılarının uluslararası politika üzerindeki etkisini küçük görürler (Chiaruzzi, 2012:41). Yani, neorealistler dış politikada kararı kimler aldığı ve devletlerin rejim tiplerinin ne olduğu gibi faktörlere uluslararası ilişkilerde analizlerinde yer vermezler. Bunun yerine neorealizm, devletleri güç peşinde koşmaya iten temel faktörün uluslararası sistemin yapısı olduğu görüşüne sahiptirler. Uluslararası sistem onlara göre devletlerin birbirine saldırmalarını engelleyecek hakim bir otoritenin olmadığı ve devletlere hayatta kalmak için güç peşinde koşmaktan başka alternatif sunmayan anarşik bir sistemdir (Mearsheimer, 2013: 78).

1979 yılında yayımladığı “Uluslararası Politika Teorisi” isimli kitabıyla uluslararası sistemin yapısının devletler arasındaki ilişkilere etkisini kapsamlı bir şekilde inceleyen ve neorealizmin bu temel kabullerini geliştiren en önemli siyaset bilimci Kenneth N. Waltz’dır. Waltz uluslararası sistemin yapısının birimlerin davranışlarını etkilediğini iddia ederek genel geçer bir teori inşa etmeye çalışır. Önce sistemi tanımlayan Waltz, sistemin yapı ve etkileşen birimlerden oluştuğunu söyler (Waltz, 1979: 79). “Yapı ise sistemin parçalarının düzenlenişini tanımlar” (Waltz, 1979: 81).

Waltz uluslararası politikanın üç ilkesinin olduğunu ileri sürer. Birincisi, uluslararası sistemin düzenleyici ilkesi ile ilgilidir. İç siyasal yapılar kurumlar arasındaki üst ve ast ilişkisi bakımından hiyerarşikken, uluslararası sistemin yapısı anarşıktır.

Anarşik sistemde bütün birimler eşittir ve üstün bir otoritenin olmadığı durumu tanımlar (Waltz, 1979: 88). Devletlerin sınırsız amaçlarının olabileceğini belirten Waltz, anarşik sistemde devletin birincil amacının hayatta kalmak olduğunu varsayar. Çünkü Waltz'a göre hayatta kalmak diğer amaçlara ulaşılması için bir ön koşuldur. Sonuç olarak, hayatta kalma güdüsü bir devlet davranışıdır, bu davranışı belirleyen unsur sistemin anarşik yapısıdır (Waltz, 1979: 91-93). İkinci ilke birimlerin karakteristik özelliğidir. Hiyerarşik sistemde birimlerin işlevleri ast üst ilişkisi bakımından farklılaşırken, uluslararası sistemde devletler işlevsel olarak farklılaşmazlar (Waltz, 1979: 93). Uluslararası sistemin egemen aktörü olan devletler yasa çıkarma ve vatandaşlarına hizmet sağlama gibi işlevleri yerine getirmede benzerken, küçük, büyük, zengin ve fakir gibi biçimsel kapasitelerine göre ise birbirlerinden farklıdırlar (Waltz, 1979: 96). Waltz'un son ilkesi kapasitelerin dağılımı üzerinedir. İşlevsel olarak benzer görevleri yerine getiren devletler kapasitelerine göre farklılaşırlar. Kapasite birimlerin özniteliklerini verirken, kapasitenin dağılımı sistemin bir niteliğidir. Kapasite dağılımı birimlerin etkileşimlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Waltz kapasite dağılımının uluslararası sistemdeki ittifakların biçimine, sistemin iki kutuplu veya çok kutuplu olup olmamasına etki edeceğini vurgulayarak, devletlerin de güçlerine göre bu sistem içerisinde yer alacağını belirtir (Waltz, 1979: 97-98). Waltz bu yüzden "devletlerin devrimci mi, meşru mu, otoriter ya da demokratik, ideolojik veyahut pragmatik olup olmadıkları" sorusunu sormadığını, sadece düzeni oluşturan yapıyı ve devletlerin kapasitelerini göz önüne aldığını söyler (Waltz, 1979: 99). Waltz böylece uluslararası yapının sabit unsurlarının anarşi ve benzer işleri yerine getiren birimler yani devletler olduğunu ifade ederken, kapasitenin göreceli dağılımını da sistemin güç dengesini değiştirecek nedensel bir değişken olarak ele alır (Lobell vd., 2016: 38).

Waltz "Man, the State and War" isimli eserinde savaşların nedenini insan, devlet ve sistem olmak üzere üç imge üzerinden analiz eder. Waltz üçüncü imgesinde sistemi betimler. Hobbes'tan yola çıkarak devletlerin içinde bulunduğu durumu üstün bir otoritenin olmadığı bir savaş hali olarak görür. Devletler anarşik sistemde hedeflerine ulaşmak için uygun bir zamanda güç kullanabilir. Waltz devletlerin güce karşı güç kullanarak hazırlıklı olması gerektiğini aksi taktirde zayıf kalmanın bedelini ödeyeceğini ileri sürer (Waltz, 2001: 160). Waltz savaş halinden anlatmak istediği sistemde sürekli bir savaşın var olmasından ziyade her an bir devletin savaş kararı almaya yetkin

olabileceğidir (Waltz, 1979: 102). Waltz üstün bir otoritenin olmadığı bu sistemde devletlerin ancak kendine yardım ederek (self-help) hayatta kalabileceğini belirtir (Waltz, 1979: 104).

Uluslararası sistemde devletlerin neden iş birliği yapamayacağını açıklayan Waltz, devletlerin kazancı bölüşürken, “ikimizde kazanacak mıyız?” sorusu yerine “kim daha fazla kazanacak sorusu?” sormalarından kaynaklanır (Waltz, 1979: 105). Devletlerin mutlak kazanç (absolute gains) yerine göreceli kazanç (relative gains) odaklı yaklaşımlarının nedeni birbirlerine karşı güvenmemelerinden kaynaklanır. Kendine yardım kuralının geçerli olduğu bir sistemde, bir devlet olası bir iş birliği durumunda karşı tarafın kendinden daha fazla kazanması durumunu istemez. Çünkü karşı devletin daha fazla oranda elde edeceği kazanç kapasitesinde de artırıma neden olacağından, yeni ortaya çıkacak şartların kendi güvenliğini riske atacağını hesap eden diğer devleti tedirgin eder ve sonuç olarak iş birliği ihtimali ortadan kalkar (Waltz, 1979: 106).

Waltz anarşik sistemde “güç dengesi teorisini” uluslararası politikanın kendine özgü teorisi olarak niteler. Güç dengesinin sistemde etkileşim içinde olan iki veya üç birimin olması durumunda ortaya çıkacağını belirten Waltz, kendine yardım ilkesinin olduğu bir sistemde refahını sağlamada başarısız ve kendilerini tehlikelerden koruyamaya yetecek güçleri olmayan devletlerin karşı karşıya kalacakları kötü bir senaryodan sakınmak için güç dengesi arayışına yöneleceklerini vurgular. Waltz dahili ve harici olmak üzere iki türlü dengelemeden bahseder. İç dengeleme bir devletin diğer devletleri taklit ederek kendi askeri kabiliyetini geliştirme, ekonomik gücünü artırma ve akıllı stratejiler geliştirmeyi içerirken, dış dengeleme mevcut ittifakı sağlamlaştırma ve genişletme ya da karşı ittifakı zayıflatma ve daraltmayı kapsar (Waltz, 1979: 118). Waltz güç dengesinin devletlerin diplomatik çalışmaları sonucu olsun veya olmasın devletlerin iradeleri dışında geliştiğini söyler. Çünkü güç dengesi, aktörlerin anarşik sistemde birbirleriyle etkileşimlerinin kaçınılmaz bir sonucudur (Waltz, 1979: 119-120). Sonuç olarak Waltz’a göre, anarşik bir sistem ve bu sistemi oluşturan birimlerin hayatta kalma istekleri gibi iki temel şart güç dengesinin oluşumunu kaçınılmaz kılar (Waltz, 1979: 121).

Waltz gücün bileşenlerinden de bahseder. Güç askeri, ekonomik, nüfus, toprak büyüklüğü, gelir kaynağı, siyasi istikrar ve siyasi ustalık gibi çeşitli unsurlardan oluşur. Birimlerin güçlerinin uluslararası sistemdeki dağılımı da sistemin iki veya çok kutuplu

olup olmaması gibi yapısını belirler (Waltz, 1979: 131). Örneğin güç iki devletin elinde toplanmışsa iki kutuplu, ikiden fazla devletin elinde dağılmışsa çok kutupludur. Sistemin istikrarı açısından iki kutuplu sistem çok kutuplu sistemden daha istikrarlıdır (Waltz, 1979: 161). Çok kutuplu sistemde güç sayısı arttıkça tehditlerde belirsizlik ve ittifak saflarında ani bozulma ve değişimler meydana gelir (Waltz, 1979: 165). İki kutuplu sistemde ise kestirmeler daha kolay ve belirsizlikler daha azdır. İki kutuplu sistemde büyük güçler müttefiklerin güçlerinden ziyade daha çok kendi kapasitelerine güvenirlir ve iç dengeleme dış dengelemeden önce gelir (Waltz, 1979: 168). Waltz tarihte iki kutuplu bir sistemin yalnızca bir kez ortaya çıktığını iddia eder. Waltz'a göre 1945'e kadarki dönem çok kutuplu ve sonrası da SSCB ve ABD'nin liderliğinde ittifakların oluşturduğu iki kutuplu bir sistemdir (Waltz, 1979: 162-163). Waltz SSCB ve ABD arasındaki ideolojik farklılıklara rağmen sistemin bir etkisi olarak Soğuk Savaş boyunca benzer davranışlar sergilediğini ileri sürer. İki devletinde silahlanma politikaları ve dış müdahaleleri buna verilebilecek en net örneklerdir (Waltz, 1993: 45-46).

Waltz'dan sonra bir diğer neorealist kuramcı Robert Gilpin'dir. Gilpin "War and Change in World Politics" kitabında uluslararası sistemin yapısının nasıl değişeceğini analiz eder. Gilpin kitabının başında ilkin sosyal ve siyasi sistemlerin oluşumu ile uluslararası sistemin oluşumu arasındaki benzerliğe dikkat çeker. Gilpin'e göre aktörler sosyal ilişkiler geliştirmeye eğilimlidir. Sosyal etkileşimler aracılığıyla bir dizi siyasi ve ekonomik çıkar elde etmeyi umarlar. Sosyal etkileşim aynı zamanda sosyal sistemleri inşa eder. Uluslararası sistemde devletlerin etkileşimiyle oluşturulmuş bir sistemdir. Devletler göreceli güçlerine göre sistemde diğer aktörlerden daha fazla veya daha az çıkar elde ederler. Devletler sistemin kısıtlamalarından etkilenir. Bir devletin çıkarı daha güçlü bir devletin çıkarı ile kesiştiğinde çatışmanın gerçekleşmesi olasıdır. Fakat zamanla ekonomik, teknolojik ve diğer benzeri gelişmeler aktörlerin çıkarlarında ve güç dengelerinde değişmelere yol açabilir. Bu durumda gücü artan aktör mevcut sistemi değiştirmenin kendine daha fazla güç sağlayacağını varsayarsa sistemi değiştirmek için çaba harcayacaktır (Gilpin, 1981: 9).

Gilpin, aktörü değişim istemeye veya mevcut statükoyu devam ettirmeye neden olacak birkaç varsayımda bulunur. Birincisi sistemin istikrarı mevcut güçleri memnun ediyorsa değişim için bir neden yoktur. İkincisi devletler fayda maliyet hesabına göre hareket eder. Yani net kazanç beklentisi varsa değişim için çaba harcayacaktır. Üçüncüsü

uluslararası sistem karasal, siyasi ve ekonomik genişleme yoluyla değişir. Bu değişim marjinal faydaya ulaşmaya kadar sürer (Gilpin, 1981: 10). Dördüncüsü, değişim sonrası statükonun devamını sağlayacak maliyetlerin artmasıdır. Beşincisi uluslararası sistemde şayet bir eşitsizlik varsa, sistemin değişmesi ve yeni bir güç dağılımının ortaya çıkması yüksek bir olasılıktır (Gilpin, 1981: 11). Ek olarak Gilpin uluslararası sistemde yeni düzenlemelere yol açacak ana unsurun hegemonik bir savaşla olacağını belirtir. Ancak Gilpin, savaşın hemen yeni bir uluslararası düzeni tesis etmeyebileceğini, bir geçiş döneminin olabileceğinden bahseder. Örneğin İngiliz Barışının (Pax Britannica) yerini Amerikan Barışının (Pax Americana) alması uzun sürmüştür (Gilpin, 1981: 198).

Özetle Waltz ve Gilpin, klasik realizmin gözden düştüğü bir dönemde sistemin birimler üstündeki etkisini ve sistemin nasıl değişeceğini analiz ederek, realizme yeni bir soluk getirmişlerdir. Yine de neorealizm uluslararası ilişkilerin yapısını açıklamada tek bir bakış açısına sahip bir teori değildir. Neorealizm, uluslararası sistemde hayatta kalmak için gücü araç olarak gören savunmacı realizm (defensive realism) ile amaç olarak değerlendiren saldırgan realizm (ofensive realism) olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.

2.1.2.1. Savunmacı Realizm

Neorealist teoriye göre, kendine yardım kuralının geçerli olduğu anarşik sistemde devletlerin birincil amacının hayatta kalmak olduğunu belirtmiştik. Fakat neorealizm içerisinde bu stratejik amacın nasıl gerçekleştirileceği üzerinde farklı görüşler hakimdir. Bu görüşlerden ilkinin Waltz'un savunmacı realizmi oluşturmaktadır. Savunmacı realizm anarşik sistemde güvenliği en öncelikli amaç olarak görür. Devletler hayatta kalmalarını garantiye aldıkları sürece, zenginlik ve güç gibi diğer ikincil amaçlarını da gerçekleştirebilir. Güç bu bakımdan amaç değil güvenliği sağlayacak bir araçtır (Waltz, 1979: 126).

Eğer bir devlet konumunu korumak yerine gücü amaç edinip gücünü artırma stratejisi izlerse, başka devletler onun peşine takılmaktan ziyade (bandwagoning) dengeleme (balancing) stratejisini izleyeceklerdir. Çünkü hiçbir büyük güç diğer gücün kazanmasını ve lider olmasını istemez ve bu sebeple güç artırımına giden devleti tehdit olarak görecektir. Fakat zayıf devletler dengeleme stratejisi ile oluşturdukları koalisyonlarda kendilerini daha güvenli ve değerli hissederler. Burada dikkat edilmesi gereken önemli husus oluşturdukları koalisyonun gücünün, kendilerini savunmaya veya

güç artırıma giden devleti caydırmaya yetecek kadar olmasıdır. Aksi taktirde güvenlikleri yine tehlike altındadır. Pelopones Savaşı sırasında ortaya çıkan dengeleme stratejisini örnek veren Waltz, Atina'nın güç artırımına gitmesi diğer Yunan devletlerinin Sparta'nın çatısı altında toplanmaya itmiştir. Savunmacı realistler için sonuçta devletlerin hedefi gücü artırmak değil, anarşik sistem içerisinde yeterli bir güçle sistemdeki pozisyonlarını güvenceye almaktır (Waltz, 1979: 126-127).

2.1.2.2. Saldırgan Realizm

Saldırgan realizm Waltz'un ortaya koyduğu neorealist argümanlarının bir kısmına katılsa da gücü maksimum seviyeye çıkarmanın önemine dikkat çekerek savunmacı realist görüşten ayrılır. Saldırgan realizmin önde gelen isimlerinden olan John Mearsheimer, ekonomide para ne kadar değerli bir birimse, gücün de uluslararası politika da o derece de değerli bir birim olduğunu belirtir. Ona göre devletler güç için mücadele eder (Mearsheimer, 2001: 12).

Mearsheimer "The Tragedy of Great Power Politics" kitabında saldırgan realizmin varsayımlarını ele alır. Saldırgan realizme göre, uluslararası sistem büyük güçleri sistem içerisinde hegemon bir aktör olmaya ve güç için rekabet etmeye teşvik eder (Mearsheimer, 2001: 21). Mearsheimer bu iddiasını beş varsayım üzerinden kurgular. Birinci varsayıma göre, uluslararası sistem devletlerden daha üstün merkezi bir otoritenin olmadığı anarşik bir sistemdir. İkinci varsayım, devletlerin yapıları gereği birbirlerine zarar vermesine veya yok etmesine yol açacak saldırı amaçlı askeri donanımlara sahip olmasıdır (Mearsheimer, 2001: 30). Üçüncü varsayım, devletler diğer devletlerin niyetlerinin ne olduğundan hiçbir zaman emin olamazlar. İyi bir niyete sahip bir devletin bir gün askeri kapasitesini saldırı amaçlı kullanmayacağına kimse garanti veremez. Dördüncü varsayım, büyük güçlerin birincil amacı hayatta kalmaktır. Devletler birçok saik peşinde koşarlar, ancak diğer güvenlik dışı amaçlarının gerçekleşmesi hayatta kalmasına bağlıdır. Beşinci ve son varsayıma göre, büyük güçler rasyonel aktörlerdir. Bir aktör diğer aktörlerin davranış tercihlerinin kendi güvenliğine olası etkilerini hesap ederek kısa ve uzun vadede stratejisini oluşturur (Mearsheimer, 2001: 31).

Mearsheimer'e göre, bu beş varsayım bir kaba koyulup karıştırıldığında ortaya çıkan sonuç, büyük güçleri saldırı amaçlı düşünmeye ve hareket etmeye iter. Ona göre bu davranışın altında yatan nedenler korku, kendine yardım (self-help) ve güç artırımındır.

Devletler birbirlerinden korkarlar. Çünkü her devletin her an bir savaşı başlatacak kendine münhasır askeri kapasitesi vardır. Bu yüzden devletler birbirlerine karşı her daim şüphe içerisindeyler. Uluslararası sistemde devletlerin “911” gibi aradığında hemen yardımına gelebilecek bir polis veya jandarma gücü yoktur. Devletler üstü bir kuvvetin yokluğunda devletlerin güvenecekleri tek unsur kendine yardım ilkesidir (Mearsheimer, 2001: 32). Çünkü uluslararası politikada “Tanrı ancak kendilerine yardım edenlere yardım eder.” (Mearsheimer, 2001: 33). Mearsheimer kendine yardım kuralının ittifak oluşturma stratejisini dışarda bırakmayacağını belirtir. Buna rağmen uluslararası politikada ittifak stratejisinin kayganlığına dikkat çekerek bugün dost olanların yarın düşman veya düşman olanların yarın dost olabileceğini vurgular (Mearsheimer, 2001: 33). Mearsheimer, korkunun ve kendine yardım kuralı sisteminde hayatta kalmanın en iyi yolunun en güçlü olmak olduğunu söyler. Ne kadar güçlü olunmalı sorusuna ise, diğer büyük gücün saldırısını saf dışı bırakacak kadar cevabını verir (Mearsheimer, 2001: 33-35).

Savunmacı realistlerin saldırgan devletlerin sistemin kısıtlamaları sonucu cezalandırılacağı ve saldırganlığının kendi yıkımına (self-defeating) neden olacağı eleştirisini reddeden Mearsheimer, tarihteki 63 savaşın 39’unu saldırgan devletlerin kazandığını belirtir (Mearsheimer, 2001: 39). Son olarak, uluslararası sistemde ideal olanın bütün sistemdeki devletlere hakim olacak kadar güçlü olmak olduğunu, ancak hiçbir devletin tüm sistemi kontrol edecek askeri ekipman ve donanıma sahip olmadığını vurgular. Bu sebeple, ona göre en uygun seçenek küresel hegemon olmak yerine kendine yakın kara ve deniz bölgelerinde bölgesel hegemon olmaktır (Mearsheimer, 2001: 40-41).

Son tahlilde, Mearsheimer’in saldırgan realizmiyle Waltz’un savunmacı realizmini kıyaslırsak, görüleceği üzere saldırgan realizm gücün maksimum düzeye çıkarılmasının devletleri anarşik sistemde hayatta tutacağını iddia ederken, savunmacı realizm ise tam tersi olarak makul ve diğer devletleri güvenlik ikilemine sokmayacak bir gücün gerekliliğinden bahseder. Genel olarak neorealist argümanlarda akılda tutulması gereken önemli iki nokta vardır. Her iki teorinin de sistemdeki büyük güçleri dikkate alıp küçük devletleri analizlerine dahil etmemesidir. Waltz uluslararası politikanın büyük güçler tarafından şekillendiğini ileri sürer (Waltz, 1979: 94). Aynı şekilde Mearsheimer, teorisini büyük güçlerin siyaseti üzerine kurguladığını çünkü uluslararası politikaya en

çok bu devletlerin etkilediğini öne sürer (Mearsheimer, 2001: 5). Bu bakımdan klasik realizmin güç dengesi anlayışı ile neorealizmin güç dengesi anlayışı arasındaki farkı şu şekilde açıklayabiliriz. Klasik realizmde güç kapasitesinin göreceli dağılımı sistemin bütünüyle açıklanamaz. Dengeleme (balances) ve dengeleyememe (imbalances) problemi spesifik devlet ittifaklarının bir yansıması olup, sistemin bütününe atfedilmez. Bunun aksine neorealizm gücün dağılımını sistemin bütünüyle yani büyük güçlerin sayıları ile ölçülen kutupluluk kavramıyla açıklar (Scheweller, 2003: 331).

İkinci önemli nokta, her iki neorealist ekolde devletlerin özellikleri, iç yapıları ve liderlik gibi faktörlerin dış politikaya etkilerini göz ardı eder. Waltz birimlerin özelliklerinden yola çıkarak uluslararası sonuçları açıklayan teoriler indirgemeci olarak bulurken, kendi teorisini ise sistemik teori olarak görür. Waltz'a göre, indirgemeci teoriler uluslararası sonuçları açıklarken odak noktasını birey ve ulusal seviyeye verirler. İndirgemeci teoriler, birimlerin ayrı ayrı davranışlarının etkilerinin toplamının uluslararası sonucu verdiğini savunurlar. Buna ek olarak, birimlerin davranışlarının da yine kendi iç dinamikleri ve özellikleri analiz edilerek anlaşılır iddiasındadırlar (Waltz, 1979: 60). Ancak Waltz, devletlerin iç yapılarına bakarak uluslararası politikadaki dinamikleri anlamamanın ve uluslararası sonuçlardaki sürekliliği ve tekrarları açıklamamanın imkansız olduğu görüşündedir (Waltz, 1979: 65-66). Saldırgan realizm bireyleri ve iç politik yapıları göz önüne almadığını, devletleri kapalı kutular (black boxes) veya yapıları aynı olan bilardo topları (billiard balls) olarak gördüğünü belirtir. Çünkü uluslararası sistemin kısıtlamaları devletlere küçük bir tercih hakkı tanır. Sistem devletleri demir bir kafese hapsolmuş mahkumlar olarak bırakır. Mearsheimer'a göre, teorinin amacı büyük güçlerin geçmişte nasıl davrandığını gelecekte de nasıl davranacağını açıklamaktır (Mearsheimer, 2001: 11-12).

2.1.3. Neoklasik Realizm

1945 ve 1990 arası dönemde ABD ve SSCB'nin sistemde başat aktör olma yarışını iyi okuyan neorealist teori, Soğuk Savaşın bitimiyle beraber disiplinde gözden düşmeye başladı (Lebow, 2013: 59). 1989'da ABD ve SSCB arasındaki iki kutuplu yapı hegemonik bir savaş olmadan ortadan kalkmıştı. Sovyetlerin çöküşü sonrası sistem ABD'nin rakibinin olmadığı tek kutuplu bir yapıya dönüşmüştü (Ikenberry vd., 2009: 1). Buna ek olarak, Gorbaçov'un yeniden yapılanma (perestroika) ve açıklık (glasnost)

politikaları Sovyetlerin çöküşünü hızlandırırken, iç dinamiklerin dış politikaya etkisini gözler önüne serdi (Rosa, 1998: 159). Realizm değer kaybederken, aksine liberal ve inşacı teorilere olan ilgi artmaya başladı. 1990'larda Avrupa Birliği'nin entegrasyon sürecinin ABD ve SSCB'nin rekabetinden etkilenmeyerek derinleşmesi ve genişlemesi devletlerin doğasında işbirliği bulunmadığı iddiasında olan realist varsayımları boşa çıkarıyordu. Sovyetlerin yıkılması sonrası Doğu Avrupa'da liberal ve demokratik dönüşümler ivme kazandı (Elman, 2007: 14). Realizmin konu dışı bıraktığı bu yeni politik sorunlara olan ilgi Soğuk Savaşın bitimiyle hızlandı (Lebow, 2013: 59). Kısacası realizmin disiplindeki konumu sarsılmaya başlamıştı.

Waltz'un katı uluslararası politika teorisi dış politikayı analiz etmede veya belli tarihsel vakaları açıklamada yetersizdi (Scheweller, 2003: 317). Waltz'un bizzat kendisi de böyle bir amacının olmadığını uluslararası politika teorisinin bir dış politika teorisi olmadığını kabul eder. Ona göre uluslararası politika teorisinin amacı devletlerin etkileşimlerinin yapıyı nasıl oluşturduğunu ve bu yapının daha sonra onların eylemlerini nasıl sınırlandırdığını göstermektir. Teorinin amacı, dış koşullarda yaşanan değişimlerin tek gayesi hayatta kalmak olan devletleri çeşitli yönere nasıl ittiğini ve çektiğini göstermektir. Neorealizm, benzer çevrede konumlanmış devletlerin iç farklılıklarına rağmen neden benzer şekilde davrandığını açıklar. Waltz için neorealizm bu yüzden uluslararası politika teorisi olarak adlandırılır (Waltz, 1996: 54).

Realist ekol üzerinde çalışma yapanlar, neorealizmin göz ardı ettiği bu boşluğu doldurmak için iç dinamiklerin dış politika üzerinde etkilerini inceleyen çalışmalara yönelmeye başladılar. Zakaria bu konuya dikkat çekerek, uluslararası ilişkiler literatüründe dünya politikasını anlamamanın iç politikayı anlamaktan geçtiğine dair anlayışın hızla arttığını ve yapısalcı tartışmaların yerine iç politikanın dış politika üzerindeki önemine dikkat çeken tartışmaların yer aldığını vurgular (Zakaria, 1992: 177). Bu gelişmelerin bir sonucu olarak neoklasik realizm eski köklerine dönerek ama neorealizmden bağlarını da koparmayarak realizm içerisinde yeni bir paradigma olarak ortaya çıktı. Neoklasik realizm devletlerin davranış kalıplarını klasik realizmde olduğu gibi ne biyolojik faktörlere ne de neorealistler gibi sistemin anarşik yapısına bağlar. Aksine neoklasik realistler kendinden önceki iki versiyonun görüşlerini sentezlemekle birlikte realizmin ihmal ettiği konularda yenilikçi motifler sunar (Jackson ve Sorensen, 2013: 86). Diğer bir ifadeyle, kısaca neoklasik realizmi savunanlar sistem seviyesindeki

yaklaşımları analizlerine dahil etmekle birlikte devletin kara kutusunu (black boxes) açarak birinci imge (liderin algısı) ve ikinci imgeyi de (iç politik dinamikler) analizlerine dahil eder (Schweller, 2003: 317).

Neoklasik realist terim ilk defa 1998 yılında Gideon Rose'un kaleme aldığı "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy" makalesiyle gündeme gelmiştir. Her ne kadar Rose bu terimi realist ekol içerisinde ilk defa seslendirse de kendinden önceki dört farklı yazarın (William C. Wohlforth, Fareed Zakaria, Thomas J. Christensen ve Randall L. Schweller) eserlerinde neoklasik realizmin önemli izleri bulunduğunu ileri sürerek araştırma sorusunu bu eserlerden yola çıkarak cevaplamıştır (Rosa, 1998: 154).

Rosa makalesine dış politikayı açıklamada dört farklı okul olduğunu belirterek başlar. Bunlardan ilki innenpolitik (iç politika) gelenek olup yalnızca iç politikanın dış politika üzerindeki etkisini açıklar. Innenpolitik teoriler siyasi ve ekonomik ideolojilerin, ulusal karakter veya sosyoekonomik yapı gibi iç faktörlerin bir devletin dış politik davranışına olan etkilerini inceler (Rosa, 1998: 148). Innenpolitik teoriler kendi aralarında hangi bağımsız değişkenlerin daha açıklayıcı oldukları bakımından farklılıklar taşısa da ortak yönleri dış politikanın anlaşılmasında iç faktörlere yaptıkları vurgudur (Rosa, 1998: 148). Örneğin Zakaria'a (1992: 181) göre Jack Snyder'ın "Myths of Empire: Domestic Politics and International Ambition" isimli eseri innenpolitik yaklaşım içeren bir çalışmadır. Snyder bu çalışmasında büyük güçlerin neden kendilerine zarar vermesine rağmen aşırı genişlemeci politikalar izlemeye meyilli oldukları sorusuna yanıt bulmaya çalışır (Snyder, 1991: 1).

Ona göre, büyük güçler güvenlik kaygısıyla değil, devlet içindeki elit grupların çıkarları doğrultusunda hareket eder. İmperyal genişlemeden, askeri hazırlıklardan ve ekonomik genişlemeden çıkarları olan orduda, bürokraside ve iş çevrelerinde bulunan bu gruplar kendi çıkarlarını ulusal güvenliğin çıkarı gibi göstererek genişlemeci politikaları gerekçelendirirler (Snyder, 1991: 2). Innenpolitik teorilerin eksikliği benzer iç yapıya sahip devletlerin neden farklı davrandıkları veya tam tersi farklı iç yapılara sahip devletlerin neden benzer davrandıklarını açıklayamamalarıdır (Rosa, 1998: 150). İkincisi Mearsheimer'ın saldırgan realizmidir. Innenpolitik geleneğin aksine, saldırgan realizm Hobbescu anarşik sistemde devletlerin iç farklılıklarının bir önemini olmadığını vurgular. Sistem birimleri hayatta kalmak için güç artırımına gitmeye zorlar (Rosa, 1998: 149). Son olarak Waltz'un savunmacı realizmdir. Savunmacı realizmde saldırgan

realizmde olduğu gibi sistemik faktörlerin devlet davranışı üzerinde etkisinden bahseder. Fakat saldırgan realizme göre sistemin daha az tehlikeli olduğu görüşündedir. Dengeleme stratejisi saldırgan niyetli devletlerin tehditlerini caydırır (Rosa, 1998: 149). Bu son iki teori farklı iç yapılara sahip olsun veya olmasın sistemdeki güç kapasitesinin ne şekilde devletleri benzer davranışlara yönelttiğini göstermeye çalışarak innenpolitik yaklaşımdan ayrılırlar (Rosa, 1998: 148).

Rosa dördüncü okulun kendi isimlendirmesiyle neoklasik realizm olduğunu belirtir. Neoklasik realizme realist özellik kazandıran ilk unsur “bir devletin dış politikasının kapsamının ve amacının her şeyden önce onun uluslararası sistemdeki yerine ve özellikle göreceli maddi güç kapasitesine göre şekillendiği” yönündeki yaklaşımıdır (Rosa, 1998: 146). İkincisi “bu tür güç kapasitesinin dış politika üzerindeki etkisi dolaylı ve karmaşıktır, çünkü sistemik baskılar birim seviyesindeki ara değişkenler (intervening variables) aracılığıyla süzgeçten geçirilir. Bu da neden neoklasik olduklarını açıklar” (Rosa, 1998: 146). Bu tanımın da ortaya koyduğu gibi neoklasik realizm, neorealizmin sistemik varsayımlarını kabul etmekle birlikte onun katı yapı odaklı sınırlarını aşarak birim seviyesindeki değişkenleri geri getirir.

Neoklasik realistler sistem odaklı realist teorilerin varsaydığı gibi devletlerin etkileşim içinde oldukları çevrenin ontolojik olarak varlığını kabul ederler. Bu açıdan devletlerin dış güvenlik politikalarını uluslararası sistemden kaynaklanan tehditler ve fırsatları göz önüne alarak oluşturduğu konusunda hem fikirlerdir. Anarşik sistemde atılacak yanlış bir adımın devletin güvenliğini riske atacağından sistemsel teşviklerin uygun bir şekilde cevaplanması önemlidir. Ancak sistemik realistlerin savunduğu gibi devletler değişen uluslararası şartlara saatin çalışması gibi cevap vermez (Lobell vd., 2016: 19).

Neoklasik realizme göre neorealitlerin iddia ettiği gibi dış çevreden kaynaklı baskıların saldırgan realizmde olduğu gibi otomatik olarak devleti güç artırımına gitmeye veya savunmacı realizmdeki gibi gücü dengelemeye teşvik edeceği belirsizdir. Neoklasik realizme göre anarşik sistemde güvenlik ne saldırgan realistlerin varsaydığı gibi kıt ne de savunmacı realistlerin öne sürdüğu gibi az tehlikelidir. Uluslararası sistemin anarşik yapısı bulanık olduğundan yorumlamak kolay değildir. Sistemik baskılar karar alıcıların algıları ve devletin iç yapısı gibi ara değişkenler (intervening variables) kanalıyla süzgeçten geçirilir ve dış politika davranışına dönüştürülür (Rosa, 1998: 152). Yani

neoklasik realizm anarşik sistemi bağımsız bir nedensel güçten ziyade izin veren bir koşul (permissive condition) olarak görür (Lobell vd., 2009: 7).

Bu açıklamalara paralel olarak neoklasik realizm sistemik teorilerin rasyonel devlet adamı varsayımını da eleştirir. Sistemik teorilere göre güç dağılımı devlet adamları tarafından akışkan bir şekilde algılandıktan sonra dış politika davranışına dönüştürülür. Böylece sistemik teorisyenler çevrenin dayattığı teşviklere veya kısıtlamalara göre liderlerin alacağı dış politika davranışının tahmin edilebileceğini iddia ederler (Rosa, 1998: 158). Halbuki neoklasik realizm için göreceli maddi güç kapasitesi dış politikanın oluşumunda temel bir etken olmasına rağmen, neoklasik realistler maddi kapasitenin dış politika davranışına aktarılmasında hızlı veya kusursuz bir iletim kuşağının (transmission belt) olmadığını iddia eder. Neoklasik realistlere göre dış politikada kararlar zikzaklı bir yolun içinden geçerek oluşur. Çünkü dış politikanın yapımı politik liderler ve seçkinler tarafından yapılır. Bu yüzden göreceli güç kaynaklarının miktarı yerine yöneticilerin bu güç üzerindeki algısı önemlidir. Bunun yanı sıra, liderler ve seçkinler ulusal kaynakları istedikleri gibi çıkarmada ve harekete geçirmede serbest değildir. İçinde buldukları devletin yapısı dış politikada kullanılması planlanan bu kaynakların miktarına ve oranına yine etki eder (Rosa, 1998, 146-147).

Scheweller'de benzer görüşleri paylaşır. Scheweller, siyasi liderlerin sistem içerisinde uyur gezer bir biçimde hareket etmediklerini iddia eder. Sistemin sunduğu tehdit ve fırsatların farkındadırlar. Siyasi karar alıcılarının dengelenmemiş bir güç (underbalanced power) karşısında dengeleme (balance) veya savaş kararı almadan önce eylemsizlik (inaction), yatıştırma (appeasement), sorumluluğu başkasına atma (buck-passing) ve peşine takılma (bandwagoning) gibi alternatif stratejileri tercih edebilir (Scheweller, 2004: 164). Çünkü ona göre karar alıcı, dengeleme davranışının oluşturacağı yurt içi maliyetleri ve yeniden kurulacak olan güç dengesinden beklenen faydaları dikkatli bir şekilde hesaplar (Scheweller, 2004: 164). Fakat bu zor bir süreçtir. Scheweller devletlerin ulusal çıkarlarını sadece uluslararası sistemin rekabetçi baskılarını göz önüne alarak değil aynı zamanda kendi sınırları içindeki güçlere ve taleplere de yanıt vererek oluşturduğunu vurgular (Scheweller, 2018: 23). Zira karar alma konumunda bulunan seçkinler tehditler ve fırsatlara cevap vermek veya vermemek için rekabet içeren iç siyasi yapıda ortak mutabakata ulaşmak zorundadırlar (Scheweller, 2004: 164).

Neoklasik realizmin güce bakışı da kendinden önceki iki versiyona göre farklılık gösterir. Neoklasik realizm gücü amaçlara ulaşmak için bir araç olarak görür (Lobell vd., 2016: 44). Bunun yanı sıra, neoklasik realizm maddi güçle birlikte ideaların ve ideolojilerin de ulusal çıkarların gerçekleştirilmesinde önemli bir araç olduğunu belirtir (Kitchen, 2012: 85). Liderin algısı, stratejik kültür ve yerel faktörler uluslararası sistemle ile dış politika çıktısı arasında bir köprü görevi görmektedir. En nihayetinde bir ülkenin uluslararası sistemdeki güç dağılımına göre geniş kapsamlı bir grand strateji benimsemesi, liderin kararları doğrultusunda gerçekleştirilecektir (Dueck, 2005: 230-231). Çünkü, uluslararası koşulların baskıları mutlak bir şekilde liderin dış çevrede meydana gelen gelişmelere yanıt vermede özerkliğini ve yaratıcılığını ortadan kaldırmaz (Kitchen, 2012: 91). Lider öncelikle göreceli güç dağılımına bakarak ulusal güvenliğe yönelik uluslararası sistemdeki tehditleri tanımlar. Daha sonra belirlenen tehditlere karşı kullanılacak araçları seçer. Bu evrede hangi araçların mevcut olduğu ve mevcut araçlardan hangilerinin tehditlere karşı daha kullanışlı olacağı belirlenir. Devletler uluslararası sistemdeki tehditlere karşı kullanabilecekleri sert (hard power) ve yumuşak (soft power) güç olmak üzere çeşitli araçlara sahiptir. (Kitchen, 2010: 134-135). Sonuç olarak neoklasik realistler algı ve kültür gibi gücün maddi olmayan unsurlarını kabul ederek güce hibrit bir bakış açısıyla yaklaşır (Dueck, 2005: 191-231; Kitchen, 2010: 119-143).

Özetle neoklasik realizm uluslararası sistemi dış politika tercihlerinin oluşmasında birincil belirleyici bir faktör olarak ele almakla birlikte, iç politik faktörlerinde önemli bir ara değişken olduğunu belirtir (Ripsman, 2009: 191-192). Neoklasik realizm, neorealitlerin sistem bazlı determinist bakış açısını aşarak devletin iç karakteristik özelliğinin liderin dış tehditler ve fırsatlar üzerindeki algısı ile takip edeceği diplomatik, askeri ve ekonomik politikaları arasına nasıl, neden ve hangi şartlarda müdahil olduğunu açıklamaya çalışır (Lobell vd., 2009: 4). Yani neoklasik realizm bir devletin dış politikasına iyi bir açıklama getirebilmek için sistem, iç faktörler ve diğer etkilerin birlikte ele alınmasının gerekliliğine vurgu yapar. İç politik açıklamalar analiz kolaylığı sağlar, çünkü uluslararası politika teorilerinin değinemediği belirli olaylara, trendlere ve politikalara açıklama getirebilir (Zakaria, 1992: 198). Neoklasik realizm bu bakımdan yapısalcı teoriler ile inşacı teoriler arasında orta bir konum işgal eder (Rosa, 1998: 152).

2.1.3.1. Neoklasik Realizm ve Grand Strateji

Neoklasik realizmin dış politikayı açıklayan değişkenlerine geçmeden önce grand strateji ile neyin anlatıldığına kısaca değinmek gerekir. Grand stratejinin (büyük strateji) birbirini tamamlayan birden çok tanımı vardır. Literatürde kavrama yönelik iki tür yaklaşım vardır. İlki kavrama dar bir bakış açısıyla bakan ve askeri stratejik anlam yükleyen yaklaşımdır. Bu tanıma göre grand strateji, devletlerin savaş zamanında askeri başarılarına ulaşmak için yaptıkları planlamadır. İkinci yaklaşım ise terimi daha kapsamlı bir bakış açısıyla yorumlar. İkinci yaklaşım açısından grand strateji, devletlerin hem savaş hem de barış zamanında izledikleri uzun dönemli stratejileri kapsar. Bu tanımla birlikte devletlerin amaçlarına ulaşmak için kullanabilecekleri hem askeri hem de askeri olmayan politik, ekonomik ve diplomatik gibi araçların kapsamı genişletilir (Dueck, 2006: 9-11). İkinci yaklaşımla bağlantılı olarak grand stratejinin birden çok tanımı yapılmıştır. Jeffrey W. Taliaferro, Norrin M. Ripsman ve Steven E. Lobell'in tanımına göre "grand strateji, kendisini güvence altına almak ve çıkarlarını maksimize etmek amacıyla bir devletin dış dünya ile tüm ilişkilerini canlandıran düzenleme ilkesi veya kavramsal plandır." (Lobell vd., 2012: 15).

Colin Dueck'e göre ise "grand strateji, dış politika hedeflerinin bilinçli olarak tanımlanmasını ve önceliklendirilmesini, mevcut ve potansiyel kaynakların tanımlanmasını ve bu hedeflere ulaşmak için bu kaynakları kullanan bir planın seçilmesini içerir." (Dueck, 2006: 1). Stephen Biddle'in yaptığı bir başka tanıma göre "grand strateji devletlerin nihai amaçlarına ulaşmak için hem askeri hem de askeri olmayan (ekonomik, diplomatik, sosyal ve politik) araçların kullanılmasını" ifade eder (Martel, 2015: 32). Biddle'in tanımı ulusal gücün bütün unsurlarını içermektedir. Gaddis'te kısaca grand stratejiyi "amaçları ve araçları uyumlaştırma sanatı olarak" tanımlar (Martel, 2015: 32). Amaçlar ve araçlar lider tarafından savaş ve barış zamanında ulusun uzun dönemli çıkarlarını korumak ve geliştirmek için bir araya getirilir (Kitchen, 2010: 120).

Liderler anarşik sistemin belirsizliğini aşmak için eylemlerine rehberlik edecek belirli stratejilere ihtiyaç duyarlar (Kitchen, 2010: 119). Bu belirli ilkeler doğrultusunda bölgesinde ve uluslararası sistemde diğer aktörlerden gelecek olan tehdit ve fırsatlara yönelik ellerindeki kaynakları koordine ederek stratejiler geliştirirler (Lobell vd., 2012: 15). Bu tehditlere karşı etkili olabilecek araçlar yumuşak gücün (soft power) ve sert gücün

(hard power) unsurları arasından seçilebilir (Kitchen, 2010: 135). Bu stratejiler uzun vadeli olup geleceğe yönelik girişimlerdir. Devletler grand stratejiler aracılığıyla mevcut tehdit ve fırsatların değerlendirilmesinin yanında uluslararası ortamı da kendi ulusal çıkarlarına göre şekillendirebilirler (Lobell vd., 2012: 15).

Grand stratejilerin formülasyonu neorealistle göre yapısal değişikliklerden kaynaklanır. Grand stratejiyi iç dinamiklerle açıklamaya çalışan birim seviyesindeki analizler ise politik ve siyasi kültür tarafından stratejik uyumların belirlendiğini öne sürer. Ancak ne tamamen sistemin baskıları ne de yalnız iç kültürel faktörler tek başlarına devletlerin grand strateji tercihlerini açıklar. Neoklasik realist iddiaya göre, grand stratejiler öncelikle sistemin kısıtlamalarına göre, daha sonra ise lider, yerel aktörler ve kültür gibi faktörlerin süzgecinden geçerek dış politika eylemlerine dönüşür (Dueck 2005: 195-197). Özetle grand stratejiler belirsizliğin hakim olduğu anarşik sistemde bir stratejik yol haritası işlevi görür. Neoklasik realizm ile ilgili bu genel bilgilerden sonra bir sonraki bölümde neoklasik realizmin dış politika davranışını açıklayan uluslararası sistem (bağımsız değişken), iç dinamikler (ara değişkenler) ve dış politika çıktısı (bağımlı değişken) olmak üzere üç ilkesine değineceğiz. Şimdi devletlerin grand stratejilerinin şekillenmesine yardımcı olan uluslararası sistem, birey ve birim düzeyindeki değişkenleri tahlil etmeye geçebiliriz.

2.1.3.2. Neoklasik Realizmin Dış Politikayı Açıklayan Unsurları

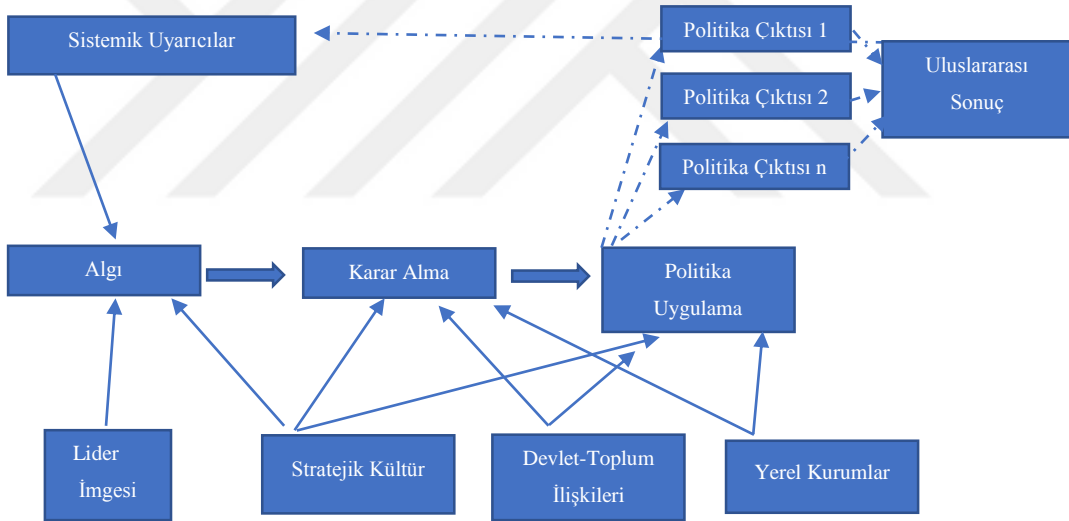
Neorealizm uluslararası sonuçların örüntüsünü gözler önüne sererken, tek tek devletlerin dış politika çıktılarını göz ardı eder. Buna karşın, neoklasik realizm benzer dış kısıtlamalarla karşı karşıya kaldıklarında tek tek devletlerin dış politikasındaki farklılıkları açıklamaya çalışır (Taliaferro, 2006: 480). Neoklasik realizm bu açıklamalar doğrultusunda çoğunlukla bir dış politika teorisi izlenimi vermektedir. Fakat 2016 yılında Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro ve Steven E. Lobell'in birlikte kaleme aldığı "Neoclassical Realist Theory of International Politics" isimli eser teorinin açıklama gücünü biraz daha genişletmiştir. Çünkü uzun dönemde özellikle büyük güçler uluslararası sistemden aldıkları uyarılara verdikleri stratejik tercihler ile uluslararası sonuçlar ve sistemin yapısı üzerinde etki bırakabilirler (Lobell vd., 2016: 2). Ripsman, Taliaferro ve Lobell neoklasik realist geleneği sadece yapısalcıların açıklayamadığı anomalileri ele alan ya da dış politika davranışlarını deskriptif bir şekilde açıklayan bir

teoriden ziyade daha kapsamlı ve tutarlı bir araştırma programı olarak geliştirmeye çalışmışlardır. Bu bakımdan neoklasik realist araştırma programının ana iddiası kısa vadeli kriz anlarında karar alma, dış politika davranışı (foreign policy behavior) ve devletlerin grand stratejisinden (büyük strateji), uluslararası sonuçlara ve nihayetinde uluslararası sistemin yapısının evrimine kadar değişen siyasi olguları açıklamaktır (Lobell vd., 2016: 1).

Ripsman, Taliaferro ve Lobell gibi neoklasik realist teorisyenler devletin dış politika çıkarlarını ve davranışını şekillendiren uluslararası sistemin yapısı başta olmak üzere birim seviyesindeki ara değişkenler, lider imgesi, stratejik kültür, devlet toplum ilişkileri ve yerel kurumlar gibi bir dizi bağımsız değişkenleri şekil 1.'de görüldüğü üzere analize dahil ederler (Lobell vd., 2016: 59).

Şekil 1: Neoklasik Realist Dış Politika Modeli (Lobell vd., 2016: 59).

Lobell vd. (2016: 33-34) göre, karar alıcı sistemik uyarıcılara karşı uygun bir dış politika kararı almaya çalışırken, politika seçimi sıklıkla ara değişkenlerin etkisi altındadır. Bu ara değişkenler: algıları doğru veya yanlış kılabilen lider imgesi; devlet tepkilerinin tüm yönlerini şekillendiren stratejik kültür; devletin kararları yürürlüğü koyma ve uygulama yeteneğini etkileyen devlet-toplum ilişkileri; ve politika seçimine veya uygulanmasına karşı toplumsal muhalefetle karşılaştıklarında devlet liderlerini etkinleştirebilecek veya kısıtlayabilecek yerel siyasi kurumlardır. Böylece şekilde

görüldüğü üzere neoklasik realizm sistem, birim ve birey seviyesindeki faktörleri birleştirerek devletlerin grand stratejilerini açıklamada önemli değişkenleri analize dahil eder.

2.1.3.2.1. Neoklasik Realizmin Bağımsız Değişkeni: Uluslararası Sistem

Neoklasik realizm yaygın belirsizliklerin ve maddi kaynakların kıt olduğu bir dünyada devletlerin güç ve güvenlik için mücadele ettiğini varsayar (Lobell vd., 2009: 4). Neoklasik realizmin bu önermeleri realizmin diğer iki ekolüyle benzerdir. Bunun yanı sıra, Waltz'un neorealist varsayımları neoklasik realizmin nirengi noktasıdır. Sistemik faktörler, özellikle göreceli maddi gücün dağılımı ve tahmini güç eğilimleri gibi, devletin çıkarlarının ve davranışlarının şekillenmesinde önemli rol oynar (Taliaferro, 2006: 467).

Neorealizm anarşik çevreyi aktörlerin çıkarlarının ve davranışlarının oluşmasında başlı başına bir nedensel faktör olarak değerlendirmektedir (Folker, 1997: 8). Anarşik sistemde öncelikli saik hayatta kalmak olduğundan belirli davranışları yerine getirenler bu amaca ulaşırken getiremeyenler ise cezalandırılır. Bu yüzden sosyal bir etkileşim içinde olan aktörler hangi davranışların kendilerini hayatta tutacaklarını keşfederek benzer görünmeye ve davranışlar sergilemeye başlarlar. Anarşik yapı spontane bir şekilde bu güdüyü canlı tutar (Folker, 1997: 5). Neoklasik realizmde ise anarşi, neorealizmin aksine izin veren bir koşuldur (Lobell vd., 2009: 4). Neoklasik realizm göreceli güç dağılımının aktörlerin davranışları ve çıkarları üzerinde birincil önemini kabul etmekle birlikte üç anahtar sistemik bağımsız değişkeni analize dahil ederek neorealist teorinin sistem anlayışından farklılaşır. Aktörlerin davranışları üzerinde önemli bir rol oynayan ilk değişken uluslararası sistemin devletlere sunduğu sinyallerin ve bilginin netliğidir (clarity). Neoklasik realistler sistemdeki netliğin öne çıkan üç özelliğinden bahseder. Birincisi tehditlerin ve fırsatların kolaylıkla fark edilme derecesi. İkincisi sistemin, tehditlerin ve fırsatların zamanı hakkında bilgi sağlayıp sağlamadığıdır. Sonuncusu ise optimal politika seçeneklerinin öne çıkıp çıkmadığıdır (Lobell vd., 2016: 46).

Tehdidin net olması, bir devletin ekonomik ve askeri kapasitesinin artmasına bağlı olarak yakın bir gelecekte diğer devletin toprak bütünlüğüne ve temel çıkarlarına saldıracağına dair bir beklentinin oluşması demektir. Diğer yandan fırsatların netliği ise birkaç şekilde görülür. İlkin devletin göreceli ekonomik ve askeri kapasitesinin hızla gelişmesi veya düşmanlarının kapasitesinin bozulması veya çökmesidir. İkinci olarak

hangi diplomatik adımların atılacağına ve ne tür bir tepki verilmesi gerektiğine dair ikilemede kalan bir devletin tepkisiz kalması diğer devlete alan açabilir. Son olarak bir devletin lehine olan kapasite dengesinin sonsuza kadar devam etmeyeceğine dair kanıtlar sistemdeki fırsatların netliğinin belirtisidir (Lobell vd., 2016: 46-47).

Örnek vermek gerekirse, 1967’de Mısır Tiran Boğazını kapattığında, Sina’daki BM barış gücünün geri çekilmesini istediğinde ve sınıra asker sevkıyatı başlattığında İsrail için bu açık bir tehditti. İsraili liderlere göre Mısır’a karşı kısa sürede verilebilecek en optimum seçenek bir önleyici saldırı (preventive strike) yapmaktı. Neoklasik realistler uluslararası anarşik sistemin belirsiz olduğunu ve bu yüzden fırsat ve tehditlerin nadiren net olduğu görüşündedir. Uluslararası sistemin anarşik yapısının belirsizliği hem sistemin kendisinden hem de failden kaynaklanır. Sistemin sunduğu bilgi eksikliği ve komplike güvenlik ortamının yanı sıra bunları yorumlayan liderin dünya görüşü ve stratejik kültür belirsizliğe neden olabilir. Diğer bir ifadeyle ne sistem her zaman doğru uyarılar verebilir ne de sistemik uyarılar net olsa bile lider bu uyarıları rasyonel bir şekilde yorumlayabilir (Lobell vd., 2016: 48-52).

Sistemin aktörlerin davranışları üzerine etki eden ikinci bağımsız değişkeni devletin içinde bulunduğu stratejik ortamının doğasıyla ilgilidir. Netlik ve belirsizlik sistemin sağladığı bilginin kapsamıyla alakalı iken, stratejik çevre bilginin içeriğiyle ilgilidir. Devletin karşı karşıya kaldığı tehditlerin yakınlığı ve büyüklüğüne bağlı olarak iki türlü stratejik çevre vardır. Bunlar kısıtlayıcı (restrictive) ve müsamahakar (permissive) çevre olmak üzere iki türdür. Neoklasik realistler göre ne kadar yakın ve yoğun tehdit varsa devletin içinde bulunduğu çevre kısıtlayıcıdır. Bunun aksine, tehditler uzak ve yoğunluğu az ise stratejik çevrenin doğası daha müsamahakardır (Lobell vd., 2016: 52). Ara değişkenlerin de etkisiyle beraber müsamahakar bir çevrede her bir devletin dış politikalarında yüksek bir çeşitlilik gözlemlenebilir (Brawley, 2009: 81).

Sistemdeki kutup yapısı (iki veya çok kutuplu olması fark etmez) kısıtlayıcı ve müsamahakar çevrenin her ikisine de zamanla ev sahipliği yapabilir. İkinci Dünya Savaşı’nın hemen akabinde Sovyetleri kendine yakın bir tehdit olarak yören ABD için Soğuk Savaşın ilk yılları ABD’ye daha müsaade eden bir çevre sunmuştu. Çünkü sahip olduğu nükleer kapasite ve uzun menzilli bombalar ile ABD rakibi karşısında öndeydi. Ne var ki Sovyetler 1949’da atom bombasını test etmesi ve özellikle 1957’de uzun menzilli balistik füzelere sahip olması ABD’yi kısıtlayıcı bir çevre ile karşı karşıya

bırakmıştı (Lobell vd., 2016: 53-54). Aynı şekilde neoklasik realistler hem müsamahakar hem de kısıtlayıcı çevrede tehditler veya fırsatların net veya tam tersi belirsiz olabileceğini belirtir. Aynı örneği tekrar ele alırsak İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrası ABD kendisine tek rakip olabilecek olan Sovyetlere kıyasla göreceli güç dağılımında üstündü. Bu stratejik ortam ABD'li liderlere dış politikada daha müsamahakar bir çevre sunuyordu. Buna rağmen, Amerikalı politika yapıcıları Sovyetlerin yakın bir tehdit olduğu, çevrenin (containment strategy) gerektiğine dair net uyarılar aldı. Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte ABD tekrar müsamahakar bir çevre ile karşılaştı. Fakat bu sefer Çin'den gelen net uyarılar daha belirsizdi. Çin'i gerçekten çevrelemeli mi yoksa onunla işbirliği mi yapılmalı konusunda ikilemde kalmıştı (Lobell vd., 2016: 56).

Lobell vd.' e (2016: 143-146) göre, müsamahakar bir çevrede lider muhtemel tehditlere ve fırsatlara daha rahat cevap verebilir. Lider çevrenin sağladığı izin veren bir ortamda ulusal çıkarlarını gerçekleştirmede ve maddi güç yeteneklerini kullanmada daha az engeller karşılaşır. Lider böyle bir ortamda çeşitli dış politika stratejilerini hayata geçirebilir. Kısıtlayıcı bir çevrede ise tersi bir durum söz konusu olup, liderin politika seçenekleri daralır.

Bir diğer konu idealar ve ideolojiler ile ilgilidir. İdealar ve ideolojiler maddi güç yanında uluslararası pazarlıkta ve devletlerin dış politika davranışını belirlemede bir değişken olarak yer alır. Neoklasik realistler vurguladığımız üzere melez bir güç anlayışını ön plana koyarlar. Neoklasik realizm idealar ve ideolojileri araçsallaştırır. Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta, ideaların ve ideolojilerin bir değişken olarak oynayacağı rol sistemin hangi tür ortama ev sahipliği yaptığına göre bağlı olmasıdır. Kısıtlayıcı bir çevrede dış politika göreceli maddi güç dikkate alınarak oluşturulur. Bu bakımdan göreceli maddi güç kısıtlayıcı ortamda düşünsel faktörleri geçersiz kılar. Buna zıt olarak, devletler müsamahakar bir çevre ile karşılaştıklarında ise idealar ve ideolojilerin dış politika tercihlerinde önemli bir rol oynaması beklenir (Lobell vd., 2016: 156-160).

Üçüncü bağımsız değişken ise yapısal değiştiricilerdir (structural modifiers). Neoklasik realizm güç dağılımına ek olarak coğrafi konum ve teknolojiye yeni gelişmelerin sistem içindeki birimlerin davranışına etki edeceğini savunur. Örneğin nükleer silahların ortaya çıkışı iki kutuplu sistemde büyük güç rekabetinin gidişatına yön

vermişti (Lobell vd., 2016: 38-43). Coğrafya da bir ülkenin önemli güç parametrelerindedir. Birimlerin işgal ettikleri coğrafi konum devletlerin yakın ve uzak çevresi ile kuracağı ilişkinin türünü etkileyip farklı avantaj ve riskler sunabilir. Mesela bir ülkenin sınırdaş olduğu ülke sayısı arttıkça karşılaşılabilecek belirsizlik ve tehditlerde artacaktır. Böyle bir konumda olan bir devlet bu belirsizlik ve tehditleri ittifaklar kurarak veya savunma harcamalarını artırarak azaltmaya çalışabilir (Sander, 2013: 79-81).

Neoklasik realistler son olarak sistemdeki tehditler ve fırsatların akışkan bir şekilde dış politika davranışına dönüşmesini sınırlayan dört temel varsayımda bulunurlar. Birincisi, liderlerin sistemik uyarıları doğru bir şekilde algılama yeteneğidir. Liderler sonuçta insandır. Bilgileri değerlendirmede, göreceli gücü hesaplamada, elinin altındaki seçenekleri tanımlamada sık sık hata yapabilirler. İkincisi uluslararası sistem her zaman tehditler ve fırsatlara dair belirgin uyarılar sunmaz. Üçüncüsü devlet adamları sistemik uyarılara her zaman rasyonel tepki vermez. Özellikle zamanın kısa ve riskin yüksek olduğu kriz durumunda bilgiyi işleyebilecek sınırlı kapasiteye sahip olan karar alıcıların uluslararası politikada yoğun bilgi sürecine maruz kalması veya bilişsel çarpıtmalar ve geçmiş deneyimlerin etkisi irrasyonel seçeneklerin tercih edilmesine neden olabilir. Dördüncüsü, iç kaynakların harekete geçirilmesinde yaşanan zorluktur. Revizyonist bir devletin sistemde ortaya çıkması durumunda diğer bir devlet askeri gücü seferber etmede veya kaynakları harekete geçirmede güçlü çıkar gruplarının veya yasama organının engellemesiyle karşılaşabilir (Lobell vd., 2016: 20-25). Bunun sonucu olarak neoklasik realizm bir devletin dış politika davranışlarının açıklanabilmesi için devletin kara kutusunu açarak (black boxes) lider imgesi, stratejik kültür, devlet toplum ilişkileri ve yerel kurumlar olmak üzere dört ara değişkeni (intervening variables) dış politika analizine dahil ederler (Lobell vd., 2016: 59).

2.1.3.2.2. Neoklasik Realizmde Ara Değişkenler

Neoklasik realistlere göre anarşik sistem devletlerin ne yapması gerektiğini dikte etmez (Taliaferro, 2006: 467). Sistemik teşvikler hikayenin yarısını bize anlatır (Foulon, 2015: 637). Diğer bir ifadeyle, bir devlet sistemden aldığı teşvikleri ara değişkenlerin süzgecinden geçirerek cevap vermede, örneğin diğer devletlerin deneyimlerini taklit edebilir veya hiçbir tepki de vermeyebilir, serbesttir (Taliaferro, 2006: 467-468). Dış politikada kararlar birçok faktör tarafından şekillenir. Bu bakımdan devletlerin

eylemlerini daha iyi kavrayabilmek için iç dinamik süreçlere yoğunlaşmak gerekebilir. Mesela, hükümetler dikkatleri yerel sorunlardan uzaklaştırmak istediklerinde saldırgan bir dış politika takip edebilir. Ya da demokratik barış teorisine göre (democratic peace theory) demokrasi ile yönetilen ülkeler birbirleriyle savaşmaya daha az eğilimlidirler (Grove, 2007: 3). Zakari'a (1992: 197) göre, iyi bir dış politika açıklaması öncelikle uluslararası sistemin devletlerin davranışı üzerinde etkisini sormalıdır. Ancak bu yeterli bir açıklama sağlamaz. Ayrıca iç politika, ulusal kültür ve karar alıcılarında bu davranış üzerinde etkisi dikkate alınması gerekir (Zakaria, 1992: 197).

Birim ve alt birim seviyesindeki değişkenler sistemden gelen uyarıları filtreleyerek dış politika yapım sürecinin algı, karar alma ve politika uygulama öğeleri üzerinde önemli bir etkide bulunur. Algılar üzerinde lider imgesi ve stratejik kültür, karar alma ve politika uygulamasına ise stratejik kültür, devlet toplum ilişkileri ve yerel kurumlar tesir eder (Lobell vd., 2016: 60). Ara değişkenlerin dış politika yapım süreci üzerinde etki derecesi zamanla değişiklik gösterebilir. Özellikle kriz zamanlarında ve kısa dönemli politika kararları üzerinde lider algısı dış politika kararları üzerinde belirleyici bir etkisi vardır. Çünkü bu tür dönemlerde zaman kısıtlılığı, gizlilik ve sistemik baskılar diğer ara değişkenlerin dış politika karar alma sürecinde etki derecesini hafifletebilir. Diğer yandan stratejik kültür, devlet toplum ilişkileri ve yerel kurumlar grand stratejileri ve politika planlamalarını kısa, orta ve uzun vadede etkileyebilir (Lobell vd., 2016: 61).

2.1.3.2.2.1. Lider İmgesi

Neorealistler bireylerin devletlerin dış politikasında önem taşımadığını güç dengesini anlamak için uluslararası sistemin düzenleyici ilkesini ve kapasite dağılımı bilmenin yeterli olduğunu belirtirler. Onlara göre büyük güçler arasındaki rekabet mekanik bir şekilde güç dengesini oluşturur. Buna rağmen güç dengesi mekanizması yapısalıcıların iddia ettiğinin aksine saldırgan niyetli devleti caydırmak amaçlı yapılan kasıtlı bir eylemin sonucudur (Roth, 2010: 2). Bu bakımdan liderin dış politikada önemsiz olduğu iddiası birçok açıdan yetersizdir. Lider bir kriz anında tüm sorumlulukları üzerine alan veya gerginliğin giderek artmasında savaşa karar verecek en nihai karar merciidir (Horowitz, 2018: 250).

Tarihte yaşanmış birçok vaka, bize karar alıcıların dış politikada karşılaştıkları sorunlara karşı koydukları tanınan ve onun sonuçlarının önemine dikkat çeker. Nitekim

İkinci Dünya Savaşı'nın birçok nedeni olmasına rağmen Hitler'in Versailles hükümlerini geçersiz kılma, tek ulus ve tek millet ve Alman zenginliğini artırmak için yaşam alanı (Lebensraum) gibi revizyonist politikalarını onun saldırgan kişiliğine yer vermeden değerlendirmek hatalı bir bakış açısı olur. Aynı şekilde dönemin savunma bakanı Ariel Sharon'un İsrail'in 1982'de Lübnan'ı işgal etme kararı üzerinde etkisini yok sayamayız. George Bush'un 11 Eylül terör saldırıları sonrası "önleyici savaş doktrini" kavramı üzerine inşa ettiği yeni güvenlik anlayışı ve akabinde Irak'ı işgal etme kararı Ortadoğu'da yeni bir döneme kapı aralayacaktır (Roth, 2010: 42). İster olumlu isterse de olumsuz yönden olsun, liderler uluslararası olayları etkilediğini ifade edebiliriz. Bu bakımdan belirsizliğin hakim olduğu bir uluslararası sistemde liderler uluslararası ilişkilerde ve dış politikada aktif oyuncular olarak önemli yer tutarlar (Grove, 2007: 1).

Devletlerin askeri ve ekonomik kapasitesi maddi gücün önemli elementleri olmakla beraber, bireyin hedefleri, yetenekleri ve zayıf yönleri de devletin göreceli maddi güç kapasitesinin önemli bir parçasıdır. Çünkü bu özellikler devletlerin niyetlerini, stratejilerini ve yeteneklerine etki eder (Roth, 2010: 42). Dış politikada karar alma konumunda bulunan liderler istihbari bilgiler üzerinde tekel konumundadır. Bu yüzden dış politika ve grand stratejileri açıklamaya çalışırken bu aktörlere analizde birincil olarak yer verilmesi gerekir (Lobell vd., 2016: 61-62). Liderin üzerinde birçok sorumluluk bulunmakla birlikte, dış politikada ve uluslararası ortamda ulusal güvenlik açısından teşhis, politika oluşturma ve politika uygulama olmak üzere üç önemli görevi icra ederler. İlk, ulusal güvenliğe yönelik tehditlerin ciddiyetini, aciliyetini ve yönünü teşhis etme sorumluluğu vardır. İkincisi, lider tanımladığı bu tehditlere karşı koymak için politikalar belirler. Üçüncüsü, lider teşhis ettiği problemlere yönelik bulduğu tedavi yöntemlerine destek almak için ilgili kurum ve grupları harekete geçirir (Roth, 2010: 2). Bu açıdan liderin iki seviyeli bir oyun (two-level game) içinde olduğu iddia edilir. Lider hedef ve stratejilerini belirlerken yerel dinamikler ve uluslararası zorunluluklar arasında hassas bir denge siyaseti izler. Başka bir deyişle, lider eş zamanlı olarak bir yandan yerel kurumları tatmin etmesi gerekirken, diğer yandan uluslararası zorunluluklara uygun bir cevap vermesi gerekebilir (Breuning, 2007: 13).

Liderler, ulusal güvenlik ve uzun dönemli grand strateji düzenlemeleri üzerinde birincil etkiye ve sorumluluğa sahiplerdir (Lobell, 2009: 56). Peki dış politikaya bu kadar önemli bir etkisi olan bir bireyin hangi özellikleri kararlarını ve davranışlarını

şekillendirir? Liderin karar alma süreci birçok faktör tarafından biçimlenir. İlkın dış politikada karar alma konumunda bulunan liderin inançları uluslararası ilişkilerde meydana gelen tehditlerin veya fırsatların kaynağı hakkındaki değerlendirmelerini ve bunlara müdahale edecekleri stratejiler üzerinde önemli rol oynar. Liderin önceki deneyimleri ve dünya görüşü uluslararası çevrede meydana gelen günlük olaylar hakkındaki algılarını fazlasıyla etkiler (Levy ve Thompson, 2010: 139). Kişinin çocukluğunda geçirdiği sosyalleşme tecrübesi, geçmişten kaynaklı deneyimler ve saygı duyduğu uzmanların fikirlerini içselleştirmesi gibi birçok faktör imajları şekillendirir (Kegley ve Raymond, 2014:13).

Bu imajlar bir kez kazanıldığında değişmesi zordur (Lobell vd., 2016: 62). Bilişsel uyumluluk (cognitive consistency) adı verilen psikolojik süreç algıların nasıl kararları etkilediğini bize açıklar (DeRouen ve Mintz, 2010: 98). Bu süreç içerisinde dış dünyadan gelen bilgiyi seçip, inceleyip ve filtreleyip kendi imajlarımızla uyumlaştırmaya eğer çelişkiliyse reddetmeye çalışırız (Kegley ve Raymond, 2014: 13). Daha açık bir ifadeyle, gelen bilgiler önceden var olan imajlara göre işlenir ve karar alıcıların beklentilerine göre algılanır (DeRouen ve Mintz, 2010: 98). Bilişsel önyargılar kişiden kişiye değişiklik gösterebilir. Kimisi algılarıyla çelişen yeni bilgilere daha çok açıkken, diğerleri daha kapalı olabilir. Buna rağmen, herkes bir dereceye kadar algısının tutsağıdır (Kegley ve Raymond, 2014: 13). Bu da liderlerin neden tehditlere ve fırsatlara farklı cevaplar verdiklerini bize açıklar (Lobell vd., 2016: 62).

Liderin kişisel özellikleri de sistemden aldıkları teşviklere karşı verecekleri yanıtlarda önemli bir yer tutar. Karar alıcının otoriter, demokratik, açık fikirli veya dar görüşlü olması (Efegil, 2018: 246) ya da özgüveni yüksek risk almaya eğilimli biri olması (Hermann ve Kowert, 1997: 611) dış politika kararlarının oluşumunu şekillendirebilir (Efegil, 2018: 246). Hermann ve Kowert (1997: 612) önemli siyasal sonuçları olan risk almanın liderden lidere göre değişiklik gösterdiğini belirtir. Özellikle uluslararası bir kriz durumunda liderin risk hakkındaki değerlendirmesi kritikleşebilir. Belirsizliğin ve olası sonuçların çok sayıda olduğu durumlarda bazı liderler risk almayı göze alırken, diğerleri daha ihtiyatlı davranmayı seçebilir (Hermann ve Kowert, 1997: 612). Liderin pragmatist, fırsatçı ve baskın bir karaktere sahip olması da dış politika kararları üzerine etki eder. Pragmatist liderler esnek olup, davranışlarını içinde buldukları durumun şartlarına göre uyarlama kabiliyetine sahiplerdir. Shakespeare'in söyleyişiyle hayatı birçok oyunu

oynayabilecekleri bir tiyatro olarak görürler (Hermann vd. 2001: 87). Hermann vd. (2001: 84) baskın lideri, tek bir kişinin dış politika kararları üzerinde seçim yapma gücüne sahip olması olarak tanımlar. Lider eğer dış politika konularına katılmaya ilgi duyuyorsa veya uluslararası bir kriz durumunda bulunduğu pozisyondan daha fazla yetkiye sahip olduğunu düşünüyorsa dış politika kararlarının oluşumunda etkili olur. Liderin baskın özelliği bilindiği zaman farklı görüşe sahip olanlar gerek lidere saygı duymalarından gerekse de liderden çekindiklerinden fikirlerini kamuya açık bir şekilde ifade etmekten kaçınırlar. Görüşlerini açıklasalar bile baskın lider diğer farklı görüşleri göz ardı edebilir (Hermann vd., 2001: 84-85).

Liderlerin kişisel özelliklerinin yanı sıra tarihten edindikleri bilgilerde algılarını ve kararlarını yönlendirir. Jervis (1976: 217) devlet adamlarının güncel olaylar karşısında eylemlerine rehberlik edecek bir dizi bilgileri geçmişin tecrübelerinden yola çıkarak elde edebileceğini ileri sürer. “Önceki uluslararası olaylar, devlet adamına hayal edilebilecek bir dizi durum sağlar ve dünyayı anlamasına yardımcı olabilecek kalıpları ve nedensel bağlantıları tespit etmesine izin verir.” (Jervis, 1976: 217). Karar alıcılar tarihte yaşanmış olaylarla güncel olaylar arasında analogiler kurarak hangi stratejinin çalışacağına hangisinin çalışmayacağına karar verir. Böylesi bir akıl yürütme komplike bir dünyada olayları anlamlandırmak için liderlerin kullandıkları diğer bir bilişsel kısayol biçimidir (Levy ve Thompson, 2010: 146).

Örneğin 1938’deki Münih Konferansı’na atıf yapan “Münih Analojisi” Amerikalı liderlerin Kore ve Vietnam savaşları için yoğunlukla kullandıkları analogi olmuştur (Levy ve Thompson, 2010: 146). Truman Kuzey Kore’nin Güney Kore’yi işgal etmesini 1930’larda Mussolini İtalya’sının ve Hitler Almanya’sının işgallerine benzeterek, ABD’nin tepki göstermemesi halinde tıpkı o günlerdeki gibi saldırgan niyetler taşıyan Komünist ülkeleri cesaretlendireceğini belirtmiştir (Jervis, 1976: 218). Karar alıcılar geçmişten çıkardıkları dersleri iki farklı niyetle kullanır. Bazı liderler seçtiği politikanın gerçekten kullanışlı olduğuna inanır. Diğer liderler ise tarihi söylemleri ve analogileri kasıtlı olarak politika tercihlerine destek bulmak ve başkalarını ikna etmek için kullanır. Yani tarihe kendi politika tercihlerini sağlamlaştırmak için stratejik veya retorik bir araç olarak referans verir (Levy ve Thompson, 2010:147).

Son olarak liderlerin sistemden aldıkları tehditlere ve fırsatlara dair algıları (perceptions) ve yanlış algıları (misperceptions) devletlerin dış politika kararlarında

önemli etkileri olabilir. Francis Bacon'un altını çizdiği gibi "insan anlayışı, kendine özgü doğası gereği, nesnelere gerçekte bulunduğu daha büyük bir düzen ve eşitlik derecesini kolayca varsayar." (Jervis, 1976: 319). Breuning'e (2007: 54) göre, "algılar kısmen liderin kişiliği, inançları, deneyimleri ve uzmanlığı tarafından yönlendirildiği gibi, aynı zaman da bilginin nasıl, hangi bağlamda ve kim tarafından sunulduğuna da bağlıdır." Bir lider usta bir satranç oyuncusu gibi uluslararası politikalara uygun hamleler veremeyebilir (Jervis, 1976: 68). Diğer yandan uluslararası anarşik sistemin belirsizliği de en rasyonel aktörlerin bile diğer devletlerin kapasiteleri ve niyetleri hakkında değerlendirmelerini etkileyebilir. Örneğin, diğer devletlerin aldatmaya yönelik stratejik taktikleri sistemden gelen anlamlı sinyalleri bulanıklaştırabilir. Bürokratik politika ve örgütsel süreç de hangi bilginin karar alıcıya aktarılacağına ve bilgiyi kimin göreceğini etkileyebileceğinden algıyı etkiler. Bunlara ek olarak, toplumsal kültür, ideoloji ve din de karar alıcının olayları yanlış değerlendirmesine sebep olabilir (Levy ve Thompson, 2010: 141).

Neoklasik realizm dış çevredeki değişikliklere zamanında verilecek etkili ve uygun politik yanıtların liderin algısı ve onun göreceli güç hesaplaması ile bağlantılı olduğunu önerir (Lobell vd., 2009: 7). Neorealizmde gücün dağılımı objektif bir nitelik taşıırken neoklasik realizm karar alıcıların bilişsel sürecinden bağımsız bir güç değerlendirmesinin olamayacağını vurgular. Tehditler ve bu tehditlere yönelik geliştirilecek politikalar liderlerin zihin haritasındaki güç dağılımına göre anlam kazanır (Akgül-Açıkmeşe, 2011: 55). Christensen (1997: 65) sistemde kaç tane büyük gücün olduğu ve bunların ne kadar maddi güce sahip olduğunu bilmenin yeterli olmadığını ileri sürer. Ona göre, karar alıcıların gücün dağılımı üzerinde yaptığı muhakemelere de bakmak gerekir. "Liderler eğer kapasite dağılımını yanlış algılayarsa, çatışmanın en kritik noktasında geri çekilebilir, önemsiz tehditlere aşırı reaksiyon gösterebilir ya da savaşta yanlış tarafı destekleyebilir." (Christensen, 1997: 68). Yani göreceli gücün ölçümünde yapılan yanlış bir değerlendirme mevcut pozisyonu devletin aleyhine döndürebilir (Akgül-Açıkmeşe, 2011: 55). Örneğin, Arjantin'in darbeci lideri 1982'de Falkland Adasını kendi topraklarına katmak istediğinde hem kendisinin aşırı özgüveninden hem de Britanya'nın vereceği tepkiyi doğru algılayamamasından kaynaklı yanlış dış politika kararı almıştır. Darbeci lider 1982 Falkland Savaşında kısa sürede zafer kazanacağını ve Britanya'nın hızlı ve güçlü bir tepki veremeyeceğini düşünerek hatalı bir karar almıştır (DeRouen ve Mintz, 2010: 99).

Kısacası, ister kişilik özelliklerinden ve yerel dinamiklerden kaynaklansın isterse de uluslararası sistemdeki güç dağılımına dair olsun karar alıcı, güç ve ulusal çıkarlara dair hesaplamalar yaparken olayları yanlış algılaması ve hesaplaması sebebiyle doğru stratejiyi seçemeyebilir. Yukarıda belirtmiş olduğumuz örneklerde görüldüğü üzere tarihi kritik dönemlerde liderlerin olaylar karşısında takındıkları tutum ve aldıkları kararların dış politikaya etkisi açıktır. Böylece liderin dış politika tercihlerini açıklarken onun dünya görüşüne ve inançlarını şekillendiren yaşamına, kişisel özelliklerine, tarihten edindiği dersler ve tecrübeler ile birlikte sistemden aldığı tehditler ve fırsatlar hakkındaki algısına bakılması gerekir.

2.1.3.2.2.2. Stratejik Kültür

Liderin dış politika tercihlerine etki eden ikinci ara değişken stratejik kültürdür. Neoklasik realizm ayrıntılı bir dış politika incelemesinin yalnız maddi güç unsurlarının dikkate alınarak yapılamayacağını, bu nedenle maddi olmayan faktörlerin de ara değişken olarak analize dahil edilmesi gerektiğini belirterek neorealizmden uzaklaşır. Liderin dış politika davranışı sadece göreceli maddi gücün dayattığı tehditler ve kısıtlamalar ile değil stratejik kültürden de etkilenir (Lobell vd., 2016: 66).

Stratejik kültürü en yalın biçimde, liderin davranış tercihlerini sınırlandıran düşünsel ortam olarak ifade edebiliriz (Johnston, 1995: 46). Diğer bir tanım Ken Booth tarafından yapılmıştır. Booth'a göre "stratejik kültür bir ulusun geleneklerini, değerlerini, tutumlarını, davranış kalıplarını, alışkanlıklarını, sembollerini, başarılarını ve çevreye uyum sağlamanın ve tehdit veya güç kullanımına ilişkin sorunları çözenin belirli yollarını ifade eder." (Booth, 1990: 121). Stratejik kültür, bir ulusun savaş ve barış konularında davranışlarına rehberlik eder (Booth, 1990: 121). Stratejik tercihler, bir devletin düşünce tarihinde derin kökleri olan değerler ve varsayımlardan etkilenir. Bu açıdan reel-politik tercihler stratejik kültürden kopuk değildir (Johnston, 1995: 63).

Bir ulusun jeopolitik konumu, teknolojisi, siyasi kültürü ve tarihi yani hem maddi hem de maddi olmayan unsurlar stratejik kültürün şekillenmesine etki eder (Booth, 1990: 121; Lantis, 2009: 39-41). Bu stratejik unsurlar, ulusun kendine özgü bir güvenlik stratejisi çizmesine etki eder. Birden fazla sınıra sahip olan devlet ile adalardan oluşan bir devletin stratejik tercihi aynı olmayabilir. Bir ülkenin Batılı liberal demokratik yönetim tarzı kabul etmesi, demokrasinin olgunluğu veya sivil-asker ilişkisi stratejik kültürü

etkileyebilir. Bunların yanı sıra, bir devletin doğuşunu ve gelişimi sırasında yaşamış olduğu tarihsel deneyimler stratejik kültürün şekillenmesine yardımcı olur. Mesela yeni kurulmuş bir devletin ulus inşası sırasında yaşadığı zorluklar veya kolonyal tecrübesi olup olmaması gibi tarihsel deneyimleri örnek olarak verebiliriz (Lantis, 2009: 40).

Stratejik kültürler kısa vadeli oluşumlar olmayıp uzun dönemli ve kalıcıdır. Ancak hiçbir kültür değişmez değildir. Yerel dinamiklerdeki, askeri teknolojideki veya uluslararası ortamdaki büyük değişimler stratejik kültürde değişim süreci başlatabilir (Booth, 1990: 121). Sıra dışı durumlarda ulusal hükümetlerin bilinçli tercihleri, önemli tarihi olayların etkisi veya yabancı işgalcilerin dayatmaları sonucu stratejik kültür tekrar inşa edilebilir (Lobell vd., 2016: 68).

Lantis'te üç faktörle stratejik kültürdeki değişimleri açıklar. İnançlar ve eski tarihsel anlatılar ani yaşanan şoklar ile değişebilir. Devrimler, savaşlar ve ekonomik felaketler gibi dramatik olaylar yeniden bir stratejik kültürün oluşumuna katalizör etkiye bulunacaktır. İkincisi, ülkelerin geleneksel stratejik kültürü yeni gelişen olaylara tepki vermede bir ikileme düşerse geleneksel stratejik davranışta kırılmalar görülebilir. Son olarak karar alıcılar stratejik kültürün devamlılığında ve değişiminde önemli rol oynar (Lantis, 2009: 44-45) Örneğin yirminci yüzyılın erken dönemlerinde Kurtuluş Savaşı sonrası yeni kurulan ülkede Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde modernleşme ve sekülerleşme politikaları ve ABD'nin İkinci Dünya Savaşı öncesi militarist stratejileri benimseyen Japonya ve Almanya'ya savaş sonrası dönemde anti-militarist politikaları kabul ettirmesi gibi olaylar ülkelerin stratejik kültürlerini dönüştürmüştür (Lobell vd., 2016: 68-69). Benzer şekilde, Japonya Soğuk Savaş sonrası dönemde ekonomik ve teknolojik bakımdan büyük bir güce sahip olmasına rağmen, İkinci Dünya Savaşı sonrası tercih ettiği anti-militarist kültür 1990'larda güvenlik stratejisini şekillendirmiştir (Lantis, 2009: 37). Ancak bugün Japonya'nın bölgesinde daha aktif bir oyuncu olma isteği, savaş resmi olarak reddeden anayasanın 9.maddesini Japon elitleri arasında tartışmaya açmıştır (Lantis, 2014: 170).

Son olarak, stratejik kültürün liderin sistemdeki tehditler ve fırsatlara karşı geliştireceği grand strateji üzerinde sınırlandırıcı etkisi olabilir. Lider sistemde meydana gelen değişimlere uyum sağlamak için bir takım grand strateji tercih etmek istediğinde stratejik kültür politik tercihleri yeniden şekillendirebilir veya sınırlandırabilir. Stratejik

kültürün böylesi bir etkisi liderin daha rahat politika tercihinde bulabileceği müsamahakar bir çevrede bile olabilir (Lobell vd., 2016: 69-70).

2.1.3.2.2.3. Yerel Dinamikler

Devletlerin dış politika çıktıklarına etki eden diğer son iki faktör yerel kurumlar ve devlet-toplum ilişkisidir. İster demokratik isterse otoriter rejimlerde olsun yerel dinamikler ara değişken olarak dış politikanın formüle edilme sürecine etki eder. Yine de demokratik veya demokratik olmayan rejimlerde yerel faktörlerin dış politika çıktıklarına etki derecesi farklılık gösterebilir. Demokratik toplumlarda kararlar daha az merkezi iken demokratik olmayan toplumlarda kararlar daha çok merkezde toplanmıştır. Böylece demokratik yönetime sahip ülkelerde toplum karar alma sürecine daha yakın bulunmaktadır. Devletin resmi kurumları, dışişleri bakanlığı, istihbarat kurumları ve ordu, yasama, liderin danışmanları gibi çeşitli kurum ve kişiler liderin dış politik kararlarını tek başına almasının önüne geçebilir. Mesela hem parlamenter sistemlerde hem de başkanlık sistemlerinde yürütme, dış politika kararlarını uygulama sürecinde koalisyon ortağını ikna etmesi ya da yasamanın onayını alması gerekebilir (Grieco vd., 2015: 114).

Diğer yandan toplumsal aktörler de dış politikanın uygulanma sürecinde yer alabilir. Ripsman'a (2009: 170-172) göre kamuoyu ve çıkar grupları gibi yerel aktörler dış politikanın formüle edilmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Uluslararası meselelere dair tüm ilgili bilgilerin farkında olan yürütme uluslararası kısıtlamalara ve teşviklere göre tercihlerini belirler. Buna karşın, uluslararası politikanın karmaşıklığını çoğunlukla dikkate almayan yerel aktörler, güvenlik politikalarına müdahale etmeye çalıştıklarında öncelikle kişisel, dar görüşlü ve yerel motivasyonlarla hareket eder. Kamuoyu muhtemel bir savaş durumunda oluşacak vergilerden, ekonomik çıkar grupları korumacı veya serbest ticaret gibi politikalarından ve savunma sanayisinde faaliyet gösteren sektörlerin artırılan savunma harcamalarına dair alınacak kararlardan etkileneceği söylenebilir. Böyle bir durumda bu tür iç dinamikler dikkatini dış politikanın yapım sürecine vermek isteyebilir. Buna paralel olarak, buldukları siyasal sistemde önemli rol oynayan ordu gibi bazı kurumlar toplumda sahip oldukları güçlerini ve imtiyazlarını kaybetme riski ile karşılaştıklarında ulusal güvenlik konularına müdahil olmak isteyebilir (Ripsman, 2009: 180).

Bunların bir sonucu olarak, karar alıcılar ulusal güvenliklerini ilgilendiren uluslararası sorunlara dair geliştirdikleri politikaları hayata geçirebilmek için seçmenlerine ve muhalefete uygun bir şekilde pazarlaması gerekebilir (DeRouen ve Mintz, 2010: 149). Çünkü, dış politika ve grand stratejilerin hayata geçirilmesi büyük ölçekte materyal, parasal ve insan kaynağına ihtiyaç duyar. Eğer ki kamuoyu ve çıkar grupları dış politika tercihlerinden şüphe duyarsa, karar alıcılar kaynakları seferber etmede zorluklarla karşılaşabilir. Bu durumda etkili ve hızlı bir güvenlik politikası üretmek zorlaşacaktır (Lobell vd., 2016: 72). Buna rağmen, yerel dinamiklerin yukarıda belirtmiş olduğumuz diğer ara değişkenlere göre etkisi genel olarak daha azdır. Ripsman bunun iki nedeninin olduğunu belirtir. Öncelikle ulusal güvenlik politikalarının hatalı kullanılması ve ortaya çıkacak yüksek maliyet devletin bekasını tehlikeye atabilir. Gizli bilgilere erişim konusunda erişim sorunu yaşamayan yürütme, kararların nasıl daha efektif olarak kullanılması gerektiğini kamuoyu ve çıkar gruplarından daha iyi bilebilir. İkinci olarak, dış politika kararının fayda ve maliyetinin toplumun kesimlerinde dağılık olması durumunda güçlü bir çıkar grubu oluşmayabilir. Bu da daha cılız bir muhalefetin oluşmasına yol açabilir (Ripsman, 2009: 181).

Yine de liderin ve yürütmenin kararlarını etkileyebilecek yerel dinamikler söz konusudur. Liderin iktidardaki gücünün zayıf olduğu durumlarda özellikle demokratik kültürün tam yerleşemediği yarı demokratik rejimlerde liderin iktidarını sürdürme isteği onu iki tür aktörün etkileşimine açık hale getirir. İlkin lideri seçme ve geri alma gücüne sahip olan nüfuzlu kişiler liderin kararlarını etkileyebilir. İkincisi ise darbe yapma gücüne sahip olan ordu gibi kurumlardır. Örneğin Türkiye’de laikliği ve istikrarlı bir politikayı koruma görevi üstlenen ve birçok darbe yapan ordu yeni bir İslamcı hükümet iktidara geldiğinde lideri İsrail’le olan ilişkilerin devam etmesine zorlayabilir. (Ripsman, 2009: 183).

Resmi kurumların, çıkar gruplarının ve kamuoyunun dış politikanın formüle edilme sürecinden yalıtılma derecesine göre dış politika karar alıcılarının daha özgür bir şekilde dış çevresel şartlara tepki vereceği açıktır. Politika yapım sürecine yerel aktörler ne kadar dahil olursa politik kararların dış çevresel şartlara göre uyarlanmak yerine, yerel çıkarları karşılayan bir politika tercihiyle sonuçlanmasına yol açabilir (Lobell vd., 2016: 71).

Ancak belirtmiş olduğumuz bu yerel aktörlerin dış politikaya katılım süreci uluslararası ortamın şartlarına göre değişiklik gösterecektir. Örneğin, genel olarak

tehdidin düşük olduğu uluslararası ortamda yerel aktörler dış politika kararlarına katılımının artması beklenir. Fakat, tehdidin yüksek olduğu uluslararası ortamda hata yapmanın maliyetinin devletin güvenliğini riske atacağı durumlarda, örneğin bir savaş zamanında, ise yerel çıkarlar göz ardı edilerek karar sürecine dahil edilmezler (Ripsman, 2009: 186).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRK DIŞ POLİTİKASININ GENEL GÖRÜNÜMÜ

Cumhuriyetin kuruluşundan 1980 darbesine kadar Türk dış politikasının genel hatlarını ele alacağımız bu bölümde, Türk dış politikasına yön veren ana olaylara değineceğiz. Öncelikle Atatürk'ün stratejik vizyonuyla Türkiye'nin yerleşik stratejik kültürünün nasıl olgunlaştığını ele alacağız. Daha sonra Türk siyasetinde yer edinmiş liderlerin dış politikada kararlarını oluştururken Atatürk'ün temellerini attığı geleneksel Türk dış politikasını ne derecede takip ettiğini analiz edeceğiz.

3.1. Türk Dış Politikasının Geleneksel Stratejik Kültürü

Osmanlı Devleti kuruluşunun ilk dönemlerinde militarist bir anlayışla “Fetih” üzerine kurulu “genişlemeci” bir strateji ile hareket ediyordu. İmparatorluğun zayıfladığı son dönemlerde ise mevcut toprakları koruma amaçlı “güç dengesi” siyasetinin ön plana çıktığını görmekteyiz. O yıllarda askeri ve diplomatik araçlar kullanılarak imparatorluğun çöküşünün önüne geçilmeye çalışılmıştır (Baharçipek, 2020: 29-30). Fakat, 1923 Lozan Antlaşması sonrası kurulan yeni Türkiye'nin grand strateji tercihi, sefeli Osmanlı'nın dış politika doktrininden farklılaşacaktır. Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın yol açtığı büyük travmalar neticesinde stratejik kültür Atatürk'ün vizyonu doğrultusunda yeniden inşa edilecektir. Atatürk'ün grand stratejisini sistem, lider imgesi ve yerel dinamikler olmak üzere üç değişken üzerinden analiz etmeye çalışacağız.

Birinci Dünya Savaşı sonrası büyük güçlerin güç kapasiteleri önemli derecede azalmış ve göreceli güç dağılımı değişmişti. Savaşın kaybedenleri büyük toprak kayıplarına uğramıştı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu dağılarak Çekoslovakya, Yugoslavya, Avusturya ve Macaristan olmak üzere ulus devletlere ayrılmıştı. Almanya'nın Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti'ne kıyasla daha az toprak kaybı olsa da önemli ekonomik kaynaklarını kaybetmişti. Alsace-Lorraine Fransa'ya geri verilmiş ve Saar bölgesi müttefik kuvvetlerce işgal edilmişti. Almanya'nın geniş sömürgeleri Fransa ve İngiltere'nin eline geçmişti. Almanya toprak kayıplarının yanı sıra askeri kapasitesi azaltılarak büyük savaş tazminatı ödemeye mahkum edilmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortadoğu'daki toprakları ise Fransız ve İngiliz mandası altına girmişti (Kennedy, 2017: 335-337).

Savaşın sürdüğü yıllarda iç kargaşalardan dolayı geri çekilen Rusya'da Ekim Devrimi sonrası Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği kurulmuştu (Hobsbawm, 2015: 78-79). Bolşevikler SSCB'yi uluslararası sahneden soyutlamıştı. Birinci Dünya Savaşı'na müttefikler safında katılan ABD, sistemdeki güç boşluğunu doldurmak yerine yalnızlık (izolasyonist) politikasına geri dönmüştü (Kennedy, 2017: 337). Çünkü, Wilson'ın "demokrasi için dünyayı güvenli hale getirmek" temalı liberal enternasyonalist grand stratejisi ABD Kongresi tarafından desteklenmemişti (Martel, 2015: 228-229).

Savaşın galipleri olmasına rağmen İngiltere, Fransa ve İtalya'daki görüntü pek iç açıcı değildi. Savaş bu üç ülkenin gücünü tüketmişti. İngiltere'nin zayıflayan gücü dolayısıyla politika yapıcıları Britanya İmparatorluğu'nu ayakta tutmakta zorlanıyordu. Güney İrlanda'nın de facto bağımsızlığını takiben, Mısır tam bağımsızlık talebinde bulunmuştu. Üç yıl süren mücadele sonrası Mısır'a yarı bağımsız bir statü verildi. Hindistan'da ise "özerklik" (Swaraj) talebi Gandhi liderliğinde bağımsızlık hareketine dönüştü (Hobsbawm, 2015: 281-282). Fransa'da karar alıcılar savaştan fakirleşen halkın savaş karşıtı sloganlarına kayıtsız kalamıyordu (Kennedy, 2017: 346). Fransa askerlik hizmetlerini üç yıldan bir yıla düşürerek bu talebi bir nebze karşılamak istedi. Fransız bir diplomat, Fransa'nın artık süper bir güç olmadığını ikinci sınıf bir güce kaydığını itiraf ediyordu (Marks, 1999: 24). Fransa ve İtalya'nın ekonomisi imalat sanayisinde, tarımda ve ihracatta büyük gerileme kaydetmişti (Kennedy, 2017: 339). İtalyanlar savaşın sonucunu kendileri açısından "sakat zafer" olarak tanımlıyorlardı. Savaşın sonuçlarından memnun olmayan İtalya'da İtalyan Faşist Partisi (PNF) iktidarı ele geçirmişti. İtalya'daki iktidar değişikliği ileriki yıllarda Roma'nın emperyalist hedefler peşinde koşmasına yol açacaktır (Cassels, 1999: 58). Hobsbawm'ın söylemiyle imparatorluklar çağı artık sona ermişti (Hobsbawm, 2015: 267).

Müttefiklerin savaş sonrası çıkar beklentileri de değişiklik göstermekteydi. Mesela, "Alman Sorunu" tam olarak çözülmemişti. İtalyan, Fransız ve İngiliz politika yapıcıları Almanya üzerinde farklı bir tehdit algılamalarına sahipti. İtalyanlar Alman sorunu ile ilgilenmiyordu. İtalyanlar için en büyük tehdit savaştan önce Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ydu. Zaten savaştan sonra imparatorluk kendisine tehdit oluşturamayacak şekilde parçalara ayrılmıştı (Taylor, 1964: 57-58). Fransızlar ise Almanların tekrardan eski güçlerine kavuşmasından korkuyordu. Britanya'ya gelince, Almanların artık tehdit oluşturmayacağını düşünüyordu (Marks, 1999, 14). İngilizler, Almanya'nın barışçıl bir

şekilde ekonomik kalkınmasına müsaade ederek Avrupa ticaretine entegre etmek istiyordu (Marks, 1999: 24). Çünkü savaş öncesi dönemde gücünü uluslararası ticaret ve yatırımlardan alan İngiltere, ağır savaş tazminatının kendi ekonomi politikalarını etkileyeceğinden endişe ediyordu. Bunun yanı sıra, Britanya kıtada Almanya'nın zayıflatılarak Fransa'nın birincil güç olmasını istemiyordu (Brawley, 2009: 85).

Uluslararası sistemdeki bu gri alanlar devletlere arzu ettikleri politikaları harekete geçirmede fırsatlar sunar. Sistemin izin veren bu koşulları Atatürk'e özgür bir şekilde kendi dış politika vizyonunu icra etmesi için fırsatlar sunacaktı. Dönemin ulusal görüntüsüne değinecek olursak, savaşın yıkımı büyüktü. Ekonomik açıdan, dış ticaret rakamlarında büyük düşüşler olmuştu. İhracat 2.5 milyar kuruştan, 0.8 milyar kuruşa, ithalat 4.5 milyar kuruştan 1.4 milyar kuruşa düşmüştü. Devletin geliri 2.87 milyar kuruştan 1.8 milyar kuruşa kadar gerilemişti. Enflasyon sürekli yükseliyordu (Shaw ve Shaw, 1977: 373). Altyapı savaştan büyük zarar görmüştü. Özellikle Yunan tarafından işgal edilen Batı Anadolu'daki demiryolları ve evler harap olmuştu. Anadolu nüfusu göç ve savaşlar yüzünden azalmıştı. Sadece nüfusun yaklaşık 2.5. milyon gibi büyük bir bölümü savaşta kaybedilmişti (Zürcher, 2016: 242-246). Kısacası, Türkiye'nin sistemdeki göreceli gücü önemli ölçüde azalmıştı.

Lozan Antlaşması sonrası Atatürk 29 Ekim 1923 yılında imparatorluğun yerine ulus-devlet modeline dayalı Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan etti. Cumhuriyetin ilanı sonrası Atatürk grand stratejisini, sistemin sunduğu fırsatlar ve Türkiye'nin göreceli maddi güç kapasitesini dikkate alarak oluşturdu. Öncelikle uluslararası sistemde Türkiye'ye yönelik yakın bir tehdit görünmüyordu. Lozan Antlaşması ile Türkiye uluslararası tanınırlığını ve güvenliğini hukuksal bir sözleşmeyle garanti altına almıştı (Hale, 2013: 41). İkincisi tarih boyunca Anadolu için sürekli bir tehdit olan Rusya, kendi iç sorunlarıyla meşgul olduğundan artık yakın bir tehdit değildi (Oran, 2009: 242). İngiltere, Fransa ve İtalya'nın öncelikli konuları yukarda belirttiğimiz gibi farklılaşmıştı.

Böylece Birinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan uluslararası sistemin Türkiye açısından müsahakar bir stratejik ortam sağladığını ifade edebiliriz. Atatürk sistemin bu izin veren koşullarında intikamcı duygularla hareket edip yeni kazanımlar elde etmek yerine ülkenin savaş sonrası sahip olduğu maddi güç kapasitesiyle ölçülü, daha yapıcı ve rasyonel bir dış politika vizyonu seçtiğini belirtebiliriz. Zira bu dış politika vizyonunun

aksine bir tercih Türkiye'nin uluslararası sistemdeki güvenliğini riske atabilirdi. Geçmişte bu tür hatalar yapılmıştı. Örneğin, Balcı vd. (2018: 643-669) göre Genç Türkler, savaşa girmesi dış yardımlara bağlı olan ve ülkenin güç kapasitesini aşan bir tercihte bulunarak imparatorluğun sonunu getirmişti. Aydın (1999: 156), yeni dış politika vizyonunun devletin bekasını tehlikeye atmayacak ancak uluslararası sisteminin sunduğu tehdit ve fırsatlara cevap verebilecek şekilde tasarlandığını iddia eder. Böylece Atatürk'ün birincil önceliğinin yeni kurduğu devleti uluslararası anarşik yapıda hayatta tutmak olduğunu ifade edebiliriz. Bu amaç doğrultusunda “Yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesi Atatürk'ün grand stratejisinin temelini oluşturmuştur.

Sistemdeki göreceli güç dağılımının yanı sıra Atatürk'ün grand stratejisine etki eden diğer bağımsız değişken ülkenin sahip olduğu coğrafi konumdur. Milli Mücadele sonrası 1936'da Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve 1939'da Hatay'ın Türkiye'ye katılması ile birlikte ülke sınırları artık netleşmişti. Türkiye o dönemde Yunanistan, Bulgaristan, Sovyetler Birliği ve İran ile sınırdışı. Türkiye güney sınırında Irak ve Suriye ile sınırdış olmasına rağmen, manda yönetimleri üzerinden dolayı yönden İngiltere ve Fransa ile de komşuydu (Sander, 2013: 81). Atatürk Doğu Batı ekseninde yer alan ülkenin bu jeostratejik konumu dolayısıyla yakın komşularıyla iyi ilişkiler kurmaya ve büyük güçler ile de güç dengesini sağlamaya gayret etmiştir (Oran, 2009: 253). “Yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesinin bir devamı olarak Atatürk, mevcut coğrafyada revizyonist duygularla hareket etmek yerine “statükonun” korunmasını amaç edinmiştir (Oran, 2009: 47). Ancak onun statükoculuğunu dış gelişmelere gözlerini kapatan bir statükoculuk olmadığını altını çizmek gerekir. Zira Atatürk, müsamahakar bir sistemin sunduğu fırsatları diğer ülkeleri kendine düşman etmeyecek şekilde diplomasiyi ve dönemin uluslararası hukukunu iyi kullanarak değerlendirmeye çalışmıştır. 1936'da imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve 1939'da Hatay'ın Türkiye'ye katılması uluslararası hukuka uygun bir şekilde gerçekleşen kazanımlar olmuştur. Statükoculuk daha sonraki yıllarda da ülkenin dış politikasında önemli yol haritası olacaktır.

Atatürk'ün grand stratejisinin son ve en önemli halkası “Batılılaşmadır”. Atatürk'ün bu dış politika vizyonu gerek sistemin gerekse de kendi kişisel niteliklerinin bir yansımasıdır. Zayıf bir devletin karar alıcısı sistemin baskısını güç dengesi gibi ittifaklar aracılığıyla ya da diğer başarılı devletlerin askeri, teknolojik ve idari uygulamalarını taklit ederek aşmaya çalışabilir (Taliaferro, 2009: 196). Batıyı taklit etme

stratejisi aslında Osmanlı döneminde de var olan bir yaklaşımdı. Osmanlı Devleti'nin son yüzyıllarında devlet adamları Avrupa'ya karşı üstünlüğün kaybedildiğini düşünerek devleti tekrar eski gücüne ulaştırmak için Batının taklit edilmesi gerektiği fikrine sahipti. Fakat bu benzeme stratejisini bir reformdan ziyade “eski duruma dönme arzusu” yani restorasyon olarak adlandırabiliriz (Belge, 2012: 46). İlk düzenlemelerin askeri alanda gerçekleştiğini görmekteyiz. Batı'nın piyade tüfeği gibi yeni teknolojik silahlarını kullanmasını bilen eğitilmiş ve düzenli ordusu model alınarak Osmanlı ordusunda yenilemeye gidilmiştir. Daha sonra bu ordunun mali harcamalarının desteklenmesi için ekonomik reformlar yapılmıştır (Berkes, 2017: 91-107). 18. yüzyılda askeri ve ekonomik alanda başlayan düzenlemeler 19. yüzyılda eğitim ve 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat gibi hukuk alanlarında reformlar yapılarak devam etmiştir (Lewis, 2015: 79-178). Ancak yenilik hareketleri hayatın hemen her alanında yapılmamıştır. Bunun en önemli nedeni devletin İslam kimliğidir. Dolayısıyla Osmanlı devlet adamları Batılılaşma stratejisini kendine yetecek seviyede tutmaya çalışmıştır (Belge, 2012: 46).

Cumhuriyet döneminde de Batılılaşma liderin algısına göre göz ardı edilemez bir tercihtir. Fakat Atatürk Osmanlı yöneticilerine kıyasla yeni kurduğu devletin bu küçük cerrahi operasyonlarla hayatta kalacağına inanmıyordu. Ona göre devletin uluslararası anarşik sistemde hayatta kalması “muasır medeniyet” olarak tanımladığı Batı tarzı yaşama ulaşmadan mümkün gözükmemekteydi (Zarakol, 2011: 143-144). Atatürk yeni kurduğu ülkenin Batı medeniyetinde yer bulmasının iç politikada hayatın hemen her alanında Batılı reformlar yapılmasıyla mümkün olacağı görüşündeydi (Zarakol, 2011: 145-148). Mart 1925'de çıkarılan “Tahrir-i Sükun Yasası” ve akabinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması ile siyasal hakimiyetini güçlendiren Atatürk, yerel aktörlerin etkisinden özerk olarak idealleri doğrultusunda reformlarını icra etme imkanı bulacaktır (Zürcher, 2016: 261). Bu koşulların, Atatürk'e arzu ettiği grand stratejileri uygulamak için ihtiyaç duyduğu kaynakları seferber etmede uygun bir siyasal ortam sağladığını iddia edebiliriz.

Atatürk çizdiği bu düşünsel strateji doğrultusunda önemli devrimler icra edecektir. Atatürk tarihten analogi yaparak, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasının en önemli sebeplerinden olan ulusçuluk hareketinin bir daha tekrarlanmaması için Avrupa ulus-devlet modeline uygun bir devlet inşa etmeye girişmiştir. Burada iki politika tercihi ön plana çıkmıştır. Birincisi, Osmanlı Devleti'nin genişleme stratejisine karşın yeni kurulan

devlet gerektiğinde Bağımsızlık Savaşı sırasında ortaya koyulan mücadelenin hedeflerini ve ülkenin teritoryal sınırlarını belirleyen “Misak-ı Milli” kararlarından vazgeçerek küçülme stratejisini tercih etmiştir. İkincisi ise Anadolu içinde yaşayan gayrimüslimler ile Anadolu dışında yaşayan Türk nüfusun mübadele yoluyla değiştirilmesidir (Baharçipek, 2020: 32-34).

Atatürk, yeni bir ulus devlet inşa etmek için Osmanlı geçmişinin terk edilmesi gerektiğini düşünüyordu. Atatürk, muasır medeniyet seviyesine ulaşmanın, devletin uygar ve mantıklı davranan bireylere sahip olmasıyla mümkün olacağına inanıyordu. Bu yüzden reformlarının temel amacı dinin toplum ve siyasal hayat üzerindeki etkisini kırmak olacaktır (Heper, 2015: 116). Bu düşüncenin bir sonucu olarak, Halifelik Mart 1924’te kaldırdı. Halifeliğin kaldırılması sonrası, 1924 yılında “Tevhid-i Tedrisat Kanunu” çıkartılarak ulusal eğitim birleştirildi. 1926 İsveç Medeni Kanunundan ilham alınarak yeni bir medeni kanun çıkartıldı. 1928’de Latin harfleri kabul edildi ve aynı yıl devletin dini İslam ibaresi anayasadan kaldırıldı. 1937 yılında laiklik anayasa maddesine eklendi (Berkes, 2017: 521-552). Bu yeni dönemde iç politikada yapılan reformların dış politikadaki diğer bir karşılığı genel olarak İslam dünyasına ve özelde ise Arap coğrafyasına ilgisiz kalmak ve sorunlarını göz ardı etmek olarak neticelenecektir (Yavuz, 1998: 27). Zira, Türkiye’nin yeni sınır komşuları dolaylı yönden Suriye’de Fransa, Irak’ta İngiltere’ydi. Bu ülkelerin iç meseleleriyle ilgilenmek büyük güçler tarafından Atatürk’ün revizyonist bir gaye peşinde olduğu hissiyatı uyandırabilir ve dolayısıyla savaş sonrası göreceli güç kaybı zayıflamış Türkiye’yi büyük güçlerle karşı karşıya bırakabilirdi.

Son tahlilde, Atatürk iç politikada yaptığı önemli reformlar ve dış politikada seçmiş olduğu stratejik tercihler doğrultusunda Batı’ya karşı Türkiye’nin yabancı bir tehdit olmadığını onun bir parçası olduğunu göstermeye çalıştı. Batı’da ise bu mesajlara karşılık olumlu cevaplar verildi. 1930’lu yıllarda Batı medyasında çıkan haberler Türkiye’nin modernliğinden ve uluslararası barışçıl politikalarından övgüyle bahsetti (Zarakol, 2011: 140). Sonuç olarak, Atatürk sistemin izin veren koşullarında kendi düşünsel hedeflerini gerçekleştirme imkanı bularak, tercih ettiği grand stratejiler ile yeni kurulan bir ülkenin takip etmesi gereken temel ilkeleri belirlemiş oldu. Atatürk, Batı tarzı ulus-devlet modeli inşa ederken aynı zamanda ülkenin stratejik kültürünü de inşa etmiştir. Bu

ilkeler Atatürk'ün vefatından sonraki yıllarda politika yapıcılar tarafından benimsenerek dış politikanın sınırlarını belirleyen bir harita görevi görecektir.

3.2. Türk Dış Politikasının Dönemsel Analizi

Türk dış politikasının genel bir resmini çizeceğimiz bu bölümde, Özal dönemine kadar yaşanan ve her bir döneme damgasını vuran önemli olaylar incelenecektir. Bu bölümün temel amacı Atatürk'ün çizmiş olduğu stratejik kültürün Türkiye'nin uluslararası sistemde yaşanan meydan okumalara karşı tekrardan nasıl uyarlandığını ve esnediğini ele almaktır.

3.2.1. 1923-1938 Atatürk Dönemi

Atatürk için öncelikli ulusal güvenlik meselesi, yeni kurduğu devletin uluslararası sistemin kaotik düzeninde varlığının devam ettirilmesidir. Bu birincil amaç doğrultusunda Atatürk'ün grand stratejisi birkaç birleşenden meydana geliyordu. Bu stratejiler diğer devletlerle barışçıl ilişkiler kurmak, statükonun korunması için çalışmak, Ortadoğu'nun problemlerine taraf olmamak ve Batılı devletler sisteminde kendine yer edinmek ve Batı ile benzeşmektir. Atatürk'ün büyük stratejik vizyonu ülkenin savaş sonrası göreceli güç kapasitesindeki azalma ve bulunduğu coğrafi konum göz önüne alındığında makul bir tercihtir. Atatürk, bu stratejik tercihler doğrultusunda uluslararası koşulların sunduğu tehdit ve fırsatlara karşı daha çok askeri olmayan araçları kullanarak cevap verdiğini görmekteyiz. Uluslararası sorunların çözümüne barışçıl yaklaşmak, uluslararası örgütlere ve antlaşmalara dahil olmak, büyük güç rekabetini dikkate almak ve çoklu ve ikili ittifaklar geliştirmek gibi politikalar takip ederek, diplomasiyi efektif bir şekilde kullanmıştır. Bu bölümde Atatürk'ün bu dış politika hedeflerini nasıl gerçekleştirdiğini ve diplomasiyi aktif bir şekilde nasıl kullandığı üzerinde duracağız.

Lozan Antlaşması büyük ölçüde Türkiye'yi "Misak-ı Milli" hedeflerine yaklaştırsa da Türkiye ile müttefik devletler arasında çözümü netleştirilmeyen bazı sorunların varlığı devam etmekteydi. Musul'un statüsü meselesi bu sorunların en başında gelmekteydi. Lozan görüşmeleri sırasında Musul'un statüsü üzerinde bir uzlaşma sağlanamayınca, antlaşma metninin 3. maddesinin 2. fıkrasına göre, sorunun dondurularak dokuz ay içinde İngiltere ve Türkiye arasında sulh yolu ile çözüme kavuşturulması, bu müzakerelerden de bir sonuç çıkmaz ise sorunun Milletler Cemiyeti nezdinde çözülmesi kararı alınmıştır

(Gönlübol ve Sar, 2014: 70). Her ne kadar antlaşma metni sorunun arabuluculukla çözülmesini tavsiye etse de İngilizler antlaşmanın akabinde bölge üzerinde nüfuzunu artırarak ve bölgedeki Asuri kabilelerini de kendi çıkarına kullanarak isyana teşvik etmiştir (Gönlübol ve Sar, 2014: 71). Türkiye'nin Musul konusundaki çözümünü eleştiren TBMM içindeki bazı milletvekilleri meselenin halli için sert unsurların kullanılması gerektiğinde ısrar etmişlerse de Atatürk bu fikre karşı çıkarak İngilizlerle bir harbe girilmesini uygun görmemiştir (Kürkçüoğlu ve Uzgel, 2009: 262).

Atatürk askeri enstrümanları kullanmak yerine antlaşma metninin iyi niyetini bozmayacak şekilde hareket etmeyi uygun görmüştür. Savaşın olasılık dışına itilmesiyle birlikte konu diplomatik müzakereler ile neticelendirilmeye çalışılacaktır. Lozan'da belirtilen antlaşma doğrultusunda iki devlet İstanbul'daki konferansta bir araya gelerek karşılıklı argümanlarını sunmuşlardır. Türk diplomatları bölgenin coğrafi olarak ülkenin bir parçası olduğunu ve Musul'daki halklar ile Türkiye arasındaki yakın bağlılığa ve kültüre değinerek bölgenin statüsünün Türkiye lehine düzenlenmesi gerektiğini iddia etmişlerdir (Gönlübol ve Sar, 2014: 71). İngiltere ise bölgenin kendileri açısından askeri, ekonomik ve stratejik değerinden dolayı Musul'u kaybetmek istemiyordu (Hale, 2013: 42). Türk tezlerine karşı, İngilizler bölgenin Irak'ın bir parçası olduğunu ve hatta Hakkari'yi de içine alacak şekilde bu sınırların genişletilmesi gerektiğini iddia ederek yeni tavizler koparmaya ve müzakereyi çıkmaza sokmaya çalışmışlardır (Kürkçüoğlu ve Uzgel, 2009: 263).

Müzakerelerin açmaza girmesi neticesinde konu bu kez Milletler Cemiyeti'nde kurulacak komisyonun kaderine bırakılmıştır. Aslında bunun İngilizlerin arzu ettiği bir durum olduğunu öne sürebiliriz. Carr (2020: 126-13) dönemin uluslararası örgütlerinin, özellikle Milletler Cemiyeti'nin, İngiliz ulusal çıkarlarının gerçekleşmesine hizmet eden kurumlar olduğunu öne sürer. Bunun yanı sıra Türkiye Milletler Cemiyeti'ne henüz üye bile değildir. Nitekim, Cemiyet'in kurduğu komisyonun Musul konusunda vermiş olduğu karar da İngiliz argümanlarını destekler doğrultuda oluşmuştur. Milletler Cemiyeti Meclisi, komisyonun raporunu oy birliğiyle onaylayarak İngiliz tezlerini kabul etmiştir. Milletler Cemiyeti'nin vermiş olduğu karara Türkiye yine askeri çözümleri devre dışı bırakarak tepkisini göstermiştir. Atatürk bu kararın neticesine bir tepki ve İngilizlere de bir mesaj olarak Sovyetlerle Aralık 1925'te Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalayacaktır (Hale, 2013: 43).

Ancak, Atatürk'ün gerçek niyeti Sovyetlerle çok yakın bir ilişki kurmak olmadığı gibi, İngilizlerle de düşman kalmak değildi. Musul sorunu dolayısıyla Batı toplumundan kopmak istemiyordu (Kinross, 1994: 477-478). Ayrıca, dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'a göre içerdeki devrimlerin kesintiye uğramaması için sorunun barışçıl bir şekilde çözümlenmesi önem arz ediyordu (Gönlübol ve Sar, 2014: 76). Bunların bir sonucu olarak Türkiye, İngiltere ile uzlaşma yolunu seçmiş ve Haziran 1926'da iki devlet Musul'un Irak'a bırakılması konusunda anlaşmıştır. Bunun karşılığında Türkiye'ye Musul'daki petrol gelirlerinin %10'nun 25 yıllığına verilmesi kararlaştırılmıştır. Zarakol'a (2011: 139) göre, sorunun barışçıl bir şekilde çözümlenmesi İngilizlerin Türkiye'ye karşı algısını da değiştirmiştir. Musul problemi çözülmeyen önce Türkiye'yi selefi Osmanlı gibi revizyonist gören İngiltere, sorunun çözülmesiyle birlikte Türkiye'ye karşı duruşunu yumuşatacaktır.

Atatürk bu önemli sorunlardan birini çözüme kavuşturduktan sonra, uluslararası sistemde esen idealist ortamın varlığını kendi grand stratejisini gerçekleştirmek için kullanacaktır. Atatürk Batı'ya dönük dış politika anlayışının bir yansıması olarak ilk önce, savaşı uluslararası sorunların çözümünde kullanmayı yasaklayan Briand-Kellog Paktını 1929'da imzalamış ve 1928'teki silahsızlanma konferansı çalışmalarında yer almıştır. İkincisi, Türkiye 1932 yılında Milletler Cemiyeti'nin aktif bir üyesi olmuştur. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üyeliğini geciktiren birkaç faktör vardır. Hem Musul sorunu hem de Batılı bir örgüt olan Milletler Cemiyeti'ne karşı Sovyetlerin negatif tavrı bu örgüte üyeliği geciktirmiştir. Ayrıca 1925 Türk-Sovyet Antlaşmasını yenileyen 1929 protokolü de iki devleti ilgilendiren bir olayda diğer devletin rızasının aranmasını şart koşuyordu. 1930'lu yıllarda artan İngiliz-Türk yakınlaşması ve Sovyetlerin diplomatik görüşmeler ile ikna edilmesi bu örgüte üyeliği mümkün hale getirmiştir (Uzgel, 2009: 308-312). Türkiye'nin uluslararası hükümleri kabul etmesi ve uluslararası örgütlere üye olma isteği Batılı milletler arasında yer bulma, ulusal güvenliğini koruma ve statükonun devamını sağlama arzusunun birer göstergeleridir.

1929 dünya ekonomik krizi sonrası uluslararası sistem adım adım sıfır toplamlı bir oyuna dönüşmeye başlamıştı. Almanya, İtalya ve Japonya gibi faşist devletler uluslararası statükoyu tehdit ediyordu. İrredentizmin ve revizyonizmin popüler olduğu bir ortamda Atatürk aktif diplomasiyle, bir yandan kendi güvenliğini sağlamak için bölge ülkeleriyle ittifaklar geliştirmeye çabalarırken, diğer yandan sistemin sunduğu fırsatları güç

kullanmadan ve tek taraflı eylemlerden kaçınarak değerlendirmeye çalışmıştır (Gülmez, 2017: 30-32).

Politik çıkar çatışmalarının yoğun olduğu Ortadoğu ve Balkanlar gibi bölgelere sınırdaş olan Türkiye aktif diplomatik çalışmalarına Lozan Antlaşması sonrası zaten başlamıştı. Atatürk'ün grand stratejisinin amacının, barışçıl ilkelere dayanan karşılıklı sözleşmelerle ulusal güvenliği inşa etmek olduğunu ileri sürebiliriz. Bu amaç doğrultusunda, sırasıyla, 1923'te Arnavutluk, 1925'te ayrı ayrı Bulgaristan ve Yugoslavya'yla Dostluk Antlaşmaları imzalamıştır. Yunanistan'la azınlıkların mübadelesi ve Patrikhane sorunları çözülmüş ve liderler arasında dostane ilişkiler başlamıştır. Diğer yandan Doğu'da İran'la sınır belirsizliklerinde yaşanan sorunlar çözülmüş ve 1926 yılında devletler arasında dostluk antlaşması imzalanmıştır. Yine, Türkiye ve Afganistan arasında 1928 yılında Dostluk Antlaşması imzalanmıştır (Sönmezoğlu, 2015: 287-299). Ancak 1930'lu yıllara gelindiğinde, Türkiye bölge ülkeleri ile bölgesel barışı koruma ve karşılıklı sınır güvenliğini sağlama amaçlı antlaşmalar imzalayarak tekrardan statükonun teyit edilmesi gerektiğine inanmıştır. 1934 yılında Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'yla Balkan Paktını imzalamıştır. Yine bu niyetler doğrultusunda Doğu'da İran, Afganistan ve Irak ile 1937'de Sadabad Paktını imzalamıştır (Gönlübol ve Sar, 2014: 99-108).

Fakat, bölgesel ve uluslararası siyasi dengelerin bozulmaya ve sistemdeki gerilimin yükseldiği 1930'un son yıllarında Atatürk uluslararası sistemden belirgin tehdit sinyalleri algılayarak o zamana kadar alınan diplomatik önlemlerin eksik kaldığına inanmıştır. Atatürk'ün tehdit algısını artıran birkaç önemli gelişme vardır. İlk, 1939'dan itibaren Japonya, İtalya ve Almanya savunma harcamalarını önemli miktarda artırmıştı. Japonya 1931 yılında Mançurya'yı işgal etmişti. Arkasından İtalya 1936'da patlak veren İspanya İç Savaşında milliyetçi Franco taraftarlarına destek vermiş ve 1935 yılında da Habeşistanı işgal etmiştir. Buna ek olarak, İtalya maksimalist düşünceyle Akdeniz'de "Mare Nostrum" (Bizim Deniz) iddiasında bulunmuştur. 1933'te Almanya'da Hitlerin iktidara gelişi ile birlikte Avrupa'da durum iyice kötüleşti. Versailles Antlaşması sebebiyle getirilen ağır savaş tazminatı ve 1929'da yaşanan Ekonomik Kriz Almanya'nın ekonomik durumunun daha da kötüleşmesine yol açmıştı. Ayrıca Almanya, antlaşma yüzünden ekonomik açıdan önemli topraklarından vazgeçmek zorunda kalmıştı. Mevcut şartlar Alman halkı içinde huzursuzluğa ve revizyonist isteklerin ortaya çıkmasına yol açıyordu.

Bundan başka, 1933'te Japonya ve Almanya daha sonra 1935'te İtalya Milletler Cemiyeti'nden ayrılmışlardı (Kennedy, 2017: 352-374). İtalya'nın Habeşistan'ı işgal ettiği zamanda On İki Adalar'ı silahlandırması Türkiye'nin güvenlik endişelerini artırmıştır (Sönmezoğlu, 2015: 328).

Tehditlerin yoğun olduğu o yıllar, aynı zamanda ülke için açık fırsatlar sunuyordu. Tek taraflı eylemleri ve zamanın popüler politikası olan kaba güç siyasetini bir çözüm yolu olarak görmeyen Atatürk, sistemsel gerginliğin arttığı böyle bir dönemde sistemin sunduğu fırsatlara diplomatik araçları kullanarak ulaşmak istiyordu (Gülmez, 2017: 35).

O dönemde iki önemli konu Türkiye lehine kazanım olarak kayda geçmiştir. Bunlar 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve 1939'da Hatay'ın Türkiye'ye katılımıdır. 1936 Montrö Sözleşmesini ele alacak olursak, Türkiye dünyanın güvenlik bunalımına girdiği ve hızla silahlandığı bir zamanda, güvenliğini sağlamak amacıyla Lozan Antlaşması'nın Boğazlar ile ilgili bölümünde tekrar revizyona gidilmesini akit taraflardan talep etti. Türkiye'nin amacı Lozan'da kurulan Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılıp kontrolün Türkiye'ye geçmesi, Boğazlar üzerinde silahlandırma hakkı ve ticari ve savaş gemilerinin geçiş şartlarını düzenleyecek olan yeni bir düzenlemenin yapılmasıydı (Howard, 1936: 200-201).

Türkiye'nin güvenlik kaygısıyla değişimini istediği bu makul talebine dönemin İngiliz ve Fransız gibi statüko yanlısı büyük güçler de sıcak bakıyorlardı. İngiltere ve Fransa Almanya'nın Versailles ve Locarno antlaşmalarını ihlal edip Rhineland'ı militarize etmesi ve İtalya'nın Afrika ve Akdeniz'deki yayılcı politikaları sebebiyle, ekonomik ve jeostratejik öneme sahip olan Boğazların da oldubittiye gelmesini (fait accompli) istemediklerinden görüşmeler yoluyla sorunun neticelendirilmesini istiyorlardı (DeLuca, 1975: 2). Sovyetler de Karadeniz'de tam hakimiyet ve Akdeniz'e kısıtlama olmadan ulaşmak istediğinden mevcut şartlardaki değişikliğe olumlu bakıyordu. İtalya ise düzenlemeye karşı çıkıyordu. Nihayet, Temmuz 1936'da taraflar fikir birliğine vararak Montrö Boğazlar Sözleşmesini imzalamıştır. Sözleşmeyle Boğazların egemenliği Türkiye'ye bırakıldı. Bunun yanında Türkiye'ye Boğazları silahlandırma hakkı verildi. Türkiye savaşa katılıp katılmaması veya tarafsız olması durumlarına bağlı olarak Boğazlar üzerinde ticari veya savaş gemilerinin geçişlerine izin verme veya kısıtlama gibi belli haklar elde etti. Türkiye'nin barışçıl bir şekilde uluslararası hukuka göre hareket edip bu kazanımları elde etmesi önemli bir diplomatik zaferdi (Howard, 1936: 201-202).

İkinci önemli kazanım Hatay'ın Türkiye'ye katılmasıdır. Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alan Sancak (Hatay) bölgesi 1921 yılında Fransa ile yapılan Ankara Antlaşması sonucu özel bir idari rejimin uygulanması, yerleşik Türklerin kültürel gelişmeleri için her türlü kolaylığın sağlanması ve Türk dilinin resmi dil olarak tanınması şartıyla Fransa'ya bırakılmıştı (Sanjian, 1956: 379). 1936 yılında Fransa Suriye'deki manda yönetimini sonlandırma kararı aldığı anda, Türkiye Sancak bölgesinin özel şartlarının ortadan kalkacağı endişesiyle, dönemin uluslararası şartlarını kendi lehine kullanarak Hatay'ı ülke topraklarına katmayı planlıyordu. 1936 Montrö Sözleşmesi Türkiye'nin diplomatik özgüvenini artırmış hem de stratejik konumu bir kat daha önemli hale getirmişti. Ayrıca kötüleşen uluslararası ortam Türkiye'nin elini güçlendiriyordu (Sanjian, 1956: 381).

Türkiye, Fransa'dan Hatay için özerk bir yönetim talep etmiş ve Fransa'nın teklifi kabul etmemesi üzerine konu Milletler Cemiyeti'ne götürülmüştür. Milletler Cemiyeti'nin hazırladığı Hatay raporu Türkiye'nin özerklik isteklerini destekleyince Fransa bu rapora karşı çıkmıştır. Türkiye'de tepki olarak Hatay sınırlarına asker konuşlandırmış ve Fransa-Türkiye dostluk antlaşmasını askıya almıştır. Bunun üzerine İngiltere olası bir savaşta Türkiye'nin önemini göz önüne alarak, Fransız duruşunu yumuşatmaya çalışmıştır (Balcı, 2018: 66-67). Bu baskıların yanı sıra, Fransa İkinci Dünya Savaşı'nın yaklaştığı bir dönemde Avrupa ve Doğu Akdeniz'deki güvenliğinin daha öncelik taşıdığını ve Avrupa cephesinin korunması açısından Boğazların önemini düşünerek, Hatay sancağının harcanabilir olduğu sonucuna varmıştı (Sanjian, 1956: 381). Bu gelişmelerin bir sonucu olarak, 1938'de başlayan Türk-Fransız yakınlaşması sonrası, Hatay Meclisi toplanarak Haziran 1939'da Türkiye'ye katılma kararı almıştır (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009: 289-291).

Atatürk'ün Boğazlar ve Hatay sorunlarını Milletler Cemiyeti'ne götürerek ve uluslararası toplumun onayını alarak çözmesi, dönemin popüler tek taraflı güç kullanımına dayanan dış politika anlayışına benzememektedir. Ülkenin olası bir savaşta stratejik önemi dolayısıyla Batılı güçlerin Türkiye'yi kaybetmek istememesi Atatürk'e diplomatik pazarlık yapma imkanı tanımış ve bu sayede Atatürk sistemin sunduğu fırsatları askeri güç kullanmadan değerlendirebilmiştir (Gülmez, 2017: 44-47).

Bu sebeplerle Atatürk'ün o yıllarda izlediği stratejiyi sistemin sunduğu fırsatları göz ardı etmeyen ancak sorunları kaba güç kullanmadan diplomatik kanallar çerçevesinde

değerlendirmeye çalışan aktif bir dış politika olarak yorumlayabiliriz. Özetle, Atatürk müsamahakar bir stratejik ortamda büyük stratejisini askeri güç yeteneklerini ikinci plana atıp diplomasiye ağırlık vererek takip etmiştir. Bunun yanı sıra, takip edilen stratejide ülkenin coğrafi konumu dış politika yapımında önemli bir değişken olarak yer almıştır.

3.2.2. 1938-1950 İnönü Dönemi

1939 yılına gelindiğinde uluslararası sistemde savaşın patlak vereceği artık net bir biçimde görülmekteydi. Sistemdeki gerilim savunma harcamalarına da yansıyor. 1930-1939 yılları arasında Japonya, İtalya, Almanya ve SSCB hızla silahlanmaya başlamış ve milli gelirlerinin büyük bir kısmını savunma harcamalarına ayırmışlardı (Kennedy, 2017: 359). Güç dengesi hızlı bir şekilde bozuluyordu. Büyük Buhran sonrası yaşanan ekonomik endişeler İngiltere ve Fransa'nın büyük ölçekte silahlanmaya daha az pay ayırmasına neden oluyordu. ABD ise olası bir savaşta yer almak istemiyordu (Lobell vd., 2012: 4). 1928 silahlanmayı önlemeyi amaçlayan Briand-Kellog Paktı başarısız olmuştu. Buna ek olarak, yukarıda da belirtmiş olduğumuz üzere Milletler Cemiyeti barışı koruyamamış ve fiili olarak anlamını kaybetmişti. İngiltere başbakanı Chamberlain son bir umut Avrupa'da savaş ihtimalini ortadan kaldırmak için yatıştırma (appeasement) stratejisi yürütecektir. Chamberlain'ın stratejisi, İngiltere'ye yaklaşan bir savaşta zaman kazandırmaktır (Lobell vd., 2012: 27). Bu amaç doğrultusunda, 1938'de Münih Konferansı'nda bir araya gelen süper güçler Almanya'ya Südetler bölgesini vererek Hitler'i yatıştırmaya çalışmıştır. Ne var ki, bu politika Almanya'yı daha da cesaretlendirerek Mart 1939'da Çekoslovakya'yı ve daha sonra Eylül 1939'da Polonya'yı işgal etmesine neden olmuştur. İtalya'da Almanya'yı takiben 1939'da Arnavutluk'a saldırmıştır.

Avrupa artık büyük bir savaşın içine çekilmiş durumdaydı. İnönü, Atatürk'ün grand stratejisinin izinden giderek sorunları diplomatik manevralarla aşmak isteyecektir. Zira Deringil'e (2007: 30) göre, devletin ekonomik kapasitesi istenilen seviyeye ulaşmamıştı. Ekonomik kapasitedeki yetersizlik doğal olarak askeri gücünde eksik kalmasına neden oluyordu. 1937'deki İngiliz raporuna göre, Türkiye'nin askeri ekipmanları eskiydi ve ekipmanların kısa vadede modernize edilmesi uzak bir ihtimaldi (Deringil, 2007: 32).

Türkiye'nin içinde bulunduğu bu koşullara rağmen, tarihin hatalarına tekrar düşmemek için İnönü ne statükocuların peşine takılmış (bandwagoning) ne de revizyonist

devletlerle bir olup yeni maceralara atılmıştır. Deringil'e (2007: 172) göre bu stratejilerin yerine İnönü, dengeli bir dış politika anlayışı benimseyerek aktif tarafsızlık politikası takip etmiştir (Deringil, 2007: 172). Yalnız, İnönü'nün statükocu güçlere daha yakın durduğunu ifade edebiliriz. Almanya'nın müttefiki İtalya'nın Akdeniz'deki askeri faaliyetleri ve yayılmacı politikası, gerek Atatürk gerekse de İnönü dönemindeki tehdit algılarını revizyonistler aleyhine değiştiren sebepler olmuştur. Almanya'nın Ankara Büyükelçisi gönderdiği bir raporda Türkiye'nin olumsuz algısının ortadan kaldırılması ve bir yakınlaşmanın sağlanması için yapılması gerekenleri sıralayarak, İtalya'nın askeri varlığının azaltılması ve Balkan Paketi üyelerine karşı yapıcı bir dış politika oluşturulması gerektiğini önermiştir (Sönmezoğlu, 2015: 316-317).

Bu rapora rağmen Türk liderlerinin algısını değiştirecek bir durum ve ortam oluşmamıştır. Bilakis Almanya'yı ilk başlarda tehdit olarak değerlendirmeyen Türkiye, Almanların Çekoslovakya'yı işgal etmesi ve Balkanlarda etkinliğini artırması endişelerini daha da artırmıştır (Sönmezoğlu, 2015: 321). Bunların bir neticesi olarak, Atatürk döneminde sorunların barışçıl bir şekilde çözümlenmesiyle olumlu bir seviyeye getirilen Türk, İngiliz ve Fransız ilişkileri, Alman ve İtalyan tehdidi altında Ekim 1939'da İngiltere, Fransa ve Türkiye arasında imzalanan ittifakla bir üst seviyeye yükselmiştir. Antlaşmaya göre, Türkiye'nin Batılı bir devletten saldırıya maruz kalması halinde karşı tarafa yardım taahhüdü getirirken aynı hüküm Türkiye için geçerli değildi. Ancak Türkiye için İngiltere ve Fransa'nın saldırıya uğraması halinde yumuşak bir tarafsızlık getiriyordu. Yine, Türkiye Sovyetlerle karşı karşıya gelebilecek şartların oluşması halinde çatışmadan uzak durabilecekti. Son olarak İngiltere ve Fransa Türkiye'nin askeri gücünü artırmak için ekonomik yardım sağlayacaklardı (Deringil, 2007: 95).

Türk ve Sovyet ilişkilerine gelince, ilişkiler 1939'dan itibaren kademeli bir şekilde geriye doğru gitmiştir. 1939'a kadar Batı ile ilişkilerinde Sovyetleri de rahatsız etmeyecek bir şekilde dengeli bir politika takip eden Türkiye, Ağustos 1939'da Nazi-Sovyet Antlaşmasının imzalanması sonrası ikili ilişkilerde kopma başlamıştır (Deringil, 2007: 71-73). Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgal etmesi ve ardından İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya savaş ilan etmesiyle İkinci Dünya Savaşı resmen başlamış oluyordu.

Türk Dışişleri Bakanı Saraçoğlu 1925 Türk-Sovyet Antlaşmasının 1929'daki protokolüne bağlılığını göstermek ve yaklaşan Türk, İngiliz ve Fransız ittifakına

Sovyetleri dahil edebilmek için, Moskova'ya gidecektir. Alman-Sovyet yakınlaşması nedeniyle İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax, bu görüşmelere destek vererek görüşmelerin İngiltere ve Sovyetler arasında bir yakınlaşmaya vesile olmasını umut ediyordu (Doerr, 2001: 430). Moskova'da Türk ve Sovyet yetkilileri arasında süren müzakereler sırasında Saraçoğlu, Türk, İngiliz ve Fransız ittifakının Sovyetlere karşı yapılmadığını, Almanlara karşı yapılan bir girişim olduğunu belirtti. Buna karşın, Almanlarla yapılan saldırmazlık anlaşmasının kendi ulusal çıkarlarına daha faydalı olacağını algılayan Sovyetler Türk, İngiliz ve Fransız ittifakını bozmak istediği gibi Boğazların da kontrolü için taleplerde bulundular. İki ülkenin amaçlarının uyuşmaması Milli Mücadele döneminde başlayan yakın ilişkilerin gelecekte artık sürdürülemeyeceğinin işaretleriydi (Esmer ve Sander, 2014: 140-143).

İnönü tehdidin yönünün ve yoğunluğunun sürekli değişiklik göstereceği savaş boyu süresince, diplomasiyi etkin kullanarak savaşa girmekten imtina edecektir. İnönü, savaşın Almanya lehine döndüğü ve Almanya'nın Yunanistan'ı işgal ettiği bir zamanda 1941'de Almanya ile saldırmazlık paktı imzaladığı gibi ekonomik ilişkilerini de sürdürmüştür. İngiltere'nin savaşa girme baskılarını savuşturmak için gerek askeri kapasitesindeki eksikliğe gerekse de Sovyetlerle karşı karşıya gelme olasılığını bahane etmiştir. Alman-Sovyet ittifakının bozulduğu ve İngiliz-Sovyet ittifakına dönüştüğü bir zamanda İngilizlerin savaşa katılma ısrarını yeterli askeri araç ve gereç temin edilme şartına bağlayarak zaman kazanmak istemiştir (Sönmezoğlu, 2015: 406-412). Kısaca, ülkenin ulusal çıkarlarını ve güvenliğini korumanın savaştan uzak durmak olduğuna inanan İnönü değişen güç dengesini göz önüne alarak aktif bir tarafsızlık politikası takip etmiştir.

1945'e gelindiğinde artık savaşı müttefiklerin kazanacağı kesinleşmişti. Müttefiklerin liderleri, ABD Başkanı Roosevelt, İngiltere Başbakanı Churchill ve Sovyet lideri Stalin Yalta'da savaş sonrası düzeni kurmak için bir araya geldiler. Toplantıda Birleşmiş Milletler Örgütünün kurulması konusunda ortak bir karar alındı. Örgüte kurucu üye olmak isteyen ülkelere karşı Almanya'ya savaş ilan etme şartı getirildi. Toplantının Türkiye açısından önemine gelince, Stalin'in toplantıda Montrö Sözleşmesinin Sovyetler lehine tekrar düzenlenmesini istemesidir. Savaş boyu aktif bir diplomasiyle tarafsızlığını korumaya çalışan İnönü, savaş sonrası düzende yerini alabilmek ve yeni kurulacak olan Birleşmiş Milletlere üye olma şartını yerine getirebilmek için formalite icabı Şubat 1945'te Almanya'ya savaş ilan etmiştir (Balcı, 2018: 87).

Bu toplantı sonrası Sovyetler Türkiye'ye karşı net tehdit sinyalleri göndermeye başladı. Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov Moskova Büyükelçisi Sarper'e, Sovyetlerin 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasının süresini savaş sonrası değişen koşulları öne sürerek uzatmayacağını belirten bir nota verdi. Bu notadan kısa bir süre sonra da Sarper'i Dışişlerine çağırarak bir görüşme gerçekleştirmiş ve Sovyetlerin Türkiye'den taleplerini sıralamıştır. Bu talepler kısaca Kars, Ardahan bölgelerinin Sovyetlere bırakılmasını ve Montrö'nün yeniden düzenlenmesini içermekteydi (Aydın, 2009: 472-473). Sovyet devlet adamlarının Türkiye'nin Doğu sınırlarının Sovyetlerin lehine olacak şekilde tekrar düzenlenmesi ve Montrö'de revizyon yapılması konusundaki ısrarlı tutumu 1945'te Potsdam Konferansı'nda da devam etmiştir (Deringil, 2007: 254).

Sovyetlerin Doğu Anadolu sınırları ve Boğazlar hususunda revizyonist talepleri sadece Türkiye'ye karşı değildi. Dünyada güç dengesi savaş sonrası ciddi bir biçimde değişiklik göstermişti. Savaş sonrası yalnız iki güç, ABD ve SSCB, göreceli güç dağılımı bakımından uluslararası sistemde hakimiyet kurabilecek kapasiteye sahipti. SSCB savaş sonrası oluşan ortamı değerlendirerek bu güçlü konumu sayesinde etki alanını genişletmek istiyordu. Stalin işgal ettiği ve ordusunun ayak basabileceği yerlere kendi siyasal sistemini dayatabileceği hakkına sahip olduğunu düşünüyordu (Kissinger, 2016: 307). Stalin bu amaç doğrultusunda yeni nüfuz bölgeleri elde etmek için adım adım planını uygulamaya koydu. Önce, Doğu Avrupa üzerinde komünist partileri iktidara getirerek kendi hegemonyasını kurdu. Batı'nın güç kazanmasını engellemek için Yunanistan'daki iç savaşta komünist gerillalara açıktan yardım ederken, diğer taraftan Fransa ve İtalya'da komünist partilerin tertip ettikleri gösterilere destek sağladı (Kissinger, 2006: 428). Nazizm tehlikesini atlatan Avrupa bu kez Sovyet tehlikesiyle karşı karşıyaydı (Kissinger, 2016: 308).

Stalin bu rahat ortamın fırsatlarını değerlendirirken, Amerika'da Stalin'in yayılmacı stratejisine ilk reaksiyon Amerika'nın Moskova Büyükelçisi George Kennan tarafından gelecektir. Kennan, Washington'un Sovyetlerin genişlemeci stratejisine karşı iyi niyetli tutumunu terk etmesi gerektiğini önce "Uzun Telgrafında" daha sonra ise aynı görüşleri Foreign Affairs'de X imzasıyla kaleme aldığı yazısında belirtmiştir. Kennan'a göre, komünist ideolojinin katı yapısı ile eskiden beri var olan Çarlık Rusya'nın genişlemeci amaçlarını birleştiren Sovyet stratejisinin, Nazizm'e karşı savaşta bir arada

yer alan iki ülkenin savaş sonrası düzende uzlaşamayacağıının en açık sebepleriydi (Kissinger, 2006: 429).

Kennan yazısında, muhtemel bir Amerikan ve Sovyet çatışmasının yakın olduğunu, Avrupa üzerindeki Sovyet baskısının coğrafi ve politik gücün akıllıca kullanılmasıyla engellenebileceğini vurgulamıştır (Kissinger, 2016: 312). Kısaca, Kennan Amerikan çıkarlarının Sovyet tehdidi altında olduğunu ve çevreleme politikasıyla (containment policy) Sovyet tehdidinin önlenmesi gerektiğini ileri sürüyordu (Marsh ve Mackenstein, 2005: 4). Kennan'ın bu stratejik öngörüsünü, Roosevelt'den sonra iktidara gelen Truman benimsemekte zorlanmadı. Truman, Stalin'in genişlemeci niyetlerini önce iç politikada kabul ettirmesi gerektiğinin farkındaydı. Amerika'nın yalnızlık politikasını terk edip, İngiltere'nin bıraktığı güç boşluğunu doldurmak için önce Kongre'yi ikna etmesi gerekiyordu (Kissinger, 2006: 433). Truman, 12 Mart 1947'de Kongre'de gerçekleştirdiği konuşmada, Türkiye ve Yunanistan'a acil bir şekilde 400 milyon dolarlık yardımın yapılmasını önerdi. Truman konuşmasında "ulusların alternatif yaşam biçimleri arasında tercih yapmaya zorlandıkları" bu kritik zamanda "silahlı azınlıklar veya dış baskılar tarafından boyun eğdirme girişimlerine direnen özgür halkların desteklenmesi gerektiği" konusunda ısrarda bulundu (Leffler, 1985: 807).

Nihayet Kongre'nin de ikna edilmesiyle Truman, Sovyetlerin Akdeniz'e inmesini engellemek için 1947'de Türkiye ve Yunanistan'a ekonomik ve askeri yardımları kapsayan Truman Doktrini'ni devreye aldı (Kissinger, 2006: 433). Avrupa'nın ekonomik gücünü toparlaması için 1948'de Marshall Planı olarak bilinen bir yardım programını yürürlüğe koydu. Amerika'nın ve Avrupa'nın güvenliğini korumak amacıyla NATO'yu (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) kurdu. İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD'nin Sovyetlere karşı tehdit algısı artık keskin bir dönüşüme uğramıştı (Kissinger, 2016: 308-309). Sovyetlere gelince Amerikan'ın politik hamlelerine karşı sırasıyla Doğu Avrupa komünist partilerini bir çatı etrafında toplayan "Cominform" örgütünü ve Varşova Paktını kuracaktı.

Küresel düzen artık çok kutuplu bir yapıdan hızlı bir şekilde iki kutuplu bir yapıya dönüşmüştü. Atatürk döneminde Lozan sonrası takip edilen Batı'yla ilişkileri geliştirme ve Sovyetlerle de ters düşmeme diğer bir ifadeyle sistemdeki büyük güçler ile aynı anda ilişkileri sürdürme politikası bu ortamda artık mümkün görünmüyordu. Sovyetlerin

baskısı Türkiye'yi uluslararası sistemde politika seçeneklerini daraltan kısıtlayıcı bir ortamın içine doğru sürüklüyordu.

Türkiye savaşa dahil olmasa da ekonomisi, savaş boyu hazır tutulan ordu yüzünden etkilenmişti. Türkiye'nin ekonomik durumu göz önüne alındığında askeri gücünü artırıp Sovyetleri dengeleme stratejisi izlemesi mümkün değildi. Diğer bir ifadeyle kapasite yetersizliği Sovyetleri dengeleyememe (underbalancing) sorununu meydana getiriyordu. Bu durumda Türkiye için iki senaryo ön plana çıkıyordu. Türkiye ya Sovyet nüfuz alanına dönüşecek ya da Amerikan liderliğindeki Batı ile ilişkilerini bir seviye daha büyüterek yakınlaşmayı seçecekti.

Nihayet, Amerikan'ın yalnızlık politikasını terk ederek başlattığı Truman Doktrini ve Marshall Yardımı İnönü'nün Batı eğilimli stratejik tercihine şekil veren faktörler olacaktır. Amerika bu yardımlarla Sovyetlere karşı Türkiye'nin jeostratejik özelliklerini kullanmayı amaçlarken, Türkiye ise yardımların savaş sonrası yaşanan ekonomik bunalımı düzeltmeye ve Sovyet tehdidini engelleyeceğini düşünüyordu (Sönmezoğlu, 2016: 34). Bunların bir neticesi olarak, İnönü Türkiye'nin Batı kampına kabul edilmesini kolaylaştırmak amacıyla Batı tarzı demokrasi modeline geçiş için çalışmalarını hızlandırmıştır. Böylece 1945'te Türkiye'de çok partili hayata geçiş için çalışmalar başlatmıştır. Önce Nuri Demirağ tarafından 1945'te Milli Kalkınma Partisi ve arkasından CHP içinden ihraç edilen üç vekil ve istifa eden bir vekil (Celal Bayar, Refik Koraltan, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü) Ocak 1946'da Demokrat Partiyi (DP) kurmuştur. DP kuruluşunu takiben, CHP karşısında kamuoyu tarafından büyük bir ilgi görmüştür. DP her ne kadar 1946'daki adil olarak düzenlenmeyen genel seçimleri kaybetse de seçim sisteminde yapılan hukuksal reformların ardından 1950'de gerçekleştirilen genel seçimlerde oyların yarısından fazlasını alarak seçimleri kazanmıştır. Böylece Türk siyasal hayatında bir dönem kapanırken yeni bir dönemin sayfası açılacaktır (Karpaz, 2017: 92-94).

3.2.3. 1950-1960 Menderes Dönemi

Menderes yönetimi iktidara geldiğinde, Amerika ve Sovyetler arasındaki gerginlik iyice belirgin bir hal almaya başlamıştı. Washington yönetimi genişlemeci amaçlar peşinde koşan Sovyet tehdidine karşı endişeliyken, Moskova ise kendi etki alanı dışında kalan bölgeler üzerinde ABD'nin hegemonya kurmasından tedirginlik duyuyordu

(Hobsbawm, 2015: 313). İki ülkenin birbirlerine karşı olan endişeleri askeri alanda rekabeti hızlandırdı. İki süper gücün 1948 ve 1960 yılları arasındaki savunma harcamaları önemli miktarda artış göstermişti. ABD'nin 1948'de 10.9 milyar dolar olan savunma harcaması 1960'ta 45.3 milyar dolara yükselmişti. Sovyetlerin ise aynı yıllar içindeki askeri harcamaları 13.1 milyardan 36.9 milyar dolara yükselmişti (Kennedy, 2017: 456). İkinci Dünya Savaşı'nın son günlerinde nükleer gücünü Japonya üzerinden dünyaya sergileyen Amerika'nın bu hegemon pozisyonu kısa bir süre içinde Sovyetlerin geliştirdiği nükleer silahla bozulmuştu. Böylece taraflardan birinin nükleer silaha sarılması diğersinin de aynı şekilde karşılık vermesine neden olacağından iki süper güç arasındaki rekabette dehşet dengesini meydana getirmişti (Nau, 2019: 288). Buna rağmen Vietnam ve Afganistan gibi ülkelerde vekalet savaşlarıyla ABD ve SSCB birbirlerinin güç kapasitelerini test etmeye, yıpratmaya, karşı tarafı ekonomik olarak zora sokmaya ve propaganda yoluyla psikolojik üstünlük kazanmaya çalışmıştır (Nau, 2019: 297-298).

Uluslararası stratejik ortamın sunduğu bu şartlar altında, Menderes de selefi İnönü gibi Batı odaklı dış politikayı devam ettirmiş ve ilişkileri derinleştirmiştir. Ancak, o dönemde Batı imgesi artık Avrupa üzerinden değil, Amerika üzerinden okunacaktır. Bora'ya (2017: 79) göre devleti yönetenler açısından, ekonomik ve sanayi gücünün yanında demokrasinin ve özgürlüklerin koruyucusu olarak görünen ABD imajı artık "ihtiyar Avrupa'nın yerini alan Batı'nın yeni kutup yıldızıydı."

Amerikan imajı, Sovyet tehdidinin gölgesinde ve gelen ABD yardımlarıyla giderek ülkeyi yönetenlerde ve toplumda olumlu bir yer işgal etmeye başlamıştır. Zira, Marshall Yardımı çerçevesinde gelen Amerikan fonları 1950-54 yılları arasında ülkede alt yapı yatırımlarının hızlanmasını ve tarımsal üretimin önemli miktarda artmasını sağlamıştı (Oran, 2009: 487-488). Bu düşünsel bakış şekli Türk dış politikasında ABD'nin peşine takılma (bandwagoning) stratejisine dönüşmüştür. Ahmad'ın ifadesiyle, o dönemde Türk karar alıcıları için ABD'nin önderliğindeki Batı çıkarlarını savunmakla, Türkiye'nin ulusal çıkarlarını savunmak aynı anlamları taşıyordu (Ahmad, 1996: 506). Bunun en güzel örneğini Türkiye'nin 1951-1961 yılları arasında BM Güvenlik Konseyi'ndeki oy verme davranışında görebiliriz. Bu yıllarda, Güvenlik Konseyi'ne üç dönem seçilen Türkiye'nin oy verme davranışı ABD'nin oy verme davranışı ile büyük oranda benzerlik göstermekteydi. Türkiye yapılan tüm oylamalarda %83'le ABD'nin kararlarını takip ederken, Sovyetlerle olan benzerliği ise yalnızca %31'di (Balci ve Hazar, 2020: 284).

Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi'nde neredeyse tüm konularda müttefiklerinin rızasını gözeterek bu dış politika davranışının altında yatan ana motivasyon, Amerika'yı memnun etmek ve Sovyet tehdidine karşı güvenliğini garantilemekti (Balcı ve Hazar, 2020: 286).

Menderes, ABD ve SSCB arasında artan gerginliği Batı kampına daha yakın bir pozisyon alabilmek için bir fırsat olarak görüyordu. Menderes için ABD liderliğindeki Batılı ittifaklara katılmanın birkaç açıdan önemi vardı. Birincisi, ABD kuzeyden gelebilecek tehditleri yumuşatacak askeri güce ve ekonomiye sahipti. İkincisi, Truman Doktrini ve Marshall Yardımı ile gelen askeri yardımların ve ekonomik fonların akışı devam edecekti. Son olarak, Menderes Batılı örgütlere katılarak ülkenin yeni başlayan çok partili demokratik sürecinin kesintisiz bir şekilde devam edeceğine inanıyordu (Erhan, 2009: 543-544). Haziran 1950 yılında başlayan Kore Savaşı bu fırsatı Menderes yönetimine sunacaktır. Komünist Kuzey'in Güney Kore'ye saldırması üzerine ABD'nin talebiyle toplanan BM Güvenlik Konseyi saldırıyı kınayarak, bölgede sulh ve emniyetin tekrardan tesisi için üye ülkelere gerekli önlemleri alması çağrısında bulundu. BM'nin bu çağrısına ilk olumlu tepki Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü'den geldi. Köprülü Meclis'te yaptığı konuşmada, ABD liderliğindeki Batı ülkeleri ile olan sıkı ittifak ilişkilerinin bir gereği olarak Türkiye'nin takip etmesi gereken yolun "hür milletleri desteklemek" (Milliyet, 01.07.1950) olduğundan bahsetti. Köprülü BM'nin kararlarına destek verilmesinin Türkiye'ye Sovyetlerden gelebilecek olası saldırılar içinde caydırıcı nitelikte bir karar olduğunu düşünüyordu. Köprülü Meclis'teki konuşmasının devamında, BM'nin hızlı bir şekilde Komünist Kuzey Kore'ye karşı aldığı bu kararın sadece bu bölge için değil dünyanın diğer bölgelerinde yaşanabilecek olası yeni tecavüzlerin önüne geçeceğini ve dünya barışına katkı sağlayacağını vurgulayarak bu duygularını ifade etmiştir (Milliyet, 01.07.1950).

Bu düşünceler doğrultusunda, Menderes hükümeti Temmuz 1950'de Bakanlar Kurulu kararıyla Kore Savaşı'na müdahil olmak üzere 4500 kişilik bir kuvvetin gönderilmesine karar vermiştir. Muhalefet kararın alınma şekline sert eleştiriler yöneltmiştir. CHP, kararın TBMM'ne getirilmeden ve partileriyle istişare edilmeden hükümetin yalnız başına adım atmasına tepki göstermiştir. CHP, savaş gibi büyük olayları içeren uluslararası olaylarda muhalefetle fikir alışverişi yapmanın memleket meselelerinde birliği ve bütünlüğü sağlayacağını vurgulayarak kararın alınış şeklini eleştirmiştir (Milliyet, 27.07.1950). Menderes ise, alınan kararın usule aykırı bir durumu

bulunmadığının altını çizmiştir. Kararın CHP'nin iktidarı zamanında takip ettiği ve verdiği taahhütlerin bir devamı olduğunu söylemiş ve CHP'nin de alınan karardan memnun olması gerektiğini vurgulamıştır (Milliyet, 29.07.1950).

ABD Senatosu'nun Kore'ye asker göndermeyen ülkelere Marshall Yardımlarını kesme kararı alması, Türk basınında hükümetin almış olduğu kararın çok yerinde bir karar olduğu şeklinde yorumlanmıştır (Milliyet, 02.08.1950). İç kamuoyunda Kore'ye asker gönderme tartışmaları sürerken, Menderes Türkiye'nin NATO'ya üyelik konusunu gündeme getirmiş ve resmi olarak başvuruda bulunmuştur. Türkiye'nin Atlantik Paktına dahil olma isteği, İngiltere'nin Ortadoğu'nun savunulması konusunda ABD ile farklı görüşlere sahip olması yüzünden ilk başlarda gerçekleşmemiştir (Sönmezoğlu, 2016: 57). Fakat ABD, Sovyetlerin Kore benzeri gelişmeleri Avrupa ve Ortadoğu'da tekrar etmesinden endişe ediyordu. Ayrıca ABD savaş doktrininde Sovyetlerle yaşanabilecek olası bir nükleer savaşta ilk vuruş gücüne sahip olmanın önemi her geçen gün artıyordu. Bu bakımdan Türk hava üslerinin kullanılması önem arz ediyordu. Son olarak, Kore Savaşı'nda Türk askerlerinin büyük bir başarı göstermesi ABD kamuoyunda Türkiye'ye karşı sempatiyi artırmıştı (Erhan, 2009: 548-549).

Bunların bir sonucu olarak Türkiye, Şubat 1952'de NATO'ya üye olacaktır. Türkiye'nin Atlantik Paktına dahil olması önemli bazı sonuçları beraberinde getirmiştir. Öncelikle ABD'nin askeri yardım miktarı üyelik tarihinden itibaren önemli derecede artmıştır. Örneğin, Türkiye'nin ABD'den aldığı yardım miktarı 1948-1958 yılları arası toplam 1 milyar 258 milyon dolardır. Bu yardımların yaklaşık 971 milyon dolara tekabül eden büyük bir kısmı askeri hizmetlere harcanmıştı (TBMM Tutanak Dergisi, 1959: 174). Ancak, ABD yardımlarını kabul ederek Sovyet tehdidine karşı ülkenin güvenliği korunmaya çalışılırken, diğer yandan savunma sanayisinde dışa bağımlılık yükselmiştir. İkinci olarak, Türkiye'nin pakta üye olmasıyla 1939'dan itibaren bozulan Türkiye SSCB ilişkileri Soğuk Savaş boyunca gergin seyretmeye devam edecektir. Son olarak, NATO çerçevesinde artan askeri yardımlar ve gelişen işbirliği Türk Silahlı Kuvvetlerine (TSK) imtiyazlı bir statü kazandırarak ordunun sivil siyasete müdahalesini cesaretlendirmiştir (Baharçiçek, 2020: 122-123) Nitekim komünist tehdidi önlemeye yönelik oluşturulduğu iddia edilen ordu içindeki "Gladyo" tipi yapılanmalar demokrasi dışı müdahalelerle sivil siyasete dizayn vermeye çalışacaktır (Baharçiçek, 2020: 124).

Türk dış politikasının Batı çıkarları eşittir ulusal çıkarlar anlamına gelen stratejisi, bölgesel konularda da kendisini göstermiştir. Örneğin Balcı ve Hazar'a (2020: 288) göre, özellikle Ortadoğu'daki komşularının sorunlarıyla ilgili konularda Türkiye, geçmiş kültürel bağları göz önüne alan bir yaklaşımdan ziyade Batılı müttefiklerinin rızasını gözetilen bir tavır sergilemiştir. Örneğin, 1948'de İsrail'i ilk tanıyan Müslüman ülke olması ve Türkiye'nin İsrail'le olan ilişkileri Arapları rahatsız etmiştir (Gönlübol ve Ülman, 2014: 228). Yine, 1954 Cezayir, 1956 Süveyş Kanalı ve 1958 Lübnan ve Ürdün sorunlarında Batı çıkarları doğrultusunda hareket edilmiştir. Bu durum bölge ülkeleri ile Türkiye'nin arasının açılmasına neden olmuştur (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009: 627-632).

Menderes dönemine damgasını vuran bir diğer önemli gelişme Kıbrıs probleminin ülke dış politikası gündemine yavaş yavaş yerleşmesidir. 1945'ten sonra İngiltere ve Fransa gibi sömürge devletlerinin güçlerinin çözülmesi sonrası sömürgelerde bağımsızlık amaçlı gerilla mücadeleleri hız kazanmıştı (Hobsbawm, 2015: 588-590). Bu mücadeleler sonucu üçüncü dünya ülkeleri olarak anılan devletler bağımsızlıklarını kazanmış ve yeni aktörler olarak uluslararası ilişkilerde yerlerini almaya başlamıştı. Yunanistan sistemin sunduğu bu fırsatı kullanarak ada üzerinde "Enosis" politikasını hızlandırmaya başladı. Bu politikanın bir sonucu olarak Yunanistan, Ağustos 1954'de BM'den ada halkının kendi kaderini belirlemesi (self-determinasyon) hakkı olduğunu savunarak Kıbrıs'ın İngiliz kolonisinden ayrılmasını talep etti.

Yunanistan'ın bu talebi Türk karar alıcılarının konuya nasıl tepki verilmesi gerektiği noktasında hazırlıksız yakalamıştır. Bu sebeple Türk dış politikasında ilk zamanlarda Kıbrıs konusuna yönelik istikrarlı bir stratejinin takip edilmediği görülmektedir. Kıbrıs'ın ülke gündemine girmesiyle birlikte 1950-1960 arası Menderes'in Kıbrıs politikası üç değişimden geçmiştir. Menderes'in birinci dış politika stratejisi adanın statükosunun bozulmadan İngiliz kolonisi olarak devam etmesi yönünde olmuştur (Gülmez, 2020: 746). Kıbrıs'la ilgili ikinci stratejik değişim, 1956'da İngiliz Koloni Sekreteri Boyd'la yapılan görüşmeler ve onun verdiği tavsiye doğrultusunda adanın "Taksim" edilmesi politikasına dönüşmüştür. Buradaki amaç Yunanistan'ın aşırı taleplerine benzer bir taleple Yunanlar üzerinde baskı kurup "Enosis" politikasının terk ettirilmesi ve İngiliz kolonisi olarak kalmasıdır. Fakat, bu strateji daha sonra ülkede yaklaşan erken seçimler ve yükselen milliyetçilikle birlikte ülkenin milli politikasına dönüşecektir (Gülmez, 2020: 747). Son stratejik değişiklik ise, Türkiye'nin Taksim

politikasını terk edip, bağımsız Kıbrıs devletinin kurulmasını kabul etmesidir. Konunun 1958'de NATO'ya taşınmasıyla birlikte Türk ve Yunan makamları tezlerini terk etmiştir. Bu toplantının sonucunda her iki tarafta, Şubat 1959 Londra-Zürich Antlaşmasıyla Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasını kabul etmiştir (Gülmez, 2020: 749).

Türkiye'nin son politika değişikliğinin nedenleri ABD'den gelen baskı ve Menderes'in ABD'nin ekonomik yardımlarına olan ihtiyacıdır. Öncelikle ABD, NATO'nun güney kanadını zayıflatacak herhangi bir çatışmanın Sovyetlere alan açacağını düşünerek her iki tarafı çözüme zorlamıştır. İkinci faktöre gelince, 1950'nin sonlarına doğru ülke ekonomisinde yaşanan kötü gidişat Menderes yönetimini ABD yardımlarına karşı daha duyarlı hale getirmesinden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple Menderes'in ABD'den bağımsız bir dış politika izlemesi zorlaşmıştır (Gülmez, 2020: 750-755). Görüleceği üzere Menderes yönetimi Kıbrıs politikasında bile Batılı müttefiklerinin rızasını gözetken bir dış politika çizgisi takip etmeye özen göstermiştir.

Menderes iktidarı döneminde Batılı müttefiklerinin kurduğu uluslararası örgütlere katılım politikası NATO'yla sınırlı kalmamıştır. 1951'de Paris'te Batı Almanya, Fransa, İtalya ve Benelüks (Belçika, Hollanda ve Lüksemburg) Avrupa Kömür ve Çelik Teşkilatını kurmuşlardı. Birliğin başarısı sonrası ilişkileri derinleştirme kararı alan üye devletler 1957 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu (AET) kurarak ilişkileri ileri bir seviyeye taşımışlardı. Türkiye'nin birliğe üye olma girişimi de bu tarihten sonra başlayacaktır. Menderes'i Batı Avrupa'da gerçekleşen bu oluşuma katılmaya teşvik eden birkaç faktör vardır. Bu faktörlerden ilki Yunanistan'ın AT'ye üyelik başvurusunda bulunmasıdır. Kıbrıs bunalımı sonrası gerginleşen Türk-Yunan ilişkileri sonrası Türk politika yapıcılarını Yunanistan'ın uluslararası platformlarda Türkiye'yi yalnızlaştırma politikası takip edeceğinden endişe duyuyorlardı. Bu sebeple Yunanistan'ın başvurusundan hemen altı ay sonra Türkiye'nin başvuruda bulunması tesadüf değildi (Brusse and Griffiths, 2004: 17).

İkincisi, Sovyetlerden gelen tehdit algısının artması Türkiye'yi Batılı devletlerin oluşturduğu uluslararası kuruluşlarda aktif yer almaya itiyordu. 1949'da Avrupa Konseyi'ne ve 1952'de NATO'ya Türkiye bu sebeplerle katılmıştı. Türk karar alıcıları Batılı ittifaklara katılmanın Sovyet genişlemesini caydıracağını ve ülkenin güvenlik semsiyesini genişleteceğini düşünüyorlardı. Üçüncüsü, Atatürk döneminde izlenen Batılılaşma politikasının bir yansıması olarak Avrupa'ya benzeme ve onun bir parçası

olma düşüncesidir (Müftüler-Bac, 2005: 19). Son faktör ise, Türkiye'nin Batı ile arasında ekonomik ilişkileri geliştirme arzusudur (Çalış, 2016: 53-57). Bunların bir sonucu olarak Türkiye 1959 yılında AT'ye ortaklık başvurusunda bulunacaktır. Bir "cephe hattı devleti" (front-line state) olarak Türkiye'nin Soğuk Savaşta sahip olduğu jeopolitik önem, Batı güvenliği için önem teşkil ediyordu (Eralp, 1993: 26; Müftüler-Bac, 1999: 243). Dolayısıyla Türkiye'nin bu özel konumu, ileriki dönemlerde AT'yle Türkiye arasında 1963 yılında imzalanacak olan Ankara Antlaşmasının yolunu açacaktır.

Menderes'in iktidardaki gücü ekonomik sebepler dolayısıyla 1954 yılından itibaren aşınmaya başlamıştı. Batıdan gelen ekonomik yardımlar ise ekonomik toparlanmayı gerçekleştirecek seviyede değildi (Gönlübol ve Ülman, 2014: 320). Enflasyon oranı ve cari açık sert bir şekilde yükseliyordu (Hale, 2014: 133). Kötü giden ekonomik şartlar sonucu muhalefet, iktidarın politikalarına sert eleştiriler getirmeye başladı. Muhafif kesimler iktidarın aşırı Batı'ya angaje olmasının ülkeyi dış yardıma muhtaç kıldığını ve bunun da ülkenin bağımsızlığını riske attığını iddia etti. Muhalefete göre ulusal çıkarların ve ülkenin itibarının hesaba katılmadan tek taraflı Batı eğilimli dış politika takibi yanlıştı (Karpas, 2017: 124). Muhalefetin tepkileri yersiz değildi. 8 Ekim 1959 yılında Menderes'in ABD'ye gerçekleştirdiği ziyarette Eisenhower'dan 300 milyon dolarlık bir kredi isteğinde bulunmuştu. Ancak, Menderes'in isteği tam olarak karşılanmamıştı. Ziyaret dönüşü ABD'den 10 milyon dolar ve İngiltere'den 5 milyon sterlin yardım sözü alabilmişti (Kösebalaban, 2011: 75). Buna rağmen, ülkeler arası görüşmelerde 13 Ekim 1959 yılında 1500 millik nükleer başlık taşıyabilen füzelerin Batı Avrupa'nın savunması için Türkiye'ye yerleştirileceği kararı alındı (Milliyet, 13.10.1959).

Ordu içerisinde de iktidara karşı bir negatif hava oluşmuştu. Ordu içindeki subaylar tek parti yönetiminde sahip oldukları imtiyazlı statüye artık sahip olmadıklarını düşünüyorlardı. Genç subaylara göre, DP iktidarı döneminde iş adamları, serbest meslek sahipleri ve zengin köylüler gelirlerini artırırken ordunun ve bürokrasinin ekonomik gelirleri giderek azalmıştı (Hale, 2014: 138-139). DP'nin muhalif kesimlere yönelik siyasi baskısını artırması ortamın iyice gerginleşmesine yol açtı. DP'nin sıkı yönetim kanunu çıkarması, basın ve toplantı özgürlüğünü engellemesi ve son olarak İnönü'nün halka yapacağı mitingleri kısıtlamaya çalışması bu baskılardan bazılarıydı. Nihayet, ordu içinde gizli bir oluşuma giden genç subaylar bu siyasi atmosferi bahane ederek 27 Mayıs

1960'da iktidarı silah zoruyla değiştirmiş ve Türk siyasi tarihinde yeni bir döneme girilmiştir (Karpaz, 2010: 331).

3.2.4. 1960-1980 İki Darbe Arası Dönem

ABD ve SSCB arasındaki gerginlik 1962 Küba Krizi'yle direnç noktasına ulaşmış ve kriz bir nükleer savaşa dönüşmeden aşılmıştı. Krizi tırmandıran gelişme Sovyetlerin ABD'nin Türkiye'ye yerleştirdiği nükleer füzelere karşılık Küba'ya aynı sebeplerle füze yerleştirmek istemesiyle başlamıştı. ABD'nin füzelerin yerleştirilmesini engellemeye yönelik Küba kara sularını ablukaya almak istemesi, Sovyetlerinde bu ablukayı tanımayacağını ilan etmesi iki ülkeyi karşı karşıya getirmiştir. Kriz iki ülkenin de karşılıklı olarak nükleer füzelerini müttefikleri oldukları devletlerden çekeceklerini belirtmeleriyle sonlanmıştır. Gerginliğin azalmasıyla birlikte, süper güçler arasında güç kapasitelerini sınırlandırmaya yönelik başlayan görüşmeler Soğuk Savaşı bir yumuşama (detant) sürecine sokacaktır. İki ülke liderleri önce 1972 yılında Anti-Balistik Füze sistemlerini sınırlandırmayı amaçlayan SALT I (Stratejik Silahları Sınırlandıran Antlaşma) ve daha sonra 1979 yılında nükleer silahları sınırlandırmayı hedefleyen SALT II antlaşmalarını imzalamıştır.

İki büyük güç sahip oldukları silahları azaltma görüşmelerini devam ettirirken, 1975 yılında toplanan AGİK (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı) üyesi ülkeler Helsinki Antlaşmasını imzaladı. Üç sepetten oluşan antlaşmanın birinci sepeti sınırların güç kullanılarak değiştirilemeyeceğini esas alıyordu. İkinci sepet ekonomik ve politik konuları içeriyordu. Üçüncü sepet ise üye devletlere temel insan haklarını uygulama ve destekleme sorumluluğu getiriyordu. Üçüncü sepetin antlaşmada yer almasının önemi sonraki yıllarda kendini gösterecektir. Doğu Avrupa'da reformcular 1980'lerin sonuna doğru üçüncü sepetteki belgeyi gerekçe göstererek Sovyet uydularının dağılmasının önünü açacaklardır (Kissinger, 2006: 736-737).

Bu gelişmelere paralel olarak, ABD Vietnam'da uluslararası toplumun gözünde itibarını zayıflatacak olan ilk yenilgisini almış ve komünizme karşı stratejik hedeflerini Güneydoğu Asya'da gerçekleştirememişti (Kissinger, 2016: 322-329). Uluslararası sistemdeki bu koşullar Türkiye için kısmen müsamahakar bir stratejik ortam sunuyordu. Türkiye'de de 27 Mayıs darbesi sonrası 1961 Anayasasının kabulüyle parlamenter rejime geri dönülmüştü. Zürcher'e (2016: 358) göre, 1961 Anayasası iç siyasette sağ ve sol

spektrumunda farklı ideolojik görüşlerin temsil edilmesine olanak sağlamıştı. Dolayısıyla hem sistemin hem de iç politik dinamiklerin etkisiyle 1960-1980 arası dönemde Menderes dönemine kıyasla Türk dış politikasında ulusal çıkarları daha çok hesaba katan bir görünüm ortaya çıkmıştır. O dönemde ABD ile ters düşülen ilk konu Jüpiter füzelerinin Küba Krizi sonrası ülke topraklarından sökülmesidir. Kösebalaban'a (2011: 93) göre, füzelerin geri sökülmesi Türk kamuoyunda ABD'nin güvenilir bir partner olup olmadığı sorusunu gündeme getirmiştir. Zira bu kriz Türkiye'de, ABD'nin kendi ulusal çıkarları tehlikeye girdiğinde müttefiklerinin çıkarlarını hesaba katmayan bir dış politika uygulamasına gidebileceği izlenimini uyandırmıştı.

Küba Kriziyle sarsılan güven, Haziran 1964'te ABD Başkanı Johnson'un gönderdiği mektupla ilişkilerin yapısına olumsuz bir darbe vuracaktır. 1960 yılına gelindiğinde Makarios Kıbrıs'ta anayasanın 13 maddesinin değiştirilmesini içeren teklifte bulunmuştu. Kıbrıslı Türkler bu maddelerin kabul edilmesi halinde güvenlik, vergi ve kamusal alanlarda söz haklarının ellerinden alınacağını düşünerek teklifi kabul etmemiştir. Bu gelişmelerden sonra Rumlar ada üzerinde kontrollerini artırmak için Türklere karşı sindirme politikası başlattılar (Kösebalaban, 2011: 94). Bunun üzerine dönemin başbakanı İnönü adada Kıbrıs Türklerine karşı artan saldırıları önlemek için garantör ülke olarak müdahale edeceğini Amerikalı mevkidaşına ilettili. Fakat, ABD Başkanı Johnson Türkiye'ye sert bir mektup göndererek ABD'nin verdiği askeri yardımların verilmiş maksatları dışında harekatta kullanılmayacağını, hareketin NATO ülkesi iki ülkeyi karşı karşıya getireceğini bunun da muhtemel bir Sovyet müdahalesine yol açacağını ve son olarak yapılacak bir operasyonun BM'de sert bir tepki alacağını belirtti (Milliyet, 14.01.1966).

İnönü Johnson'un mektubunu "gerek yazılış tarzı ve gerek muhtevası bakımından Amerika ile ittifak münasebetlerinde daima ciddi bir dikkat göstermiş Türkiye gibi bir müttefike karşı hayal kırıcı" olarak nitelendirmiş ve "ABD ile görüş ayrılıklarına" işaret etmişti (Milliyet, 14.01.1966). Johnson mektubunun basına yansımaları sonrası sol kesimde sokaklarda ve üniversitelerde NATO ve Amerikan karşıtı sloganlar atıldı (Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 2014: 498).

1970'li yıllara gelindiğinde Kıbrıs'ta tansiyon tekrar artacaktır. 15 Temmuz 1974'te Yunan destekli askerler Makarios'a darbe yapmış ve Atina yanlısı yeni bir hükümetin kurulma sürecini başlatmışlardı. Türk karar alıcıları adadaki statükonun bozulmasına sert

bir şekilde karşı çıkıyordu. Ecevit iktidarı adadaki güç dengesini tekrar sağlamak için ilk önce Garanti Antlaşmasının bir tarafı olan İngiltere ile işbirliği yolları aradı (Asmussen, 2008: 51). 19 Temmuz 1974'e gelindiğinde basında Kıbrıs hareketinin işaretleri yer almaya başlamıştı. Cumhuriyet sadece operasyona 24 saat kaldı diyordu. Hürriyet sabrımız tükendi başlığı atmıştı. Tercüman silahlar konuşulmadığı sürece hiçbir şey elde edilmez diyordu (Asmussen, 2008: 75-76). Nihayet, İngiltere ile ortak bir eylemin gerçekleştirilemeyeceği anlaşılınca Türkiye Garanti Antlaşması'nın 4. Maddesine atıf yaparak 20 Temmuz 1974'te müdahale etti. Adaya askeri müdahale sonrası ABD Türkiye'ye silah ambargosu kararı aldı. Bu karar Türk-ABD ilişkilerinde yeniden bir travmaya yol açtı (Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 2014: 589-590). Türkiye'nin alınan ambargo kararıyla ABD'ye olan güveni bir kez daha sarsılmıştı (Baharççek, 2020: 111).

ABD ile yaşanan krizler Türkiye'nin ABD'nin tamamen peşine takılmanın zararlarını gözler önüne seriyordu. Bu yüzden Türk dış politikasında alternatif eğilimler Türk politika yapıcılar tarafından değerlendirilmeye başlandı. Bu amaçlar doğrultusunda, Sovyetler Birliği ile ekonomik ilişkileri canlandırma ve Sovyetlerden kredi sağlamak amacıyla iki ülke arasında karşılıklı üst düzey ziyaretler gerçekleştirildi (Tellal, 2009: 776-783). Bir başka alternatif politika Ortadoğu ve İslam ülkelerine yönelik başlatılmıştır. Arap coğrafyasıyla yakın ilişki kurmanın Türk politika yapıcılar için siyasi, ekonomik ve ideolojik olarak üç anlamı vardı. Siyasi açıdan BM gibi uluslararası forumlarda Kıbrıs davasına destek bulmak (Baharççek, 2020: 154). Ekonomik açıdan ise 1970'lerde yaşanan ekonomik buhranı aşabilmek için Arap ülkeleriyle ticari ilişkileri canlandırmaktı. 1973-1974 petrol bunalımıyla beraber Türkiye'nin cari açığı ve dövize olan bağımlılığı artmıştı (Zürcher, 2016: 385). Arap ülkelerinin sahip olduğu döviz gücü Türkiye'nin Körfez ülkeleriyle ilişki kurma isteğini teşvik ediyordu (Zürcher, 2016: 398).

İdeolojik açıdan ise, siyasette İslam'ı referans alan görüşlerin seslerinin yükselmeye başlamasıdır. Özellikle Milli Görüş Hareketi lideri Erbakan o dönemde Türkiye'nin stratejik kültüründe değişim isteyen dış politika söylemleriyle dikkatleri üzerine çekti. Erbakan halka seslendiği toplantılarda: İslam ülkelerini birleştirecek bir örgütün kurulması, AB tarzı İslam ülkeleri arasında ortak bir pazarın oluşturulması, İslam para birimi olarak İslam dinarının kabul edilmesi ve İslam ülkeleri arasında ortak bir askeri kuvvetin kurulması gibi fikirlerini sıkça dile getiriyordu (Arpacı, 2017: 254). Bu fikirler genel olarak, Milli Nizam Partisinin (MNP) kapatılması sonrası kurulan Milli

Selamet Partisinin (MSP) dış politika programına da girerek kısaca “aramızda tarihi ve kültürel bağlar bulunan ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi” şeklinde yer almıştır (Arpacı ve Baharçipek, 2017: 120).

Türkiye'nin Arap ülkeleriyle dostane ilişki kurma isteği dış politika pratiğinde de görölmüştür. Örneğin 1967 Altı Gün Savaşı'nda İsrail'in saldırısı kınanarak Araplara açıkça destek verilmiştir (Arpacı ve Baharçipek, 2017: 117). Buna ek olarak, 1973 Arap İsrail Savaşı'nda ABD'nin İsrail'e yardım yapmasını önlemek amacıyla İncirlik Üssü'nün kullanılmasına izin verilmezken, Araplara yardım taşıyan Sovyet kargo uçaklarının geçişine müsaade edilmiştir (Kösebalaban, 2011: 110). 1970'li yılların sonuna gelindiğinde Türkiye'nin iç dinamiklerinde meydana gelen siyasi kargaşalar ve ekonomik bozulmalar 12 Eylül 1980'de askerın siyasete müdahale etmesiyle sonuçlanacaktır. 12 Eylül askeri rejimin Kasım 1983'te genel seçim kararı alması üzerine Turgut Özal iktidara gelecek ve vefatına kadar olan dönem boyunca iç ve dış politikada önemli değişimlere imza atacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TURGUT ÖZAL'IN SİYASİ DÜŞÜNCE VE PERSPEKTİFİ

Neoklasik realistler bir devletin dış politikasının oluşumunda anarşik sistemin fırsat ve kısıtlamalarının etkisini kabul etmekle birlikte, sistemin tek başına devletin vereceği kararlar üzerinde etkisinin zayıf bir açıklama olacağı iddiasındadır. Neoklasik realizme göre sistemden gelen fırsat ve tehditler liderin algısı, ideolojik yapısı ve karakterinden süzülerek dış politika çıktısına dönüşür (Lobell vd., 2016: 34). Bu sebeple Özal'ın grand stratejisini analiz etmeden önce onun hayatına ve kişilik yapısına kısaca göz atmak gerekir. Bu bölümde Özal'ın grand stratejisine yön veren Özal imajını ele alacağız.

4.1. Özal İmgesi: Kişiliği ve Düşüncesine Yön Veren Ana Noktalar

Turgut Özal 13 Ekim 1927 yılında Malatya'da dünyaya gelmiştir. Babası Mehmed Sıddık Bey bankacı, annesi Hafize Hanım öğretmendir. Özal, gerek anne ve babasının memurluktan kaynaklı yaşadıkları tayinler ve gerekse de eğitim hayatını sürdürebilmek için birçok kasaba ve şehirde bulunmuştur. Farklı şehirlerde geçirdiği yaşam Özal'a dönemin Türkiye'sinin eksikliklerini gözlemleme fırsatı sunacak ve gelecek Türkiye'sinde arzu ettiği projelerin gerçekleşmesine zemin hazırlayacaktır. Özal için bir ülkede ulaşım ağı ekonomik ve sosyal kalkınma için önemli bir yer teşkil etmekteydi. Konya Lisesi'nden okurken o yıllarda Mardin'de yaşayan ailesinin yanına kara trenle yaptığı uzun ve yorucu seyahat ve dönemin Türkiye'sinde sağlıklı bir karayolları ağının olmayışı ileride başbakan olacak Özal'ın teknoloji ve altyapı yatırımlarına ağırlık vermesine yol açacaktır (Özdemir, 2014: 27-30).

Özal'ın üniversite yılları ve üniversite sonrası iş deneyimleri onun bilişsel sürecinin şekillenmesine etki eden diğer önemli faktörlerdir. 1945 yılında kazandığı İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) Elektrik Mühendisliği bölümünü devlet bursuyla okuyan Özal, üniversitede milliyetçi ve muhafazakar kimliğiyle tanınmaktadır. Üniversitede İTÜ talebe birliği gibi muhafazakar öğrenci toplulukları içerisinde aktif olarak yer alan bir öğrencidir. Meşhur Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenaze töreni olaylarında üyesi olduğu İTÜ talebe birliğiyle birlikte protesto gösterilerinin organizasyonunda yer almıştır (Birand ve Yalçın, 2012: 19-21). Üniversite yıllarında kendisi gibi mühendis olan Süleyman Demirel ve Necmettin Erbakan gibi geleceğin siyasi figürleriyle tanışma imkanı bulur (Birand ve Yalçın, 2012: 20).

1950 yılında İTÜ'den mezun olan Özal, Ankara'da Elektrik İşleri Etüd İdaresinde zorunlu görevini tamamlamak için işe başlayacaktır. İlk iş tecrübesini Ankara'da geçirdikten sonra 1952 yılında Amerika'ya devlet burslusu olarak ekonomi eğitimi almak için gönderilir. Amerika'daki eğitim hayatı onun siyasi ve ekonomik fikir dünyasına etki eden önemli nirengi noktası olmuştur. Milliyetçi duygularla yetiştirilmiş genç bir mühendis olan Özal, Amerika'ya adım attığında gördüğü manzara ile ülkesinin geri kalmışlığının boyutu karşısında hayal kırıklığına uğrar. Alt yapıdan üst yapıya kadar modern bir görüntüye ve gelişmiş teknolojiye sahip olan Amerika, Özal'da hayranlık uyandırmaktadır. Özal gazeteci arkadaşı Çandar'a bu duygularını şöyle anlatır:

“Benim içimden geçen bütün arkadaşların da sanırım içinden geçmişti, aynı anda. Biz bütün çocukluğumuz, gençliğimiz boyunca ‘Bir Türk dünyaya bedeldir’ fikriyle yetiştirildik. Bir birbirimize baktık, bir de o gökdelenlere baktık. Biz her birimiz bir dünyaya bedelsek niye bizim Anadolu'da her yer virane halinde de, bu her bir tanesi dünyaya bedel olmayan bu adamlar bunları nasıl dikiverdiler. Böyle bir şehir, böyle bir uygarlık yarattılar” (Özdemir, 2014: 41).

Amerika'da geçirdiği ilk yurt dışı deneyimi sonrası Türkiye'ye dönen Özal, çalışma hayatına Devlet Planlama Teşkilatı'nda (DPT) devam eder. DPT, Özal'ın kariyer yolculuğunun parlayacağı ilk duraktır. Bu kurumda 1967-1971 yılları arası Devlet Planlama Müsteşarlığı görevini yürütür. DPT'de çalıştığı yıllarda işine özveri gösteren, çalışkan, sempatik ve tonton bir bürokrat olarak ön plana çıkar. Özal DPT'de dindar bir bürokrat olarak tanınır. Nakşibendi tarikatının bir kolu olan İskenderpaşa cemaatinin sık sık sohbetlerine giden birisidir. Bu sebeple DPT'deki kariyer yıllarında kendisi ve çevresi için “takunyalılar” tabiri kullanılacaktır. Hasan Celal Güzel bu tür bir yakıştırmanın kendilerine yapılmasının nedenini DPT tuvaletinde abdest almaya giderken giydikleri takunyadan geldiğini söyler (Birand ve Yalçın, 2012: 39).

1965 Türkiye Genel Seçimlerinde Demirel'in danışmanlığını yapar. 12 Mart muhtırası sonrası Özal tekrar ABD'ye döner ve Dünya Bankası'nda çalışmaya başlar. Dünya Bankası'nda 1971-1973 yılları arası geçirdiği kısa iş tecrübesi sonrası tekrar yurda döner ve Sabancı Holding'de 2.5 yıl genel koordinatörlük yapar. Özal iyi bir gözlemcidir. Kamu ve özel sektörde çalıştığı yıllarda aralıklı olarak gerçekleştirdiği ABD seyahatleriyle dünyanın geçirmiş olduğu değişim ve dönüşümü yakından görme fırsatı elde eder. Batının kurum ve kuruluşlarının işleyişini ve Batılı toplumun yaşantı biçimini Türkiye karşılaştırması üzerinden okumaya çalışır (Güner, 2014: 46).

Çalışma hayatında edinmiş olduğu bu farklı iş deneyimleri ona ilerde ülkedeki mevcut eksiklikleri teşhis etme ve bu eksikliklerin nasıl tedavi edilebileceğine dair çözümler üretme becerisi kazandıracaktır. ABD sadece Özal'ın zihninde modern görüntüsü ve gelişmiş teknolojiyle değil, siyasal sistemiyle de olumlu bir imaja sahiptir. Özal'a göre Türkiye, tıpkı ABD de olduğu gibi çok etnikli ve kültürlü bir toplum yapısına sahiptir. Türkiye'nin farklı mozaik yapısından dolayı seçimlerin kazanılmasında hizmet değil çıkar ilişkileri rol oynamaktaydı. Bu açıdan Özal, parlamenter sistemi Türkiye'de siyasi istikrarsızlığın sebebi olarak görmekteydi. Bu yüzden başkanlık sisteminin Türkiye için uygun bir sistem olduğuna inanıyor ve ülkede tartışılması gerektiğini düşünüyordu (Güner, 2014: 81). ABD'nin Özal'ın düşünsel dünyasında oluşturduğu bu olumlu imaj hayatının geri kalanında siyasi fikirlerini şekillendirmeye devam edecektir (Bozkurt, 2016: 145).

Güner'e (2014: 46) göre, Özal Türkiye'sinde gerçekleştirilecek değişim ve dönüşümün alt yapısında Özal'ın bu yurt içi ve yurt dışı iş deneyimlerini sentezleme beceresi önemli bir rol oynamıştır. Bu bakımdan Özal'ın değişimci ve dönüşümcü kişiliğinin altında yaptığı yurtdışı seyahatlerinin önemli bir etkisi olduğunu iddia edebiliriz. Nitekim kardeşi Korkut'ta abisinin ve kendisinin üniversite yıllarında tutucu ve ırkçı bir kişiliğe sahip olduklarını ancak Türkiye'ye yurtdışından baktıktan sonra fikirlerinin değişim geçirdiğini belirtir (Özdemir, 2014: 42).

Özal, Türkiye'de ekonomik ve politik çalkantılarının derinleştiği 1970'li yıllarda siyasette aktif olarak yer almaya karar verir. Özal'ın bu yıllardaki siyasi pozisyonu üniversite yıllarında olduğu gibi milliyetçi-muhafazakar konumda olmaya devam etmiştir. 1977 Türkiye Genel Seçimlerinde Milli Selamet Partisi'nden İzmir milletvekili adayı olarak seçimlere katılır. Ancak seçimlerde arzu ettiği vekilliği kazanamaz. Yine o dönemde, Türk-İslam sentezi fikriyle hareket eden ve sağ ekolü bir çatı altında toplamayı amaçlayan Aydınlar Ocağı'nın önemli bir üyesidir (Bora, 2013: 593). Daha sonra, Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası'nın (MESS) başkanı olur. MESS başkanlığı Özal'ın iş dünyasıyla olan ilişkisini kuvvetlendirecektir. Ekim 1979'daki seçimlerde Demirel liderliğindeki Adalet Partisi'nin seçimleri kazanmasıyla kurulan azınlık hükümetinde, Başbakanlık Müsteşarlığı ve DPT Müsteşar Vekilliği görevlerinde bulunur. Demirel'in ekonomi alanındaki "süper-teknokrati" olarak adlandırılan Özal, 24 Ocak Kararlarının yapımında ve tatbik edilmesinde etkin roller üstlenir (Bora, 2017: 550).

12 Eylül Darbesinin ardından kurulan hükümette ekonomiden sorumlu başbakan yardımcılığı görevine getirilir. Askerler tarafından bu göreve getirilmesi tesadüfi bir olay değildir. 12 Eylül döneminden önce Özal'ın askeri kesimle ilişkileri 24 Ocak Kararları arifesinde gelişmeye başlamıştır. Aralık 1979'da Kenan Evren'in başını çektiği askeri kurmaylar tarafından Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e Demirel hükümetinin ülkede artan siyasi kargaşadan dolayı gerekli tedbirleri almadığı uyarısını içeren bir mektup gönderilir. Bu mektup yılbaşında açıklanması amaçlanan 24 Ocak Kararlarının bir müddet ertelenmesine yol açar. Zira bu mektup sonrası hükümetin görevde kalıp kalmayacağı belli değildir. Özal'ın ikna edici ve problem çözücü kişiliği bu noktada devreye girer. Demirel'in müsaadesiyle Özal, askeri kesime alınacak kararların ülke ekonomisine olacak faydalarını açıklayan uzun bir brifing verir. Askeri heyet verilen brifingden tatmin bir şekilde ayrılır. Genelkurmay Başkanı Kenan Evren Özal'a ülkedeki ekonomik durumu ve ekonomik koşulları açık bir dille anlattığı için teşekkür eder (Çölaşan, 05.05.1983). Bu sebepten dolayı, 12 Eylül askeri idaresi 24 Ocak Kararlarının kesintiye uğramaması için Özal'a ülke ekonomisinin dümenini teslim edeceklerdir. 24 Ocak Kararlarıyla birlikte Özal'ın medya ve kamuoyunda görünürlüğü hızlı bir şekilde artacaktır (Barlas, 2001: 16-17).

Binlerce mevduat sahibinin parasını kaybettiği “banker krizi” sonrası 1982'de görevinden istifa ederek ABD'ye yerleşir (Bora, 2013: 589). Fakat ABD'de uzun süre kalma niyeti yoktur. ABD'de ülkede başlatacağı yeni hareketin fikirlerini oluşturur. Özal'ın hedefi uzun vadede iktidarda kalabileceği bir parti kurmaktır. Bu arada değişimci kişiliğinin bir yansıması olarak halkın karşısına yeni bir imajla çıkmak için ABD'de kendine özel bir diyet programı uygular (Ölmez, 01.02.1983).

Nitekim 12 Eylül askeri yönetiminin siyasi faaliyetleri serbest bırakması sonucu yurda döner ve yeni bir parti kurmak için çalışmalarına başlar. Parti kurma çalışmalarına başlamadan önce Evren'den bir randevu alarak aktif siyasette yer alabilmek için onayını ister. Evren Özal'ın parti kurma girişimine onay verse de üstü kapalı bir biçimde MSP ve MHP üyelerinden teşekkül bir parti kurulmasını istemez. Çünkü askeri rejim seçimlerde iktidar ve muhalefetin hangi partiler olacağını çoktan kurgulamıştır: sağda iktidar olarak kurguladıkları MDP (Milliyetçi Demokrasi Partisi) ve sol cemahtaki ise muhalefet olarak yer almasını istedikleri HP (Halkçı Parti). Evren Özal'ın partisinin seçimleri kazanacağına olasılık vermiyordu. Bu yüzden Özal'ın kuracağı partiyi ülkede demokratik

bir yarış varmış havası verecek bir particik olacağını düşünüyordu. Buna rağmen Özal “herkesi birleştirecek bir parti kurma düşüncesinde” olduğunu Evren’e ileterek müsaadesini alır ve çalışmalarını hızlandırır (Barlas, 2001: 37-38). Evren daha sonra anılarında Özal’ın Nakşibendi tarikatının bir müridi olduğunu bilseydim ANAP’ın kuruluşuna onay vermezdim diyecektir (Evren, 03.07.1991).

Özal 1980 öncesi siyasetçilerinin yasaklı olmasını seçimleri kazanmasında bir fırsat olacağını düşünüyordu. Özal’ın ana hedefi farklı düşünce ve ideolojiden insanların bir arada olacağı bir parti kurarak seçimlerde geniş halk kitlelerinden destek almaktı. Bu sebeple milliyetçi, muhafazakar, liberal ve sol motiflerin bir arada olacağı bir parti tasarlayan Özal dört farklı eğilimi birleştirmeyi amaçlar. Nitekim Özal kuracağı partiyi “Programımız bir tarafı milli manevi değerlere, örf ve adetlere ayrılmıştır. Buna baktığımız zaman tutucu bir parti diyebilirsiniz. Ekonomi politikamıza baktığınızda serbest pazar ekonomisini benimsediğimizi göreceksiniz. Diğer taraftan baktığınızda sosyal adaletçiyim diyenden daha sosyal adaletçi olduğumuzu göreceksiniz” şeklinde tanımlamış ve kuracağı partinin özelliklerini belirtmiştir (Milliyet, 18.05.1983).

Özal Malatya il örgütünün açılışı dolayısıyla yaptığı konuşmada da partisiyle ilgili “Biz hiçbir partinin devamı değiliz. Cumhuriyet’in kuruluşundan bu yana olan fikirlerin partisiyiz. Bize inanan, programımızı beğenen herkese kapımız açıktır. Partimize milliyetçi-muhafazakar denebilir. Serbest rekabete inanıyoruz ve Türkiye’nin birçok sorunlarının bu yoldan çözümleneceği kanısındayız.” demiştir (Milliyet, 03.07.1983). Nihayet Özal 20 Mayıs 1983’te Anavatan Partisi’ni (ANAP) kurmuş ve siyasi hayatında yeni bir dönemin kapısını açacak süreci başlatmıştır. Ne var ki, ileriki yıllarda partisinde sol hariç milliyetçi, muhafazakar ve liberal eğilimlerin ağırlıkta olduğu görülecektir (Cemal, 2013: 150).

Özal özgüveni yüksek bir siyasetçiydi. Eşi Semra Özal’a göre gerek sivil gerekse de askeri kesimden kimse Özal’ın partisine seçimlerde şans tanımaz (Cemal, 2013: 12). Fakat Özal, kurduğu partinin oy potansiyelini hafife alan kesimlerin tersine, seçimleri kazanacağına inanıyordu. Bu düşüncede olanlara karşı “Kimse oyları cebinde sanmasın.” diyerek tepkisini dile getirecektir (Sazak, 28.04.1983). Nitekim, 6 Kasım 1983’te yapılan seçimlerde halkın büyük bir ilgisini toplayarak tek başına iktidara gelir.

İktidara geldiği ilk dönemlerde askeri kesimle gerilim yaşamamaya özen göstermiştir. Mesela, seçimler sırasında Evren’le yaşamış olduğu krizi yumuşatması onun

pragmatist kişiliğinin tipik bir örneğiydi. Seçim sonrası demecinde Evren’le sorunlarının olmadığını, memleket adına uyumlu münasebetleri olacağını ve Evren’in çok iyi bir insan olduğunu belirtmiştir (Milliyet, 09.11.1983). Bununla beraber, Evren’in seçimlerden iki gün önce bir konuşmasında Özal için “sözüne güvenilmez” ve “doğru beyanda bulunmaz” gibi birtakım açıklamalarına karşın, 8 Kasım akşamı Çankaya Köşkü’nde havayı yumuşatmayı tercih ederek Evren’e sarılıp iki yanağından öpecektir. Özal’a bu tür bir davranışta bulunmasının nedeni sorulduğunda ise, “Münasebetlerimizi iyi kurmak için iki yanağından öptüm. İki gün önce televizyonda söylediğini, iki gün sonra kendisine hatırlatabilirdim. Öyle başlardık; kavgayla. Egomuzu tatmin ederdik, ama bize, memlekete zararlı olurdu.” şeklinde cevap vermiştir (Cemal, 2013: 10).

Özal gerçekten de milletin yeniden bir kavga ortamına sürüklenmesini istemiyordu. Halkın daha elzem bir meselesi olan ekonominin iyileşmesi ve ülkenin kalkınması önem verdiği konulardı. Bu sebeple MGK ve TSK’ya (Türk Silahlı Kuvvetleri) kısa bir süre içinde ülkeye huzur ve güvenliği getirdiği için teşekkür edecekti (Milliyet, 09.11.1983). Fakat, sivilleşme ve demokratikleşmeye yönelik düşüncelerini ise uygun durum ve şartlar oluştuğunda dile getirmekten sakınmayacaktır (Bora, 2013, 590). Özal’ın realist kişiliğinin yansımalarına onun dış politika uygulamalarında da rastlamak mümkündür. DPT’de çalıştığı yıllarda Hristiyan birliği olarak gördüğü Avrupa Topluluğu (AT) üyelik müzakerelerine karşı çıkan Özal, 1987’de adaylık için başvurmakta tereddüt etmeyecekti (Birand ve Yalçın, 2012: 39). Zira 1987’deki AT, onun gözünde kredi ve yabancı sermayenin ülkeye gelmesi demektir. Amerikalı bir diplomatın tabiriyle Özal dönemin şartlarına göre politikasını şekillendiren vakti zamanı geldiğinde kendi fikirlerini uygulamaya koyan iyi bir stratejistti (Cemal, 2013: 8).

Özal başbakanlık koltuğuna 1987 genel seçimlerinde bir kez daha oturmuştur. Evren’in görev süresinin dolması üzerine 1989’da cumhurbaşkanlığına aday olmuştur. 31 Ekim 1989’da muhalefetin TBMM’de yer almadığı oylamada cumhurbaşkanı seçilmiştir. İnaktif bir cumhurbaşkanı olmayarak siyasetin merkezinde yer almaya devam etmiştir. Balkanlara ve arkasından Orta Asya’ya yaptığı yoğun yurt dışı programı sonrası 17 Nisan 1993’te ani bir kalp krizi geçirerek hayata gözlerini yummuştur. İktidarda bulunduğu başbakanlık ve aktif cumhurbaşkanlığı dönemleri boyunca ülkede kendi tabiriyle büyük bir “transformasyon” sürecini başlatmıştır (Özdemir, 2014: 141-142). Özal tarihe ilgi duyan ve olaylar karşısında tarihle analogi kuran bir lider olmuştur. Türkiye’nin ekonomik

geri kalmışlığını sanayi devrimini yaşamamış olmasına ve Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşamış olduğu savaşların yol açtığı yıkıma bağlayan Özal, Türkiye'nin büyük bir dönüşümden geçmesiyle problemlerinin çözülebileceğine inanmıştır (Özal, 2018 :12-13). Özal, mühendis kimliğinin bir yansıması olarak toplumsal gelişmeyi iktisadi gelişmeye şart koşan bir bakış açısına sahip olmuştur (Bora, 2013: 596).

Dönüşümcü bir lider olan Özal devletin yönetim biçimini basitleştirmeye çalışan ve bürokrasiyi engel olarak gören bir kişidir (Bozkurt, 2016: 146-147). Hızlı karar almayı seven Özal kurumlarla değil kişilerle çalışan bir lider olmuştur. Bürokratik kurallar ve gelenekleri karar alma sürecini yavaşlatan kendi ifadesiyle “ayak bağı” olarak gören Özal, kendisine sadakat besleyen, teknik bilgisine ve iş bitiriciliğine inandığı kişilerle çalışmayı seçmiştir (Özdemir, 2014: 119-120).

Dış politika bölümünde detaylı olarak ele alacağımız üzere kriz zamanlarında mühendis zekasının tipik bir örneği olarak en uygun riskleri ve kararları almaya çalışan bir liderdir. Küreselleşen dünyada yeni trendleri takip eden Özal, Türkiye'nin ilerlemesi için dünyayla bütünleşmesi gerektiğine inanır (Özal, 2018: 20). Hedefinde Türkiye'yi “muasır medeniyetler seviyesine yaklaştırmak” vardır. Batının ilim, teknolojisi ve ekonomisini model olarak Türkiye'yi 2000'li yıllara kadar ilk 15 ülke arasına yerleştirmeyi hedeflemiştir. Ona göre bu bir seçenek değil zorunlu bir tercihtir. Türkiye'nin bölgesel konumu Türkiye'nin güçlü olmasını zorunlu kılmaktadır. Çünkü Kafkaslardan, Balkanlara ve Ortadoğu'ya kadar Türkiye'nin bulunduğu coğrafyanın çevresi savaşlar ve krizlerle doludur. Bu zorlu coğrafyada hayatta kalabilmenin yegane yolu güçlü olmaktan geçmektedir. Ona göre güçlü olabilmek içinse Türkiye'nin iktisadi büyümesini devam ettirmesi gerekir (Özal, 2018: 25-26).

4.2. Turgut Özal'ın Ekonomik Perspektifi

19. yüzyılda şehirleşmenin ve sanayileşmenin ivme kazanmasıyla birlikte klasik liberalizm başta İngiltere ve Amerika olmak üzere Batıda hakim ekonomik anlayış haline gelmiştir. Klasik liberalizm kısaca “bırakınız yapsınlar” öğretisini öne çıkaran serbest piyasa ekonomisini savunarak devletin asgari düzeyde rol oynayacağı bir ekonomik düzeni arzular (Heywood, 2014: 60-66). Ne var ki, 1929 yılında ekonomik buhranın patlak vermesi sonucu işsizlik ve yoksulluğun artması ve ardından yaşanan İkinci Dünya Savaşı dolayısıyla klasik liberalizmin ekonomik felsefesinin mevcut sorunları çözmede

yetersiz olduğu görülmüştür. Bunun neticesinde piyasanın kendi kaderine terk edilmesini eleştiren ve devletin piyasada müdahaleci ve düzenleyici işleve sahip olmasını benimseyen Keynesci ekonomik düzene geçilmiştir. İşsizliği azaltmayı ve ekonomik büyümeyi hedefleyen Keynesci ekonomik düzen, refah devletini ön plana çıkararak devletin sağlık, eğitim vb. belirli alanlarda etkinliğini benimsemiştir. Fakat, 1950 ve 1960’li yıllara kadar belirlenen hedefleri gerçekleştirmede başarı sağlayan bu model 1970’li yıllarda baş gösteren yüksek enflasyon, artan işsizlik ve ekonomik durgunluk sonucu terkedilmiştir (Heywood, 2014: 75-76).

Böylece 1970’lerde yaşanan ekonomik sorunların tedavisinde kullanılmak üzere neo-liberalizm olarak bilinen yeni bir ekonomik modele geçilmiştir. Keynesyen ekonomik düzeni eleştiren bu ekonomik model başta İngiltere’de Thatcher ve ABD’de ise Reagan yönetimlerinde uygulanmış ve daha sonra diğer Batılı ülkeler tarafından benimsenmiştir. Yeni Sağın bir ürünü olan bu ekonomik anlayış muhafazakar değerlerle serbest piyasa ekonomisini birleştirmeyi hedefler. Yeni Sağ, iktisadi yönden bireyin özgürlüğünü ve serbest piyasa ekonomisini savunurken, sosyal alanda ise otorite ve düzen yanlısıdır. Neo-liberalizm için özel “iyi”, kamu “kötü”dür. Klasik liberalizmin yeni bir modifikasyonu olan bu ekonomik model devletin piyasaya müdahalesine karşı çıkar. Zira neo-liberallere göre, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa örneğinde olduğu gibi merkezi olarak planlanan ekonomiler başarı sağlayamamıştır. Bu tür ekonomilerin verimsiz kalmalarının nedeni piyasanın kompleks bir yapı içermesinden dolayı bürokratların bu karmaşık yapının meydan okumalarını aşacak niteliğe haiz olamamasındandır. Karma ekonomiye de karşı çıkan neo-liberaller devletin elinde bulunan kamu sanayilerinin kar amacıyla hareket etmediklerinden verimsiz kalacağını ileri sürerek, bunların özelleştirilmesi gerektiğini belirtir (Heywood, 2014: 103-105).

1970’lerde Batı, mevcut sorunları çözmek için başta ekonomi olmak üzere önemli dönüşümleri gerçekleştirirken, aynı dönemde Türkiye’de ise siyasi istikrarsızlıklar ve ekonomik krizler artmaktaydı. Bozulan ekonomi ve artan şiddet hareketi hükümetlerin sürekli değişmesine yol açıyordu. Enerji ithalatına bağımlı bir ülke olan Türkiye 1970’in petrol krizinden derin bir şekilde etkilenmişti. Petrol fiyatlarının artması rezervdeki dövizlerin azalması demekti. Avrupa’nın yaşamış olduğu resesyon sebebiyle Türkiye’nin Batı’ya ihracatı ve dolayısıyla döviz gelirleri de azalmıştı. Bütün bu gelişmeler domino taşı etkisi oluşturarak Türkiye’nin dış ödemeler dengesinin bozulmasına ve enflasyonun

artmasına sebep olmuştu. Devletin artan enflasyonu önlemeye yönelik aldığı tedbirler karaborsacılığı yaygınlaştırmıştı (Zürcher, 2016: 385-386).

Bu gelişmeler devam ederken Ekim 1979'da yapılan ara seçimleri Adalet Partisi (AP) kazanarak, Demirel hükümeti kurmakla görevlendirilecektir. Demirel hükümeti göreve başladığında birçok meydan okumayla karşı karşıyaydı. Sokakta şiddet olayları devam ediyordu. Askeri kesim, Türkiye'nin içinde bulunduğu kötü koşullardan dolayı parlamentoya açıktan tepki gösteriyordu. Bunların yanı sıra Türk ekonomisi iflas etme noktasına gelmişti. Özal'ın Türk siyasi tarihinde önemli bir figür olarak yer olacağı zamanda tam bu zorlu dönemlere denk gelecektir. Ekonomiyi toparlamak için yeni bir kadro kurma girişimine başlayan Demirel, iflas etme noktasına gelmiş Türk ekonomisini tekrar ayağa kaldırma görevini Özal'a verecektir (Aydın ve Taşkın, 2018: 307-308).

Küreselleşmenin ivme kazandığı bu yıllarda neo-liberal ekonomik anlayış dünyanın diğer bölgelerini de tesir altına almıştı. Dünyanın içinden geçtiği yeni trendin farkında olan Özal neo-liberal ekonomik modelin Türkiye'nin mevcut sorunlarına bir reçete olacağını farkındaydı. Özal'ın bu farkındalığı yeni bir keşfin ürünü değildi. Özdemir'in (2014: 142) aktarmasıyla Özal, Türkiye'nin geç olmadan bir yapı dönüşümü gerçekleştirmesi gerektiğini öteden beri her fırsatta dile getiriyordu. Haziran 1973'te Demirel'e bu görüşlerini yazılı olarak sunmuştu. Nisan 1979'da "Kalkınmada Yeni Görüşün Esasları" başlıklı Milliyetçiler Kurultayı'nda fikirlerini yinelemişti. Nitekim, kriz dönemlerinde sorumluluk almaktan kaçınmayan Özal, Türkiye'nin içinde bulunduğu bu zor koşulların büyük bir transformasyon gerçekleştirilmeden mümkün olmayacağına inanıyordu. Özal:

"Ben şuna inanmıştım işin başından beri...Bir transformasyon, bir büyük yapı değişikliği olmadan, krizi çözüp, neticeye ulaşmak mümkün değil. İhracatın artırılması, sanayileşmeye, altyapıyı yenilemeye ve dünya ile aynı davranmaya bağlı...Ben hep buna inandım" diyerek düşüncelerini ifade etmiştir (Barlas, 2001: 23).

Özal, bir devletin anarşik sistemde ayakta kalmasının ekonomi politikasının başarısıyla paralel bir seyir izlediği fikrine sahipti. Pragmatist bir bakış açısıyla o, büyük imparatorlukları çöküşe götüren sürecin ekonomide yeni gelişmelere ayak uyduramamasından kaynaklandığını düşünüyordu. Tarihten analogiler yapan Özal'a göre, Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'nın 16. ve 18. asırda geçirmiş olduğu "transformasyonu" yani değişimi gerçekleştirememesi sebebiyle çökmüştü. Avrupa yeni kıtaları keşfetmeye, sövmürmeye ve arkasından sanayi devrimini yaşadığı süreçte, Osmanlı aynı yarışı

sergileyememişti. Özal, risk almaktan korkan ve mevcut statükodan memnun olan devletlerin bu değişimi gerçekleştiremeyeceğini ve böylece tarihin sunduğu fırsatları kaçıracaklarını ileri sürmüştür (Barlas, 2001: 276-278).

Nihayet, Özal bu büyük dönüşümün ilk kıvılcımını başlatacak olan reform paketini tamamlayarak Demirel hükümetinin onayına sundu. Neo-liberal fikirlerden etkilenecek hazırlanmış ve Türkiye'nin gelecek on yıllarını şekillendirecek olan ekonomik reform paketi 24 Ocak 1980'de kamuoyuna duyuruldu. "24 Ocak Kararları" olarak bilinen bu paket ciddi ekonomik önlemler içeriyordu. Bu karar paralelinde Türk lirasının değeri düşürüldü. Böylece devalüasyonla birlikte 1 dolar 47.5 TL'den 70 TL'ye yükseltildi. Kamu ve KİT'de (Kamu İktisadi Teşebbüsleri) personel alımlarının durdurulması pakette yer alıyordu. Pakette göze çarpan diğer bir ekonomik adım, ithal ikameci sanayinin terk edilerek ihracatı teşvik edecek politikaların hayata geçirilmesiydi. Son olarak pakette, kamunun ekonomideki etkinliğinin azaltılması ve ihracatın önündeki bürokratik engellerin azaltılması vardı (Aydın ve Taşkın, 2018: 310).

Bu reform paketi Türk ekonomisinde önemli liberal değişimler getiriyordu. Özal bu tedbirleri başbakan yardımcılığı ve 1983'den sonra iktidarda olduğu dönemlerde de uygulamaya çalışmıştır. Özal Birinci Dönem Hükümet Programında ekonomiye dair hedeflerinde serbest pazar ekonomisinin kurallarını işletmek, ithalatta aşamalı bir şekilde liberasyona giderek halka ucuz ve kaliteli mal temin etmek, yabancı sermayeyi yurda çekmek ve ekonomiye bürokratik müdahaleleri azaltmak gibi liberal politikalara yer vermiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1983: 62-83). Özal'a göre, güçlü bir Türkiye'nin inşası için 24 Ocak önlemlerinin devam ettirilmesi elzemdi. Aksi takdirde Türkiye, bir Güney Amerika ülkesi gibi aşırı enflasyonun yol açtığı fakirlik, işsizlik ve toplumsal çürümüşlükle karşı karşıya kalabilirdi (Uluç, 2014: 115). Özal bu açıdan ekonomik gelişmeyle toplumsal gelişme arasında sıkı sıkı bir bağ olduğuna inanıyordu. Ona göre, ekonomik gelişme toplumsal ilerlemenin itici gücüydü. İktisadi gelişmeyle birlikte refah büyük kitleye yayılacak, fakirlik ve farklılıklar azaltılacak ve işsizliğe çare bulunacaktı. Böylece iktisadi kalkınmayla birlikte sosyal gelişmede sağlanacaktı (Milliyet, 10.05.1983).

Özal refah devleti anlayışının modası geçmiş bir kalıp olduğunu, 21. asırda hızla gelişme gösterecek ekonomilerin serbest piyasayı kılavuz olarak alan ve bireyin önündeki engelleri kaldıran ekonomiler olacağını iddia etmektedir. Özal devletin ana misyonunun

bireyin rahat çalışabileceği ortamı sağlaması ve düzenleyici ve teşvik edici olması gerektiğini belirtir (Barlas, 2001: 218). Kasım 1991’de “Dış Politika ve Ekonomi Açılımlarından Türkiye’nin Stratejik Öncelikleri” başlıklı sempozyumda yaptığı konuşmada bu fikirlerini şu şekilde açıklamıştır:

“20. asrın ilk ve ikinci çeyreğinde, revaçta bulunan usul, refah devletiydi. O bitti artık. Devletin refahı temin etmesi diye bir şey önümüzdeki asırda yok. Yani eğer bu yanlış tercihe kalkarsak, hakikaten Türkiye’yi çok geriye atarız. Hatta asrın üçüncü çeyreğinde gelen bir sosyal devlet mefhumu var. O da bitiyor. Devletin rolü değişiyor. Yerine insanın rolü geliyor...21. asra doğru giderken, her şeyi temin eden devlet yok, bitti. Yerine süratle, ferdin çok daha hareketli, üretken, yaratıcı olduğu, olabileceği, çok daha serbest bir ortam meydana gelecek.” (Duman, 2011: 111-112).

Özal Üçüncü İktisat Kongresinde, bu görüşlerini yineleyerek devletin asli görevinin bireyin gelişimini kolaylaştıracak hizmetleri sunması gerektiğini ve ekonomik kalkınmanın dinamosunun fertler olduğunu vurgular. Ona göre “Güçlü devlet, memurları çok olan devlet değildir; güçlü devlet, harcamaları çok fakat iki yakası bir araya gelemeyen devlet değildir. Güçlü devlet, bir istihdam kapısı değildir, güçlü devlet, bir mabut veya baba değildir.” (Barlas, 2001: 263).

Son tahlilde Özal, bu düşünce ve bakış açısı doğrultusunda ekonomide büyük bir transformasyonu başlatacak ve Türkiye’yi hızlı bir şekilde dünyaya açacaktır. Özal başbakan yardımcısı olduğu 1980 ve iktidarda bulunduğu 1983-1993 yılları boyunca neo-liberal politikalarını her fırsatta savunacak ve Türkiye’nin ekonomik kalkınmasının bu politikaların sıkı bir şekilde takip edilmesiyle mümkün olacağını iddia edecektir.

4.3. Turgut Özal’ın Siyasal Perspektifi

Özal’ın dindar ve milliyetçi bir kimliğe sahip olmasında muhafazakar bir çevre içerisinde yetişmesinin payı büyüktür. Özal, geleneksel kültürlerine ve değerlerine bağlı bir ailenin içerisinde yetişmiştir. Özal’ın ebeveynlerinin eğitimci kişiliği bu hassasiyetlerin çocuklarına da geçmesinde önemli bir rol oynamıştır. Kardeşi Korkut Özal’ın anlatımıyla, matematik gibi temel eğitimlerinin yanı sıra dini bilgilerinin de şekillenmesinde kardeşlerinin ve kendisi üzerinde anne ve babasının etkilerinden bahseder (Birand ve Yalçın, 2012: 14). Bunun yanı sıra çevresel şartlarında Özal’ın muhafazakar zihin haritasının biçimlenmesinde önemli bir değişken olarak yer alır. Bununla birlikte tarihe ilgi duyan bir liderdir. Çocukluk döneminin bir kısmını geçirdiği Söğüt’te Osmanlı tarihi ve kültürüne dair imgeler Özal’ın hayatı ile iç içedir. Kardeşleriyle birlikte Ertuğrul Gazi türbesine sürekli dua etmeye gitmeleri ve

Osmanlı'nın ruhunu canlı tutan törenlere katılmaları bu yaşantının rutin bir parçasıdır (Birand ve Yalçın, 2012: 14).

Çocukluk döneminde Osmanlı tarihinin havasını soluyan Özal sonraki yıllarda Osmanlı padişahlarının liderlik vasıflarına olan hayranlığını, “Bunlar nasıl adamlarmış? Koca toprakları, öylesine çeşitlilik arz eden onca insanı nasıl yönetmişler? Bir bize bak, bir onlara...” gibi cümlelerle ifade edecektir (Çandar, 2016: 3). Fakat Özal daha önce oruç gibi ibadetlerini yerine getirmesine karşın, dinin bütün esaslarını öğrenmesi ve beş vakit namazını kılması üniversite birinci sınıfında başlar (Barlas, 2001: 89). Üniversite yıllarında Türk Kültür Ocağı'nın düzenlediği toplantılarına aktif katılan bir öğrencidir. Çocukluk ve üniversite arkadaşı Recai Kutan Özal'ın gençlik yıllarını dönemin ölçütlerine göre dindar sayılabilecek ve Cuma namazlarına giden biri olarak tanımlar (Birand ve Yalçın, 2012: 20). DPT'de çalıştığı dönemde sık sık Nakşibendi Tarikatının lideri Mehmet Zahit Efendi'nin sohbetlerine katılır ve ondan tavsiyeler alır. 1977'de MSP'den aday olmasında kardeşi Korkut Özal'a göre Mehmet Zahit Efendi'nin etkisi büyüktür (Birand ve Yalçın, 2012: 51).

Özal, Müslüman kimliğini gizlemekten sakınmazdı. Başbakanlığı sırasında Temmuz 1988'de hacca giden Özal'ın normalde yasak olmasına rağmen Suudi yönetimi özel bir izin vererek ilk defa bir devlet adamının fotoğraflarının çekinmesine müsaade etmiştir (Aral ve Güngör, 23.07.1988). Cumhurbaşkanı seçildiği dönemde de benzer tavırlar sergilemekten çekinmemiştir. Cuma namazı için Köşk dışında bir camiye gittiğinde basın ve bazı kimseler tepki göstermiş, kendisine bu tepkiler iletildiğinde ise “Benim senelerdir kıldığım Cuma namazını, cumhurbaşkanı oldum diye bırakmam mı gerekiyor? Laiklik kavramı ve anlayışı bu mudur? Ben devam ederim” diyerek yapılan eleştirilere yanıt verecektir (Özdemir, 2014: 294-295). Nitekim bu eleştirileri umursamayarak Çankaya Köşkü'nde ibadetlerini yerine getirmeye, oruç tutmaya ve iftar programları düzenlemeye devam etmiştir (Ataman, 2016: 289).

Muhafazakar bir iklim içerisinde yetişmiş olsa da düşünce bakımından tutucu bir bakış açısına sahip olduğu söylenemez. Barlas'a (2001:91) verdiği mülakatta “Allah'a kuvvetle inanmayı, toplumların sağlığında esaslı bir unsur olarak görüyorum... Ama bu yeniye karşı olmaya, dünyaya kapanmaya sebep olmamalı... Araştırma, düşünme ve tartışma eksilmemeli...” diyecektir. Buna ek olarak, laiklik karşıtı bir ideolojiye de sahip değildir. Zira oğlu Ahmet Özal'a göre babası “ne tam bir İslamcı ne de tam bir laikti her

ikisini de kabullenmişti; ne tam bir gelenekçiydi ne de tam bir modernisti...” (Duman, 2017: 201). Gerçekten de ANAP’ı kurarken kullandığı “dört eğilimi” birleştirme söylemi, dini ve geleneksel değerlere olan bağlılığı ve Batı’nın ilim ve teknolojisine ve liberal kültürüne olan hayranlığı gibi nedenlerden dolayı Özal’ı tek bir kalıp içerisine sığdıramayız.

Özal, Türkiye’nin güçlenmesinde ekonomik gelişmeye birincil bir misyon yükler. Bu bakış açısından hareketle Özal, liberal, milliyetçi ve muhafazakar kodlara bu amaca giden süreçte araçsal anlamlar yüklemiştir. Diğer bir deyişle Özal’ın pragmatist yönü onun liberal, milliyetçi ve muhafazakar ideolojisiyle iç içedir. Örneğin, Şubat 1988’de İzmir kongresinde Özal, konuşmasına ANAP’ın milliyetçi, muhafazakar ve sosyal adaletçi olduğunu söyleyerek başlar. Serbest ekonomik düzeni eleştiren kesimleri sert bir dille eleştiren Özal, İslam’dan hadis örnekleri vererek Hz. Peygamberin de serbest ekonomik düzeni uyguladığını ileri sürer:

“Serbest ekonomik düzen Batı’nın düzenidir. Ama benim incelediğim bazı dokümanlar var. Hz. Peygamber’in bir sözünü aksettireceğim. Bir gün Medine’de Peygamber Efendimiz Hazretlerine geliyorlar. O sırada Medine’de pahalılık artmış, fiyatlar yükselmiş, diyorlar ki ‘Ya Resulallah narh koy.’ Bugün de bize geliyorlar narh koy diye. Bu mealde benim bildiğim üç tane hadis var. Aynen şöyle söylüyor. Fiyatların kontrolü bizim kendi takdirimizde değildir. O Allah’ın taktirindedir. Kimsenin hakkını kimseye vermem.” (Milliyet, 22.02.1988).

Böylece Özal düşüncelerini dini referansları kullanarak kuvvetlendirmeye çalışır. Özal, din ve vicdan özgürlüğüne de kalkınmanın bir aracı olarak bakar. O din ve vicdan hürriyetinin olmadığı yerde gelişmenin de tam anlamıyla tamamlanamayacağı görüşündedir. Diğer bir ifadeyle iktisadi gelişme ile din ve vicdan hürriyeti arasında bir bağlantı olduğuna inanır. Mart 1989’da “türban olayı” yaşandığında Özal, ister sağ ister sol hangi görüşten olursa olsun sorunların kaba kuvvetle değil, hoş görü, diyalog ve yumuşaklıkla çözüleceğini vurgular. Amerika ve Avrupa’daki yaşantısından bahseden Özal, Batı’nın gelişmişliğinin arkasında Rönesans düşüncesinin izlerinin olduğunu, Batılı bir toplum olmak istiyorsak fikir ve düşünce özgürlüğünü benimsememiz gerektiğini düşünür (Cemal, 2013: 129). Aynı konuşmada “1980 öncesi kavgaların tekrarını görmek istemiyoruz” diyerek, din ve vicdan hürriyetini toplumsal gerginlikleri absorbe edecek faydalı bir fikir olarak değerlendirir (Cemal, 2013: 128). Özetle, Özal din ve vicdan hürriyetine iktisadi bir faydacılık yükler. Buradan hareketle Yayla (2013: 588) Özal’ı,

“liberal fikirlerden etkilenmiş bir muhafazakar; belki bir muhafazakar-liberal” olarak tanımlar.

Özal aynı soy ve kan bağına dayanan ve etnik kimliği ölçüt alan milliyetçilik yerine vatandaşlık esaslı ve dini referansları birleştiren bir milliyetçiliği savunur (Bora, 2013: 594). Gerek uluslararası sistemde yaşanan gelişmeler gerekse de iç dinamikler, Özal’ın milliyetçilik fikrinin şekillenmesine etki etmiştir diyebiliriz. İlk olarak, 1980’lerin başından itibaren Güneydoğu’da artan terör olayları Özal’ı Türkiye’nin ulus inşasında kullanmış olduğu söylemlerin milli birlik ve beraberliği sağlamada yetersiz olduğu inancına yol açmıştır. İkincisi, iki kutuplu sistemin sonuna geldiği bir zamanda mikro milliyetçi ayaklanmalar Türkiye’nin yakın çevresinde hızla artmaya başlamıştı. Özal 1984’te yaptığı Güneydoğu gezisi sırasında ‘Önce Vatan’ ve ‘Ne Mutlu Türküm Diyene’ gibi söylemlerin ve resmi tezlerin milli birlik ve beraberliği sağlamada zayıf kaldığını söylemiştir (Özdemir, 2014: 483-484). Bu yüzden Özal Türk ve İslam kavramlarını birleştirerek, yeni dönemde dinsel imgeleri, ulusal birliğin ve beraberliğin sağlanmasında etkin bir aracı olarak kullanacaktır. Ocak 1989’da Van’da yaptığı konuşmada bu fikirlerini şu şekilde ifade eder:

“Türkiye Cumhuriyeti milli bir devlettir. Atatürk böyle kurmak istedi. Bizim birliğimizi, beraberliğimizi bir arada tutan, hepimizin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmasıdır. Birinci nokta bu. Bu topraklarda yaşayan herkes, burada doğan herkes, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde bu ülkenin vatandaşı olan herkes, hiçbir ayırım yapılmadan bu ülkenin birinci sınıf vatandaşıdır. Bir kere bunu böyle kabul etmemiz lazım. Devletimiz laikdir. Ama milletimizi bir arada tutan, ebedi birliğimizde en güçlü bir şekilde hizmeti olan, esas rolü olan da İslam’dır.” (Özdemir, 2014: 488).

Türk ve İslam sentezi kavramı, 12 Eylül askeri rejimi tarafından da 1970’lerin anarşi ortamının tekrarlanmasını önlemek ve ekonomik olarak yoksullaşan halkın dikkatini dine vererek milli birliği ve bütünlüğü sağlamada birer araç olarak kullanılmak istenmiştir (Oran, 2006: 21). Ancak, geçmişte Aydınlar Ocağının bir mensubu olan Özal, bu kavrama daha kuvvetli sarılmıştır diyebiliriz. Terör olaylarının hız kesmeden devam ettiği yıllarda Özal’ın konuşmalarında dini imgelere sık sık atıf yapması bunun bir göstergesidir. Irak, İran ve Suriye’den Türkiye’ye karşı yoğun bir tehdit algısına sahip olan ve bu ülkelerin terörü desteklediklerinden şüphelenen Özal, dini referansları bölge halkı üzerinde kullanarak tehdidin seviyesini zayıflatmaya çalışır. Ağustos 1989’da Doğu gezisinde Özal “Sulh içinde yaşayalım. İslam’da, Müslümanlıkta birlik ve beraberlik vardır. Bizi bölmek isteyen dış güçler Müslüman olamazlar. Müslüman görüntüsü altında

aramıza nifak sokmak isteyenlerdir” ve aynı konuşmada Kuran-ı Kerim’den “Allah’ın ipine sımsıkı sarılın” ayetini okuyarak, “Sakin bölünmeyin, parçalanmayın, yoksa kaybolursunuz” demiştir (Balcı ve Tayyar, 30.08.1989). Kısacası Özal, devletin bekası için dini imgeleri araçsallaştırarak içerden ve dışardan gelen tehditlere karşı kullanacaktır.

Diğer yandan Özal’da liberal ve milliyetçi söylemler bir aradadır. Diğer bir ifadeyle Özal’ın milliyetçilik ideolojisi de ekonomik ve teknolojik ilerlemeyi temel alır. 1991’de yaptığı konuşmasında, “Fatih Sultan Mehmet Şunu yaptı, Yavuz Sultan Selim şunu yaptı, diye geçmişle övünmek milliyetçilik değildir. Milliyetçilik, toplumların o anda, kendi yaptıkları işlerle övünebilmesidir. Sen dünyayla yarış edebiliyor musun? Yani, başka ülkelerle yarış edecek adamların var mı? Daha iyi ressamın, sanatçın, tüccarın, politikacın var mı?” ifadelerini kullanacaktır (Bora, 2017: 242). Böylece Özal’da milliyetçilik kalkıncı ve medeniyetçi bir çizgide olmuştur. Yani Özal, milliyetçiliğe “menfi” bir anlamdan çok ekonomik liberalizmi ağır basan “müsbet” bir anlam yüklemiş olur (Bora, 2017: 241).

4.4. Turgut Özal’ın Siyaset Pratiği

Seksenli yılların Türk siyasetinde Özal’ın iç politikada kullandığı siyasal strateji pragmatizm ve popülizme dayanmaktaydı. Özellikle Özal, siyasi hayatında popülist eylem ve söylemlere sıklıkla yer vermiştir. Özal’ın halkın içinden biri gibi davranışlar sergilemesi, konuşmalarında halkın hislerine dokunacak söylemler kullanması, konuşma üslubunda halk jargonlarına sıklıkla rastlanması ve kendi siyasetini halk için yaptığını ancak muhalifini ise statüko ve seçkin yanlısı olarak suçlaması bu eylem ve söylemlerden bazılarıdır (Duman, 2017: 230). Gerçekten de Özal’ın sıradan halkın gönlüne hitap edecek görüntülerine basında rastlamak mümkündür. Örneğin, ANAP il kongresi için gittiği Konya’da akşam yemeğini yer sofrasında, minder üzerinde ve bağdaş kurarak yemeyi tercih etmiştir (Milliyet, 08.01.1985).

Özal iktidar mücadelesinde “biz” ve “onlar” karşıtlığı üzerine kurulu söylemler inşa ederek siyasi pozisyonunu sağlamlaştırma çalışmıştır. Özellikle 1987’de anayasada eski siyasetçilerin yeniden dönüşüne olanak sağlayacak değişikliği içeren referandum sırasında Özal’da popülizm belirgin bir artış göstermiştir. “ANAP ve diğerleri” şeklinde kutuplaşmaya yol açan ve hayır kanadının temsilci olan Özal’ın siyasi yasakların kaldırılması noktasında aldığı tavır onun demokratikleşme konusundaki samimiyetine

gölge düşürecektir (Aydın ve Taşkın, 2018: 357). Özal “devlet-millet”, “hak-batıl”, “halk-güç odakları” ve “eski siyaset-yeni siyaset” gibi söylemler kullanarak kendisini ilerleme ve modernleşme taraftarı bir lider, muhalifini ise gerici, statüko taraftarı ve kavgacı gibi pejoratif söylemler içeren yakıştırmalar yapmıştır (Duman, 2017: 234).

Eski siyasetçilerin dönüşüne sıcak bakmayan Özal’ın 1987’deki anayasa değişikliği oylamasında %49,76 ile halkoylamasını kaybetmesi, Özal’ın erken seçim kararı almasına neden olmuştur. Özal her ne kadar kaybeden taraf olsa da halkoylamasında neredeyse yarıya yakın oy almasından memnun olarak yapılacak erken seçimde iktidarı kazanacağına inanıyordu. Muhalefete yönelik, “Üfürdüler üfürdüler ne oldu? Bunlar bu kez de boylarının ölçüsünü alacaklar. Bilmiyorum boylarının ölçüsü nedir, göreceğiz.” (Milliyet, 08.09.1987) söyleminde bulunarak muhalefetin seçimlerde başarısız olacağını düşünüyordu. Özal bu düşüncesinde yersiz değildi, kutuplaşma ortamında tabanını genişletmişti. Referandumda oy kullanmamış iki milyona yakın genç seçmenin 1988’de muhalefete oy verme olasılığı yüksekti (Zürcher, 2016: 410). Bu yüzden erken davranmalı ve baskın seçim stratejisiyle muhalefeti hazırlıksız yakalamalıydı (Aydın ve Taşkın, 2018: 359).

Özal %10 seçim barajına ilaveten büyük partilerin lehine olacak şekilde seçim kanununda yeniden düzenleme yaparak zaferini kesinleştirmek istiyordu. Nitekim Özal’ın stratejisi işe yarayarak, 1987 erken seçiminde ANAP’ın %36,3’nü oy almasına ve parlamentoda 292 milletvekili çıkarmasına yetecektir. Özal’ın kendisi de 1987 genel seçimdeki başarısının referandum sırasında almış olduğu “hayır” pozisyonuna bağlamıştır. Barlas’a verdiği mülakatta referandumla ilgili “O mücadele ile partiyi toparlayıp hareketli hale getirdik... 1987 seçimlerini kazanmamızın sebebi, referandum kampanyasındaki başarımızdır. ‘Hayır’ diyerek kendimizi müdafaa ettik... Eğer bunu yapmasaydık, yüzde 70-80, ‘evet’ alırdı. 1980 öncesinin kadroları...” (Barlas, 2001: 104) şeklinde açıklama yaparak bu düşüncelerini açıkça ifade etmiştir.

Özal’ın 12 Eylül askeri cuntası ile olan ilişkilerine gelince, dönemsel şartları ve parametreleri göz önüne alarak hareket etmiştir. Özal’ın askeri kesimle ilişkilerinin gelişim gösterdiği dönem yukarıda da değindiğimiz üzere 1980’de başbakan yardımcılığı görevinin kendisine verilmesiyle başlamıştı. 12 Eylül askeri rejimi içişleri, dışişleri ve eğitim gibi alanlarda yönetimi kendi içerisinden seçtiği askerlere bırakmakta tereddüt etmezken, yoğun teknik bilgi ve donanım gerektiren ekonomi alanına dışardan bir sivil

getirmeye mecbur kalmışlardır. İki faktör askerlerin Özal'ı bu makama getirmesinde etkili olmuştur. Birincisi Özal'ın 24 Ocak kararlarının baş sorumlusu olması, ikincisi ise Özal'ın askerlere verdiği brifing sonrası, askerlerin algısında ekonomiyi Özal'dan başka daha iyi yönetebilecek kimsenin olmayışına dair oluşan olumlu izlenimdir.

Özal siyaset sahnesine çıktığı 1980'den 1987'ye kadar olan dönemde askerle iyi geçinmeye ve ihtilafa düşmemeye özen göstermiştir. 1987 genel seçimlerinde gücünü konsolide eden Özal, 1989'da cumhurbaşkanı seçilmesiyle beraber özgüveni yüksek bir şekilde karar alma sürecinde askerlerle fikir ayrılığına düşmekten çekinmemiştir. Özal, iç siyasette de rasyonel ve pragmatist davranarak iç politikada güç dengesi kendi lehine değişim gösterene kadar askerlerle olan ilişkilerinde dikkatli bir politika izlemiştir.

Nitekim, 1980'de bakan yardımcısı olduğu dönemde Özal, ekonominin ilerlemesine yönelik atılacak adımlarda askerlerin engel çıkarabildiğini, bu durumda sürekli onlarla müzakere etmek zorunda kaldığından dem vurmıştır. Mesela, yurt dışına çıkışları serbest bırakmak isteyen Özal'a askerler dövizin azalabileceği endişesiyle karşı çıkmış, yapılan müzakereler neticesinde üç yılda bir defa olan şart iki senede bir defaya indirilebilmiştir (Barlas, 2001: 27). 6 Kasım seçimlerinin hemen ertesinde Cumhurbaşkanı Evren'le Çankaya Köşk'ündeki toplantısında Özal ordu için "Türkiye'yi üç sene gibi kısa bir zamanda güvenli bir seçim ortamına getiren MGK'ya ve Türk Silahlı Kuvvetlerine teşekkürlerimi arz ederim" diyerek övgü dolu cümleler kurmuştur (Milliyet, 09.11.1983).

Askerlerle çatışmaktan imtina eden Özal, 1983-1987 iktidarı boyunca Türkiye'nin liberal ekonomik politikalarının sıkı takipçisi olmayı ve ileriye dönük ekonomik reformları gerçekleştirmeyi öncelikli amaç edinmiştir. 1984'te bir gazetecinin sadece ekonomik konulara odaklanıp diğer konuları bir başkasına bırakmış bir başbakan eleştirisine yanıt olarak Özal:

"Türkiye'nin gayesi demokrasi sağlam temeller üzerine oturtmaktır. Önümüzde zor beş senemiz var. En önemli mesele ekonomi değildir... Askeri bir idareden geldik, tekrar aynı şekilde bir döneme dönmek, demokraside kesiklik yapmamak en önemli konudur. Bizim gayemiz, beş yıl sonra, seçimlere giderken Türkiye'de demokratik sistemi sağlam temellere oturtmaktır. En önemli hedefimiz budur. Ekonomi, bir yan hedeftir." (Milliyet, 17.08.1984).

Ancak Özal, gazetecilerin eleştirilerine yukardaki yanıtları vermiş olsa da demokrasi konusunda ciddi adımlar atmamış, tam tersi Türk ekonomisinin iyileştirilmesini önceleyen bir strateji izlemiştir. Zira yukarda değindiğimiz üzere

referandumda eski siyasetçilerin dönüşüne karşı çıkan Özal, zayıf muhalefetin olduğu siyasi bir ortamı kendi iktidarı açısından uygun görmüştür. Diğer yandan sıkı yönetimin etkisinin devam ettiği bir süreçte Özal, askeri vesayetın karşısına çıkabilecek bir iktidar gücüne de henüz sahip değildir. Kendisi bunun çok iyi farkındaydı. “Ben 1950’lerin Başvekili değilim, 1984’ün Başbakanıyım. Karşımızdaki güçleri de çok iyi biliyorum. Doğru, zigzagsız ve dürüst bir politika izlemeye kararlıyız” (Milliyet, 17.08.1984) diyerek, 1982 Anayasasının sunduğu şartlar karşısında hükümet etmenin kolay olmadığını vurgulamıştır.

Fakat, ekonomiye pragmatist bir anlam yükleyerek ekonominin iyileştirilmesiyle askeri kesimin demokrasiyi ve dolayısıyla kendi iktidarını kesintiye uğratabileceği ortamın oluşmasına fırsat vermemeye çalışmıştır. Türk siyasal yaşamından dersler çıkaran Özal, 1960, 1971 ve 1980’de yaşanan darbelerin ana nedeninin ekonomide başlayan bozulmalar olduğuna inanıyordu. Özal’a göre ekonomik dengelerdeki bozulma domino etkisiyle önce döviz darboğazına ve arkasından siyasi havanın bozulmasına yol açıyordu (Barlas, 2001: 150). Bu sebeple başbakanlığının ilk döneminde ekonomiyi birincil hedef seçip askerlerin siyasi arenadaki rolüne karşı çıkmamaya özen göstermiştir. Ne var ki ANAP’ın tekrar 1987 genel seçimlerini kazanması ve Özal’ın 1989’da cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte güç dengesi Özal’ın lehine tedrici bir şekilde değişiklik gösterecektir. Bunun yanı sıra, askerlerin siyaseten Özal’ın karşısında görece gücünün azalışında Türkiye’nin AT’ye üyelik başvurusu da önemli bir rol oynamıştır.

Hale de (2014: 340) 90’ların başına gelindiğinde, Özal karşısında askerın gücünün çözüldüğünü iddia eder. Bunun en önemli sebeplerinden birinin, Türkiye’nin Batı toplumıyla bütünleşme arzusunun bir sonucu olarak askerlerin Batı demokrasilerinde görüldüğü gibi demokratik yollarla seçilmiş sivil otoritenin emrinde çalışan memurlar olduğunu kabullenmeye ve değişime razı olmaya hazır hale gelmiş olmalarını ileri sürer. Nitekim, gerek Batının etkisi gerekse de Özal’ın içerde gücünü konsolide etmesinin sonucu olarak Özal askeri teamülleri göz ardı ederek Necdet Özturun’un yerine Necip Torumtay’ı Genelkurmay Başkanı seçme cesaretini gösterecektir. Özal bu gelişmeyi 12 Eylül’den çıkışı gösteren hadise olarak yorumlar (Barlas, 2001: 109). Bundan başka Özal’ın Körfez Krizi esnasında askeri uzmanların görüşlerini dikkate almayan tavrı nedeniyle Torumtay da Aralık 1990’da istifa etmiştir. Torumtay istifasında “inandığım prensiplerle ve devlet anlayışımla hizmete devamı mümkün görmediğim için istifa

ediyorum” (Milliyet, 04.12.1990) diyerek Özal’la ters düştüğünü üstü kapalı bir şekilde vurgulamıştır. Ancak Özal, Genelkurmay Başkanı atama sürecinde ve Körfez Krizi sırasında yaşanan istifaları rejimin demokratikleşmesinde kendisinin başarı hikayeleri olarak sunmuştur (Köker, 1995: 204).

Son olarak Özal’ın Doğu ve Güneydoğu sorununa da yaklaşımı konjonktürel şartlara göre gelişim göstermiştir. 1978’de kurulan PKK (Kürdistan İşçi Partisi) 12 Eylül’ün otoriter rejiminde taraftar kitlesini artırmış ve 1984’te gerçekleştirdiği Şemdinli ve Eruh baskınlarıyla bölgeyi terörize etmeye başlamıştır. Özal yukarıda da vurguladığımız üzere 1984’ün şartlarında başbakanlık görevini icra etmekteydi. Bu sebeple devletin toprak bütünlüğünü ve rejimin güvenliğini ilgilendiren konularda karar alma konumunda Cumhurbaşkanı Evren ve askeri kanatın etkisi açıkça görülmekteydi. 1982 Anayasasının geçici 2. maddesi iç ve dış güvenliğe dair konularda Cumhurbaşkanlığı Konseyini yetkili kılmıştı. Ekim 1984’te Başbakan Özal’ın Güneydoğu sorununun ele alındığı Bakanlar Kurulu toplantısı sonrası basın açıklamasında “Cumhurbaşkanı’ndan direktifleri aldık” (Milliyet, 15.10.1984) sözleri bölgede meydana gelen sorunların çözümünde askeri kesimin kararlarının dikkate alındığının birer örneğiydi. Evren gazetecilerin ekonominin gidişatını sordukları soruya verdiği yanıtta “ekonomi hükümetin meselesidir” (Milliyet, 15.10.1984) diyerek, Özal’ın görev tanımlamasını belirlerken, toprak bütünlüğü ve rejimi ilgilendiren konularda aynı hassasiyeti göstermemiştir.

Cumhurbaşkanı Evren terör saldırılarını basit birer olay olarak değerlendirerek, askeri kuvvetin devreye alınmasıyla olayların hızlı bir şekilde sonlanacağına inanıyordu. Şemdinli ve Eruh terör saldırılarını bir avuç çapulcu ve eşkıyanın işi olarak değerlendiren Evren, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin bu çapulcu ve eşkıyaya geçmişte olduğu gibi bugünde gerekli dersi vererek bölgede huzur ve güvenliği sağlayacağını vurgulamıştır (Milliyet, 30.08.1984). Yine başka bir konuşmasında Evren, Şemdinli ve Eruh ve saldırıları sonrası Güneydoğu’ya gitmesinin olayın büyüklüğünden değil, hadiseyi yerinde görmek amacıyla olduğunu vurgulayarak şu cümleleri kuracaktır:

“Bu kadar mühim bir hadise mi oldu da oraya gittim, aklınıza bu soru gelebilir. Büyük bir hadise olmadı. Baskına uğrayan yerler vardı, onlara geçmiş olsun demek istedim. Devletin yanlarında olduğunu göstermek istedim, gördüm ki, vatandaş, devletin yanındadır. Canilerin umutlarının aksine vatandaş kendilerine yardımcı olmadı. Yılanın başı küçükken ezilir. Olay olunca oraya hemen emniyet kuvveti sevk ettik. Ben de o nedenle gittim.” (Yıldız, 05.10.1984).

Özal'da Evren gibi Güneydoğu'da yaşanan terör olaylarını büyütülmemesi gereken hadiseler olarak görmekteydi. Eruh ve Şemdinli'de gerçekleşen olayları 17 Ekim 1984'te Meclis'e aktarırken "Sayıları birkaç yüzü geçmeyen eşkıyayı muhatap alarak heyecanlanmayı doğru bir politika olarak da görmüyoruz." demiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1984: 397). Başbakanlığının ilk yıllarında Özal, Doğu ve Güneydoğu'da dahili ve harici iki tür sebebin terörü beslediğini düşünüyordu. Harici sebep, anarşik sistemde devletlerin birbirleriyle olan geleneksel çatışma yöntemlerindeki değişimiyle ilgiliydi. Özal'a göre terör dışardan destek bularak saldırılarını gerçekleştiriyordu. Ağrı Şeker Fabrikası'nın açılış töreninde Özal, "Artık dünyada eskisi gibi sıcak harp, soğuk harp yoktur. Başka türlü harp şekli meydana getirilmiştir. O da terördür. Memleketlerin bu şekilde parçalanmasına, birliklerinin bozulmasına çalışılmaktadır. Dış güçler buna itmektedir. Dünyanın her tarafına bakınız bunun misallerini göreceksiniz." (Oral, 14.10.1984) şeklinde konuşarak bu konudaki düşüncelerini dile getirmiştir.

Terörün dahili sebebine gelince Özal'a göre, Doğu ve Güneydoğu'nun ekonomik ve sosyal açıdan geri kalmışlığı terör olaylarının yaşanmasında önemli bir paya sahipti. Başbakan Özal bölgedeki ekonomik şartların düzeltilmesiyle terörün şiddetinin azaltılabileceğini düşünüyordu. Bu sebeple Meclis'te yaptığı konuşmada Doğu ve Güneydoğu'da alınan askeri önlemlerin ekonomik ve sosyal tedbirlerle desteklenmesi gerektiği kanaatindeydi. Bu yüzden Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin 1984'te kamu yatırımlarından aldığı %18.7 olan payını, 1985'te %25.4'e çıkarmayı planladıklarını belirtmiştir. Uzun vadede ise Özal, beş yıl içinde bölgenin yol, elektrik, su, eğitim ve sağlık gibi sorunlarını ortadan kaldırmayı hedeflediklerini vurgulamıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 1984: 398).

Cumhurbaşkanı Evren'in terör olaylarını üç beş çapulcunun ve eşkıyanın işi diyerek sert güç unsurlarının devreye alınmasıyla terör olaylarının kısa sürede kontrol altına alınacağını, Özal'ın da sert güç araçlarının kullanılmasının yanı sıra bölgedeki ekonominin de iyileştirilmesiyle terörün ciddi bir azalma göstereceğini ileri sürmesi, Evren ve Özal'ın olayları basit birer terör hadisesi olarak gördüklerini göstermektedir. Fakat, ne askeri güç ne de ekonomik tedbirler terörün azalmasını sağlamıştır. Terör olayları 1990'lara gelindiğinde Doğu ve Güneydoğu'da şiddetini artırarak devam etmiştir. Siyasi iktidarını sağlamlaştıran Cumhurbaşkanı Özal'ın 1990'lara gelindiğinde

artan terör saldırılarını önlemek için sert ve yumuşak güç araçlarının birleşiminden oluşan bazı politikaları devreye aldığı görülmektedir.

Özal terörle mücadelede askeri unsurları devre dışı bırakmamıştır. Tam tersi, gayri nizami harp taktiği uygulayan PKK terör örgütüne karşı asker ve polislerden oluşan özel eğitilmiş kuvvetlerin geliştirilmesine öncelik vermiştir. Terörle mücadelede teknolojikten yararlanmak isteyen Özal, helikopter projesini desteklemiştir. Bunların yanı sıra, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) gibi ekonomik yatırımlara devam etmiştir (Barlas, 2001: 152-153).

Askeri ve ekonomik tedbirlere ek olarak Özal'ın söylem bazında din ve kültürün birleştiriciliğinden yararlanarak milli birlik ve bütünlüğü sağlamaya çalışmıştır. Özal'ın milliyetçi ve muhafazakar görüşlerini ele aldığımız bölümde belirtmiş olduğumuz üzere, kültürel ve dini imgeleri araçsallaştırarak bölge halkının terörle arasındaki bağı kırmak istemiştir. Özal'ın bir diğer önemli politikası ise, farklı fikirlerin özgürce tartışılacağı siyasi bir havanın oluşturulmasıdır. Tabuların yıkılmasını ve temel özgürlükleri sınırlandıran engellerin kaldırılmasını savunan Özal, Güneydoğu'da sorunların fikir, din ve vicdan hürriyetinin sağlanmasıyla çözüme kavuşacağını iddia eder:

“Bütün sorunlarda olduğu gibi, Güneydoğu'da da çözüm, özgürlük, serbest düşünce, konuşma ve diyalogla bulunur... Sopa ile bulunmaz... Yani birtakım şeyler var... İyi muamele, inanca muamele gibi... Bütün hayatımda ve son olarak siyasette de müşahede ettiğim bir şey var. Kavga ile hiçbir şey çözülmüyor. İnkıla yoluyla çözüm şart...” (Barlas, 2001: 149-150).

Gerçekten de Özal, Kürt sorunun çözümünde bu minvalde de hareket etmeye çalışmıştı. İlk defa Kürt sorunun varlığını kabullenen bir lider olarak Özal, devlet içerisinde tartışılması ve ağza dahi alınmasından korkulan tabuları kamuoyunda tartışmaya açan bir siyasetçi olmuştur. Özal'ın Türkiye'de federe devlet yapısını tartışmaya açması, her ne kadar birçok mülakatta bu görüşü savunmadığını belirtmiş olsa da, Talabani ve Barzani ile görüşmesi, Halkın Emek Partisi (HEP) vekilleriyle Çankaya'da temaslar kurması ve Kürtçeyi serbest bırakma girişimleri Özal'ın Güneydoğu sorunun çözümünde liberal unsurlardan yararlanma girişimlerine birer örnek olarak verilebilir (Birand ve Yalçın, 2012: 451-480).

Özal'ın terörle mücadele ederken kaba kuvvetin yanında ilk defa problemin çözümünde liberal söylemlere yer vermesinin uluslararası yapıda oluşan şartlarla da alakalı olduğunu ileri sürebiliriz. Zira, Özal'ın Kürtlere yönelik açılımlarını yaptığı tarihlerde uluslararası sistemde Soğuk Savaş etkisini yitirmeye başlamıştı. Mesela,

1988’de yaşanan Halepçe Katliamının ardından binlerce Kürt Türkiye sınırına doğru kaçmıştı. zal sınır kapılarının açılmasını emrederek Irak’tan kaçan Kürtleri Türkiye’nin korumasına almıştır. Bora’ya (2013: 595) göre zal bir dönem Osmanlı himayesi altında yaşamış olan bu insanları himaye ederek içeride bölücülerin Türkiye hakkında ileri sürdükleri Kürt düşmanı tezini çürütmeyi dışarıda ise Türkiye’nin Kürtlerin koruyucusu olduğu mesajını vermeyi planlamıştır. Böylece zal neo-Osmanlıcı saikleri kullanarak, içerde Kürt sorununu çözme ve dışarda ise Musul ve Kerkük üzerinde yeni bir statü elde etme hedefleri gütmüştür.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. 1983-1993 TURGUT ÖZAL DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Bu bölümde Özalcı grand stratejinin gelişimi, uygulanması ve Türk dış politikasının geleneksel stratejik kültürüne yapmış olduğu etkilerini analiz edeceğiz. Özalcı grand stratejiyi 1983-1993 dönemi boyunca Türk dış politikasına damga vurmuş önemli vakalar ve krizler üzerinden açıklamaya çalışacağız.

5.1. 1983-1991 Arası Sistemik Uyarıcılar

1970'in sonlarına gelindiğinde ABD ve SSCB arasındaki yumuşama döneminin, Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesi ve İran'da Amerika destekli rejimin devrilmesiyle geçici bir girişim olduğu görüldü. Bu gelişmeler Amerikalı politika yapıcılarına Amerika'nın ulusal çıkarlarını riske atan açık tehdit sinyalleri gönderiyordu. Nitekim Başkan Carter Sovyetlerin Afganistan işgalini, Soğuk Savaşın başından itibaren Amerika'nın çıkarlarına yönelik yapılan en ciddi stratejik meydan okuma olarak değerlendirmiştir. Bu değerlendirmenin bir sonucu olarak Carter, ismiyle bilinen "Carter Doktrinini" devreye alacaktır. Doktrin, Amerika'nın Basra Körfezi'nden petrol kaynaklarına erişimini korumak için askeri güç kullanma kararlılığını içermekteydi (Kegley ve Raymond, 2014: 71).

Bu doktrinle bağlantılı olarak Carter, yine Sovyet ve radikal İranlı devrimcilerin bölgedeki nüfuzlarını artırma politikalarına "Yeşil Kuşak" stratejisiyle cevap verecektir. ABD gerek Sovyet yayılmacılığını gerekse de İran'ın bölgeye yönelik rejim ihracının önüne geçebilmek için İslam'ın kullanışlı bir araç olacağını düşünüyordu. Yeşil Kuşak projesiyle ABD, bölgede yaşayan Müslümanları iki tasnif içerisine yerleştirdi. Amerikalı politika yapıcıları ABD çıkarlarına yakın olan grupları iyi Müslüman, diğerlerini ise kötü Müslüman olarak sınıflandırdı. Bu stratejinin bir uzantısı olarak ABD, Afganistan'daki cihatçıları motive ederek, onları "Tanrı tanımaz" ve "Şer İmparatorluğu" olan Sovyetlere karşı direnmeye çağırdı ve silahlandırdı. Diğer yandan ABD, Pakistan ve Suudi Arabistan gibi Sünni devletleri yanına çekerek hem İran hem de Sovyetlere karşı bu yönetimlere destek sağladı (Şahin, 2008: 45-46). Bu stratejilere ek olarak Carter, Sovyetlere tahıl ihracatını askıya aldı ve 1980 Moskova Olimpiyatlarını dünya genelinde boykot etmeye çağırdı (Kegley ve Raymond, 2014: 71).

Carter, yönetiminin son yılında silahlanma programını yeniden başlattı. Fakat, halefi Reagan Sovyetlere karşı daha sert bir tutum sergilenmesi gerektiğini düşünüyordu. Bu yüzden Reagan ABD başkanı olur olmaz, silahlanma programını hızlandırarak askeri harcamalarda büyük artışlar yapmıştır. Reagan, nükleer silahların modernizasyonunu ve yeni kara ve denizden atılan füzelerle uzun menzilli bombardıman uçaklarının yapımını içeren 180 milyar dolar değerinde silahlanma programını başlattı. 1983'te Amerika'yı nükleer saldırılardan korumak ve ilk vuruş gücüne sahip olmak amacıyla anti balistik füzelere karşı, Stratejik Savunma Girişimi (SDI) diğer adıyla "Yıldız Savaşları" olarak bilinen yeni savunma planını devreye aldı (Mansbach ve Taylor, 2012: 128). Silahlanma programının yanı sıra "Reagan Doktrini" çerçevesinde, ABD Afganistan, Angola ve Nikaragua'daki Sovyet destekli hükümetleri devirmek için mücadele veren komünist karşıtı isyancılara destek sözü verdi (Kegley ve Raymond, 2014: 71). Reagan, ABD'nin göreceli maddi kapasitesini artırmanın yanında kamu diplomasisine de ağırlık vererek ABD ve Sovyetler arasındaki rekabeti dünya kamuoyuna "doğru ve yanlış, iyi ve kötü arasındaki mücadele" olduğunu belirtmiş ve dış politikasına destek bulmaya çalışmıştır (Mansbach ve Taylor, 2012: 128).

İkinci Soğuk Savaşta ABD, SSCB'den gelen tehdit algısını güç kapasitesini artırarak aşmaya çalışırken, Sovyetlerde ise işler istenildiği gibi gitmiyordu. Gorbaçov Mart 1985'te iktidara geldiğinde Sovyet ekonomisinde alarm zilleri çalmaya başlamıştı. 1980'lerin başlarında Sovyet ekonomisi durma noktasına gelmişken, inovasyon ise neredeyse yoktu. 1970'lerdeki petrol kriziyle yükselen enerji fiyatları, doğalgaz ve petrol üreticisi Sovyetlerin zayıf ekonomisini gizlemeye yetmişti. Fakat, 1980'lerde petrol fiyatlarının gerilemesi, Sovyet gelirlerinde ciddi düşüşe neden oldu (Grieco vd., 2015: 62). Aynı zamanda Sovyetlerin Afganistan'daki durumu da pek iç açıcı değildi. SSCB'nin Afganistan'daki savaşı kendisine pahalıya mal olmuş ve önemli miktarda insan ve maddi kayba yol açmıştı. Gorbaçov daha sonra, Sovyetlerin Afganistan'ın tecrübesini Sovyetler için kanayan bir yara olarak tanımlayacaktır (Kauppi ve Viotti, 2013: 86).

Gorbaçov, ABD ve SSCB arasındaki mevcut güç mücadelesini Sovyetlerin ekonomik gücünü aşan bir meydan okuma olarak görüyor ve uzun dönemde Sovyetlerin kaybedeceğine inanıyordu. Gorbaçov, Ekim 1986'da düzenlenen Politbüro toplantısında bu düşüncesini şu şekilde ifade edecektir:

“Hedefimiz silahlanma yarışının bir sonraki raundunu önlemektir. Eğer biz bunu başaramazsak, bize yönelik tehdit gittikçe büyüyecektir. Bizi kapasitemizi aşan başka bir silahlanma yarışının içine çekecektir ve biz kaybedeceğiz. Çünkü biz şu anda kapasitemizin sınırlarındayız. Bunun yanı sıra, Japonya ve Batı Almanya'nın da Amerikan'ın potansiyeline çok yakın bir zaman da katılabileceğini tahmin ediyoruz... Eğer yeni bir silahlanma başlarsa, ekonomimiz üzerindeki baskı tahmin edilemez boyutlara ulaşacaktır.” (Nau, 2019: 304).

Bu sebeple Gorbaçov, uzun vadede Sovyetlerin sistem içerisindeki süper güç konumunu koruyabilmesi için dış politikada önemli kararlar alacak ve içerde ise bir dizi reform programı başlatacaktır (Grieco vd., 2015: 62). Öncelikle dış politikada tekrar ABD'yle ilişkileri yumuşatmak isteyerek silahlanmaya ayrılan payı Sovyet ekonomisinin diğer sektörlerine yeniden tahsis etmeyi istemiştir (Kauppi ve Viotti, 2013: 88). Bu niyet doğrultusunda Gorbaçov ABD'ye 1987'de ziyaret gerçekleştirerek Reagan yönetimiyle Avrupa'da kısa ve orta menzilli nükleer silahları azaltmayı içeren antlaşmayı kabul etmiştir. Arkasından Reagan'ın halefi Bush yönetimiyle Stratejik Silahları Azaltma Antlaşmasını (START) imzalamıştır (Scott, 2014: 61). 1988'de de Afganistan'dan Sovyet askerlerini geri çekmiştir.

Gorbaçov iç politikada ise, ekonominin ve toplumunun yeniden yapılandırmayı (perestrojka) ve kamuda sorunların özgürce tartışılmasını amaçlayan açıklık (glasnost) politikalarını uygulamıştır. Bu politikalara rağmen, Gorbaçov'un reform programları arzu edilen sonuçları doğurmayarak, Sovyetleri anarşik sistemde yavaş yavaş marjinal bir güç sınıfına düşürecektir (Mansbach ve Taylor, 2012: 129). Gorbaçov'un Aralık 1988'de BM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmanın ise ciddi sonuçları olmuştur. Gorbaçov konuşmasında evrensel insani değerlerin sınıf mücadelesinden daha önemli olduğunu vurgulayarak tüm ülkelerin kendi kaderini belirleme özgürlüğünü dolaylı olarak kabul etmiştir. Bu konuşma, Sovyetlerin Doğu Avrupa'daki müttefik rejimleri korumak için müdahale etme hakkına sahip olduğu “Brejnev Doktrini”nin sonlandırılması anlamına geliyordu (Wohlforth, 2003: 3). Gorbaçov'un tarihi konuşması, Sovyet uydularının hızlı bir şekilde SSCB'den ayrılmasını tetikleyecektir. Doğu Avrupa'da komünist olmayan partiler hızlı bir şekilde iktidara gelirken, Sovyetler Avrupa'daki gelişmelere müdahale etmemiştir. Soğuk Savaş sembolize eden Berlin Duvarı, Doğu Almanya'nın askerlerini çekmesinin ve protesto gösterilerinin ardından yıkılmıştır. Bu gelişme sonrası Ekim 1990'da Doğu ve Batı Almanya birleşme kararı almıştır. Aralık 1991'de Gorbaçov'un istifasını verdiği akşam kırmızı bayrak Kremlin

kulelerinden indirilip, yerine kırmızı, beyaz ve mavi Rus bayrağı asılmış ve Sovyet dönemi kapanmıştır (Rourke, 2008: 48).

Neoklasik perspektiften bakacak olursak, Gorbaçov'un Sovyetleri tekrar eski gücüne kavuşturma arzusu SSCB'nin dramatik bir şekilde dağılmasına yol açmıştır. Zira, uluslararası sistemdeki güç mücadelesiyle birlikte, Sovyetlerin rakibi ABD karşısındaki ekonomik kapasite yetersizliği ve liderin sistemden algıladığı tehdide verdiği stratejik yanıt SSCB'nin sistemdeki büyük güç konumunu kaybetmesine neden olmuştur. Kegley ve Raymond'a (2014: 72) göre, Sovyetlerin dağılmasıyla beraber, ABD askeri, ekonomik ve kültürel güç unsurlarıyla dünyanın herhangi bir parçasında belirleyici bir aktör olarak sistemde yalnız kalmıştı. Dünya nüfusunun %5'den daha azına sahip olmasına rağmen ABD, küresel gayri safi yurt içi hasılasının üçte birine ve yine küresel ARGE harcamalarının beşte ikisine sahipti. Maddi güç kapasitesinin yanında, Amerika bir popüler kültür kaynağı olarak dünya geneline etki edebilen yumuşak güç unsurlarını da etkin bir şekilde kullanıyordu.

ABD 1991 sonrası sistemde, gerek yumuşak güç unsurlarını araçsallaştırarak gerekse de göreceli maddi güç kapasitesini kullanarak uluslararası hiyerarşinin zirvesinde kalma ve çıkarlarını koruma ve liberal değerlerini yansıtan bir uluslararası düzeni kurma çabası içinde olmuştur. Nitekim NATO'yu Varşova Paktı gibi lağvetmeyen Amerika, aksine eski Sovyet uydusu Letonya, Litvanya ve Estonya'yı da içerecek şekilde genişleterek Avrupa'da konumunu devam ettirmek istemiştir. Asya'da Japonya'yla ittifak ilişkilerini güçlendirerek sürdürmüştür. Yine, ekonomik yönden serbest ticaret ve özelleştirme, siyasi açıdan ise demokrasi ve insan hakları gibi Amerikan değerlerini yaymaya çalışmıştır (Grieco vd., 2015: 65).

5.2. Geleneksel Stratejik Kültüre Meydan Okuma: Özalcı Grand Stratejinin Türk Dış Politikası Üzerine Etkileri

Bu bölümde Özal'ın grand stratejisinin, temelleri Atatürk döneminde atılan Türkiye'nin dış politika stratejik kültürüne olan etkilerini analiz edeceğiz. Özal'ın grand stratejisini 1983-1993 arası dönemde Türk dış politikasında ses getiren ve kamuoyunun dikkatini çeken belli başlı olaylar üzerinden okumaya çalışacağız.

5.2.1. Türkiye'nin ABD ile İlişkileri

Soğuk Savaşın ilk yıllarında yükselen ABD ve Türkiye ilişkileri, 1960-1980 arası dönemde yukarıda belirtmiş olduğumuz krizler neticesinde dip seviyelere gerilemişti. Fakat, 1980'den itibaren gerek uluslararası sistemden gerekse de Türkiye'nin iç dinamiklerinde yaşanan değişimlerle birlikte iki ülke arasındaki ilişki tekrar toparlanma gösterecektir. Afganistan işgali ve İran devrimi sonrası sistemden net tehdit sinyalleri algılayan ABD'li politika yapıcılar, ABD'nin Basra Körfezi'ndeki çıkarlarının korunması gerektiğine inanıyorlardı. Reagan'ın en önemli üç danışmanından biri olan Fred Ikle, Basra Körfezi petrolüne yönelik tehlikeye karşı NATO'nun güneydoğu kanadını oluşturan Türkiye ve Yunanistan'ın askeri ve ekonomik açıdan güçlendirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Ikle, İkinci Soğuk Savaş'ın şiddetlenmeye başladığı bir dönemde "askeri gücün diplomasinin bel kemiğini oluşturduğunu, diplomatik girişimlerin ancak askeri ve ekonomik güç olduğu zaman etkili olabileceğini" belirtmiştir (Milliyet, 20.11.1980).

12 Eylül yönetiminin genel seçim kararı almasının ardından Kasım 1983'te iktidara gelen Özal Türkiye'nin ekonomik kurtuluş savaşı mücadelesi verdiğini, bu mücadelenin de döviz gelirlerinin artırılmasıyla yani ihracat yoluyla aşılabileceğine inanıyordu. Ona göre ekonomik gelirlerini artıran ülkeler sosyal meselelerini de çok hızlı çözebilecek ve vatandaşlarına hak ettiği refahı sunabilecekti. Japonya, Almanya ve Kore'yi örnek gösteren Özal, bu ülkelerin refah devletine dönüşmesini ihracat sayesinde döviz gelirlerinin artmasıyla olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin insan, tabii kaynak ve coğrafi avantajıyla önemli güç parametrelerine sahip olduğunu ve bu kaynakların doğru politikalarla harekete geçirilmesiyle ekonomik kurtuluş savaşının başarıyla sonuçlanacağını altını çizmiştir (Özal, 02.01.1984).

Özal, Aralık 1983'te TBMM'de yeni hükümetinin ekonomik ve dış politikasını tanıtırken: Var olan uluslararası koşullarda, Türkiye'nin NATO üyeliğinin ülkenin güvenliğini sağlamada ve bölgesel ve dünyada barışı sağlamada bir denge unsuru olduğuna değinmiştir. Türkiye'nin dostluk, müttefiklik bağları ve karşılıklı çıkarlar esasına dayanan bir ruhla, ABD ile ilişkilerini sürdürme ve güçlendirme kararlılığına vurgu yapmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 1983: 84).

Özal'ın Amerika ile ilişkileri güçlendirmeden kastının askeri ve güvenlik meselelerine ek olarak, ekonomi temelli dış politika anlayışıyla ABD ve Türkiye

ilişkilerine yeni bir boyut katmak olduğunu ileri sürebiliriz. Zira o dönemlerde Avrupa Topluluğu ülkeleriyle ilişkiler 12 Eylül darbesinin yol açtığı zayıf demokrasi ve insan hakları karnesi yüzünden gerilemeye başlamıştı. Özal Topluluk ülkelerine alternatif yeni pazar olanaklarının oluşturulmasının Türkiye'nin ekonomik manevra kabiliyetini artıracığını düşünüyordu. Bu bakış açısından hareketle Amerika'yı Türkiye'nin ihracatı için yeni bir alternatif pazar olarak görmekteydi. Özal bu düşüncelerini şu şekilde açıklayacaktır:

“Türkiye tüm fırsatlarını tek sepete koyamaz... Ortak Pazarı veya Avrupa'ya görmezden gelemem demek istemiyorum... Ancak alternatifleri göz önünde bulundurmak zorundayız... Ticaretimizin tüm yükünü Avrupa'ya bırakırsak, olayları kontrol etme yeteneğimizin büyük bir kısmını onlara teslim etmek anlamına gelir. Çeşitlendirmemiz gerekiyor... Amerika bu konuda önemli bir alan olarak karşımıza çıkıyor.” (Mufti, 2009: 62).

Nitekim başbakan seçildikten sonra Amerika'ya ilk gezisini Mart 1985'te gerçekleştirecek olan Özal, bu hedefler doğrultusunda ABD Başkanı Reagan'la diplomatik temaslar kuracaktır. Fakat Amerika seyahati öncesi ordu, Özal'a Şubat 1985'te ABD yönetiminden askeri kurmayların beklentilerini içeren “Türkiye'nin Savunma Sorunları ve Hedefleri” başlıklı bir rapor sunar. Raporda ikili ilişkileri ilgilendiren iki temel sorun ve Türkiye'nin NATO'daki savunma kabiliyetini artırmayı amaçlayan on hedef yer almaktaydı. Raporda yer alan ilk temel sorun, 29 Mart 1980'de imzalanan ve 1985 sonbaharında bitecek olan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşmasıyla (SEİA) ilgiliydi. 1980'de imzalanan antlaşmaya göre Türkiye'nin ABD'ye sağladığı üsler karşılığında Türkiye'nin savunma kabiliyetlerini artırılması ve NATO standartlarına ulaşabilmesi için 1.250 milyon dolar askeri bağış ve kredi yardımı taahhüt edilmişti. Ancak iki ülke arasında kararlaştırılan yardım seviyesine Kongre'nin engel çıkarması dolayısıyla hiçbir zaman ulaşılamamış olup, yapılan bağış ve yardımların toplamı 780 milyon dolardı. Buna rağmen, Yunanistan'la yapılan benzer nitelikteki anlaşmada 500 milyon dolarlık yardım miktarını Kongre hiçbir zorluk çıkarmadan uygulamıştır. İkinci sorun ise, ABD karşıtı söylemlerde bulunan Yunan Başbakanı Papandreu'nun 1988'de süresi dolacak olan ABD üslerinin durumunu içeren anlaşmayı yenilemek istememesi ve ABD'nin bu üsleri Yunanistan'dan İtalya ve Türkiye'ye kaydırmak istemesi ile ilgiliydi. Askeri kurmaylar üslerin Türkiye'ye kaydırılmasının Türkiye'nin savunma yükümlülüğünü artıracığını ileri sürerek “her hizmetin bir bedeli olduğunu” belirtmiştir (Milliyet, 28.02.1985).

Rapordaki on hedefe gelince genel olarak ordu, Türk Silahlı Kuvvetlerinin kara, hava ve deniz olmak üzere askeri ekipman ve teçhizatlarının modernizasyonunu istiyordu. Ordu raporun sonunda, Türkiye'nin Varşova Paktı karşısında en geniş toprak ve deniz sınırlarına sahip olduğunu ve NATO'nun savunmasında önemli bir işlevi yerine getirdiğini ve Türkiye'nin NATO ülkeleri arasında on yıl içinde yaklaşık %110 artışla en çok savunma harcaması yapan ülke olacağını vurgulamıştır. Orduya göre savunma harcamaları ulusal kaynakları tüketmekte ve bu durum Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını negatif etkilemekteydi. Rapor, bu durumun düzeltilmesi için başta ABD olmak üzere diğer müttefik ülkelerin katkısını yeniden gözden geçirilmesini istiyordu (Milliyet, 29.02.1985).

Ancak Özal askeri kurmayların tersine, ABD ve Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesini askeri yardım ve bağış konularından daha ehemmiyetli olarak görüyordu. Bu sebeple Özal, Amerika gezisi boyunca farklı politik hedefler peşinde olacaktır. İlk olarak Türkiye'nin Amerikan kamuoyuna tanıtılması ve Türk-Amerikan ilişkilerinin gelişimi için lobi faaliyeti yürütecektir. Bu sebeple yabancı iş adamlarıyla toplantılar düzenleyecek ve Amerikan basınına mülakatlar verecektir. İkincisi, Amerikan ilişkilerine yeni bir atılım getirerek iki ülke arasında ticaretin geliştirilmesi ve başta tekstil olmak üzere ticari engellerin kaldırılmasıydı. Üçüncü üzerinde duracağı nokta ise FMS (Foreign Assistance Act) olarak bilinen yaklaşık 3.5 milyar dolara tekabül eden askeri kredi borçlarının silinmesi veya esnek bir geri ödeme takviminin uygulanmasıydı (Yalçın, 25.03.1985).

Bu politik hedefler doğrultusunda Amerika'ya hareket eden Özal, beraberinde bir grup Türk iş adamını da yanında götürmüştür. Başkan Reagan'la toplantı öncesi öğlen yemeğini Türk ve Amerikalı işadamları ve bankacılarla beraber geçiren Özal, işadamlarıyla ağırlıklı olarak Türkiye ve ABD arasındaki ticaretin geliştirilmesi konusunu ve Türkiye'nin serbest piyasa ekonomisinin gelişiminde kaydettiği başarıları ele almış ve Türkiye'ye yatırım yapmaya davet etmiştir (Songur, 29.03.1985). Daha sonra New York Times'a mülakat veren Özal, ABD senatosunun askeri yardımları kesme girişimiyle ilgili sorularına karşılık: "Ben buraya ABD yardımı birkaç milyon dolar daha artsın diye gelmedim. Eğer kesiliyorsa kesilir. Bizde onunla yetiniriz. Kendileri bilir." demiştir. Konuşmasının devamında Reagan'la yapacağı toplantının asıl amacının

“Amerika ile ticaretin artırılması ve engellerin kaldırılması” olacağını söylemiştir (Birand ve Emeç, 29.03.1985).

Yunan ve Ermeni lobisinin Kıbrıs sorunu, ABD’nin Türkiye’ye yardımı ve Ermeni tasarısı gibi konuları Kongre’ye taşınması ve Türk-ABD ilişkilerini sürekli sabote etmeye çalışması Özal’ı rahatsız ediyordu. Yunan lobisi, ABD’nin Türkiye’ye yardım yapmasını 7/10 kuralına bağlayan tezlerini Özal’ın Amerika gezisinden birkaç gün önce Senato’nun Dış İlişkiler Komitesinden geçirmişti. Yunan lobisi bu tezlerini Yunanistan ve Türkiye arasında “denge kurulması” ilkesi gereği savunuyordu. Bu ilkeye göre örneğin, Yunanistan’a yapılacak 500 milyon dolarlık yardımda, Türkiye’ye 715 milyon dolar gibi yardım yapılacaktı. Ayrıca, düşük faizli FMS kredilerinden de ekonomisi Türkiye’ye nazaran daha iyi olan Yunanistan’ında yararlanması isteniyordu (Kohen, 29.03.1985). Amerikan yönetimi ise Kongre’den farklı düşünüyordu. ABD’nin Dışişleri Bakanlığı Güneydoğu Avrupa Dairesi’nden bir diplomat Kongre’nin yardımda kesintiye gitmesini ve böylesi bir suni oranın uygulanmasını Amerika’nın stratejik çıkarlarına aykırı olarak değerlendiriyordu. Diplomata göre iç politikadaki oyunlar Türk-ABD ilişkilerinin ilerlemesine engel teşkil ediyordu (Kohen, 29.03.1985).

Özal gezi boyunca yaptığı toplantılarda bir yandan Amerika’yla ilişkilerin Kongre’deki Yunan ve Ermeni lobileri tarafından rehin alınmasını eleştirirken, diğer yandan ilişkilerin her yıl gündemi işgal eden ve sıradan bir hal alan askeri yardım meselelerinden daha geniş boyutlara taşınması gerektiğini söylüyordu. Bunlara ek olarak Özal, Reagan’ın doktrinine ve onun bir uzantısı olan Yeşil Kuşak projesine, Türkiye’nin sahip olduğu tarihi, kültürel ve jeopolitik konumuyla pozitif bir rol üstlenebileceğini ABD gezisi sırasında sık sık dile getirmiştir. Özal’ın gezi sırasında kullandığı söylemlere bakıldığında Türkiye’nin stratejik kültürün de değişim yapma arzusu içinde olduğu görülür. Geleneksel dış politika kalıplarını aşmak isteyen Özal, Türkiye’nin Batı kimliği kadar Doğu’ya bakan kimliğini de ön plana çıkararak ABD liderliğinde bölgede aktif bir rol alma arzusu vardır. Özal’a göre:

“Her yıl yaklaşık on ay süren bu kısır çekişme, tüm çabalara rağmen sonuç vermiyor. Kongre engeli aşılamıyor, yeni bir gelecekte aşılabileceği yolunda bir ümit ışığı da görülüyor. Şu kadar milyon dolar için Türk-ABD ilişkileri ipotek altında tutulmaktadır, ama bu çekişmelerin ilişkileri çok zedelediği de bir gerçektir. Amerika bizim ticaretimizi frenleyen unsurları ortadan kaldırabilir ve her alanda destek olursa, Türkiye, Ortadoğu’da Batı’nın sağlam müttefiki olarak daha da güç kazanır ve son derece olumlu bir rol oynayabilir.” (Birand ve Emeç, 30.03.1985).

ABD yönetimi de Türkiye'nin NATO'daki misyonu dışında Ortadoğu ve Batı arasında önemli bir bağ oluşturduğunu düşünüyordu. Dışişleri Bakanı Shultz, Türkiye'nin coğrafi konumu, kültürü ve tarihi ile Doğu ve Batı arasında önemli bir köprü olduğunu ve Türkiye ile ilişkileri kuvvetlendirmenin Amerika için bir kazanç olacağına inanıyordu (Kohen, 30.03.1985).

ABD gezisinin üçüncü gününde kısa vadeli destek olarak Amerika'dan beklentisini ifade eden Özal, FMS borçlarının silinmesini veya geri ödemenin kolaylaştırılmasını istemiştir. Uzun vadede ise Özal, iki ülke arasında ticaretin geliştirilmesinin verilecek kredi ve yardımlardan daha değerli olacağını önemle belirtmiştir. Diğer bir ifadeyle iki ülke arasındaki ilişkilere yeni bir bakış getirmek isteyen Özal, Türkiye'nin isteğinin önce ticaret sonra yardım olduğunu vurgulamıştır. Zira Özal, Amerika'ya yapılacak 400 milyon dolarlık ticari artışın, alınacak 40 milyon dolarlık FMS kredisinden daha faydalı olacağı düşüncesindeydi (Birand ve Emeç, 30.03.1985).

Nihayet Reagan'la Beyaz Saray'da görüşen Özal, yaklaşık bir buçuk saat süren toplantı esnasında ticari ilişkilerin geliştirilmesine ağırlık vermiştir. Başkan Reagan'a Türkiye'nin eskisi gibi yalnız tarım ihraç eden bir ülke olmadığını, sanayi ağırlıklı ürünlerinin ihracatta yer almaya başladığını, Türkiye'nin Amerika'ya karşı ticaret açığı veren tek ülke olduğunu bu yüzden iki ülke arasında ticaretin artırılmasını ve engellerin kaldırılması gerektiğinin altını çizmiştir. Konuşmasının devamında FSM kredilerinin Türk ekonomisini olumsuz yönde etkilemeye başladığını, bu yüzden yardımların hibe ve düşük faiz oranlı esnek şartlara bağlanmasını istemiştir. Soğuk Savaş ortamında Türkiye'nin stratejik konumu gereği güçlü olması gerektiğini bu sebeple ordunun eskimiş silahlarının acil olarak modernize edilmesi için destek isteyecek ve güçlü Türkiye'nin Batı'nın da çıkarına olacağını vurgulamıştır (Birand ve Emeç, 03.04.1985).

Yunan lobisinin Amerikan kamuoyunda ve Kongre'de oluşturmak istediği Türkiye'nin saldırgan ve Yunanistan'ı tehdit eden bir ülke olduğu imajını boşa çıkarmak isteyen Özal, toplantıda Yunanistan'la ilgili yumuşak söylemlerde bulunmaya ve uzlaşmacı bir görüntü sergilemeye dikkat etmiştir. Özal, Kongre'deki Türkiye aleyhindeki atmosferi bozmak için Yunanistan'a uygulanan vizeleri kaldırdığını, asıl sertlik yanlısının Yunanistan olduğunu söylemiş ve Başbakan Papandreu ile diyalog kurmaya hazır olduğunu vurgulamıştır. Son olarak Özal, Türkiye'nin ekonomide başlattığı liberal reformlarla gelişmekte olan İslam ülkelerine model ülke haline

geldiğinin altını çizmiştir. Başkan Reagan ise Türkiye'nin Amerika'nın bölgedeki çıkarları açısından stratejik önemine dikkat çekmiştir. Özal'ın sözlerine karşılık Reagan, Amerika daha ortada yokken Osmanlı Devleti'nin bölge arasında köprü kurduğunu ve bu bağlantının Özal'ın politikalarıyla daha sağlam hale geleceğini söylemiştir. Bunun yanı sıra yönetim olarak Türk-Amerikan ticaretinin geliştirilmesi ve askeri yardım konularında gerekli desteği sağlamaya çalışacağını sözünü vermiştir (Birand ve Emeç, 03.04.1985).

Özal, Türkiye'nin coğrafi konumunu ve yumuşak güç unsurlarını ön plana çıkararak Ortadoğu'da Doğu ve Batı arasında oynayabileceği role dikkat çekmesine karşın, Orta Asya'da benzer bir rol arayışından kaçınmıştır. Amerika ile yapılan görüşmelerde CIA Başkanı Wick'in Türkiye toprakları üzerinden Amerika'nın Sesi (VOA) yayın organıyla Orta Asya'ya yönelik propaganda amaçlı radyo anteni kurma talebini ülkenin çıkarlarına aykırı bularak kabul etmemiştir. Özal'ın Amerika'ya hayır demesinin temelde iki nedeni bulunmaktaydı. Birincisi Doğu Almanya'dan Türkiye'ye yönelik komünist propaganda yayını yapan Bizim Radyo'yu susturma girişimi sürerken Türkiye'nin aynı özellikte yayın yapan radyo istasyonuna izin vermesi Türkiye'nin çabalarıyla çelişecekti. İkinci neden ise, VOA'nın Türkiye üzerinden yayın yapması Özal'ın Sovyetlerle ticari ilişkileri geliştirme arzusunu baltalayabilirdi (Milliyet, 30.03.1985).

Özal'ın Amerikan gezisindeki performansı ve dış politikası muhalefet tarafından da taktir edilmiştir. Muhalefet kanadını temsilen geziye iştirak eden MDP Milletvekili Işıl Saygın "Sezar'ın hakkını Sezar'a verelim. Özal devlet adamı olarak dört dörtlüktü." (Tartan, 09.04.1985) açıklamasında bulunmuştur. Başkan Reagan'la görüşmesini Washington Post'a değerlendiren Özal, Reagan'ın Türkiye'ye yönelik olumlu yaklaşımını ve başarılı bir gezi gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Yine de uzun yıllar Amerika'da kalan ve Dünya Bankası'nda çalışma tecrübesi olan Özal, ABD'de karar alma sürecinin nasıl gerçekleştiğinin ve iç politikada yaşanan ani değişimlerin farkındaydı. Bu yüzden temkinli davranarak, "Ancak burası Amerika, yarın yaklaşım değişebilir. Hiç belli olmaz." (Milliyet, 06.04.1985) demiştir.

Nitekim gezi sonrası iki ülke arasındaki ne ticari denge ne de ABD'den umulan yardımlar beklenen seviyeye ulaşmamıştır. Bu arada 18 Aralık'ta süresi dolacak olan SEİA anlaşması iki ülke karar alıcılarının gündemini tekrar meşgul edecektir. Özal yönetimi SEİA üzerinden pazarlık yaparak ABD'den imtiyazlar elde etmeye çalışmıştır.

Dışişleri Bakanı Halefoğlu Eylül 1985'te BM toplantısı için gittiği New York gezisinde anlaşmanın Türkiye lehine genişletilmesini ve sadece askeri alanda değil ekonomik alanda da ilişkilerin geliştirilmesini ve ticaretin dengelenmesini istemiştir. Buna ek olarak, Halefoğlu Ermeni ve Yunan lobilerini kastederek yabancı odakların Türk-Amerikan ilişkilerinden uzak tutulması için Amerikan yönetiminden daha fazla katkı beklemiştir (Kohen, 28.09.1985). Amerikan yönetimi Türk hükümetinin beklentilerine karşı, anlaşmadaki 7/10 oranı konusunda Türk hassasiyetini anladıklarını fakat her ülkenin kendine özgü siyasal yapısı ve sistemi olduğuna vurgu yaparak bazı zorluklara dikkat çekmiştir. Amerikan yönetimine göre Kongre'den kaynaklı bazı zorluklar olsa da Türkiye ABD'den Mısır ve İsrail'den sonra en çok yardım alan üçüncü ülke konumundaydı. Yani ABD yönetimi anlaşmanın mevcut haliyle devamını sorun olarak görmemiştir (Kohen, 23.09.1985).

New York gezisinden dönen Halefoğlu basın toplantısında ABD yönetiminin kelime oyunları yapmayı bırakması gerektiğini, Türkiye'nin artık 1980'de anlaşmayı imzalayan ülke olmadığını, ABD ile ticari açığın 800 milyon dolar civarında olduğunu, liberal ekonominin sözcülüğünü yapan ABD'nin kendi politikasına zıt bir şekilde Türk ürünlerinin ihraç edilmesine olanak sağlamadığını belirterek ABD'nin Kongre bahanesini eleştirmiştir (Milliyet, 11.10.1985).

Özal'a gelince Türkiye'nin jeopolitik konumunu kullanarak ABD'yi ticaret ve yardım konusunda sıkıştırmayı planlıyordu. Meclis'te yabancı gazetecilerle sohbetinde Türkiye'nin stratejik olarak önemli bir konumda yer aldığını, Sovyetlerin boğazından tuttuğunu, Türkiye'nin zayıf kalmasının Rusya'nın faydasına olacağını ve zayıf bir Türkiye'nin problemlili olan bölgeleri savunmada zorluklar yaşayacağını ve bunun da bölgedeki sorunları büyüteceğini söylemiştir. Özal'a göre ABD yardımda yeterli desteği vermiyorsa Türkiye'nin güçlenmesi için ticareti artırmalıydı (Milliyet, 12.10.1985). Bu yüzden, SEİA anlaşmasının yenilenmesi müzakerelerinde ABD'nin tekstil ve demir çelik ithalatına uyguladığı kotayı kaldırmasını ve ABD'yle savunma sanayinde işbirliğinin geliştirilmesini talep etmiştir (Milliyet, 07.02.1986).

BM toplantısı için gittiği New York'ta da programının büyük bir kısmını Amerikan basınına ayırarak kamu diplomasisi yürütmeye çalışmıştır. "Time", New York Times" ve Wall Street Journal" ve iş adamları ve bankacılara yönelik yayın yapan "Barons" gibi tanınmış gazete ve dergilere mülakat veren Özal, Türkiye'nin Ortadoğu'da

oynayabileceği rollere vurgu yapmıştır. Basına verdiği demeçlerde savunma ve işbirliği konusunda Amerika ile farklı bakış açılarına sahip olduklarını, Türkiye'nin Batı ittifakına sağladığı desteğin Amerikan makamları tarafından tam manasıyla kavranmadığını ve yardım konusunun Kıbrıs gibi konulara bağlanmasını doğru bulmadığını söylemiştir. Yardım yerine ticaret mottosunu tekrarlayan Özal, Türkiye'nin ılımlı Arap ülkeleri ve Irak ve İran gibi radikal ülkelerle ilişkilerinin iyi olduğunu, bölgedeki sorunların çözümünde aktif rol alabileceğini dile getirmiştir. Özal'ın sözlerini analiz eden yabancı gazeteciler Özal'ın gelişinin "Türkiye'nin öneminin hatırlanmasına ve Amerika'nın Türkiye'yi tekrar tanınmasına vesile olduğuna" ve "Türkiye'nin Ortadoğu'da barışçıl rol üstlenme arzusuna" dikkat çekmiş ve Özal için "pragmatist bir muhafazakar" tanımını kullanmıştır (Yavuz, 22.10.1985).

Nihayet Aralık 1986'da Türkiye ve Amerika arasında yapılan görüşmeler sonucu SEİA'yı 5 yıl uzatan Ek Mektup parafe edilmiştir. Taraflar arasındaki mutabakat sonucunda anlaşma ilk versiyonunu koruyarak devam etmiştir. Amerikan yönetimi yardım ve iş birliği konusunda yaşanacak sorunlarda Anayasa ve Kongre etkisine dikkat çekerek tam güvence vermemiştir. Fakat, Ek Mektupta ekonomik ve ticari ilişkilerde iki ülke arasındaki ilişkileri azami ölçüde geliştirmek ve ticari engelleri kaldırmak için azami çabayı göstermeye çalışacağını belirterek Türkiye'nin ekonomik alandaki beklentilerini tatmin etmeye çalışmıştır (Milliyet, 13.12.1986).

Ek Mektubun parafe edilmesinden kısa bir süre sonra her yıl kronikleşen Ermeni tasarısı ABD Kongresi'nde tekrar gündeme alınmış ve Temsilciler Meclisi'nin Dış İlişkiler Komisyonunda ABD'nin Türkiye'ye verdiği silahların Kıbrıs'ta kullanımının yasaklanması ve Türkiye'nin adadaki asker sayısının azaltılması fakat aynı koşulların Yunanistan için talep edilmemesi ilişkileri gerginleştirmiştir (Yavuz, 11.04.1987). Türk kamuoyu tepki olarak o sıralar ABD'ye gidecek olan Evren'den Amerikan Kongresi'nin tutumuna karşı geziyi iptal etmesini istemiştir (Milliyet 11.04.1987). SHP Başkanı Erdal İnönü'de Türkiye'nin sömürülmesini kabul etmeyeceğini söyleyerek, Türk-Amerikan ittifakının gözden geçirilmesini ve SEİA'nın feshedilmesini istemiştir (Milliyet, 06.04.1987). Özal'da SEİA'nın imzalanmasını askıya almış ve F-16 projesinin gözden geçirilebileceğini ima etmiştir (Milliyet, 14.04.1987). Bu gelişmeler yaşanırken Evren de Amerika'ya yapacağı gezisini ertelemiştir.

Ancak SEİA sürecinin uzaması ve genel olarak Türk-Amerikan ilişkilerindeki gerginlik Özal'ın arzu etmediği bir durumdu. Zira, SEİA üzerindeki süreç devam ederken uluslararası sistemde Gorbaçov Sovyetlerin başına geçmiş ve İkinci Soğuk Savaş yumuşama dönemine girmiştir. Bu süreçte ABD yardımlarında da her yıl ciddi oranda azalmalar olmuştur. Örneğin, Kongre 1987'de Türkiye'ye 984 milyon dolarlık yardım paketini onaylarken, 1988'de yardımını 344 milyon dolar azaltmıştır (Hale, 2013: 120). Sistemde Türkiye'nin jeopolitik değerinin azalması Özal'ın ABD'ye karşı elini zayıflatıyordu. Özal'ın ise ABD'ye olan ihtiyacı tam tersi bir biçimde artacaktır. Türkiye'nin dış borcu 1984'ten itibaren artış gösteriyordu. Dünya Bankası verilerine göre 1983-85 döneminde 90 az gelişmiş ülkenin dış borcunun milli gelire oranı ortalama %33 civarındayken, bu oran Türkiye'de %43 seviyelerindeydi (Ballı, 09.01.1988). Örneğin, Türkiye'nin 1986'da toplam borcu yaklaşık 31 milyar dolarken, bu rakam 1987'de 37 milyar dolar olmuştu. Bu rakamlara ABD'den alınan FMS kredileri dahil değildi. FMS kredileri dahil edildiğinde borç miktarı 40 milyar civarına tekabül ediyordu (Cemal, 2013: 245).

Özal, Amerika'nın süper güç olduğuna işaret ederek ilişkilerde realist olunması gerektiği düşüncesindeydi (Koraman ve Öymen, 15.11.1985). Fayda maliyet analizi yapan Özal ABD ile sorun istemiyordu. Çünkü ona göre dünya bankacılık sisteminin ve sermayenin merkezi Amerika'ydı. Türkiye'de olan bankalarda Amerika ağırlıklıydı. Türkiye askeri ekipman bakımından Amerika'ya bağımlıydı. Ona göre ilişkiler kolay bir biçimde bozulamazdı. Bu sebeple Özal "Heyecanlarla dış politika götürülemez. Heyecanlarla memleket idare edilemez. Soğukkanlı olma mecburiyetindeyiz." demiştir (Cemal, 2013: 240).

Özal döneminde Amerika'nın Ankara Büyükelçiliği'ni yapmış Abramowitz de Özal'ın Soğuk Savaş sona erse dahi Amerika ile ilişkileri devam ettirme arzusunda olacağını belirtmiştir. Zira Abramowitz'e göre Amerika Özal için, Türkiye'ye vereceği ekonomik destek, Türkiye ve Yunanistan arasındaki sorunlu alanlarda ve Türkiye'nin AT üyeliği konusunda oynayacağı rol bakımından kilit bir aktördü (Abramowitz, 2013: 39). Örneğin o sıralar Avrupa Topluluğu'na tam üyelik başvurusunda bulunan Özal, "ABD'nin güçlü ve aktif desteğini beklemekteyiz." (Sazak, 16.12.1988) diyerek Türkiye'nin üyelik sürecinde Amerika'nın desteğini istemiştir.

Bu iç ve dış politik kaygılar neticesinde Özal, SEİA'yı Şubat 1988'de imzalayacaktır. Özal'ın bu kararı muhalefet tarafından eleştirilmiştir. İnönü, konunun ehemmiyetine binaen TBMM'de tartışılmadan imzalanmasını doğru bulmazken, DYP Genel Başkan Yardımcısı Ek Mektubun neden askıya alınıp tekrardan neden askıdan indirildiğinin açıklanmasını istemiştir (Milliyet, 28.02.1988). Birand iç politikadaki ekonomik bunalımların liderin dış politikadaki tercihini etkilediğine işaret ederek, Özal'ın Ek Mektubu onaylamak zorunda kaldığını yazmıştır. Birand'a göre ABD yönetimi, Ek Mektubun onaylanmaması durumunda Türkiye'nin dış piyasadan talep edeceği kredilerde engeller çıkarabileceğine dair sinyaller vermeye başlamıştı. Dış borçta yaşanan yükseliş ve geri ödemelerde yabancı sermayeye olan bağımlılık dolayısıyla Özal, Ek Mektubu imzalamıştı (Cemal, 2013: 246).

Ticaret ve yardım konuları haricinde Özal döneminde Kürt ve Ermeni konuları olmak üzere iki konu başlığı daha Türk-Amerikan ilişkilerinin gündemini meşgul etmiştir. Özal yukarıda altını çizdiğimiz gerekçelerden dolayı genel olarak bu iki konuyu da büyütmemeye ve ABD ile ilişkileri sürdürmeye gayret etmiştir. İlk Kürt meselesine kısaca değinecek olursak, PKK 1980'lerde Güneydoğu'daki terör eylemlerini tırmandırması ve Türkiye de teröre karşılık askeri tedbirlerini artırmaya başlamıştı. Türkiye'nin güneydoğusunda yaşanan gelişmeler sonucu, ABD merkezli faaliyet gösteren ve kamuoyunu etkileyemeye çalışan İnsan Hakları İzleme ve Uluslararası Af Örgütü gibi uluslararası sivil toplum kuruluşları Türkiye'nin insan haklarını ihlal ettiğini iddia eden ve Kürtleri azınlık olarak gören raporlar yayınlanmışlar ve Amerikan Kongre'sini etkilemeye çalışmışlardır. Kongre'de Türkiye aleyhtarı faaliyet gösteren Yunan ve Ermeni lobileri de bu raporları Kongre'nin gündemine taşımanın gayreti içerisinde olmuşlardır. (Sönmezoğlu, 2016: 451).

ABD Dışişleri Bakanlığının Kongre'ye sunduğu yıllık insan hakları raporunun Türkiye bölümünde de Kürtlerin durumuna yönelik eleştiriler bir önceki yıllara kıyasla sertleşmeye başlamıştı. Özellikle Şubat 1988'de yayımlanan raporda ilk defa Türkiye'deki Kürtler hakkında azınlık ifadesi kullanılmış ve Kürtlerin dil ve kültür haklarının ihlal edildiği ileri sürülmüştür (Uzgel, 2006: 66). Özal George Bush'un Başkan seçilmesinin ardından gerçekleştirdiği ABD gezisi sırasında iki ülkenin gündemini meşgul eden Kürt meselesiyle ve raporla ilgili basının sorularına yönelik Türkiye'de

Kürtlerle ilgili yaşanan sorunların farkında olduğunu ancak Kürtlerin azınlık tanımına uymadığını belirtmiştir.

“Bazen Kürt meselesi soruluyor, meseleyi yok farz etmenin manası olmadığını söylemek istiyorum. Benim bugün verdiğim cevap herhalde şimdiye kadar kimse tarafından verilmemiştir. Meseleyi yok farz ettiğimiz zaman alacağımız tutum başka, var dediğimizde başka. Ama boyutu şudur, budur, şu anda müzakerenin de bir faydası yok...Azınlık tutumu yanlıştır. Kimin Kürt, kimin de Türk olduğunu biliyor muyuz...Kürtler bir tek ulusu meydana getiren asli unsurlardan biridir. Kemal Atatürk, Osmanlı İmparatorluğu'ndan tek bir ulus yarattığı zaman 'Ne mutlu Türküm diyene' demiştir 'Ne mutlu etnik kökeni Türk olana' dememiştir.” (Sazak, 16.12.1988).

ABD'nin Kürtlere yönelik artan ilgisi ve Türkiye'ye karşı eleştirileri Türk kamuoyunun tepkisine yol açmıştı. Buna karşın Özal hükümeti ABD'nin Kürt meselesindeki görüşlerine sert yanıtlar vermekten kaçınmıştır (Uzgel, 2006: 67).

Ermeni sorununa gelince, Ermeni lobisi 1980'ler boyunca 1915 yılında yaşanan olaylarla ilgili Kongre'ye Türkiye aleyhinde karar tasarıları sunuyordu. 10 Eylül 1984'te Temsilciler Meclisi'nde “24 Nisan Tarihinin İnsanın İnsana Zulüm Günü” ilan edilmesini isteyen tasarıya karşı 25 Eylül 1984'te TBMM'de ABD ile ilişkiler konusunda HP Milletvekili Hastürk'ün genel görüşme açılmasına ilişkin önergesi ANAP oylarıyla reddedilmiştir. Hükümet adına konuşan Mesut Yılmaz Türkiye'nin müttefikleriyle olan ilişkilerinin bozulmasının, Türkiye'yi Batı'dan koparmaya çalışan terör odaklarının amaçlarına hizmet edeceğini söyleyerek, TBMM'nin erken tepki vermesinin ilişkilerin bozulmasına yol açabileceğini belirtmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1984: 136).

Özal basınla yaptığı sohbette de Ermeni lehindeki karar tasarılarını önemsiz göstermeye çalışarak, kamuoyunda oluşacak tepkiyi azaltmaya çalışmıştır. Özal, “Hep bu tasarı ile uğraşyoruz. Ha geldi, ha gelecek. Çok zamanımızı alıyor. İşin bu tarafını düşünmek lazım. Yani bu konu tek atımlık bir silah gibi. Bir atarsın biter.” diyecektir. (Yavuz, 16.12.1988).

1990'da Başkan Bush'la görüşmesinde Ermeni tasarısının geçmesi ve ABD'ye tepkisiz kalması halinde Türk halkının gözünden düşeceğini ve kendisinin ve ANAP hükümetinin iktidarda kalamayacağını ima etmiştir. O dönem Cumhurbaşkanı olan Özal kendisinin ve ANAP hükümetinin ABD'nin yakın dostu olduğunu vurgulayarak destek istemiştir.

“Bakın, bizler birbirimizi iyi tanıyoruz. Dostuz, ancak benim, Türkiye'de desteğim eskisi kadar yok. Bu geziye çıkmakla da büyük bir riski göze aldım. Tasarı kabul edilirse, bunu, benim bir yenilğim olarak görürler ve bu tasarının kabulü karşısında, ben olayım, başka bir hükümet olsun, hiçbir hükümet

ayakta kalmaz. Bu yüzden, tasarı geçerse, bu, bir yerde benim ve ANAP'ın çöküşü olur.” (Yavuz, 21.01.1990).

Buna rağmen Bush, 1915 olaylarıyla ilgili “Ermenilere karşı 1915-1923 yılları arasında uygulanan korkunç katliam” olarak açıklamada bulunmuştur (Yavuz, 22.04.1990). Özal, Bush’un 1915 olaylarıyla ilgili açıklamalarına büyük bir tepki göstermemiştir. Cumhurbaşkanı Sözcüsü Toperi “Başkan Bush’un tamamen iç politika münazaralarıyla yaptığı anlaşılabilir talihsiz açıklamayı, Sayın Cumhurbaşkanımızca üzüntü ile karşılanmıştır.” demekle yetinmiştir (Batur, 22.04.1990). Kısacası Özal hem Kürt hem de Ermeni konusunu iki ülke arasında krize dönüştürmemeye ve ciddi tavır almamaya dikkat etmiştir.

Uluslararası sistemin tek kutuplu yapıya dönüşmeye başladığı bir sırada Özal’ın sistemden algıladığı tehditler ve fırsatlar da değişime uğramıştı. Sovyetlerin dağılması Ortadoğu ve Orta Asya’da güç boşluklarının ve gri alanların oluşmasına yol açmıştı. Bölgede belirsizliklerin arttığı bir dönemde Özal, Türkiye’nin stratejik kültürüne farklı yaklaşımlar getirmeye çalışmıştır. Örneğin Temmuz 1990’da otoyolu açılışında konuşan Özal, Sovyetleri tehdit olarak görmüyordu. NATO’nun önemini azaldığını düşünmekteydi. AT’nin Türkiye’nin tam üyelik başvurusunu reddetmesinden dolayı üyeliği artık zayıf bir olasılık olarak görüyordu. Fakat, Özal’a göre yeni düzen Türkiye’ye yeni fırsatlarda sunuyordu. Özal, “Türkiye’nin bundan sonraki kozlarının Ortadoğu, Balkanlar ve Sovyetlerdeki Türklerin ağırlığı” olacağını düşünüyordu (Milliyet, 17.07.1990). Bu yüzden Özal, Sovyetlerin dağılmasıyla yeni imkanların doğduğunu ve Türkiye’nin önünün açıldığını ve Türk dış politikasının yeni gelişmeler dikkate alınarak yeniden tasarlanması gerektiğinin altını çizmiştir. Ayrıca bu yeni dönemde riskli, daha atak ve dinamik bir dış politikanın takip edilmesi gerektiği yorumunda bulunmuştur (Tayyar, 27.12.1991).

Amerikan yönetimi de Sovyetlerin boşalttığı bu gri alanları ve güç boşluğunu Türkiye’nin doldurması gerektiğini düşünüyordu. ABD’nin bölgede takip ettiği büyük stratejisi Ortadoğu ve Orta Asya’daki enerji kaynaklarını denetlemek, Saddam’ı kontrol altına almak ve İsrail’in güvenliğini sağlamaktı. Bu yüzden ABD, sahip olduğu jeostratejik öneminden dolayı Türkiye’ye ihtiyaç duyuyordu (Oran, 2006: 231). 32. gün programında Birand’ın sorularını yanıtlayan ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Lawrence Eagleburger’de Türkiye için Sovyetlerin artık tehdit olmadığını, yeni tehdidin artık Güney’den geldiğini ve Ortadoğu’daki istikrarsızlıkların Türkiye’yi etkileyebileceğini ve

Türkiye'nin bölgenin sanki komşusu değilmiş gibi davranamayacağını söylemiştir. Birand'ın Türkiye'nin rolü değişmeli mi sorusuna, Eagleburger Türkiye'nin güçlü ve saygı duyulan bir ülke olduğunu ABD'nin Türkiye'nin bölgede etkin bir rol oynamasını görmek istediğini ifade etmiştir (Milliyet, 07.05.1990).

Ortaya çıkan yeni uluslararası yapıda tehdit ve fırsatlara karşı Özal'ın Türk dış politikasına getirmek istediği yeni soluk ve ABD'nin Türkiye'nin bölgede almasını istediği rol sonucunda iki ülke karşılıklı ilişkileri ilerletmeye ve sürdürmeye devam edecektir. Nitekim Özal yeni ortaya çıkan uluslararası yapının Kıbrıs konusunun çözümü için fırsatlar sunduğunu bu fırsatın Amerika gibi bir gücün desteğinin alınmasıyla değerlendirilebileceği düşüncesindeydi. Bu yüzden statükocu davranmak yerine risk alarak Kıbrıs sorunu Türkiye lehine çözümlenebilirdi. Bu konuda Özal şu beyanda bulunmuştur:

“Türkiye'nin önünde bir dağ gibi duran Kıbrıs'ın çözülmesi için en uygun zaman budur. Körfez Savaşı'ndan sonra değişen dünyada, Doğu-Batı bloklaşmasından doğan inatlaşmalar da bitti. Dünyanın her yerinde, en çözülmez gibi duran problemler çözülüyor. Biz bu ortamda, Kıbrıs'ı hala çözümsüzlüğe müebbeden mahkum şekilde koruyup, buna 'milli dava' dersek, yanlış duruma düşebiliriz. Bilelim ki, Amerika, Kıbrıs konusunda tarafsızdır...Amerika dış politikada, pragmatiktir. Süper güç olarak, hep çözüm ister. Ama Avrupa farklı. Uzun tarihlerinden gelen saplantıları, taraflılıkları var Avrupalıların. Eğer biz Kıbrıs'ı hemen çözüm yoluna sokup, burada Amerikan desteğini yanımıza alamazsak, ileride iş Avrupa'nın üzerine kalır. İşte o zaman, Yunanlıların yanında olduğunu görürüz Avrupa'nın... Benim endişem bu yönde.” (Barlas, 2001: 134).

Buna ek olarak Körfez Krizi esnasında Özal ABD'nin peşine takılmak isteyerek Türkiye'nin ulusal çıkarlarını artırmak istemiştir. Bu sebeple 1990'da süresi dolan SEİA'yı müzakere etmeden uzatmıştır. Özal'ın SEİA'yı müzakere etmeden uzatmak istemesi muhalefetin tepkisini çekmiştir. Örneğin Demirel “Yeniden müzakere kapısının açılmaması, Türkiye menfaatine olmamıştır. Dış politikanın değerlendirilmesinde tavırlar, hareketlerden ziyade, ülke çıkarları açısından ne netice alındığı anlamı taşır.” (Milliyet, 21.09.1990) yorumunda bulunmuştur

5.2.2. Türkiye'nin Avrupa Birliği ile İlişkileri

12 Eylül askeri darbesi sonrası o dönemki adıyla Avrupa Topluluğu (AT) olan Avrupa Birliği'yle (AB) siyasi ilişkilerde ekonomik konuların yanında demokrasi ve insan hakları konusu da önemli gündem maddesi haline gelmişti. Avrupa Komisyon'u darbeye tepki olarak Türkiye'den demokratik kurumların hızlı bir şekilde yeniden

canlandırılmasını ve insan haklarına saygı göstermesini istemiştir. İlk zamanlar bekle ve gör politikası izleyerek sert bir tutum almaktan kaçınan AT, Türkiye'nin demokratik kurumları işletmede gecikmesi ve yükseliş kaydeden insan hakları ihlalleri sonucu tutumunu sertleştirmiştir (Dagi, 1996, 128-130). Örneğin, AT 600 milyon avroluk yardım değerinde olan Dördüncü Mali Protokol'un serbest bırakılmasını Türkiye'nin zayıf insan hakları ve demokrasi karnesi yüzünden askıya almıştır (Hale, 2013: 130). Gerçekten de o dönemde Türkiye demokrasi ve insan haklarına saygı konusunda başarısız bir grafik çizmiştir. Uluslararası Af Örgütü (AI) tarafından hazırlanan rapora göre, askeri rejim Ekim 1984'e kadar 50 kişiyi idam etmişti. 1980-1985 arası 74 kişi gözaltında ölmüştü (Robins, 2003: 34-35). Bunun yanı sıra 1980 öncesi siyasi parti liderlerine politika yasağı getirilmiş ve birçok dergi ve gazete kapatılmıştı (Dagi, 2001: 53).

Aslında 1980'den önce de Türkiye'nin insan hakları ve demokrasi karnesi zayıftı. Fakat 1980'li yıllara kadar Batı, Türkiye'de yaşanan demokrasi ve insan hakları ihlallerine yönelik müdahalelerde ilgisiz kalmayı tercih etmiştir. Bunun birincil nedeni Türkiye'nin Soğuk Savaş sırasında sahip olduğu jeopolitik öneminden dolayı Türkiye'nin kaybedilmek istenmemesidir. Diğer bir neden, Batılı toplumların 60'lı ve 70'li yıllarda yaşadığı ekonomik ve politik türbülansın dolayı Türkiye'nin zayıf insan hakları ve demokrasi karnesi Avrupa kamuoyunda yeterli ilgiyi bulmamıştır. Son olarak, Avrupa Topluluğu'nun üçüncü ülkelerde yaşanan insan hakları ihlallerine karşı uygulayabileceği tutarlı ve kapsamlı politik kurumlara ve araçlara sahip olmamasıdır. Bu yüzden Batı, Türkiye'deki darbeye ve insan hakları ihlallerine cılız bir tepki göstermiş ve 1980'li yıllara kadar Avrupa Birliği ve Türkiye arasındaki ilişkilerin boyutunu ekonomik konular şekillendirmiştir (Karaca, 2014: 7).

Kasım 1983'te genel seçimlerin düzenlenmesi de Türkiye ve AT ile ilişkilerin toparlanmasına yardımcı olmamıştır. Türkiye'nin 1949'da resmen üyesi olduğu Avrupa Konseyi'ne 1980 darbesi sonrası Türk temsilci ataması Konsey tarafından engelleniyordu. Seçim sonrası Dışişleri Bakanlığı Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerin iyileştirilmesinden yanaydı. Halefoğlu Ocak 1984'te "Önümüzdeki aylarda Türkiye ile Avrupa arasındaki temasların giderek artacağını, ziyaretlerin başlayacağını ve yoğun bir ilişki içine girebileceği" açıklamasında bulunmuştu. Halefoğlu Avrupa Konseyi'yle başlayan iyi ilişkileri, AT'ye de taşımayı planlıyordu. Konsey'e Türk temsilcilerinin kabulü sonrası Halefoğlu, "Diğer Avrupa kuruluşlarında da yerimizi almak niyeti ve

kararındayız. Bundan hiç kimsenin şüphesi olmamalıdır.” ifadesinde bulunmuştu (Fincancı, 14.12.1985).

Halefoğlu'nun iyimserliğine karşın Özal, Türk parlamenterlerin uzaklaştırılmasıyla ilgili “Avrupa Konseyi ne karar verirse versin bizi ırgalamaz.” demiştir (Fincancı, 14.12.1985). Nitekim o dönemde AT ile yaşanan Türkiye'deki demokrasi ve insan hakları sorunlarının etkisiyle Özal, yönünü Amerika ve Ortadoğu'ya çevirmişti. Özellikle ticari ilişkilerde AT ülkelerine kıyasla Ortadoğu ve İran pazarı, Türk ürünlerinin en çok ihracat gerçekleştirdiği ülkeler olmuştur. Bu yükselişte Özal hükümetinin Türk ihracatçılarına verdiği destek ve Ortadoğu ülkelerinin Petrol Krizi sonrası 1980'de ikinci defa yükselen petrol gelirlerinin etkisi büyüktür (Zürcher, 2016: 445). Türkiye'nin ABD'ye yanaşması ve Avrupa ülkelerine alternatif bir pazara sahip olması Özal'ın Batı'ya ihtiyacımız yok izlenimi vermesine neden olmuştur. Diğer bir ifadeyle Özal'ın Batı dışı ara formüllerle Türkiye'nin dış politikasını çeşitlendirmesi Batı'ya karşı özgüvenini artırmıştı. Aralık 1983'te The Guardian'a verdiği demeçte, Batı'nın Türkiye'deki demokrasi eleştirilerini haksız bulan Özal, Batı Avrupa'nın Türkiye'yi anlamadığını, Batı'da bile demokrasinin yerleşmesinin yılları bulduğunu ve liberal demokrasinin Türkiye'de yerleşmesi için sabır göstermeleri gerektiğini ifade etmiştir (Çolakoğlu, 03.12.1983). Bundan başka Özal, Türkiye'nin AT'nin yardımlarına muhtaç olmadığını, kredi bulabileceği alternatif kanallara sahip olduklarını ve İslam ülkeleri ve Uzak Doğu'yla ilişkileri derinleştireceklerini söylemiştir. AT ile ilişkilerin geleceği nasıl olacak sorusuna, “AT ile ilişkileri düzenlerken çok dikkatli davranacağız. Biz ne Ortak Pazar'a üye olmamak, ne de her ne pahasına olursa olsun üye olmak taraftarıyız. Dengeli bir işbirliği kurmak istiyoruz. Yani bu konuda orta yoldayız.” cevabını vermiştir (Kohen, 03.12.1983).

Federal Almanya'ya yaptığı ziyaretteki konuşmasında 12 Eylül sonrası ilişkileri donduranın AT olduğunu, bu durumun Batı Avrupa'nın çıkarına olmadığını ve buzları eritmesi gerektiğini ifade etmiştir. “Ortak Pazar'a üye olmamız tamamen onların sorunudur. Çünkü biz, Doğu ve Batı arasında köprü oluşturuyoruz.” (Bilginer, 20.04.1985) demiş ve Türkiye'nin bölgede kilit bir konumda olduğunu vurgulamıştır. Ekim 1985'te İngiliz milletvekili Balfé tarafından Türkiye'deki insan hakları ve demokrasinin eksikliğine işaret eden ve Türkiye ile ilişkilerin askıda tutulmasını öneren raporun Avrupa Parlamentosu tarafından kabul edilmesine Özal sert tepki göstermiştir. BM'in 40. Kuruluş yıldönümü kutlamaları için gittiği New York'ta rapor için “bir

sahtekarın raporu” tanımını kullanmış ve “Türkiye’nin bu gibi rakamlara, hele Avrupa’nın 5 senede vereceği 600 milyon dolara ihtiyacı yoktur.” (Yavuz, 27.10.1985) diyerek raporun Türkiye açısından hiçbir anlamı olmadığını belirtmiştir. Bundan başka konuşmasında artık Türkiye’nin eskiye kıyasla demokrasi ve insan hakları konusunda iyi olduğunu ima eden açıklamalarda bulunmuştur. Özal New York’ta bulunduğu sırada Wall Street Journal, New York Times gazeteleri ve Times dergisi gibi Amerika’nın önde gelen basın kuruluşlarının kendisiyle yaptıkları röportajlarda artık Türkiye’deki insan hakları meselesiyle ilgili sorular sormadıklarını çünkü Türkiye’nin geçmişe kıyasla çok iyi konumda olduğunu belirtmiştir (Yavuz, 27.10.1985).

Buna ilaveten Özal “İcraatın İçinden” programında Avrupa Parlamentosu’nun aldığı kararın kendileri için önemsiz olduğunu, Atatürk’ün “Yurtta sulh, cihanda sulh” cümlesine referans vererek, Atatürk’ün “Ne kimseyi ez, ne de kimseye ezil” anlamında kullandığını, Türkiye’nin ekonomik açıdan eskisi gibi güçsüz olmadığını, dış borcunu vaktinde, vadesinde ve faiziyle birlikte rahatça ödediğini, Türkiye’nin artık Avrupa’nın pazarı olmadığını ortağı olacak seviyeye geldiğini ifade etmiştir (Milliyet, 01.11.1985). Muhalefet liderleri ise Avrupa Parlamentosu’nun aldığı kararı üzücü bularak, AT’nin demokrasi konusundaki taleplerini karşılamamakta direnen ve ilişkileri düzeltmek için hiçbir çaba göstermeyen Özal’ın demokrasiye sahip çıkmadığını ve raporun doğrudan sorumlusu olduğunu belirtmişlerdir (Balcı, 26.10.1985).

Fakat 1986 yılına geldiğimizde Özal, AT’ye karşı tutumunu değiştirmeye, ilişkileri düzeltmeye ve tam üyelik başvurusu yapmak için hazırlıklar yapmaya başlayacaktır. Eralp’e (1993: 34-36) göre Özal’ın bu hamlesinin iç ve dış endişelerden kaynaklı birkaç nedeni bulunmaktadır. İlk, 1980’lerin ortalarından itibaren, Türkiye’nin Ortadoğu ülkeleriyle yaptığı ticaret, dünya genelinde petrol fiyatlarının düşmesi ve bu ülkelerin gelirlerinin azalması sonucu azalmıştı. Ortadoğu’daki ticari oynaklık, yatırımcıları daha istikrarlı ve güvenilir olan Avrupa pazarına yöneltmişti. İkincisi, Portekiz ve İspanya gibi ülkelerle Avrupa’ya benzer ürünler ihraç eden Türkiye’nin, bu ülkelerin topluluğa üye olması ve akabinde AT’nin Türk tekstil ve tarım ürünlerine kota koyması nedeniyle Batı Avrupa’ya ihracatı azalmıştı. Üçüncüsü, 1980’lerin ikinci yarısından sonra enflasyon ve dış borç yükselmiş, Özal hükümetini yeni kaynak ve kredi arayışına sürüklemişti. Dördüncüsü, İslam ülkeleriyle ekonomik ve politik ilişkilerin derinleştirilmesi seküler kesimi ve basını rahatsız ediyordu. Beşincisi, Kıbrıs ve Ege konularını Batı Avrupa’nın

sorunu haline getirmeye çalışan Yunan faktörüdür. Son olarak ABD yardım ve kredilerinin 1980'lerin ortasından itibaren azalmaya başlamasıdır.

Özal'ın AT'ye karşı tutum değişikliğinde özellikle ekonomik motivasyonlar önemli bir paya sahipti. Zira o dönemlerde petrol ihraç eden ülkelerin gelirlerindeki daralma Türkiye'yi zorunlu olarak yeni pazar arayışına sürüklemiştir. Örneğin Çalış'a (2016: 203) göre, 1982'de zengin petrol kaynaklarına sahip İslam ülkelerine yapılan ihracat yaklaşık %45 oranındayken, bu oran 1986'da gerçekleşen petrol şoku nedeniyle %35'lere gerilemiştir. Buna karşın 1986'da Türk ihracatının %43'ü AT ülkelerine gerçekleştirilerek, Ortadoğu ülkelerini geride bırakmıştır. Bu oran 1987 yılına gelindiğinde %48'e yükselecektir. O dönem Maliye ve Gümrük Bakanı olan Alptemoçin, petrol fiyatlarında yaşanan kriz nedeniyle zengin petrol üretici ülkelere yapılan ihracatın azaldığını ancak Türkiye'nin esnek dış ticaret politikası sayesinde bu açığı AT'yle ikame ettiğini belirtmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1988: 9). Hamburg Doğu Enstitüsü Müdürü Dr. Steinbach, Özal'ın AT'ye başvurusunu Atatürk'ün Batılılaşma hedefi doğrultusunda yani ideolojik kaygılarla değil, AT'nin ekonomik olarak güçlü bir birlik olmasından kaynaklandığını ileri sürer. Yani Steinbach Özal'ın AT başvurusunu pragmatist bulmuştur (Cemal, 2013: 144).

Yerel dinamikler de Özal'a AT'ye başvuru yapması için baskı yapıyordu. MDP adına Meclis'te söz alan milletvekili Mükerrerem Hiç, Türkiye'nin tarihi, dini ve kültürel bağlara sahip olan İslam dünyasıyla politik ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesini memnuniyet verici olduğunu, ancak bu ülkelerle ilişkileri AT'nin alternatifi olarak görmenin hatalı olacağını söylemiştir. Türkiye'nin Batı'nın ayrılmaz bir parçası olduğunu, dış politikasını çeşitlendirmesi gerektiğini yalnızca ABD'ye dayanan bir politik hedefin ülkenin menfaatlerine olmayacağını belirten Hiç, hükümetin AT üyeliği için çalışma başlatmasını istemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1986: 149-150). Kamuoyu da AT üyeliğini destekliyordu. Haziran 1986'da Milliyet-SİAR işbirliğiyle yapılan araştırmaya göre halkın %51.5'i AT üyeliğini isterken, kesinlikle karşı olanların oranı %10'du (Milliyet, 26.06.1986). Dokuz buçuk ay sonra Nisan 1987'de Milliyet ve DATA araştırma kuruluşu ortaklığıyla tekrar yapılan ankette AT'ye evet diyenlerin sayısı yaklaşık %10 gibi bir artışla %61.1'e ulaşacaktır. AT'ye destek verenlerin çoğunluğu üyeliğin yeni iş kapısı açacağını düşünmekteydi (Milliyet, 16.04.1987).

Bunların bir sonucu olarak Özal, AT'ye tam üye olmak için gerekli hazırlıkların yapılması talimatını vermiştir. Fakat Özal, AT başvurusu arifesinde Dışişleri'yle ters düşen ve bakanlığı devre dışı bırakan bir tutum izlemiştir. İlk olarak, AT'ye tam üyelik başvurusunun zamanı hakkında Özal ile Dışişleri arasında görüş ayrılığı bulunuyordu. Dışişleri'nde siyasi yasakların devam ettiği ve işkence iddialarının sürdüğü bir dönemde başvuru yapılmaması gerektiği ve 1988 seçimleri sonrasında beklenmesinin daha uygun olacağı görüşü hakimdi. Büyükelçiler AT Dışişleri Bakanlar Konseyi tarafından başvurunun Komisyon'da incelemeye gönderilmeden ret edilebileceğini iddia ediyordu (Batur, 16.09.1987). Başvuru öncesi son toplantıda "Kağıtları dağıtmadan oyun oynanmaz sayın başbakanım." diyen yakın danışmanı Taner'in görüşünü onaylayan Özal, risk alarak AT'ye seçim öncesi başvurulması için talimat verecektir (Batur, 17.09.1987). İkinci olarak, başvuru kararı sonrası müzakerelerin yürütülmesini Dışişleri'nden alıp ayrı bir bakanlığa vermesiydi. Başbakan Yardımcısı Ali Bozer'i AT'den sorumlu Devlet Bakanı yapması Halefoğlu'nu rahatsız etmiştir (Batur, 16.09.1987).

Nihayet Nisan 1987'de AT'den sorumlu Devlet Bakanı Bozer, Türkiye'nin tam üyelik arzusunu belirten mektubu AT Dönem Başkanı Leo Tindemans'a sunmuştur. Başvuru sonrası partisinin TBMM'de grup toplantısında Özal, "Uzun ince, yokuşlu bir yolun başındayız... Basın, sendikalar, siyasi partilerin büyük çoğunluğu bunun lehindedir. Ama, ilerde bunu iktidara hücum vesilesi yapmak için yanlış yollara itmesinler. Bu bir milli dış politika olarak mütalaa edilmeli." (Milliyet, 15.04.1987) demiştir. Burada Özal muhalefetten Türkiye'nin AT başvurusunu iktidarı eleştirmek için kullanmamasını isterken, kendisi ise bunu seçimlerde bir fırsata çevirmek istemiştir. Çünkü, başvurunun yapıldığı tarihte Özal bu yıl erken seçim olabilir açıklaması yapmıştı (Milliyet, 14.04.1987). Türk halkının yarısından fazlasının AT üyeliğini desteklediği göz önüne alındığında Özal'ın tam üyelik başvurusunu seçim çalışmalarında kullanmak istemesi normaldi. Nitekim, Eylül 1987'de erken seçim kararı alan Özal, iktidar olması halinde beş yıl boyunca Türkiye'yi AT kriterlerine göre hazırlamak için çalışacağı sözünü vermiştir (Arsan, 16.09.1987).

AT başvurusunu değerlendiren muhalefet liderleri genel olarak başvuruyu olumlu karşılamıştır. Ecevit, "Başvuruyla birlikte Türkiye'nin Batı ölçütlerine uygun bir demokrasi bir an önce işlerlik kazandırmak zorunludur." açıklamasında bulunmuştur. İnönü, "AT ile birlikte demokrasi hayatımıza engel yasalar değişmeli." demiştir. Yalnız

Erbakan AT'ye üyelik başvurusunun Anayasa'ya aykırı olduğunu ve Türkiye'ye hiçbir faydası olmayacağını iddia etmiştir (Milliyet, 15.04.1987). AT Dışişleri Bakanlar Konsey'i ilk etapta tam üyelik başvurusunu ret etmeyerek, incelemek üzere Komisyon'a gönderilmesi kararını almıştır. Bu sırada Özal Türkiye'nin AT'ye üyeliğini kolaylaştırmak için bazı reformların yapılması gerektiği kanaatindeydi. Böylece Özal, insan hakları ve demokrasi konularında bir dizi siyasi reformlar gerçekleştirecektir. Türkiye'nin Ocak 1987'de Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine bireysel başvuru hakkını kabul etmesi, Ocak 1988'de Avrupa İşkenceyi Önleme Sözleşmesini imzalaması ve 1988'de İşkenceye Karşı BM Sözleşmesini onaylaması ve Eylül 1989'da Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Yargı Yetkisini tanınması bu önemli reformlardan bazılarıydı (Dagi, 2001: 60).

Ataman (2003: 57), Özal'ın AT'ye başvurusunun arka planında ideolojik bir düşüncenin olmadığını Toplulukla Türkiye arasındaki ilişkiye karşılıklı çıkar ilişkisi olarak baktığı için üye olmak istediğini ileri sürer. Nitekim başvuru sonrası Özal'ın yaptığı açıklamalara bakıldığında, Türkiye AT ilişkilerini karşılıklı çıkar ilişkisi olarak değerlendirdiği görülecektir. Örneğin Türkiye'nin Avrupa'nın güvenliğini sağlamada oynadığı role ve sahip olduğu stratejik öneme vurgu yaparak Aralık 1989'da Avrupa Konseyi'nin kararını etkilemek istemiştir. Avrupa Ekonomi ve Maliye Basın Birliği'nin toplantısında Türkiye ve AT ilişkilerini ele alan Özal, Türkiye'nin stratejik önemine dikkat çekerek, AT'nin güvenliğinin sağlanmasında sorumluluklarını yerine getirdiğini, AT'nin de buna karşın Türkiye'yi tam üye olarak kabul etmesi gerektiğini, aksi durumda Türk halkının NATO'ya üyeliğin devamı konusunda şüpheye düşeceğini söylemiştir (Milliyet, 28.05.1988).

Benzer bir konuşmayı Ocak 1989'da tekrarlayan Özal, Suudi Arabistan'ın Eş Şark el Avsadd gazetesine verdiği demeçte, "Çıkarlar karşılıklı olarak işlemelidir. Savunması için katkıda bulunduğumuz Avrupa, AT'a girişimizi reddederse, Türkiye ile NATO arasındaki ilişkiler etkilenir." şeklinde beyanat vermiştir. İngiltere'nin Independent gazetesine verdiği demeçte ise, Amerika ve Doğu Asya'nın ticari rekabette AT'ye meydan okumaya başladığını belirtmiş ve konuşmasının devamında AT'nin bu ülkelerden kaynaklı ticari tehdidi Fransa ve Almanya gibi ülkelerin topraklarından daha geniş yüzölçümüne ve büyük nüfusa sahip olan Türkiye'yi üye olarak kabul etmesiyle azaltabileceğine dikkat çekmiştir (Tüzecan, 29.01.1989).

Soğuk Savaş'ın etkisini yitirmeye başladığı zamanlarda yapılan bu açıklamalar Avrupa'da pek ses getirmemiştir. Nitekim Aralık 1989'a gelindiğinde Avrupa Konsey'i, Türkiye'nin 1980'de başlatmış olduğu ekonomik dönüşüme rağmen yerli sanayinin korunuyor olması, enflasyon ve işsizlik gibi gerek ekonomik gerekse de insan hakları ve demokrasi gibi politik konularda eksikliğini gerekçe göstererek Türkiye'nin AT'ye tam üyelik başvurusunu kabul etmemiştir (Arat ve Erhan, 2006: 100-101). AT'nin tam üyelik başvurusunu kabul etmeme gerekçelerini haksız bulan Özal asıl nedenin dini farklılıklardan kaynaklandığını iddia etmiştir. Özal "Ne kadar aksi iddia edilirse edilsin, din faktörü önemli rol oynamaktadır... Bizi Ortak Pazar'a Yunanistan gibi alacaklarını sanmıyorum." demiştir. Konuşmasının devamında, Soğuk Savaş sonrası Sovyet tehdidinin ortadan kalkmasıyla Avrupa açısından Türkiye'nin eski önemini kaybettiğini ve dış politikada farklı rotalar çizilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu sebeple Balkanlar, Ortadoğu ve Orta Asya'ya kadar geniş bir coğrafyada çok yönlü ve aktif bir dış politika takip edeceğinin sinyalini vermiştir (Milliyet, 17.07.1990). Özal Türkiye'nin gelecekte AT'ye olası üyeliğini pragmatist bir gözle değerlendirerek Türkiye'nin AT'ye üyelik ihtimalinin ancak çok güçlü ekonomiye sahip bir ülke olması durumunda mümkün olabileceğini söylemiştir (Barlas, 2001: 342).

5.2.3. Türkiye'nin Yunanistan ile İlişkileri

Neo-liberal politikayla anarşik sistemde Türkiye'nin ulusal çıkarlarını artırmak isteyen Özal, iktidara geldiği ilk yıllarda Yunanistan'la devam eden Kıbrıs ve Ege gibi sorunların dondurulup ekonomik konularda işbirliğinin geliştirilmesinin iki ülkenin çıkarına olacağını düşünmekteydi. Bu düşünce doğrultusunda 1983 Genel Seçimleri sonrası The Guardian'a verdiği mülakatta Özal, Yunanistan'a zeytin dalı uzatan açıklamalarda bulunmuştur.

"Ben, Türkiye ve Yunanistan'ın daha da dost olmalarının, ikisinin de çıkarına olduğuna inanıyorum, ama zor bir noktadan başlıyoruz. Belki de her iki taraf için en geçerli öğüt, ön koşul olmadan görüşmelere başlamak, ticareti artırma, ekonomik işbirliği, turizm, vize sınırlamaları gibi konuları ele alıp, anlaşmazlık konularını dondurmamak olabilir." (Çolakoğlu, 03.12.1983).

Yunanistan'la bunalımların azaltılmasının ekonomik yönden sağlayacağı faydanın yanı sıra Özal, ABD'deki Yunan lobisinin Türkiye karşıtı faaliyetlerini azaltacağına ve ABD ile işbirliğinin daha da gelişmesine katkı sağlayacağına inanmaktaydı. Ayrıca Özal, AT ile ilişkilerin olumlu seyretmesinin ve Türkiye'nin Topluluğa tam üyeliğinin

Yunanistan'la barış görüşmeleri yapmaktan geçtiğini düşünmekteydi. Nitekim, AT'ye tam üyelik başvurusu sonrası Türk-Yunan ilişkilerini The Independent gazetesine değerlendiren Özal, iki ülke arasındaki gerginliğin Türkiye ve AT ilişkilerine de bir tehdit oluşturduğunu söylemiştir (Tüzecan, 29.01.1989). Bu stratejiler doğrultusunda Yunanistan'ı diyalog masasına çekmeye ve Batı kamuoyuna sertlik yanlısının Türkiye değil Yunanistan olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bu amaçla vizeleri tek taraflı kaldıran Özal, "Dünya kamuoyuna uzlaşmayan onlardır dedirterek, Yunanistan'ı köşeye sıkıştırmak istiyoruz." demiştir (Milliyet, 25.06.1984). Özal'ın bu stratejisi Batı medyasında ses getirmiştir. Alman basınında Atatürk'ten sonra Yunanistan'la ilişkiler en pozitif bakan başbakanın Özal olduğuna dikkat çekilmiştir (Milliyet, 05.01.1985).

ABD'ye yapacağı gezi öncesi ve gezi sırasında Özal, barış mesajları vermeye devam etmiştir. Örneğin, başbakan seçilmesinin ardından ABD'ye yaptığı ilk ziyarette gezi boyunca Yunanistan'a zeytin dalı uzatan söylemlerde bulunmuştur. ABD Kongre binasında düzenlenen öğle yemeğinde konuşan Özal, "Ne zaman ve nerede olursa Yunan liderleri ile görüşmeye hazırım. Ben Türk halkının iyi niyetine güvendiğim gibi, Yunan halkının da iyi niyetine güvenmeye hazırım... Bugün Yunanistan'a dostluk, iyi komşuluk, uzlaşma ve işbirliği anlaşması öneriyorum." diyerek uzlaşma için Yunan Başbakanı Papandreu'ya çağrıda bulunmuştur (Milliyet, 04.04.1985).

Fakat Yunan karar alıcıları Özal'ın diyalog çağrılarını samimi bulmamıştır. Yunan hükümet sözcüsü iki devlet arasında diyalogun başlaması için Kıbrıs'tan Türk askerinin çekilmesini ve Ege Denizi'nde Türkiye'nin hak iddiasından vazgeçmesi gerektiğini söylemiştir. Özal'ın barış mesajlarını "Özal yalnızca ABD'ye şirin görünmeye çalışmıyor, barışçıl bir görünümle, uluslararası kamuoyundan puan toplamaya ve Türkiye'ye yapılan dış yardımın artırılmasına çalışıyor." (Muhtar, 16.03.1985) şeklinde yorumlayan hükümet sözcüsü Özal'ın barışsever görünmeye çalıştığını ima etmiştir.

PASOK lideri Papandreu'da "Özal'a evet demek, vatani satmaktır." diyerek, Özal'ın diyalog çağrısını kesin bir dille reddetmiştir (Muhtar, 08.04.1985). Papandreu'nun Haziran 1985 yılında düzenlenecek seçim öncesi muhalefete koz vermemek adına bu tür sert çıkışlar yapmış olduğunu ileri sürebiliriz. Çünkü aşağıda daha detaylı olarak ele alacağımız üzere bu söyleminden yaklaşık 9 ay sonra Davos'ta bir araya gelmiştir. Yunan politika yapıcılarının uzlaşmaz tavırlarının yanında Türkiye'nin yerel dinamikleri de Özal'ın Yunanistan'a karşı izlediği politikayı eleştirmiştir. Vizelerin

kaldırılma kararını Dışişleri'yle istişare etmeden tek başına alması ve Yunanistan'a sürekli zeytin dalı uzatması muhalefetin tepkisini çekmiştir (Cemal, 2013: 241). Dışişleri ve Genelkurmay, Özal'ın ödün veren bir strateji izlediğini ve Yunanistan'ın Ege ve Doğu Akdeniz'deki eylemlerine sert güç unsurlarıyla cevap verilmesinin doğru bir tavır olacağı görüşünü savunmuşlardır (Fırat, 2006: 113). O dönem Türk-Yunan ilişkilerinde ses getiren en önemli olaylara gelecek olursak bunlar: Limni Krizi, Davos Süreci, Mart 1987 Ege Bunalımı ve Kıbrıs sorunudur.

5.2.3.1. Limni Krizi

Limni Krizi ilk olarak, 1983 yılında Yunan hükümetinin Sovyetlere karşı yapılacak tatbikatta Limni Adasını NATO'nun hareket merkezlerinden biri olarak kullanılmasını teklif etmesiyle başlamıştır. Yunanistan'ın aday silahlandırma teklifi, Türk karar alıcıları tarafından Türkiye'nin ulusal çıkarlarına yönelik bir tehdit olarak algılanmıştı. Bu sebeple Türk Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Akıman teklifin Lozan Antlaşması'na aykırı olduğunu ileri sürerek Türkiye'nin kabul etmeyeceğini söylemiştir. Yunanistan'ın isteğinin NATO tarafından kabul edilmemesi üzerine Yunan hükümet sözcüsü, Limni Adasının dahil edilmediği hiçbir NATO tatbikatına Yunanistan'ın katılmayacağını belirterek tepki göstermiştir (Milliyet, 16.09.1983).

Limni Adası üzerindeki gerginlik Özal'ın iktidarı döneminde de sürmüştür. Yunanistan'ın Türkiye'nin katıldığı kendisinin ise tepki olarak katılmadığı "NATO'nun Kararlılık Göstergesi-84" manevralarına yanıt olarak Ekim 1984 yılında Limni Adası'nı içerecek şekilde "Atılım-2" adlı tatbikatına başlaması ve G-18 hava sahasını sivil uçaklara kapatması gerginliği tekrar tırmandırmıştır (Milliyet, 09.10.1984). Bir gazetecinin Özal'a G-18 hava koridorunun kapatılması nedeniyle bir tepkiniz olmayacak mı sorusuna önce Özal gülümsemiş, gazeteci sorusunu tekrarlayınca "Güldüm, geçtim. Anlamadın mı?" yanıtını vermiştir (Milliyet, 10.10.1984). Bu sırada Yunan uçaklarının Türk Hava Sahasını üç kez ihlal etmesi üzerine Türk savaş uçakları önleme amaçlı uçuşlar gerçekleştirmiş, Dışişleri Bakanlığı da Yunanistan'ı protesto etmiştir (Yalçın, 11.10.1984).

Tatbikatlardan bir ay sonra bu kez Yunanistan, Limni Adası'nı NATO'nun her beş yılda bir düzenlediği ve her ülkenin askeri katkılarına yer verdiği "kuvvet hedefleri" planına tahsis etmek istemesi Türkiye'nin tepkisine neden olmuştur. Yunan makamları

Montrö Sözleşmesine göre Boğazların silahlandırılması hükmünün önündeki adalar içinde geçerli olduğunu iddia etmiş, Türk yetkililer ise bu iddiayı Lozan Antlaşmasının delinmesi olarak nitelendirmiştir (Birand, 18.11.1984). Bunun üzerine Evren'in başkanlığında Çankaya'da Başbakan Özal, Genelkurmay Başkanı Üruğ ve Dışişleri Bakanı Halefoğlu'nun katıldığı olağanüstü bir toplantı düzenlenmiştir. Toplantının sonuçlarını açıklayan Özal, Yunanistan'ın adaları silahlandırmak için NATO'yu amaçlarına alet etmek istediğini ve NATO'nun Ege'deki durum karşısında tarafsız olması gerektiğini aksi durumda NATO Savunma Planlama Komitesi kararlarını veto edeceklerinin işaretini vermiştir. Özal konuşmasının devamında Papandreu'nun seçimi kazanmak için gerginlik politikası takip ettiğini, Yunan halkı için doğru olanın Türkiye ile iyi ilişkiler kurmak olacağını söylemiştir (Balcı, 19.11.1984).

Şubat 1985'te Davos'a giderken uçakta basın mensuplarına konuşan Özal, "Türkiye ile Yunanistan anlaşmak zorunda. Eğer Yunanistan anlaşmaya gelmezse, Yunanistan'da anlaşmaya gelen biri gelir. NATO'dan başlayarak, çeşitli forumlar ve çeşitli diplomatik yöntemleri, Türk-Yunan barışı için kullanacağız." (Milliyet, 01.02.1985) açıklamasında bulunmuştur. Özal'ın hava sahası kapatma olayına sert yanıt vermek yerine gülüp geçmesi ve diyalog ve barışa dair söylemleri Limni Krizini tırmandırmamak ve Yunanistan'la iyi ilişkilere açık kapı bırakmak istemesinden kaynaklanmaktaydı. Özal'ın Yunanistan'a karşı izlediği yumuşak ve pasif politika muhalefetin tepkisine yol açmıştır. Muhalefet, Yunanistan'a karşı sürekli diyalog arayan ve uzlaşma peşinde koşan Özal hükümetinin Yunanistan'ı daha uzlaşmaz hale getirdiğini iddia etmiştir. Muhalefete göre, Özal'ın zeytin dalı politikasının bir sonucu olarak Yunanistan daha da cesaretlenmiş ve uluslararası hukuka aykırı olarak Limni Adası'nı sözde NATO planı altında Türkiye'ye karşı silahlandırmak istemiştir. Özal hükümetini ise Yunanistan'ın politikasına karşı pasif kalmakla suçlamıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 1986: 126).

5.2.3.2. Davos Süreci

Özal'ın Yunanistan'dan beklediği diyalog fırsatı, Papandreu'nun seçimleri kazanması sonrası oluşmuştur. Papandreu'nun partisi Haziran 1985 seçimlerini kazansa da 1981 seçimlerine kıyasla ciddi oy kaybına uğramıştı. Papandreu'nun popülist politikaları sonucu ekonomik çıkmazın eşğine gelen Yunanistan'a AT müdahalede bulunmak zorunda kalmıştı. Yunan hükümetinin Türk tehdidini canlı tutması Yunan

ekonomisinin önemli bir bölümünü askeri harcamalara ayırmasına yol açıyordu (Fırat, 2006: 111). Bu yüzden Papandreu Türkiye'ye karşı sert tutumunu bir kenara bırakmış ve Davos'ta gerçekleştirilecek toplantıda Özal ile ilk kez görüşebileceğinin sinyalini vermiştir. Davos öncesi Papandreu gerginliği tırmandıracak politikalardan sakınmaya çalışmıştır. Örneğin, Türkiye'nin Ege'de deniz kirliliğini araştırması için gönderdiği Piri Reis gemisine ses çıkarmamış, Yunan muhalefetinin eleştirisi üzerine Yunan hükümeti Türk gemisinin kendi kıyısında araştırma yaptığını söylemiştir. Bu olayın yanı sıra, Papandreu Türk-Yunan savaş uçaklarının Ege'de karşı karşıya gelmesi olayına da tepkisiz kalmış ve bunun üzerine Yunan muhalefeti hükümeti pasif kalmakla suçlamıştır (Muhtar, 17.01.1986).

Papandreu'nun da Özal'la görüşmeye sıcak bakması sonucu ikili lider Şubat 1986'da Davos'ta İsviçre eski Cumhurbaşkanı Furnder'in düzenlediği öğle yemeğinde bir araya gelmiştir. Yemekteki görüşmede Türk-Yunan ilişkilerini meşgul eden konulara değinilmese de iki lider ilk defa diyalog kurma fırsatı elde etmişlerdir. Özal için bu sade görüşme, taraflar arasında yakın bir gelecekte gerçekleşecek diyalog sürecinin gelişimine katkı sağlaması açısından önemliydi. Yunan karar alıcıları da görüşmeden memnundu. Papandreu'nun danışmanı Papanikolau da görüşmede ikili sorunların ele alınmadığını ancak Papandreu'nun Özal'la tanışmasından mutlu olduğunu ifade etmiştir (Zarif, 03.02.1986).

Davos Zirvesi'nde dikkat çeken önemli bir ayrıntı Dışişleri Bakanı Halefoğlu'nun görüşmede yer almamasıydı. Özal'ın Dışişleri'ni devre dışı bırakan bu tavrı ve iki liderin bir araya gelme şekli Türkiye'de muhalefet ve basın tarafından eleştirilmiştir. Basın, Dışişleri Bakanı Halefoğlu'nun Davos'a götürülmeyip Ankara'da Devlet Bakanlığı'na vekalet ettirilmesini ve Türk-Yunan ilişkilerini ilgilendiren önemli konularda diplomatik ön hazırlık yapılmadan Davos'ta bir araya gelinmesinin Türkiye'nin ulusal çıkarlarını riske atabileceğini ileri sürerek, dış politikanın yürütülmesinde Özal'ın kendine başına hareket etmesini eleştirmiştir. Demirel Dışişleri'nin kenara itilmesini doğru bulmayarak, altyapısı hazırlanmadan düzenlenen zirvelerin devletin prestijine zarar vereceğini belirtmiştir. Ecevit ise Özal'ın dış ilişkilere tüccar mantığıyla yaklaştığını, Yunanistan'ın uzlaşmaz ve Türkiye'nin ulusal haklarını ihlal eden tavırlarına karşın karşılıksız zeytin dalı uzatmasını hüznün verici ve ulusal onuru zedeleyici olarak değerlendirmiştir (Milliyet, 05.02.1986).

Özal bu eleştirilere rağmen Davos'ta başlattığı olumlu diyalogu devam ettirmenin peşindeydi. Çünkü Özal, Kıbrıs ve Ege gibi Yunanistan'la yaşanan problemlerin Türkiye'nin Batı Avrupa ve ABD ile ilişkilerine de olumsuz yansımalarının olduğunu düşünüyordu. Türkiye ve Yunanistan arasındaki sorunlu alanların çözülmesiyle Türk dış politikasının manevra kabiliyeti kazanacağına inanıyordu. Davos Zirvesi'nden yaklaşık iki ay sonra Özal, Yunanistan'la ilişkilere dair "Dış siyasette hükümet olarak farklı bir politika izledik. Mesela Kıbrıs, Ege ve Yunan meselesi önemini muhafaza ediyor, ama bu meseleler, Türk dış politikasını ipotek eder hale gelmiştir. Bu ipoteği kaldırmak mecburiyeti vardır. İki senede de epey başarılı olduk." (Batur, 14.04.1986) açıklamasında bulunmuştur.

Bu amaç doğrultusunda Özal, Ocak 1988'de Davos'ta bir kez daha Papandreu ile iki ülke arasındaki sorunları etraflıca görüşmek için bir araya gelecektir. Fakat zirvenin yapılacağı tarih yaklaştığında Yunan hükümetinin Türk ismi taşıyan dernekleri kapatması ve kararın Yunan Yargıtay'ı tarafından "Batı Trakya'da Türk yok, Müslüman var." (Dede, 30.01.1988) görüşü şeklinde onaylanması Batı Trakya'da gerilimi tırmandırmıştır. Yunan mahkemesinin almış olduğu bu karara Türk hükümeti ciddi bir reaksiyon göstermemiştir. Hatta Yunan mahkemesinin kararına tepki Başbakan ve Dışişleri Bakanı düzeyinde değil, Dışişleri Sözcüsü tarafından verilerek konunun büyütülmeden kapatılması amaçlanmıştır. Bu düzeyde tepki verilerek Türk kamuoyunun zirvenin ertelenmesine yönelik olası olumsuz taleplerinin önüne geçilmesine çalışılmıştır (Aşık, 08.01.1988). Ancak Batı Trakya Türkleri Davos Zirvesi'nden bir gün önce karara tepki olarak Gümölcine'de protesto gösterileri düzenlemiştir. Protesto sırasında Yunan polisi ile Türkler arasında çatışmalar yaşanmış ve olaylarda 3'ü ağır olmak üzere 30'dan fazla kişi yaralanmıştır. Olayların Davos Zirvesi'ni etkilemesi düşünülürken Özal olayları büyütme istemeyerek yaşanan hadisenin zirveyi etkilemeyeceğini ifade etmiştir (Milliyet, 30.01.1988).

Nitekim iki lider, 30-31 Ocak tarihleri arasında iki kez görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmeler neticesinde iki lider, ortak ticaret odasının kurulması, iki başbakanın her yıl en az bir defa görüşmesi ve aralarında özel telefon hattı kurulması gibi kararlar almıştır. Bunların yanı sıra, Türk-Yunan meselelerinde ihtilafli konuları tanımlamak ve ekonomik alanda işbirliğini geliştirmek için biri ekonomik ve diğeri siyasal sorunları incelemek amacıyla iki ortak komitenin kurulmasına karar vermişlerdir (Muhtar, 01.02.1988). İki

lider zirve sonrası diyalog ortamının oluşmasını memnuniyetle karşılamıştır. Özal zirve sonrası Yunan liderinden Yunanistan'ın Türkiye'nin AT'ye girişine engel olmayacağı sinyalini aldığını söylerken, Yunan başbakan savaş kapılarının kapandığından bahsetmiştir (Milliyet, 01.02.1988). Gümölcine'de yaşanan olaylar zirve toplantısında da devam etmiş, Özal Trakya'daki olayların çok büyük olaylar gibi gösterilerek abartıldığını söylemiştir. Papandreu ise olayları provokasyon olarak nitelendirmiştir (Milliyet, 01.02.1988). Davos'taki zirve sonucu ortaya çıkan tablo iki ülkenin muhalif kesimlerini de memnun etmemiştir. Demirel Davos Zirvesi'nde iki tarafın sorunlu alanlarda tavrını muhafaza etmeye devam ettiğini pratikte bir sonuç çıkmadığını söylemiş ve Batı Trakya'da yaşanan olaylardan sonra "Davos'ta iyi diyalog başlattık." diyerek konunun kapatılamayacağına işaret etmiştir (Milliyet, 02.02.1988). Muhalif Yunan basını ise Papandreu'yu eli boş dönmekle itham etmiştir (Milliyet, 02.02.1988).

Bunlara rağmen Davos sonrası başlayan diyalog sürecini Mart'ta Brüksel'de iki liderin bir araya gelmesi ve Haziran'da Özal'ın Atina'yı ziyareti takip etmiştir. Fakat Davos'la başlayan diyalog süreci 1989 yılına gelindiğinde eski ivmesini kaybedecektir. Bunda Haziran 1989'da Yunanistan'da yapılan seçimleri kazanan Miçotakis'in Türk-Yunan sorunlarının çözümüne dair farklı yaklaşımının etkisi olduğunu ileri sürebiliriz. Papandreu ile Özal arasında başlayan diyalog sürecinde Kıbrıs gibi birincil sorunların çözümü daha sonraya bırakılırken, Miçotakis Papandreu'nun aksine "Biz Türklerle büyük sorunları konuşmalıyız. Oysa PASOK bu diyalogu kötü başlattı." (Kohen, 02.11.1989) diyerek ikincil derecede önem taşıyan konuların konuşulmasını yanlış olarak değerlendirmiştir.

5.2.3.3. Mart 1987 Ege Krizi

Yunan hükümetinin geçmişte konu olan ve 11 Kasım 1976'da her iki ülkenin Ege kıta sahanlığı üzerinde tasarrufta bulunmamayı kabul etmesiyle sonuçlanan Bern Anlaşmasının geçersiz olduğunu ve Mart ayında Taşoz Adası civarında petrol araması yapacağını duyurması, Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine neden olmuştur. Birinci Davos Zirvesi sonrası başlayan olumlu havayı Yunanistan'ın bozmak istemesinin birkaç nedeni vardı. Birincisi, Türkiye'nin AT'ye tam üyelik başvurusunu engellemektir. Yunan hükümeti Ege kriziyle, Türkiye'yi Batı nezdinde sorun çıkartan bir ülke konumuna sokmak istemiştir. Yunanistan bu krizi kullanarak

Türkiye'nin AT'ye girmesi halinde Topluluk için de sorun oluşturacağını Batı'ya göstermek istemiştir. İkincisi, ABD Kongresi'nde Türkiye'ye yönelik yardım konusunun ele alındığı bir zamanda Kongre'nin kararını etkilemek ve yardım konusunu Kıbrıs'la ilişkilendirmektir. Üçüncüsü, 29 Mart 1986'da BM Genel Sekreteri'nin Kıbrıs'ta çözüm amacıyla sunduğu belgeyi reddeden Yunanistan'ın Ege'de oluşturacağı krizle dikkatleri başka yöne çevirmek istemesidir. Son olarak Yunan hükümetinin iç politikaya yönelik olarak “Türk Tehdidi” imajını canlı tutma arzusudur (Batur, 22.03.1987).

Gerginliğin başladığı ilk günlerde Özal, ABD'nin Houston şehrinde by pass ameliyatı olmuştu ve kontrol amaçlı hastanede bir müddet kalması gerekiyordu. Başbakanın kalp rahatsızlığı nedeniyle bunalımın ilk dönemlerinde devre dışı kalması sonucu kriz, Dışişleri ve askeri kesim tarafından yönetilmeye çalışılmıştır. Fırat'a (2006: 113) göre Dışişleri ve askeri kesim Özal'ın Yunanistan'ın Ege'deki provokasyonlarına karşı yumuşak bir politika izlediği düşüncesine sahiptiler. Onlara göre bu yumuşak politika Yunanistan'ın Ege'deki faaliyetlerini cesaretlendirmekteydi. Bu yüzden Yunanistan'a karşı kaba güç unsurlarının devreye alınması ve sert bir şekilde yanıt verilmesi gerektiğine inanıyorlardı.

Krizin başlarında, Türkiye'nin Atina Büyükelçisi Nazmi Akıman Yunan Dışişleri'ne uyarıda bulunarak Yunanistan'ın Bern Anlaşmasını ihlal etmemesini, ihlalin devamı halinde Türkiye'nin de karasuları dışında petrol aramaya başlayacağını vurguladı (Milliyet, 01.03.1987). Yunan hükümeti Türkiye'nin tüm uyarılarına rağmen, “Yunan kıta sahanlığında nerede, ne zaman araştırma ve delme faaliyeti yapılacağına Yunan hükümeti karar verir.” diyerek sert bir yanıt verirken, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Yalım Eralp “Yunanistan'ın kıta sahanlığı ihlallerine son vermemesi durumunda Türkiye'nin hak ve çıkarlarını korumak için gerekeni yapacağını” belirterek sert bir biçimde Yunanistan'ı uyarmıştır. İki ülke arasındaki söz düellosunun devam ettiği günlerde, Türk ordusu da Ege kıta sahanlığı üzerinde uçuşlar gerçekleştirerek Yunanistan'a karşı göz dağı vermek istemiştir. Yunanistan'ın Ta Nea ve Elefterotipia gazeteleri Türk savaş uçaklarının Ege semalarında sürekli uçuş gerçekleştirdiğini, Türk ve Yunan savaş uçaklarının bir günde 10 kez karşı karşıya geldiğini ve sıcak çatışmanın an meselesi olduğunu yazmıştır (Milliyet 06.03.1987).

Muhalefette, Dışişleri ve orduyla benzer fikirlere sahipti. Türkiye ve Yunanistan arasındaki Ege problemine dair meclis araştırması açılmasına ilişkin önerge toplantısında

konuşma yapan DYP Milletvekili Çorapçioğlu, parti olarak Atatürk'ün milli güvenlik ve dış siyasetin temel unsurunu oluşturan “Yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesine bağlı olduğunu, ancak bu ilkenin tavizler vermek anlamına gelmediğini, değişen dünya politikasında ulusal çıkarların korunması için aktif bir dış siyaset izlenmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Aynı konuşmasının devamında Özal hükümetinin Yunanistan'a zeytin dalı uzatma politikasını eleştirerek, Yunanistan'ın sürekli cereyan eden düşmanca ve ikili anlaşmaları ihlal eden tavırlarına karşılık sessiz kalındığını ve iyi niyet göstermenin anlamsız olduğunu ve bu durumun ulusal güvenliği ve ülkenin çıkarlarını riske attığını ileri sürmüştür (TBMM Tutanak Dergisi, 1987: 447-448).

SHP meclis grubunda Ege Krizini değerlendiren İnönü “Yurtta sulh, cihanda sulh ama, haklarımızı koruyarak barış istiyoruz...Komşularımızın durup dururken yaptıkları suçlamalara anında cevap vermeliyiz.” diyerek Özal hükümetinin dış politikada uzun süredir tavizkar davrandığını ifade etmiş ve Türkiye'nin Ege'de Yunanistan'a karşılık vermesi ve petrol araması yapması gerektiğini önermiştir (Milliyet, 11.03.1987).

Türkiye'de Yunanistan'ın petrol arama girişimine sert tepkiler verilirken, ABD'de doktor gözetiminde tedavisi süren Özal Türk gazetecilere verdiği akşam yemeğinde kendisine konu ile ilgili sorulan soruya “Ege'deki gelişmeler hakkında bilgi alıyorum. Olayı önemli görmüyorum.” (Yavuz, 14.03.1987) yanıtını vererek krizi tırmandıracak söylemlerden kaçınmıştır. Bu sırada Dışişleri Bakanı Halefoğlu, Piri Reis gemisinin Taşoz bölgesinde üç gün süreyle deniz kirlenmesi gibi konularda bilimsel araştırma yapması için talimat vermiştir. Yunanistan Piri Reis'in Ege sularına seyir etmesi üzerine önceden almış olduğu tatbikat kararını hızlandırarak, muhrip, mayın tarama ve avcı botlarını Piri Reis gemisinin çalışmalarını takip etmek ve taciz etmek amacıyla geminin çevresine yerleştirmiştir. Halefoğlu'nun talimatı basında Türkiye'nin Yunanistan'a artık müsamahakâr davranmayacağı, sert ve ödün vermez bir politika takip edeceği şeklinde yorumlanmıştır (Tartan, 20.03.1987).

Papandreu'nun son açıklamasında gerekirse savaşılmaya hazırız demesi krizin artık sıcak çatışma evresine girdiğini gösteriyordu. Bu açıklama sonrası MGK Ege'de takip edilmesi gereken politikaya dair 5 saatlik bir toplantı gerçekleştirmiştir. Toplantı sonucunda Yunanistan'ın Ege'yi egemenliğine almak isteyen politikasına kesin olarak karşı çıkılacağı ve ulusal hak ve çıkarların korunması için gerekli tedbirlerin alınacağı ve uygulanacağı açıklaması yapılmıştır (Milliyet, 26.03.1987). Bu karar sonrası

Karadeniz’de tatbikata katılan Türk donanması Ege’ye kaydırılmış ve Türk hükümeti de TPAO’ya dört bölgede petrol arama yapması için ruhsat vermiştir. Karar sonrası Türk jetleri gözetiminde Hora (MTA Sismik 1) gemisi Ege’ye açılmıştır. Türk basınında da Özal’ın Yunanistan’a genel yaklaşımı ve krizde aldığı tavır eleştirilmişti. Birand, Özal’ın Yunanistan’ın Ege’de faaliyetlerini zayıf protestolarla geçiştirmesinin ve gerginliği kamuoyuna duyurmama stratejisinin sonucu olarak Yunanistan’ın cesaretlendiğini, MGK’nın geçte olsa aldığı kararın doğru bir tavır olduğunu ifade etmiştir (Birand, 27.03.1987). Kriz devam ederken televizyona açıklamalarda bulunan Genelkurmay Başkanlığı Genel Sekreteri Tuğgeneral Ergenç, Türkiye’nin haklarından vazgeçmeyeceğini ve Hora’ya yapılacak bir saldırının savaş sebebi olacağını söylemiştir. Danışmanlarından haberi alan Özal açıklamayı sert bulmuş ve Dışişleri’ni arayarak gerilimin tırmandırılmasına kızmıştır (Cemal, 2013: 237-238).

Bu sırada Amerika’daki tedavisi biten Özal, yurda dönmeden önce İngiltere’ye resmi bir ziyaret gerçekleştiriyordu. Bu ziyaret esnasında BBC’ye konuk olan Özal, Ege krizi ile ilgili soruya rahat ve sakin bir üslupla Papandreu’nun Ege’yi iç politika malzemesi yaptığını ve boş yere gerilimi tırmandırdığını belirtmiştir (Öymen, 28.03.1987). Gerilimi düşürmek isteyen Özal, savaş istemediklerini, Hora’nın şu an kendi karasularında olduğunu, Yunanistan’ın da gemisini çekmesi halinde sorunun kapanacağını ancak devam edip gemimize saldırması durumunda gerekeni yapacaklarını söyleyerek barış için “açık kapı” bırakmıştır (Cemal, 2013: 238-239). Nihayet ABD ve NATO’nun arabulucu olması sonucu kriz dondurulmuş ve her iki ülke Ege’deki faaliyetlerini sonlandırmıştır. Kriz sonrası basında yapılan yorumlarda, Özal’ın tavizkar politikalarına rağmen Dışişleri’nin sorumluluk alması sonucu Ege’nin Yunan gölü olmasının engellendiği vurgulanmış ve Dışişleri için “Ege Fatihi Dışişleri” yakıştırması yapılmıştır (Aşık, 30.03.1987). İki ülke arasında havanın yumuşaması sonrası, Papandreu problemin Uluslararası Adalet Divanı’na götürülerek çözüme kavuşturulmasını talep etmiştir. Papandreu’nun talebini kabul etmeyen Özal, Adalet Divanı’ndan önce barışçıl ve ikili görüşmeler yoluyla çözüm bulunmasında ısrar etmiştir (Milliyet, 31.03.1987). Nitekim bu kriz sonrası yukarıda belirtmiş olduğumuz üzere 1988 yılında iki lider Davos’ta görüşme gerçekleştirecektir.

5.2.3.4. Kıbrıs Meselesi

Yukarda belirtmiş olduğumuz üzere Kıbrıs meselesi Özal'a göre Türk dış politikasını ipotek altına alan bir sorundu. 1973 yılında Demirel'e yazdığı bir mektupta Kıbrıs meselesinin yıllardır Türk dış politikasını meşgul ettiğini ve Kıbrıs'ın gündemden çıkarılarak değişen dünya koşullarını göz önüne alan, ekonomik ağırlığı yüksek ve aktif bir dış politika izlenmesi gerektiğini belirtmiştir (Barlas, 2001: 184). Başbakanlığı döneminde de Özal, Kıbrıs'ı bir yük olarak görmeye devam etmiştir (Cemal, 2013: 242). Zira ABD'de Yunan lobisi Kongre'de Kıbrıs kartını kullanarak Amerika'nın Türkiye'ye yapacağı yardım miktarının azaltılmasında etkili bir rol oynarken, Yunan hükümeti de Kıbrıs'ı bahane ederek Türkiye-AT ilişkilerinin gelişimini engellemektedir.

Diğer yandan KKTC'nin ilanı sonrası uluslararası toplumun ambargolarıyla ekonomik açıdan sıkışan Kıbrıs Türklerinin her geçen gün Türkiye'ye olan ihtiyacı artmaktaydı. Özal'ın KKTC'nin Türkiye'ye olan bağımlılığını azaltmak için Kuzey Kıbrıs'ı serbest ticaret bölgesi yapma, KKTC'yi Türk ekonomisine benzetme ve yerel sermayeyi Kıbrıs'a çekme girişimleri, uluslararası siyasi baskı, bürokratik engeller ve ulusal sermayenin yatırımları maliyetli bulması gibi nedenlerden ötürü başarısızlıkla sonuçlanmıştı (Fırat, 2006: 120-121). Türkiye her yıl Kıbrıs için 200 milyon dolardan fazla bir harcama yapmaktaydı. Kıbrıs problemi Türkiye'nin büyümesine önemli bir engel teşkil etmekteydi. Bu sebeplerden dolayı öyle ya da böyle bir şekilde Kıbrıs'ta nihai çözüme ulaşılmamasını istiyordu (Mufti, 2009: 61). Ancak Özal'a göre Türkiye'de Kıbrıs'a "milli dava" gözüyle bakılması ve siyasi cesaretin gösterilmemesi çözümü zorlaştırmaktaydı (Barlas, 2001: 133).

Özal'ın Kıbrıs'ta önerdiği nihai çözüm "birbirine fazla bağlı olmayan federal bir sistemin" gerçekleşmesiydi (Kohen, 03.12.1983). 1987'de BBC'ye verdiği mülakatta Kıbrıs'la ilgili, "Son 14 senedir iki toplum birbirinden ayrılmış, ayrı bölgelerde oturur hale gelmiş, eskisi gibi karışan, lisanını konuşabilen toplumlar olmaktan çıkmış. Yeni yetişen Türk çocuklarının çoğu Rumca bilmez. Dinleri ayrıdır. İki toplumu zorla birleştirmenin ne faydası vardır." (Öymen, 28.03.1987) şeklinde açıklama yaparak fikirlerini ifade etmiştir.

Bu yüzden gevşek bir federasyonun gerçekleştirmesini iyi bir çözüm olarak değerlendirmektedir. Türk-Amerikan ilişkileri bölümünde değindiğimiz üzere ABD

öncülüğünde Kıbrıs'ta çözüm bulunmasını desteklemekteydi. Zira, AT'nin tarihten gelen duygularla hareket edeceğine ve taraflı davranacağına inanan Özal, çözüm sürecine AT'nin dahil olmasını istemiyordu (Barlas, 2001: 134). Buna karşın, Yunanistan'da problemin çözümünde AT'nin rolünü merkeze koymak istiyordu. Kıbrıs Rum Yönetimi Dışişleri Bakanı Yorgi Yakovu'nun 1987'de Londra'da basına verdiği demeçte, BM Genel Sekreterini “arabulucu” ve “uzlaştırıcı” olarak görmediğini söylemesi, basın mensupları tarafından Rum Yönetiminin sorunun çözümünü BM platformu yerine Ortak Pazar'a taşımaya çalışmak istediği şeklinde yorumlanmıştır (Milliyet, 21.03.1987).

Davos'ta Özal ve Papandreu arasında başlayan olumlu hava, Kıbrıs Rum Yönetiminde yapılan seçim sonuçlarıyla beraber Kıbrıs'ta çözüm umutlarını yeşertmişti. Şubat 1988'de Rum Yönetiminde başkanlık seçimlerini “inatçı” olarak bilinen Kipriyanu'nun yerine iş adamı Vasiliu'nun kazanması Kıbrıs'ta çözüm sürecinin başlayacağına dair iyimser bir hava oluşturmuştu. Vasiliu seçim öncesi ABD'ye yaptığı gezide Washington yönetimine Kıbrıs sorununun çözümüne katkı sağlayabilecek bir görüntü vermişti. Seçimi Vasiliu'nun kazanması sonrası ABD ve BM oluşan iyimser havayı değerlendirmek isteyerek, Denктаş ve Vasiliu'yu New York'ta bir araya getirmek için çalışmalara başlayacaktır (Milliyet, 28.02.1988).

Kohen'e göre Vasiliu'da işin özünde Kipriyanu gibi ilk önce Türk askerinin Kıbrıs'tan çekilmesini, Ada'ya sonradan yerleşen Türklerin geri dönmesini ve Türkiye'nin ada ile ilgili müdahale hakkından vazgeçmesinde ısrar ediyordu. Fakat Kipriyanu'nun tersine müzakereden yanaydı. Özal'la birlikte görüşmek diğer bir ifadeyle “Davosvari” bir toplantının gerçekleşmesini arzuluyordu. Diğer taraftan Vasiliu'da pragmatik bir iş adamı olarak Kıbrıs probleminin uzun yıllar çözümsüz kalmasından şikayet ediyor ve en yakın zamanda çözülmesini istiyordu (Kohen, 23.02.1988). Ancak Vasiliu ilk başta Denктаş'la görüşmek istememiş, BM'de düzenlediği basın toplantısında kendisinin cumhurbaşkanı olması dolayısıyla muhatabının Başbakan Özal veya Cumhurbaşkanı Evren olduğunu söylemiştir (Songur, 10.06.1988). Vasiliu'nun görüşme taleplerini reddeden Özal, “Denктаş, yılların adamı. Belki bizim bir çoğumuzdan daha iyi biliyor. Çözümde sözü olacaktır.” (Batur, 22.08.1988) şeklinde konuşarak, Vasiliu'nun muhatabının önce Denктаş olduğunu vurgulamıştır.

Vasiliu'nun tutumunu değiştirmesi ve BM'nin arabulucu olması sonucu Vasiliu ve Denктаş 24 Ağustos'ta ilk görüşmelerini gerçekleştirmiş ve görüşmelerin sonucunda

müzakere sürecinin devam etmesine karar vermişlerdir. Müzakereler devam ederken BM Genel Sekreteri De Cuellar tarafından hazırlanan ve Kıbrıs meselesinin çözümüne dair öneriler içeren belgeye Denктаş “Ortada müzakere edilecek belge yok.” diyerek sert tepki göstermiştir. Çünkü Denктаş’a göre BM yetkisini aşan bir yaklaşım içerisindeydi. Zira önceki toplantılarda Denктаş ve Vasiliu iki toplumun lideri tarafından hazırlanmayan bir belgenin görüşülmemesi kararını almalarına rağmen, kendisinin belgeden yeni haberi olmuştu (Cemal, 28.07.1989). Muhalefette Denктаş’ın yanında yer alan bir tavır sergilemiştir. İnönü “Kıbrıs konusunda başlangıca dönemeyiz.” (Milliyet, 28.07.1989) diyerek Denктаş’a destek vermiştir.

Nihayet iki toplumun lideri 26 Şubat 1990’da New York’ta görüşmelerin sonucunu belirleyecek dört günlük bir toplantı gerçekleştirmiştir. Denктаş’ın görüşmeler sırasında “self determinasyon”, “eşitliğe dayalı ortaklık” ve “iki halk” gibi ifadeleri kapsayan çözüm önerileri sunması Rum Yönetimi tarafından kabul edilmemiş ve görüşmeler sonlandırılmıştır (Kohen, 01.03.1990). Görüşmelerin çıkmaza girmesi üzerine Cumhurbaşkanı Özal Kıbrıs sorununa çözüm bulmak için Bush’a mektup yazarak, ABD’nin desteğiyle KKTC, Kıbrıs Rum Yönetimi, Türkiye ve Yunanistan arasında dörtlü zirve teklifinde bulunmuştur. Özal’ın önerisi ABD tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Teklifi değerlendiren Yunan hükümeti de Özal’ın önerisini kabul etmiştir. Fakat Kıbrıs sorununu başından beri uluslararası platforma taşımak isteyen Yunanistan, teklife Güvenlik Konseyi’nin beş daimi üyesinin de katılmasını talep ederek sayıyı dokuza çıkarmak istemiştir.

Muhalefet Özal’ın önerisini Kıbrıslı Türklerin haklarını riske atacağını düşünerek tehlikeli bulmuştur. Örneğin Ecevit, başından beri sorunu enternasyonel bir hale getirmek isteyen Yunanistan’a Özal’ın fırsat vermiş olduğunu iddia etmiştir. Bunun yanı sıra, Özal’ın “tek yetkili benim bu sorunu ancak ben çözebilirim” gibi hareket ettiğini, Batılı ülkelerin Türkiye’nin AT zaafından faydalanarak Özal’ı ikna etmeleri durumunda her türlü tavizi alabileceklerini ileri sürmüştür (Bila, 23.07.1991). Özal’ın dörtlü zirve teklifi ANAP içerisinde de destek bulmamıştır. O yıllarda başbakan olan Mesut Yılmaz ve Yunan Başbakanı Miçotakis Eylül 1991’de yaptıkları görüşmeler sonucunda ortak bir karar alarak zirvenin gerçekleşmemesine karar vermişlerdir. Özal, dörtlü zirvenin Kıbrıs probleminin çözümünde önemli bir öneri olduğunu ancak bu fırsatın Yılmaz’ın aldığı karar doğrultusunda kaçtığını ileri sürmüştür. Yılmaz ise dörtlü zirve toplantılarında

Miçotakis'in kendisine sunduğu tutanaklarda Özal'ın Güzelyurt'u vermek gibi bazı tavizler verdiğini belirterek Özal'ı ödün vermekle suçlamıştır (Öymen, 10.12.1992). Sonuç olarak Kıbrıs sorunu Özal'ın inisiyatif alan girişimlerine rağmen çözümsüz kalmaya devam etmiştir.

5.2.4. Türkiye'nin Ortadoğu ve İslam Dünyası ile İlişkileri

1960-1980 arası Türk dış politikasının analizini yaptığımız bölümde görüleceği üzere Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle olan ilişkisi siyasi, ekonomik ve ideolojik gerekçelerle artmaya başlamıştı. Daha başbakan olmadan önce Demirel'e verdiği dış politika tavsiyesinde Özal, Türk dış politikasının Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına hizmet edecek şekilde yeniden uyarlanması istemiştir. Bu sebeple, başta Suudi Arabistan, Körfez ülkeleri ve Irak olmak üzere bu devletlerin petrolden elde ettikleri gelir fazlasından faydalanmak için bu ülkelerle ortak girişimlerin önünü açacak yasal düzenlemelerin yapılmasını tavsiye etmiştir. Özal'a göre, Türkiye'nin Körfez ülkeleriyle dostluğu pekiştirmesi aynı zamanda bu ülkelere İran gibi bir tehdide karşı yalnız olmadıkları hissini vereceğinden onların da menfaatine olacaktı (Barlas, 2001: 185).

Başbakan olduktan sonra görüşlerini değiştirmeyen Özal, Türkiye'yi İslam ülkeleriyle yakınlaştırarak bölgede sözü dinlenen bir ülke konumuna yükseltmeye çalışmıştır. Bu açıdan Özal'ın İslam ülkelerine yönelik bu yaklaşımı, Atatürk'ün temellerini attığı Türk dış politikasının stratejik kültürüne de aynı zamanda bir meydan okuma içeriyordu. The Wall Street Journal gazetesine verdiği bir mülakatta Atatürk'ün Batılılaşma ağırlıklı dış politikasını üstü kapalı bir biçimde eksik olduğunu vurgulayan Özal, bir yandan Batı'nın teknik ve liberal ekonomisinin taklit edilmesinin diğer yandan İslami değerlerin korunmasının Türkiye'nin çıkarlarına olacağını ileri sürmüştür. Bu sayede Özal'a göre Türkiye, gerek Batı'nın gözünde değerli bir ülke gerekse de İslam ülkelerinin nezdinde lider bir ülke olma fırsatı yakalayacaktı (Duman, 2017: 355). ABD gezisinde yaptığı bir konuşmada Özal, "Türkiye, Batı'nın değer yargılarına bağlı demokratik bir ülkedir. Müslüman, ancak laikdir. Ortadoğu'nun ortağı ancak Batı'nın bir parçasıdır." yorumunda bulunmuştur. Konuşmasının devamında İran, Irak ve Katar ile adımları atılan petrol ve doğalgaz projelerinin hayata geçmesi halinde Türkiye'nin Ortadoğu ve Batı arasındaki köprü rolünün daha da ehemmiyet kazanacağını

vurgulamıştır (Milliyet, 04.04.1985). Bu yüzden “İslam dünyası ve Uzakdoğu ülkeleriyle daha sıkı ilişkiler kuracağını” ifade etmiştir (Kohen, 03.12.1983).

Özal’ın bu stratejisi uluslararası sistemde ABD’nin çıkarlarıyla da örtüşüyordu. Zira daha önce ifade ettiğimiz üzere o dönemde ABD Ortadoğu özelinde “Yeşil Kuşak” projesi izlemeye başlamıştı. Özal İslam dünyasıyla ilişkilerin ekonomik yönden sağlayacağı kazancın yanında Batı nezdinde de Türkiye’nin bölgesel önemini artıracığına inanmaktaydı. Zira ilk paragrafta değindiğimiz üzere Türkiye’nin Körfez ülkeleriyle yakınlaşması bu ülkelerin İran’a karşı tek başına olmadıkları hissini verecekti. Gerek ekonomik kazanç gerekse de Batı’nın gözündeki değerli gözükme için olsun Türkiye’nin bölgeyle olan tarihi, kültürel ve dini yakınlığını vurgulayarak Ortadoğu ve Batı arasında bir köprü görevi gördüğünün altını çizmiştir. Bu düşüncesini Birinci Dönem Hükümet Programında şu şekilde açıklamıştır:

“Batı dünyasıyla mevcut bağlarımız ile Ortadoğu ve İslam alemiyle sürdürdüğümüz yakın ilişkileri dış politikamızın birbirlerini tamamlayan unsurları olarak kabul etmekteyiz. Bir yandan Batı ile Ortadoğu arasında tabii bir köprü teşkil eden coğrafi mevkii, öte yandan müşterek bir tarih ve kültür mirası, Türkiye’nin İslam alemine büyük önem göstermesini gerektirmektedir. Bu itibarla, bütün Arap ve İslam ülkeleriyle mütakabiliyet esasına dayanan iyi ilişkiler geliştirmek ve verimli bir işbirliğinin daha da artırmak hususunda özel bir gayret sarf edilecektir.” (TBMM Tutanak Dergisi, 1983: 84).

İkinci Dönem Hükümet Programında da benzer ifadeler kullanan Özal, Türkiye’nin coğrafi konumunun, bölgeye olan tarihi ve kültürel yakınlığın bir gereği olarak Ortadoğu ve diğer bölgelerdeki İslam ülkeleriyle işbirliği ve dostluğu geliştirmeye devam edeceğini belirtmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1987: 69). ABD’li diplomat Newberry’e göre, Özal’ın zengin Arap ülkelerine yönelişi İslamcı kaygılarla değil, ekonomik endişeler doğrultusunda gerçekleşmişti (Cemal, 2013: 145). Yine başka bir Batılı diplomat Özal’ın Ortadoğu politikasını “Özal pragmatist bir insandır. Aklı Batı’da, gönlü Doğu’dadır. Aklı Batı’dadır, zira sermaye, teknoloji oradadır. Gönlü Doğu’dadır çünkü İslam kimliğini, kültürünü orada görür.” şeklinde tarif etmiştir (Cemal, 2013: 147).

Özal bu amaç doğrultusunda İslam dünyasına yönelik aktif bir politika izleyerek düzenli seyahatler gerçekleştirmiş ve ekonomik kazançlar elde etmenin çabası içinde olmuştur. Bunun yanı sıra, bu ziyaretler sırasında muhafazakar kimliğini araçsallaştırarak İslam dünyası ve Ortadoğu ülkelerinin liderleriyle yakın dostluklar kurmaya ve kamu diplomasisi yürütmeye çalışmıştır. Örneğin, Mart 1985’te Suudi Arabistan’a yaptığı ziyarette Kral Fahd ile görüşmesinde Arap turistlerin sayısının 327 binden 500 bine

çıkarılması, Türkiye’de büyük ortak turistik tesislerin açılması, Araplara Türkiye’de ev sahibi olma imkanı tanınması, Suudi işadamlarının Türkiye’ye yatırımlarının artırılması, Suudi öğrencilere Türkiye’de eğitim imkanı, Türkiye’nin Ortadoğu’nun sağlık ve tedavi merkezi haline getirilmesi, daha fazla Türk işçilerinin Suudi Arabistan’da çalıştırılması, kredi ve finansman desteği gibi önemli konularda anlaşma sağlanmıştır (Acar, 19.03.1985).

Özal bu gezisinde kendisi için özel olarak açılan Kabe’yi ziyaret etmiş ve umre yapmıştır. Türk basın mensuplarını da uyararak Araplarla ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinin bir devlet politikası olduğunu, Arapların hassas insanlar olduklarını bu yüzden onları alındırarak ve gücendirecek manşetlerin atılmamasını istemiştir (Acar, 22.03.1985). Yine 1988 yılında Hac ibadetini yapmak için Suudi Arabistan’a giden Özal, Kral Fahd ile ekonomik konular üzerinde görüşme gerçekleştirmiş ve Suudi yetkililer 9 yıl aradan sonra ilk kez bir devlet adamı için Kabe’ye fotoğraf makinesi sokulmasına izin vermiştir (Aral ve Güngör, 23.07.1988). Özal’ın Hac ibadetinin ve ihramlı resimlerinin basında yer alması üzerine Demirel, görüntüleri samimi bulmamış ve Kabe’nin siyaset malzemesi olarak kullanıldığını ileri sürmüştür (Milliyet, 24.07.1988).

İki kutuplu güç yapısının sona ermeye başladığı dönemlerde de Özal, Türkiye’nin Doğu ve Batı arasındaki köprü rolünün büyük devletlerin gözünde daha da önem kazanacağına inanmaktaydı. Çünkü Özal’a göre gelecek otuz yıl içinde enerji konusu dünya gündeminin birinci ana maddesi olacaktı. Bu sebeple nasıl Soğuk Savaşın başında Türkiye’nin Boğazlara hakim olması süper güçlerin nezdinde Türkiye’nin önemini artırırdıysa, Soğuk Savaş sonrası dönemde de Ortadoğu gibi zengin enerji kaynaklarına yakın ve bir geçiş ülkesi olması Türkiye’nin değerini artırırdı (Özdemir, 2014: 285-286).

Özal sadece Arap ülkeleriyle yoğun temaslar gerçekleştirmekle kalmayıp, Libya ve Cezayir gibi Kuzey Afrika ülkeleriyle ve Pakistan’la işbirliği imkanları için mesai harcamıştır. 12 Mayıs 1984’te Pakistan’a giden Özal, Pakistan ve Türkiye arasında ihracata konu olacak malları çeşitlendirmiş ve ihracat hacminin artırılması konusunda mutabakata varmıştır. Yine görüşmelerde İran-İrak Savaşı ve Afganistan’daki genel siyasi durum ele alınmıştır (Milliyet, 13.05.1984). Pakistan’dan ayrılmadan önce basın mensuplarına açıklama yapan Özal, Avrupa ile yaşanan problemler ve Almanya’nın Türk işçilerini geri göndermesi ilgili bir soru üzerine “Allah bir kapıyı kaparsa bir kapıyı açar.

Nitekim Ortadoğu ülkelerinde özellikle Suudi Arabistan, İran ve Libya’da çok sayıda işçimiz çalışmaya başladı.” (Arcayürek, 15.05.1984) diyerek Türkiye’nin bölge ülkeleriyle ilişkilerinin olumlu seyrine ve gelişimine dikkat çekmiştir. Hemen arkasından Mayıs 1984’te Libya’ya yaptığı gezide Kaddafi’yle Türk müteahhit şirketlerinin yaptığı yatırımlar ve Türk işçilerinin genel durumu üzerine durmuş ve yaşadıkları sorunların çözümüne dair fikir alışverişinde bulunmuştur (Duru, 24.05.1984). Libya Dışişleri Bakanı Abdülselem El-Treiki Özal’ın Başbakan seçilmesinden sonra başta Libya olmak üzere İslam dünyası ile ilişkilerin daha da geliştiğini şu şekilde ifade etmiştir:

“Özal hükümetinin iç ve dış politikası Türk halkının ve İslam ülkelerinin çıkarına yöneliktir. Kaldı ki Başbakan Özal, Arap ülkeleriyle ilişkileri geliştirmeyi amaçlıyor. Bundan mutluyuz. Bu nedenle Türkiye’ye İslam aleminde büyük değer veriliyor. Özal’ın Başbakanlık görevine gelmesinden sonra ilişkilerimiz çok gelişti. Çok memnunuz.” (Milliyet, 04.02.1985).

Bu gezilerin yanı sıra Özal, 1964 yılında İran, Pakistan ve Türkiye arasında ekonomik, teknik ve kültürel alanlarda işbirliğini geliştirmek amacıyla kurulan ancak İran’daki Şah Devrimi sonrası faaliyetleri askıya alınan “Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütü”nü (RCD) yeniden canlandırmaya çalışmıştır. Bu amaç doğrultusunda, İran ve Pakistan’la temaslarını artıran Özal’ın yoğun diplomatik girişimleri sonuç vermiş ve 1985 yılında örgüt ismini yenileyerek “Ekonomik İşbirliği Örgütü” (ECO) adıyla faaliyetlerine tekrardan başlamıştır. Sovyetlerin dağılması sonrası Şubat 1992’de Tahran’da düzenlenen zirvede Türkiye, Türk Cumhuriyetlerinin de örgüte katılmasını sağlayarak örgütün uluslararası alandaki etkinliğini artırmak istemiştir (Ataman, 2016: 305).

Şubat 1985’te Cezayir’i ziyaret eden Özal başta inşaat sektörü olmak üzere iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesi için görüşmeler gerçekleştirmiştir. Cezayir’le ilişkiler Menderes döneminde Türkiye’nin BM’deki tavrı yüzünden sıcak bir seyir izlememişti. Öncelikle ilişkilerin samimi bir ortama evrilmesi için çaba harcayan Özal, 1958’de BM’de Cezayir’in bağımsızlık oylamasında Türkiye’nin çekimser kalmasını hata olarak değerlendirmiştir. Özal, “O tarihte böyle bir hareket yapılmıştır...Bu konuda hatamızı kabul etmenin de bir fazilet olacağı inancındayım. Ümidim, ezeli dostluğun hükümetler arasında da yakınlaşmayı sağlamasıdır.” diyerek Cezayirli yetkililerden özür dilemiştir (Zarif, 05.02.1985). Özal’ın özür dilemesi Türk basınında tartışma konusu olmuştur. Ancak Özal bu tartışmayı gereksiz bularak geçmişte bir hata yapıldığını, Türkiye’nin Bağlantısız ülkelerle ilişkilerinin iyi olması gerektiğini ve özür dilemesinden

sonra Cezayir’le ilişkilerin geliştiğini ve firmaların iş yapmaya başladığına dikkat çekmiştir (Batur, 14.04.1986).

1984 yılına gelindiğinde Türk şirketleri Ortadoğu ülkelerinde yaklaşık 17 milyar dolarlık inşaat işi almış ve Türk işçi sayısı 180 bine ulaşmıştır (Milliyet, 23.05.1984). Türkiye’nin Ortadoğu ülkeleriyle geliştirdiği ekonomik performans dış basının da dikkatini çekmiştir. Euromoney diğer ülkelerin Ortadoğu’daki iş hacimlerinin azalmasına karşılık Türkiye’nin özellikle Suudi Arabistan’da faaliyetlerinin arttığını vurgulamıştır. Executive World “Türkiye’nin artık Avrupa’nın hasta adamı olmaktan kurtulduğunu...Batılı firmaların Ortadoğu’ya açılan yolunun Türkiye’den geçtiğini, İstanbul’un Doğu’ya uzanan köprü” olduğunu yazmıştır (Milliyet, 28.11.1984). Alman Dei Welt ise Türkiye ile ilgili kaleme aldığı yazısında Batı’nın Türkiye’nin ihracatına karşı koyduğu engeller karşısında Türkiye’nin ekonomi pusulasını Ortadoğu’ya yönelttiğini ve başarılı bir politika izlediğinin altını çizerek, Türkiye’nin Avrupa ve Arap ülkeleri arasındaki köprü rolünün artan öneminden bahsetmiştir (Zarif, 18.04.1985).

The New Yorker dergisinden Joseph Kraft’ın kaleme aldığı yazısı Özal’ın neo-liberal grand stratejisini özetler nitelikteydi. Kraft, Özal’ın kalkınmayı ihracatla gerçekleştirme politikasını “Özalizm” olarak adlandırmıştır. Kraft’a göre Özalizm, Türkiye’ye dünyada yeni bir konum kazandırma stratejisidir. Yazı Özalizmi, Atatürk’ün temellerini attığı geleneksel dış politikadan adım adım uzaklaşma olarak tanımlamıştır. Bunun yanı sıra makale Özalizmi, modernleşme ve geleneği sentezleyen “tarihi bir uzlaşma” olarak değerlendirmiştir. Makale devamında, Özal’ın modernizmi ve geleneksel Müslüman kültürünü kaynaştırarak Türk ekonomisini petrol zengini Ortadoğu ülkelerine açmayı ve Türk mallarını ABD ve Batı Avrupa gibi gelişmiş ülkelerin mallarıyla rekabet edebilir hale getirmeyi amaçladığını belirtmiştir. Özal bu stratejisiyle Batı Avrupa’dan biraz uzaklaşsa da Ortadoğu’ya daha yakın olacaktır. Son olarak Kraft yazısında bu stratejinin başarılı olması halinde Türkiye’nin dünyada yeni bir kimlik kazanacağını ancak başarısızlığın felaket olabileceği yorumunda bulunmuştur (Milliyet, 09.11.1984).

Gönlübol’da kaleme aldığı geniş yazısında İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana ilk kez bir hükümetin “Ortadoğu’yu dış politikanın temel direği” yaptığını ve bunda ekonomik gerekçelerin büyük rol oynadığına dikkat çekmiştir (Gönlübol, 05.01.1985). Sovyet Bilimler Akademisi üyesi İvanova da Türkiye’nin Ortadoğu politikasını

değerlendirdiği makalesinde, daha önceleri ikincil konumda yer alan ilişkilerin Özal döneminde gittikçe genişlediğini, politik ve ekonomik faktörlerin ilişkilerin gelişiminde önemli rol oynadığını ve Türkiye'nin Ortadoğu'nun lideri olmaya çalıştığını belirtmiştir (Milliyet, 27.10.1985).

Özal'ın Araplara yönelik yoğun ilgisini iç politikada muhalefet, Atatürk'ün geleneksel stratejik kültürüne aykırı bularak eleştirmiştir. Muhalefet, Türkiye'nin Filistin-İsrail gibi Ortadoğu'nun problemlerine taraf ve ekonomik gerekçelerle Ortadoğu'ya aşırı angaje olmasından rahatsızlık duymuştur. Muhalefet hükümetin laiklik politikasından taviz vererek Türk dış politikasında tamiri zor gedikler açtığını ve dengeli bir politika izlemek yerine Ortadoğu'yu Batı'ya tercih ettiğini iddia etmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1986: 173). Bu yüzden muhalefet yasal imkanları kullanarak Özal'ın Araplara taviz veren bazı politikalarını engellemeye çalışmıştır. Örneğin, Türkiye'den gayrimenkul satın almak isteyen Arapların talebine karşılık Özal, 1984 yılında mülk satışına izin veren bir yasa çıkarmıştı. Fakat muhalefet yasayı Anayasa Mahkemesine taşımıştır. Mahkeme mütekabiliyet aranmaksızın yabancılara toprak satışının devletler arasındaki eşitlik ilkesine aykırı olduğunu gerekçe göstererek yasayı bir yıl sonra iptal etmiştir. Anayasa Mahkemesinin iptal kararına rağmen aynı yasa ufak değişikliklerle ANAP tarafından tekrar Meclis'e sunulmuştur. SHP "İsrail de toprak almak suretiyle kuruldu, unutmayın." diyerek yasaya karşı tepkisini göstermiş ve tekrar kabul edilmesi halinde Anayasaya Mahkemesine gideceklerini söylemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1986: 624-629). Nitekim kanunun kabul edilmesi üzerine muhalefet tekrar Anayasa Mahkemesine giderek yasayı iptal ettirmiştir. Özal'ın yakınında yer almış devlet adamı Kaya Toperi Özal'ın bu yasanın çıkmasını çok istediğini çünkü gelen Arapların yerleştikleri bölgede ekonomiyi canlandıracağını diğer turistlerden daha fazla para harcayacağını ve son olarak mal mülk edindikleri ülkeyi uluslararası arenada savunmak isteyeceklerini söylemiştir (Birand ve Yalçın, 2012: 245).

Özal döneminde Arap ülkeleriyle ilişkiler ekonomik konuların yanı sıra askeri ve güvenlik alanında da bazı işbirliğine sahne olmuştur. Evren'in Şubat 1984'te Suudi Arabistan'ı ziyareti sonrası karşılıklı askeri öğrencilerin eğitimi ve Türkiye'nin bazı askeri tesisleri modernize etmesi gibi konularda anlaşma sağlanmıştır. Yine bu anlaşmanın bir benzeri Kuveyt'le de gerçekleştirilmiştir. ABD Yeşil Kuşak projesi

politikası gereği, Türkiye'nin Arap ülkelerinin ordusunu eğitmesini ve modern hale getirmesini desteklemiştir (Fırat ve Kürkcüoğlu, 2006: 125-126).

İslam ülkeleriyle ilişkilerin ilerlemesi uluslararası örgütler boyutunda da devam etmiştir. İslam Konferansı Örgütü'nün (İKÖ) Ocak 1981'de gerçekleştirilen 3. İslam Zirvesine diğer ülkelerle eşit düzeyde ilk kez Başbakan Ulusu tarafından katılım sağlanmıştı. Bu zirvede ilk kez Denktaş'ta "Kıbrıs Türk Federe Devletinin" temsilcisi olarak toplantıda yerini almıştı. İslam dünyasıyla ilişkilere değer verdiğini göstermek ve bu dünyadaki tesirini artırmak amacıyla Ocak 1984'te Fas'ta düzenlenen 4. İslam Zirvesine Türkiye bu kez ilk defa cumhurbaşkanı seviyesinde katılım gerçekleştirmiştir (Bardakçı ve Muhtar, 15.01.1984). Evren'in Zirve Başkan Yardımcısı olarak seçildiği konferansta İslam Konferansı Genel Sekreteri Habib Şatti, Türkiye'nin İslam ülkelerinin gözünde çok önemli bir yeri ve uluslararası politikada ağırlığı olan bir ülke olduğunu bu yüzden cumhurbaşkanı düzeyinde katılımından dolayı çok mutlu olduğunu söylemiştir (Bardakçı, 17.01.1984). Bu zirvede Evren, İslam Konferansı Örgütü Ekonomi ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi'nin başkanlığına getirilmiştir. Komite'nin Kasım 1984'te İstanbul'da gerçekleştirilen toplantısının açılış konuşmasında Özal, uluslararası piyasalardaki yüksek faiz ve himayecilikten yakılarak İslam ülkeleri arasında ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi gerektiğini söylemiştir (Milliyet, 15.11.1984). Toplantı sonrası İKÖ Genel Sekreteri Yardımcısı ve Suudi Arabistan Ticaret Bakanıyla birlikte basına açıklamalar yapan Özal, İslam Serbest Ticaret Bölgesinin kurulması kararının alındığını açıklamıştır.

Türkiye İKÖ'nün zirvelerinde kamu diplomasisi faaliyeti yürüterek, Kıbrıs ve Bulgar Türklerinin yaşadığı problemleri uluslararası arenaya taşımaya ve destek bulmaya çalışmıştır. Evren, Ocak 1987'de Kuveyt'te gerçekleştirilen 5. İslam Zirvesinde Bulgaristan'daki Müslüman Türklerin acılarını sona erdirmek için Bulgaristan üzerinde baskı yapılmasını ve Kıbrıs Türklerine yönelik ambargonun kırılması için Kıbrıslı Türklerle siyasi, ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesini isteyerek, İslam ülkelerine "saflarımızı sıklaştıralım" çağrısında bulunmuştur (Bardakçı, Doğan ve Yazaroğlu, 28.01.1987). Ancak Türkiye, Kıbrıs ve Bulgar Türklerinin sorunlarının çözümü için istediği desteği İslam ülkelerinden alamamıştır. Zirvenin kapanış bildirisinde örgüt Bulgaristan'daki durumun incelenmesini ifade etmiş ve Bulgaristan'ı açıkça suçlamaktan

imtina etmiştir. Örgüt, Kıbrıs Türklerine yönelik de zayıf bir dayanışma mesajı vermiştir (Bardakçı ve Yazaroğlu, 30.01.1987).

Özal döneminde İslam dünyasıyla gelişen ekonomik ilişkiler, Türkiye'nin İsrail'e karşı dış politika duruşuna da yansımıştır. İslam dünyasıyla yakınlaşmanın bir sonucu olarak elde ettiği ekonomik imtiyazı korumak için Özal, dış politikada bazı ödünlerin verilmesi gerektiğinin farkındaydı. Hatta zaman zaman Filistin meselesine Arap ülkelerinden bile daha tepkisel çıkışlar sergilemiştir diyebiliriz. İkinci Hükümet Programında Özal, İsrail'in 1967'den itibaren işgal ettiği Filistin topraklarından geri çekilmesi ve Filistinlilerin meşru haklarının tanınması çağrısında bulunmuş ve İsrail'in insan haklarını hiçe sayan uygulamalarını kınamıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 1987: 69). Bundan başka, 1985'te İsrail'in Tunus'taki Filistin Kurtuluş Örgütünün (FKÖ) karargahına hava saldırısı gerçekleştirmesi Türkiye'nin sert tepkisine yol açmıştır. Özal, saldırıyı "Olacak iş değil...Yapılmaması icap eden büyük bir yanlış hareket." diyerek, hiçbir ülkenin keyfi bir biçimde başka bir ülkeyi bombalamaya hakkının olmadığını söylemiştir (Milliyet, 03.10.1985).

Saldırı sonrası o sıralar BM'de temaslarda bulunan Dışişleri Bakanı Halefoğlu'na İsrail Dışişleri Bakanıyla herhangi bir görüşme yapmamasını telkin etmiş, kendisi de Şimon Peres'in randevu isteğini reddetmiştir. Bu karar BM'deki Arap ülkelerin dışişleri bakanları tarafından memnuniyetle karşılanmıştır (Kohen, 03.10.1985). İsrail'in terörizmle mücadele adı altında misillemelerini değerlendiren Özal, İsrail'in uluslararası hukuk kurullarını çiğnediğini ve eylemlerini terörizmin diğer bir türü olan devlet terörü olarak tanımlamıştır (Barlas, 08.09.1986).

15 Kasım 1988'de Filistin Ulusal Konseyi Filistin devletinin kuruluşunu ilan etmiş, karardan bir gün sonra Türkiye, Filistin meselesinde ön saflarda yer alan Mısır ve Suriye gibi ülkelerden de önce Filistin'i tanıma kararı almıştır. Özal "bölge barışı için hayırlı olsun" diyerek Filistin devletinin kuruluş kararını desteklemiştir (Milliyet, 16.11.1988). İsrail'le ilişkilerde bu soğukluğa karşın Özal, pragmatist davranarak İsrail'le bağları tamamen koparmamıştır. Özal Arap ülkelerinin tepkisini almamak için İsrail'e karşı dış politikasını kamuoyundan uzak bir şekilde yürütmeye çalışmıştır. Çünkü Özal ABD ile ilişkilere önem vermekteydi ve İsrail'in dolaylı yönden ABD üzerindeki ağırlığının farkındaydı. Bu sebeple ilişkilere hafif kapı aralamanın yararlı olacağına inanmaktaydı (Cemal, 2013: 241).

Örneğin İsrail'in ABD üzerindeki etkisini göz önüne alarak ABD'deki Yahudi lobisinden Yunan ve Ermeni lobilerine karşı destek istemekten çekinmemiştir. 1985'te Başkan Reagan'la toplantı öncesi resmi gezi programında yer almamasına rağmen Musevi Cemaat Örgütü (World Jewish Congress) ve bu örgütün Amerika'daki bağlantısı olan Amerikan İsrail Siyasi Eylem Komitesi üyeleriyle bir toplantı gerçekleştirmiştir. Özal'ın Körfez ülkeleriyle ekonomik ilişkileri geliştirdiği bir dönemde Arap ülkelerinin tepkisini almamak için toplantı gizli tutulmuştur. Ancak Jerusalem Post toplantıyı kamuoyuna duyurarak Özal'ın Musevi liderlerinden Ermeni ve Yunan lobisine karşı destek istediğini, Musevi iş adamlarının ise Türk ve İsrail ilişkilerinde yaşanan sorunların giderilmesini ve ilişkilerin geliştirilmesini talep ettiğini yazmıştır. Toplantının kamuoyuna yansması üzerine Türk Dışişleri Sözcüsü toplantının Musevi cemaat üyelerinin isteği üzerine gerçekleştiğini, toplantının gizli olmadığını ve Türkiye'nin İsrail'in bölgede izlemiş olduğu politikalar karşısındaki tutumunu sürdürdüğünü ifade ederek konuyu kapatmaya çalışmıştır (Birand, 12.04.1985). Başka bir konuşmasında Özal Türkiye'nin İsrail'le ilişkilere açık kapı bırakmasını, "İsrail ile ilişkileri gelecekteki olaylara bir pencere olarak görüyoruz, Türkiye'nin Ortadoğu'nun sorunlarının çözümünde rol oynaması için o pencerenin açık kalması gerekiyor." sözleriyle savunmuştur (Bozdağlıoğlu, 2003: 146).

İsrail'in Doğu Kudüs'ü başkent olarak ilan ettiği 1980 yılından itibaren diplomatik ilişkiler ikinci katip seviyesinde devam etmekteydi. Arap ülkelerinin tepkisini almamak için uzun yıllar Türkiye İsrail'le diplomatik ilişkileri normalleştirmemiştir (Yinanç, 30.10.1991). Ancak 30 Ekim 1991'de Madrid'de başlayan Ortadoğu Barış Konferansı'nı bir fırsat olarak gören Türkiye, Aralık 1991'de temsilcilik düzeyini büyükelçilik seviyesine çıkararak ilişkileri normalleştirmeye başlamıştır.

Ortadoğu, Madrid Konferansı'yla beraber barış sürecine girerken, Özal da bu süreci destekleyeceğine inandığı "Barış Suyu Projesini" uluslararası politikanın gündemine taşımıştır. İlk kez 1987'de projeyi öne süren Özal, Ağustos 1991'de İslam Konferansı Dışişleri Bakanları toplantısında projeye tekrar değinerek bölge için suyun petrol ve doğalgaz kadar önemli olduğunu vurgulamıştır. Doğalgaz ve petrol boru hatlarının yanı sıra dönecek olan suyun ülkeler arasında karşılıklı bağımlılığı ve ekonomik işbirliğini artıracığını ileri sürmüştür (Batur ve Kılıçkaya, 05.08.1991). Fakat, Özal'ın projesi gerek iç politikada gerekse de bölge ülkeleri tarafından gerçekçi bulunmamış ve

desteklenmemiştir. İç politikada proje “hayal” ürünü olarak değerlendirilmiştir. Demirel “Su projesi bir ham hayaldir.” demiş ve hükümetin ekonomik sıkıntılar içinde olan halkın dikkatini dağıtmak istediğini iddia etmiştir. Projeyi gerçekçi bulmayan muhalefet şiddetin ve siyasi krizin sürekli olduğu bir bölgede birçok ülkeyi içeren bir projenin uygulanmasının zor olduğunu ileri sürmüştür. Diğer yandan, bölge ülkelerinin su kaynaklarının yeterli olduğunu ve daha az maliyetle ihtiyaçlarını karşıladıklarını söylemişlerdir. Son olarak, hükümetin projeyi gerçekleştirecek gücünün olmadığını eğer böyle imkanları varsa önce Gaziantep, Adana ve Kahramanmaraş’ın susuz evlerinin su ihtiyaçlarını karşılamaları gerektiğinin altını çizmişlerdir (Ballı, 31.03.1987).

Bölgesel sistem bazında ise Arap ülkeleri İsrail’in de projede yer alacak olmasından dolayı projeye sıcak bakmamıştır. Birleşik Arap Emirlikleri Enerji ve Su Bakanının Türkiye’ye ziyareti sırasında basın mensuplarının Barış Suyu Projesini hatırlatması üzerine bakan, Arapların barıştan yana olduğunu ancak Arap ülkelerinin projeye İsrail’in katılması dolayısıyla itiraz ettiğini ve saldırgan olan İsrail’in barışa katkı sunacak bir tutum içinde olmadığını ima etmiştir (Nar, 23.09.1987). Suudi Arabistan’ın El Hayat gazetesi projeyi, “Arap’ın aklının alaya alındığı Türkiye’nin abes bir işi” olarak değerlendirmiştir (Milliyet, 07.10.1991).

Ayrıca Barış Suyu Projesi Arap ülkeleri tarafından pahalı bir girişim olarak görülmüştür. Nitekim Barış Suyu Projesi, hem projenin pahalı bulunması ve hem de İsrail’in projeye dahil olması gibi nedenlerden ötürü hayata geçirilememiştir. Arap ülkeleri Barış Suyu Projesine siyasi olarak görünürde İsrail’den dolayı karşı çıkmış olsa da su konusunda Türkiye’ye bağımlı kalmak istememeleri diğer bir gizli neden olmuştur (Çakır, 18.10.1993).

Son olarak Özal dönemi Ortadoğu dış politikasını meşgul eden bir diğer konu 1980-1988 arası yaşanan İran-İrak Savaşı olmuştur. Özal, İran-İrak Savaşı boyunca iki ülke arasında aktif tarafsızlık politikası izlemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1987: 69). Özal iki ülke arasında dengeli bir politika yürüterek, savaş ortamından faydalanmış ve Türkiye’nin ulusal çıkarlarını artırmıştır. Mayıs 1984’te önce İran ardından Irak’a arka arkaya ziyaretler gerçekleştiren Özal iki ülkenin liderleriyle yaptığı görüşmede bir yandan devam eden ekonomik ilişkileri güçlendirirken diğer yandan her iki ülkeden yeni ticari imtiyazlar elde etmiştir (Yelçe, 31.05.1984). Özal’ın her iki ülke arasında arabulucu olma isteğini İran, Türkiye’nin Batı’yla yakın ilişkileri olan bir ülke olmasından ve

Ankara ile görüşmeler sırasında aktarılacak gizli bilgilerin Irak'a sızabileceğinden ve bu durumun savaş sırasında Irak'a stratejik avantaj sağlayacağını düşündüğünden kabul etmemiştir (Milliyet, 30.07.1984).

Bu yüzden savaş sırasında her iki ülkeyle ilişkiler ekonomik açıdan ilerlemiş ve 1985 yılına gelindiğinde Türkiye'nin bu ülkelere yaptığı ihracat en yüksek seviyelere ulaşmıştır. Fakat İran-Irak Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Türkiye'nin bu ülkelere gerçekleştirdiği ihracat ivme kaybedecektir (Balci, 2018: 204). Bundan başka Özal, İran ve Irak'ın dikkatlerini savaşa yoğunlaştırdığı bir ortamda iç politikada GAP ve Atatürk Barajı gibi önemli projeleri hayata geçirmiştir. Nitekim savaşın devam ettiği yıllarda Irak baraj inşasına büyük tepki vermemiştir. Ancak İran ve Irak arasında ateşkes görüşmelerinin başladığı ve Atatürk Barajı'nın da yapımının bitmek üzere olduğu bir dönemde Irak'la ilişkiler baraj inşasından dolayı gerilmiş ve Irak Arap ülkelerini Türkiye'ye karşı örgütlemeye çalışmıştır (Barlas, 2001: 127).

5.2.5. Bulgaristan ve Türk Azınlığı Sorunu

1984 yılında Jivkov yönetiminin Bulgaristan'daki Türk azınlığı isim değiştirmeye zorlaması ve Türklerin dini ve geleneksel yaşantılarını engellemesi Türkiye ve Bulgaristan arasında gerilime neden olmuştur. Özal, Bulgar hükümetinin Türk azınlığa karşı başlattığı Bulgarlaştırma politikasına ilk başta sert tepkiler vermemiş ve gerilimi tırmandırmamaya çalışmıştır. Özal'ın ilk başlarda Bulgaristan Türklerinin yaşadığı sorunları ihmal eden politikasının birkaç nedeni vardır. Birincisi, Soğuk Savaşın kısıtlayıcı ortamı ve Türkiye'nin Sovyetler Birliği karşısında görece zayıf olan maddi kapasitesiyle ilgiliydi. İkincisi ise, Özal'ın Türkiye'nin ekonomik sorunlarının çözümünü diğer konulardan daha önemli olarak görmesinden kaynaklandığını ileri sürebiliriz.

Ocak 1985'te partisinin grup toplantısından ayrılırken bir gazetecinin Bulgaristan'daki Türklerin yaşadığı sorunlara Türkiye'nin nasıl karşılık vereceğiyle ilgili sorusuna Özal, "Konu üzerinde çok dikkatli olmalıyız... Önce herhangi bir şey olup olmadığını, durumun abartılıp abartılmadığını araştırıyoruz." demiştir (Milliyet, 24.01.1985). Aynı günlerde muhalefet konuyu TBMM'ye taşımış ve Bulgaristan hükümetinin, Hitlerin Almanya'sında uygulanan sistemli baskı politikalarının bir benzerini Türklere karşı uyguladığını ileri sürmüştür. Ayrıca muhalefet, konuyla ilgili gerek Başbakan gerekse de Dışişleri Bakanı tarafından Türk halkını tatmin edici bir

açıklama yapılmadığı için hükümeti eleştirmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1985: 401). MDP Milletvekili Sökmenoğlu'nun TBMM'de Bulgaristan'daki Türklere işkence yapıldığı iddiasına yönelik sorusuna Dışişleri Bakanı Halefoğlu, söz konusu iddiaların Bulgar makamlarına iletilindiğini, iki ülke arasında iyi komşuluk ilişkilerinin olduğunu ve mevcut problemi iki ülke ilişkilerine zarar vermeden diyalogla çözmek istediklerini söyleyerek (TBMM Tutanak Dergisi, 1985: 501) tansiyonu düşürmeye çalışan açıklamalarda bulunmuştur.

Fakat Bulgar yönetiminin Türklere karşı Bulgarlaştırma ve baskı politikasını yoğunlaştırdığına dair haberlerin Batılı medya organlarında geniş yer bulması üzerine hükümet, konu üzerinde daha fazla durmaya başlamış ve Bulgaristan'da yaşanan olayları MGK'nın gündemine almıştır (Yalçın, 10.02.1985). Şubat 1985'te hükümetin Bulgaristan'da yaşanan olaylar karşısında yeterli politika oluşturmadığını düşünen muhalefet, Bulgaristan'daki Türk azınlığın içinde buldukları durumun görüşülmesi için TBMM'de genel görüşme açılmasına ilişkin bir önerge vermiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1985: 531). Hükümet adına söz alan Dışişleri Bakanı Halefoğlu Bulgaristan'daki Türk azınlığa karşı isim ve din değiştirmeleri konusunda baskı yapıldığına dair haberlerin yerli ve yabancı basında son zamanlarda yoğunlaştığını ve hükümetin konuyu dikkatle incelediğini ifade etmiştir. Ancak Halefoğlu, hükümetin ihtilafın barışçıl şekilde ve diyalog yoluyla çözümlenmesinden yana olduğunu bir kez daha vurgulayarak Bulgaristan hükümetine karşı sert ifadeler kullanmaktan kaçınmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 1985: 523-524).

Bununla birlikte Bulgaristan'daki Türk azınlığın yaşadıkları sorunlar karşısında izlenecek dış politika duruşunun belirlenmesi için TBMM'de gizli oturum yapılmasına karar verilmiştir. Gizli oturum öncesi muhalefet "Hükümeti bu konuda, zeri tedbirler almaya zorlayacağız." derken, iktidar ise Bulgar Türklerinin ezilmesine müsaade etmeyeceklerini ifade etmiştir (Milliyet, 21.02.1985). Bu ifadelere rağmen, hükümet Bulgar yönetiminin Bulgaristan Türklerine karşı izlediği sistematik baskı politikasına karşı sert ifadeler içermeyen bir nota vermekle yetinmiştir. Türk hükümeti Bulgar hükümetine verdiği nota ile "İki ülke arasında mevcut sorunların geniş kapsamlı bir göç anlaşması konusu da dahil olmak üzere Dışişleri Bakanları düzeyinde ele alınıp görüşülmesini" (Yalçın, 23.02.1985) istemiştir. Fakat verilen notadaki talepler Bulgar makamları tarafından kabul edilmemiştir. Financial Times gazetesi "Türkler, Sovyetlerin

desteklediği Bulgaristan'la çatışmadan kazanacakları pek fazla bir şey olmadığı, buna karşılık pek çok şey kaybedeceklerin bilincinde.” diye yazarak hükümetin konuya yumuşak bir reaksiyon gösterdiğini belirtmiştir (Milliyet, 21.02.1985).

Bulgar makamlarına verilen notanın sert ifadeler içermemesini uluslararası sistemde devam eden Soğuk Savaş ortamı ve Türkiye'nin görece zayıf olan maddi kapasitesiyle ilgili olduğunu belirtebiliriz. Nitekim Özal da TBMM'de ANAP Grup Salonu'nda yaptığı konuşmada bu hususa şöyle dikkat çekmiştir:

“Bugün biz, Bulgaristan'daki soydaşlarımızla gönlümüzün arzu ettiği gibi ilgilenemiyoruz. İstedığımız tedbirleri alamıyoruz. Bulgaristan ile iki ayrı bloktayız. Biri sosyalist, diğer Batı bloku, dünyanın şartları böyle. Bizim dışımızda etkenler var. Bugün gönlümüzün arzu ettiği tedbirleri alamıyoruz ama, 15 yıl sonra 70 milyonluk koskoca bir Türkiye var, bugün olmazsa o gün yaparız, o gün olmazsa 10 yıl sonra yaparız, ama bütün bunları unutmayız.” (Milliyet, 22.02.1985).

Özal'ın güç kapasitesini nüfus üzerinden okuması muhalefet tarafından gülünç bulunmuş ve iki çocuğun kavgada birbirine söyleyeceği sözler olarak değerlendirilmiştir. Muhalefet ülkede birkaç göçmen derneğinin protestoları dışında Türkiye'nin Bulgaristan Türklerinin yaşadığı sorunlara seyirci kaldığını ileri sürerek hükümeti eleştirmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1986: 173).

Bulgaristan'a karşı sert bir duruş sergilemekten kaçınan Özal buna rağmen kamu diplomasisi faaliyeti yürüterek Bulgaristan Türklerinin yaşadığı sorunları uluslararası platformlara taşımış ve Bulgaristan hükümetini uluslararası alanda baskı altına almaya çalışmıştır. ABD gezisi sırasında Washington Post'a verdiği mülakatta Özal, “Bulgaristan'a savaş açamayız ya...İslam dünyasını ve diğer müttefiklerimizi Bulgaristan'daki Türklere yapılan muamele konusunda duyarlılaştırmaya çalışıyoruz.” (Milliyet, 06.04.1985) demiştir. Böylece Türkiye, Bulgaristan'daki Türk azınlığın yaşadığı sorunları BM, İKÖ ve AGİK gibi uluslararası örgütlerin gündemine taşımıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 1986: 167). Ancak uluslararası toplumda yapılan bu girişimlere rağmen, Bulgar yönetiminin Bulgaristan'daki Türk azınlığa karşı gerçekleştirdiği insan hakları ihlalleri devam etmiştir.

Uzun bir süre daha Jivkov yönetimine karşı sert bir dil kullanmaktan kaçınan Özal, Bulgaristan'la bir göç anlaşması imzalayarak soruna çözüm getirecek ara formüllerin uğraşı içinde olmuştur. Ancak Mayıs 1989 tarihinden itibaren Özal'ın Bulgaristan krizine yönelik daha sert çıkışlar yaptığını belirtebiliriz. Özal'ın tepkilerindeki bu farklılaşmanın iki gerekçesi olduğunu ileri sürebiliriz. Birincisi, 1980'lerin sonuna doğru Sovyetlerin

sahneden yavaş yavaş çekilmesi ve uluslararası sistemde başlayan değişimle alakalıdır. Diğer bir ifadeyle sistemin Türkiye açısından müsamahakar bir yapıya dönüşmesi sonucu Özal'ın manevra alanı genişlemiştir. İkincisi, Özal'ın pragmatist ve oportünist kişiliğinde saklıdır. Mart 1989 yerel seçimlerinde ciddi bir oy kaybı yaşayan Özal, 1989'da görev süresi dolacak olan Evren'in yerine cumhurbaşkanı adayı olmak istiyordu. Muhalefet Özal'ın cumhurbaşkanı adaylığına karşıydı. Özal, kamuoyunda düşen popülaritesini geri kazanmak ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinde halkın desteğini arkasına almak için Bulgaristan krizinde milli duygulara hitap eden söylemlerini artırmıştır.

Örneğin Özal gerek Sovyetlerin Doğu Avrupa'daki tesirinin azalmasının bir sonucu olarak Balkanlarda güç boşluğunu doldurmak gerekse de iç politikadaki konumunu güçlendirmek için kültürel yakınlığa ve Osmanlı geçmişine daha sık referanslar vermeye başlamıştır. Haziran 1989'daki konuşmasında Osmanlı'nın 500 yıl Balkanlarda kalmasına rağmen insan haklarına dikkat ettiğini ve Türk milletinin yüce ruhlu bir millet olduğunu vurgulamıştır (Çalış, 2015: 93). Yine Temmuz 1989'daki TBMM'deki konuşmasında Özal, "Bulgaristan, Türkiye'nin daha doğrusu Osmanlı İmparatorluğu'nun bir vilayeti idi. Bu nedenle, Bulgaristan Türklerinin meselesinin, diğer ülkelerdeki Türklerin meselesinden çok daha önemli olması lazım..." demiştir (Çalış, 2015: 92).

Bulgaristan Türklerinin Mayıs 1989'da Bulgar hükümetine karşı yaptığı gösteriyi Bulgar polislerinin sert bir şekilde bastırması sonucu 25'e yakın Türk ölmüş 72 Türk zorla sınır dışı edilmiştir (Milliyet, 24.05.1989). Bulgaristan'da Türk azınlığın organize protestolarının artması Komünist lider Jivkov'u tedirgin etmiş ve Türkleri kitleler halinde göçe zorlamaya başlamıştır (Hale, 2013: 123). Bu son yaşanan hadiseler iki ülke arasındaki krizi başka bir evreye taşımıştır. Türk azınlığın gösteriler sırasında öldürülmesi ve göçe zorlanması, krizin başından beri Türk kamuoyunda ilk defa büyük tepki toplamıştır. Bunun üzerine ANAP, SHP ve DYP'nin katkılarıyla Bulgaristan Türklerinin asimile edilmesini lanetlemek amacıyla İstanbul Taksim Meydanı'nda "İnsanlığa Çağrı" mitingi düzenlenmiştir. Mitinge kamuoyu büyük bir ilgi göstererek on bine yakın kişi Bulgar yönetimi aleyhine sloganlar atmıştır. Yerli ve yabancı medya kuruluşları mitingi canlı olarak ekranlara taşımış ve Özal da gösterileri helikopterle takip etmiştir. Mitingde halk "ordu Sofya'ya" sloganları atmış, yabancı basın da Türk halkının tek yumruk olduğundan bahsetmiştir. Avrupa'da ikamet eden gurbetçi Türkler de buldukları ülkelerde Bulgar hükümetini protesto etmiştir. Miting sonrası basına konuşan Özal

üslubunu sertleştirerek, Türk halkının sabrının taşmak üzere olduğunu ve Türk azınlığa karşı yapılan kötü muamelenin hesabını soracağını söylemiştir. Buna ilaveten, Jivkov'a mesaj göndererek göç eden vatandaşların da haklarını koruyan bir göç anlaşması için çağrıda bulunmuştur (Milliyet, 25.06.1989).

Buna rağmen Bulgar yönetimi Türk azınlığa yönelik şiddet ve zorunlu göç politikasını sürdürmeye devam etmiştir. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak Özal söylemlerinin tonunu giderek sertleştirmiştir. Bulgaristan'dan gelen Türk azınlığın barındığı Gebze'deki çadır kentte incelemeler sırasında bir kadının oğlunu geride bırakmak zorunda kaldığını söylemesi üzerine şu şekilde cevap vermiştir:

“Onlara Bulgar domuzu derler, Alırız, döve döve alırız. Adamlar eşyaları gönderiyor. İnsanları göndermiyorlar. Hiçbir halt yiyemezler. Jivkov sallanıyor aslında. Bastırıyoruz merak etmeyin. Burunlarından fitil fitil getireceğiz. Jivkov'u masaya oturtacağım. Kafasına vuracağım. Bulgarın blöfünü gördük. Türkleri gönderin dedim. Onlar bunu beklemiyordu, ne yapacaklarını şaşırıldılar...Merak etme ümüklerine basa basa alacağız.” (Milliyet, 02.07.1989).

Bulgaristan'dan gelen Türk azınlığın sayısının 90 bine ulaştığını söyleyen Özal, 200 bin kişi gelse dahi Türkiye'nin ekonomisinin güçlü olduğunu, gelen göçmenlere istihdam sağlayabileceklerini ve aldığı istihbarata göre Bulgar yönetiminin bu duruma şaşırıldığını söylemiştir (Milliyet, 02.07.1989). Özal'ı Jivkov'un blöf yaptığını düşündürmeye iten neden, Bulgaristan'ın bu denli göç vermesinin Bulgar ekonomisinde durgunluğa ve krize yol açacağını düşünmüş olmasındandır. Bu yüzden Özal “1 milyon da gelse kabul ederiz.” demiştir. Fakat hem Bulgaristan'dan kendisine iletilen istihbarat eksikliği yüzünden Bulgaristan'ın göreceli ekonomik kapasitesini doğru okuyamamış hem de Türkiye'nin kaldırabileceği göç yükünü hesaplamada yanılgıya düşmüştür. Göçün devam etmesi, Jivkov'un göç anlaşmasına yanaşmayacağını anlaşılmaması ve göçlerin Türkiye'de toplumsal huzursuzluğu ve ekonomik baskıyı artırması üzerine hükümet, sınırları kapatma kararı almış ve Bulgaristan'dan gelecek göçmenlerden vize istemiştir. Bu durum muhalefetin tepkisine yol açmıştır. İnönü “Bulgaristan'dan gelen ailelerin tekrar parçalandığını” ifade ederken, Demirel de “İnsanların zulme terk edildiğini ve Başbakan Özal için gensoru istediklerini” (Milliyet, 22.08.1989) söylemiştir.

SHP ve DYP, TBMM'de Özal'ın Bulgaristan krizinde izlediği politikalara sert eleştiriler yöneltmeye devam etmiştir. İki parti de sınırların açılması ve hemen arkasından kapatılması sonucu Bulgaristan'da yaşayan soydaşların ikinci defa mağdur edildiğini

vurgulamışlardır. SHP, Özal'ın 26 Mart seçim sonuçlarından ağır bir yenilgi aldığını ve bu sonuçları unutturmak ve oyunu artırmak için Bulgaristan olayını fırsata çevirmek istediğini iddia etmiştir. Bu yüzden Dışişlerini devre dışı bırakıp tüm görevi üzerine alarak ve hiçbir politik ön hazırlık yapmadan ve strateji çizmeden sınırları açtığını ileri sürmüştür (TBMM Tutanak Dergisi, 1989: 473-474). Benzer bir iddia DYP tarafından da yapılmıştır. DYP, 26 Mart seçimleri sonrası zor durumda kalan Özal'ın konuyu iç politik malzeme yapmakla suçlamıştır. Ayrıca hükümeti, olayları sezememek ve yeterli tedbirleri almamakla itham etmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1989: 502-503).

Basın da Özal'ın kriz sırasında izlediği yanlış politikayı eleştiren yazılar yazmıştır. Birand ele aldığı yazıda, göç sırasında iddialı cümleler kuran Özal'ın ülkeyi gülünç duruma düşürdüğünü ve ülkenin uluslararası toplumda saygınlığına zarar verdiğini söylemiştir. Birand yazısının devamında Bulgaristan'ın bu denli göç vermesinin Bulgar ekonomisini olumsuz etkilemeye başladığını ancak Birand'ın tabiriyle erken havlu atanın Özal'ın "Güçlü ve çağ atlattığını" iddia ettiği Türkiye olduğunu belirtmiştir (Birand, 22.08.1989). Ayrıca Birand, Milli İstihbarat Teşkilatının (MİT) da krizin Türkiye aleyhine dönüşmesinde önemli bir payı olduğuna dikkat çekmiştir. Ankara'da dış politika yapımında etkili olan aktörler de MİT'i suçlayarak Bulgaristan'daki olaylarla ilgili eksik ve hatalı raporlar geldiğinden yanıldıklarını ileri sürmüşlerdir (Birand, 26.08.1989). Nihayet, Bulgaristan'daki Türk azınlığa yönelik asimilasyon politikasının terk edilmesi ve Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesi Berlin Duvarının yıkılması ve akabinde Jivkov'un 11 Kasım 1989'da iktidarı devretmesinin ardından gerçekleşecektir.

5.2.6. Körfez Krizi ve 1. Körfez Savaşı

Sovyetlerin Amerika'ya karşı güç rekabetini kaybetmesinin ardından yeni uluslararası yapı, ABD'nin lider olduğu tek kutuplu sisteme dönüşmüştü. Sovyetlerin yakın bir tehdit olmaktan uzaklaşması sonrası Türkiye'nin içinde bulunduğu stratejik ortam da müsahakar bir çevreye dönüşmüştü. Bununla beraber uluslararası sistemde meydana gelen değişim sonrası Türkiye, Ortadoğu, Kafkasya, Orta Asya ve Balkanlar gibi bölgelerde çeşitli riskler ve belirsizliklerle karşı karşıya kalmıştır. Körfez Krizi ve 1. Körfez Savaşı da uluslararası sistemin değişimi sonrası meydana gelen ve Türkiye için önemli risk ve belirsizlikler içeren krizlerden biriydi.

Türkiye'nin stratejik kültürünü pasif olarak değerlendiren Özal, dünyanın kritik bir dönüşümden geçtiği bir dönemde Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı krizleri geleneksel dış

politika anlayışına dayanan stratejilerle aşamayacağını düşünmekteydi. Statükoculuğun İnönü'den miras kaldığını ileri süren Özal, değişen uluslararası sisteme karşı hızlı bir şekilde adapte olmak ve uluslararası konjonktürün sunduğu riskleri aşmak ve fırsatlardan yararlanmak için mevcut stratejik kültürün terk edilmesi ve yerine daha aktif bir dış politikanın takip edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Dış politikada duygulara yer olmadığını savunan Özal, Türkiye'nin Körfez Krizi esnasında zayıf olanın yerine güçlü olan Amerika'nın yanında yer almasının ülkenin menfaatine olacağı inancındaydı (Güner, 2014: 104-105).

Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı'yla analoji kuran Özal, dış politika karar alıcılarının geçmişte güç mücadelesini okumada ve fırsatları değerlendirmede hatalar yaptığını belirtmiştir. İlkinde görece zayıf Almanya'nın yanında yer almanın Osmanlı'nın dağılmasına, ikincisinde ise tarafsız kalmanın Ege'deki adaların elden çıkmasına neden olduğunu söylemiştir. Bu yüzden Körfez Krizi esnasında ve sonrasında gelecek tehditleri önlemek ve fırsatları kaçırmamak için Amerika, Özal açısından önemli bir yer tutmaktaydı. Bu stratejik bakış açıları doğrultusunda Körfez Krizi'nde aktif ve taraflı bir yaklaşımın içinde olmuştur (Gözen, 2016: 259). Ancak Özal'ın Körfez Krizi esnasında takındığı bu dış politika anlayışı yerel dinamiklerin direnciyle karşılaşacaktır.

Körfez Krizi'ni tetikleyen süreç 2 Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle başlamıştır. Saddam'ın Kuveyt'e karşı düşmanca tutumunun altında, görünen ve görünmeyen birkaç neden yatmaktaydı. Birincisi, İran-Irak Savaşı esnasında Kuveyt'i fırsatçı davranmakla suçlayan Saddam, Kuveyt'in Irak'a ait petrol sahasında askeri tesisler kurduğunu ve petrol sondajladığını ileri sürerek sınırlarının ihlal edildiğini iddia ediyordu. İkincisi Saddam, Kuveyt'in OPEC kotasına uymadığını petrol piyasasında arz fazlası oluşturarak fiyatların düşmesine ve savaşta bozulan Irak ekonomisini daha büyük zarara uğratmakla suçluyordu. Gizli nedenlere gelince, bir zamanlar Irak hakimiyeti altında olan Kuveyt'in petrol taşımacılığı gibi nedenlerden dolayı sıcak denizlere olan yakınlığı ve coğrafi önemi idi. Son olarak, Irak'ın Kuveyt'e İran-Irak Savaşı sırasında yüklü miktarda borçlanmış olması ve bu borçları ödemek istememesidir (Efegil, 2002; 47-50).

İran-Irak Savaşı'nda deneyim kazanan Irak ordusu 2 Ağustos'ta başlattıkları saldırıyla sert bir direnişle karşılaşmadan Kuveyt'i kısa bir süre içerisinde ele geçirmiştir. Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle Kuveytli yöneticiler ABD'den yardım çağrısında

bulunmuştur. Bunun üzerine, Irak'ın askeri güçle bölgede sınırları değiştirme girişimi uluslararası sistemdeki aktörlerin sert tepkisini çekmiştir. ABD ve Batılı ülkeler Körfez'deki istikrar ve güvenliğe hem ekonomik hem de siyasi açıdan büyük önem veriyorlardı. Bu sebeple, Batılı ülkelerin petrol kaynakların kontrolünü ve bölgedeki ülkelerin kaderini Irak'a teslim etmesi beklenemezdi. Diğer yandan bölgesel sistem bazında Suudi Arabistan ve Körfez'deki Arap ülkeleri işgali kendi güvenlikleri için tehdit olarak algılıyorlardı. Bu durumun farkında olan Özal, gelişen olaylara karşı tarafsız ve pasif kalmanın ülke menfaatlerini riske atacağını düşünüyordu (Güner, 2014: 107).

Nitekim TBMM'de partisinin çoğunluğa sahip olmasından ve cumhurbaşkanlığı makamından gelen güçle birlikte Özal, krize aktif olarak müdahil olacaktır. Krizin en başında tatilini yarıda keserek Bakanlar Kurulu'nu devre dışı bırakmış ve ilk önce MGK'ya toplantıya çağırmıştır. MGK toplantısı sonrası Çankaya'da bir "Kriz Masası" kurmuş ve buradan aldığı kararlar doğrultusunda Yıldırım Akbulut'un Başbakanlık yaptığı kabineye direktifler vermiştir (Sazak, 06.01.2002). MGK, BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı kararları desteklemiş ve Kuveyt'e karşı başlattığı askeri harekati sonlandırması için Irak'a çağrıda bulunmuştur. MGK'da alınan kararlar ertesi gün toplanan Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir. Muhalefet, Meclis Başkanı Erdem'e TBMM'nin olağanüstü toplanması için çağrıda bulunmuş ancak Erdem bu teklifi reddetmiştir. Uluslararası politikada yakın ilişkiler kurmakta başarılı olan Özal, Kuveyt'teki gelişmelerle ilgili Suudi Arabistan, Mısır ve Kuveytli liderlerle telefon diplomasisi yürütmüştür. Daha sonra Ankara'da Irak'tan gelen heyeti kabul etmiştir. Telefon diplomasisine devam eden Özal edindiği tüm izlenimleri Başkan Bush'a aktarmıştır. Olayın ilk günlerinde aktif olarak sahada yer almasından dolayı basın Özal'ı tek yönetici ve hükümet, muhalefet ve TBMM'yi ise izleyici olmakla eleştirmiştir (Milliyet, 07.08.1990).

Özal, Türkiye'nin aktif ve taraflı bir tutum takınacağını Irak'tan gelen heyete de aktarmıştır. Krizin ilk günlerinde Saddam'ın mesajını iletme için Türkiye'ye gelen Başbakan Birinci Yardımcısı Taha Yasin Ramazan, Türkiye'den tarafsız kalmasını ve Irak'a karşı ekonomik ambargoya katılmamasını istemiştir. Bu isteklere karşı Özal, Ortadoğu'da güç dengesini, istikrarı ve güvenliği bozacak bu tür büyük meseleler karşısında Türkiye'nin tarafsız kalamayacağını ve BM Güvenlik Konseyi'nden çıkacak etkili bir ambargo kararına uyabileceğini söylemiştir (Batur ve Yalçın, 06.08.1990).

Nitekim bu görüşmeden birkaç gün sonra BM Güvenlik Konseyi 661 sayılı kararla Irak'a karşı ekonomik yaptırım ve silah ambargosu kararı almıştır. Özal BM kararlarını hemen uygulayarak iki ülke arasındaki mevcut boru hatlarından petrol akışını durdurmuştur. Ambargodan dolayı Türkiye'nin uğrayacağı ekonomik zararlara rağmen Özal'ın hızlı bir kararlar boruları kapatması, başta ABD olmak üzere Batı'yla gerilim yaşamak istememesinden kaynaklanmaktaydı. Bu yüzden Özal iki seçenekle karşı karşıya kaldığını belirterek "karara uyulmamasının Irak'ın yanında, uyulmasının ise karşısında olunması anlamına geldiğini" (Milliyet, 27.08.1990) söyleyerek krizde Batı'yla uyumlu hareket edeceğinin sinyalini vermiştir.

Muhalefetin Körfez'deki krize karşı yaklaşımı Özal'dan farklıydı. Muhalefet, Türkiye'nin krizde aktif olarak taraf tutmasının ülkenin güvenliğini riske atacağını ileri sürüyordu. Demirel, Türkiye'nin BM'de alınan kararlar doğrultusunda hareket etmesini ancak daha fazlasını yapmamasını telkin etmiştir. Demirel, "Hadi bakalım aslan Türkiye diyerek bize Körfez bekçiliği yaptırılmazlar. Türkiye böyle bir maceraya girmemeli." (Karaduman, 07.08.1990) demiştir. Ecevit'te Özal'ı krizden yararlanmakla suçlayarak Anayasa'ya ve devlet teamüllerine aykırı hareket ettiğini, yabancı devlet adamlarının Başbakan ve Dışişleri yerine Özal'ı muhatap aldığını ve Saddam Hüseyin gibi hareket ederek tüm kararları tek başına almaya çalıştığını ifade etmiştir (Bilgen ve Uçar, 09.08.1990). Ecevit'in bu eleştirisine Özal, "Temasları benim yapmamın sebebi, hepsini tanıyorum, yakın ilişkilerim vardı ve normal olarak devlet başkanı hüviyetinde oldukları için de benim yapmam gerekirdi." (Milliyet, 12.08.1990) şeklinde yanıt vermiştir.

Petrol boru hatlarının kapatılmasının yanı sıra Özal, askeri seçeneklerinde kullanıma hazır olması kanaatindeydi. Bu nedenle TBMM, 12 Ağustos 1990'da Körfez Krizi'yle ilgili gelişmeleri görüşmek üzere olağanüstü toplantıya çağırılmıştır. Gizli oturumda SHP grubu adına söz alan İnönü, Özal'ın Amerika ile birlikte hareket ederek Batı'daki değerinin artacağını ve kazançlı çıkacağını sandığını ancak hayal peşinde koştuğunu söylemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1990: 8-9). Demirel de ambargonun sonuç vermemesi halinde Irak'a karşı askeri seçeneklerin masaya geleceğini belirterek, bu durumda Özal'a kuzey cephesi karşılığında Musul ve Kerkük vaat edildiği için mi bu tezkereyi istemektedir diye hükümete soru yöneltilmiş ve tezkere kabulünün tehlikeli sonuçları olabileceğini vurgulamıştır. Demirel ayrıca, Arap dünyasının kendi içinde dağınık bir siyasi görüşe sahip olduğunu, Müslüman bir ülke olan Türkiye'nin Batı'nın

peşine takılarak savaşa girmesinin bazı Arap toplumlarında Araplara saldıran tek Müslüman ülke imajını çizebileceğini ve Türkiye'ye karşı nefreti artırabileceğini iddia etmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1990: 11).

Gizli oturumda muhalefetin itirazlarına rağmen TBMM, “savaş hali ilanı ve silahlı kuvvet kullanılması” hususunda hükümete izin vermiştir. Fakat muhalefetin itiraz etmesi üzerine tezkerede değişikliğe gidilmiş ve yetki daraltılarak ülkeye saldırı olması halinde geçerli olacağını altı çizilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1990: 25-31). Oylama sonuçları incelendiğinde ANAP içerisinde de Özal'ın Körfez politikasına şüpheyile yaklaşıldığına ve desteklenmediğine işaret eden emarelere rastlayabiliriz. Zira kabul oylarına bakıldığında, Mesut Yılmaz ve Hasan Cemal Güzel gibi partide saygınlığı olan kişiler tezkerenin kabul edilmesi yönünde oy kullanmamışlardır (TBMM Tutanak Dergisi, 1990: 35).

Özal'a gelince muhalefet partisi liderlerinin görüşüne katılmıyordu. Gizli oturumdan bir gün önce yaptığı televizyon konuşmasında göreceli güç bakımından Türkiye'nin maddi kapasitesinin bu krizde rol almaya yeterli olduğunu söyleyen Özal, Türkiye'nin klasik dış politikasını modası geçmiş olarak nitelendiriyor ve TBMM'den hükümete geniş bir yetki vermesini istiyordu (TBMM Tutanak Dergisi, 1990: 8). Özal'ın sistemden algıladığı tehdit ve fırsatların netliği de muhalefetten farklıydı. Öncelikle Soğuk Savaş sonrası sistemde Türkiye'nin Batı nezdinde eski önemi azalmıştı. Kayhan Pusane'ye (2017: 45) göre Özal, Körfez Krizi'nde Batı'yla birlikte hareket etmenin Batı'nın gözünde Türkiye'nin stratejik değerini tekrar artıracığına inanıyordu. Nitekim Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi kararı doğrultusunda ambargo kararına hemen aksiyon gösterip petrol boru hatlarını kapatması Batı'da Türkiye'nin prestijini artıracaktır. Alman Der Spiegel dergisi “AT'ye kabul edilmeyen ve insan hakları konusunda yıllardır eleştiriye uğrayan Türkiye, aniden Batı'nın sevgilisi haline geldi çünkü Irak'ın petrol boru hattını kapattı.” (Tokatlıoğlu, 21.08.1990) diye yazarak Türkiye'nin kriz nedeniyle Batı'da artan prestijine dikkat çekmiştir. Özal'da İspanya'nın El Pais gazetesine verdiği demeçte “Bugün Türkiye, Arap ülkeleri ile Batı arasında çok önemli bir kapı durumundadır. Bu çerçevede Türkiye'nin önemi azalmaz. Biz Arap ülkeleri ile Hıristiyan dünyası arasında hem fiziki hem de ruhi bir köprüyüz.” (Tokatlıoğlu, 21.08.1990) diyerek Türkiye'nin stratejik önemini kaybetmediğini vurgulamıştır.

Diğer yandan, Saddam'ın ya ekonomik yaptırımlarla ya da askeri müdahaleyle bir şekilde Kuveyt'ten çıkarılacağını düşünen Özal, savaş sonrası Ortadoğu'da sınırlar tekrar şekillendiğinde Musul ve Kerkük üzerinde kazanımlar elde edebileceğini düşünmekteydi. Bu düşüncelerini kriz masasında askeri kurmaylara ve bakanlara kabul ettirmek istemiştir (Sazak, 06.01.2002).

Özal'ın krizden algıladığı tehditlere gelince, savaşın başında Amerika'nın Saddam'ı devirmek için Kuzey Iraklı Kürtlerle pazarlık yaptığı ve Saddam sonrası düzende bir Kürt devletinin kurulacağı söylentileri Özal'ı tedirgin ediyordu (Kayhan Pusane, 2017: 45). Özal Türkiye'nin yakın bölgesinde önemli değişimlerin olacağını düşünmekteydi. Irak'ın iç dinamiklerinde yaşanacak güç boşluğu Türkiye'nin toprak bütünlüğü açısından önemli riskleri beraberinde getirecekti. Bu sebeple bu güç boşluğunu Suriye, İran veya bir başka ülkenin doldurmasından önce harekete geçilmesi gerektiği fikrindeydi. Bu yüzden Irak'ın kuzeyinde rol oynayabileceği iki karta sahipti. İlki Türkmen kartıydı ancak Türkmenler bölgedeki diğer etnik gruplara kıyasla sayıca daha az nüfusa sahipti. Bu durum Türkiye'nin Irak siyasetinde arzu ettiği oyunu oynamaya yeterli olmayabilirdi. Bu yüzden ikinci kartı Mesut Barzani ve Celal Talabani gibi Kürt liderleriyle temas kurup Kürtleri yanına çekmekti. Bu politikasında başarıya ulaşabilmek için kullanacağı söylem neo-Osmanlılık olmuştur. Halepçe katliamında Türkiye'nin Kürtleri koruduğunu, Körfez Savaşı sırasında da yine koruyacağını çünkü Kürtlerin ve Türklerin Osmanlı yönetimi altında yüzyıllardır birlikte yaşadığını ve iki toplumun din ve mezhep gibi birbirine benzeyen ortak yönlerinin olduğunu çizmiştir (Birand ve Yalçın, 2012: 458-461). Birand ve Yalçın'a verdiği röportajda Talabani, Özal'ın Türkiye'yi Kürtler açısından bir merkez ülke konumuna getirmeye çalıştığını ve bunun için Osmanlıcı bir tarzda hareket ettiğini söylemiştir. Bölgede yaşayan Kürtlere karşı abi rolü oynayarak ve yardımlar götürerek Kürtleri İran, Suriye ve Irak gibi ülkelerin tesiri altından çıkarıp Türkiye'ye kanalize etmeye çalışmıştır (Birand ve Yalçın, 2012: 473). Bu stratejinin iç politikaya da yansımaları olmuş ve Kürt sorununun çözümüne yönelik önemli yasal düzenlemeler yapmıştır.

Bu nedenlerden dolayı Özal, Meclis'in 12 Ağustos'ta verdiği yetkiyi yetersiz buluyordu. 1 Eylül 1990'da DYP ve SHP'nin protesto ettiği Meclis açılışı konuşmasında Körfez Krizi'nde Türkiye'nin dinamik bir dış politika izlemesi gerektiğinin altını çizmiş

ve TBMM'den hükümete savaş izni hariç diğer izinlerin verilmesini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Körfez bunalımında, çekingen, kararsız, başkalarının karar vermesini bekleyen bir tutum ittihaz etmemiz düşünülemez. Aksi taktirde, Türkiye'nin ali menfaatlerinin söz konusu olduğu bir meselede, tesirli bir ülke olma imkanını büyük ölçüde kaybedeceğimiz aşikardır...Hadiselerin seyrine göre süratle hareket etme kabiliyetini elde tutma imkanını verecek, dinamik bir politika izlememiz çok yardımcı olacaktır. Ülkemizin, ileride telafisi çok zor bir durumla karşılaşmaması için TBMM'nin, Hükümete, tavsiye ettiğim izni vereceğine inanıyorum.” (TBMM Tutanak Dergisi, 1990: 13).

Fakat Özal bir yandan TBMM'den hükümete Körfez Krizi'nde aktif olarak müdahale edebilmesi için geniş yetkiler verilmesini isterken, diğer yandan konuşmasının devamında “Ülkemizin, herhangi bir ülke ile, hele bir komşumuzla savaşa girme tasavvuru kesinlikle olamaz. Büyük Atatürk'ün “Yurtta sulh, cihanda sulh”, prensibine sınımsız bağlıyız.” (TBMM Tutanak Dergisi, 1990: 13) şeklinde açıklama yapması muhalefetin tepkisini çekmiştir.

Başbakan Akbulut, Özal'ın bu isteği doğrultusunda Körfez Krizi sebebiyle TSK'nın yabancı ülkelere gönderilmesine ve yabancı silahlı kuvvetlerin de Türkiye'de bulunmasına izin veren tezkereyi 5 Eylül 1990'da TBMM'nin gündemine taşımıştır. TBMM'de tezkereyle ilgili iktidar ve muhalefet arasında sert tartışmalar yaşanmıştır. Demirel, köprü rolü oynadığını iddia eden ülkenin iki yaka arasında taraf tutamayacağını ancak Türkiye'nin krizde Batı'nın yanında yer alarak köprü olma rolünü çoktan kaybettiğini söylemiştir. Konuşmasının devamında Özal'ın kendisiyle çeliştiğini, hem “Yurtta sulh cihanda sulh. Biz emperyalist değiliz.” gibi cümleler kurduğunu hem de Irak parçalanırsa Musul ve Kerkük bize kalır düşüncesiyle tezkere istediğine dikkat çekmiştir. Ona göre, Özal oyuna gelmekteydi çünkü oradaki petrol kaynaklarının Türkiye'nin eline geçmesine ne Batı ne de Arap alemi razı olurdu (TBMM Tutanak Dergisi, 1990: 11).

İnönü de gündeme alınan tezkerenin kabul edilmesi halinde ülkenin fiilen savaşın içinde olacağını söylemiştir. Ulusal çıkarların yurt dışına asker gönderilmeden de korunabileceğini vurgulayan İnönü, İkinci Dünya Savaşı'na Türkiye'nin girmemesinin Atatürk'ün temellerini attığı Cumhuriyet dış politikası sayesinde olduğunu söylemiştir. Son olarak Özal'ı maceracı, saldırgan ve yayılmacı dış politik hedefler gütmekle suçlayan İnönü, Atatürk'ün “Yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesinin tamamen terkedildiğini ileri sürmüştür (TBMM Tutanak Dergisi, 1990: 16-19).

Yaptırımların Saddam'ı durdurmaya yetersiz kalması sonucu Amerika, Irak'ı Kuveyt'ten çıkarmak amacıyla savaş hazırlıkları yapmaya başlamıştı. Bunun üzerine ulusal ve uluslararası basında Türkiye'nin uluslararası güce askeri kuvvet göndereceği ve Irak'a ikinci bir cephe açma niyetinin olduğuna dair haberler artmaya başlamıştı. Güney Doğu'ya yapılan askeri yığınak bu izlenimleri güçlendiriyordu. Ayrıca Özal da "Ortadoğu meselesinde daha fazla siyasi ağırlık, siyasi aktivite ortaya koymalıyız. Çünkü, biz orada 1400 yıl yaşamışız. Buna hakkımız var." (Milliyet, 27.08.1990) tarzında açıklamalar yaparak bu şüpheleri besliyordu.

Yapılan askeri hazırlıklara ve Özal'ın Körfez'de rol oynama isteğine muhalefet karşı çıkmaya devam etmiştir. Muhalefetin yanı sıra Dışişleri Bakanı Ali Bozer, Milli Savunma Bakanı Safa Giray ve Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay Türkiye'nin savaşa sürüklenmesinden endişeliydiler. Öncelikle Bozer, Özal'ın Körfez bunalımı sırasında izlediği dış politikadan rahatsızlık duymaktaydı. Bozer, Dışişleri bürokrasisinin benimsediği Türkiye'nin klasik ve temkinli dış politikasına yakın bir isimdi. Türkiye'nin Ortadoğu'da yaşanan gerilimlerin ve çatışmaların içine sürüklenmesine karşıydı. Dış politika anlayışı bekle gör politikası izlemek ve diğer ülkelerin tepkisine göre hareket etmektir. Ancak geleneksel Türk dış politikasının aksine Özal, riskleri içinde barındıran aktif bir politikayı benimsemiş bir liderdi. Özal'ın diğer ülkelerin tepkisini beklemeden ve Dışişlerine haber vermeden ambargo kararı alması ve Körfez Savaşı sonrası masada yer almak için Irak'a asker gönderme arzusu Bozer'i rahatsız etmişti (Batur, 13.10.1990). Bunların yanı sıra, Eylül 1990'da Özal'ın Bush ile görüşmesinde ABD Dışişleri Bakanı Baker ile Özel Kalem Müdürü Nabi Şensoy'un içeri alınması ancak Bozer'in dışarda bekletilmesi ve görüşme zabıtlarının üç hafta geçmesine rağmen Dışişleri'ne gönderilmemesi diğer bunalımlarda olduğu gibi Körfez Krizi'nde de Dışişlerinin devre dışı bırakıldığı izlenimine neden olmuştu. Bu gelişmeler üzerine Bozer, Özal'ın dış politikada tek adam profili çizmesine tepki olarak görevinden istifa etmiştir (Batur, 11.10.1990).

Bozer'in istifasından kısa bir süre sonra Milli Savunma Bakanı Giray 18 Ekim'de, Genel Kurmay Başkanı Torumtay da 3 Aralık'ta görevinden istifa etmiştir. Özal'ın ülke çapında hava savunma sistemlerindeki eksiklikleri kapatmadan Amerika'ya İncirlik Üssü'nü kullandırmak istemesi, krizi tek başına yönetmesi ve askeri uzmanların görüşlerine önem vermemesi Torumtay'ı rahatsız etmiş ve istifasıyla sonuçlanmıştı

(Hale, 2014: 342). Özal'a gelince generallerle aynı fikirde değildi. Her türlü olasılığa karşı ordunun hazır olması gerektiğini düşünmekteydi. Ordunun krize olan yaklaşımı ona göre ağır işliyor ve gerekli önlemler hızlı bir şekilde alınmıyordu. Özal bu duruma, "Ülkeyi yönetenlerin tempolu hareket etmesi lazım...Generaller tempoya ayak uyduramıyorlar. Statükocu hareket ediyorlar. Cesaretli adımlar attığımız zaman frenleyici rol oynuyorlar." (Milliyet, 07.12.1990) diyerek tepki göstermiştir. Muhalefetin kendisinin kriz sırasında izlediği dış politikayı eleştirmesi üzerine "Muhalefetim bana kumarbaz diyor. Ben kumarbaz değilim. Ben her şeyi iyice hesaplayan bir insanım. Ben bir mühendisim. Matematik ve mantıktan iyi anlarım. Bu yüzden kaybedeceğimi sanmıyorum." (Milliyet, 18.01.1991) diyerek ülkenin menfaatine olabilecek en optimal politika seçenekleriyle hareket ettiğini söylemiştir. Türk kamuoyu da Özal'ın Körfez politikasını desteklemiyordu. KONDA'nın Eylül 1990'da yaptığı ankette "Eski topraklarımızı almak için Irak'a girelim mi?" sorusuna halkın %65.7'si hayır diyerek karşı çıkarken, savaşa girilmesini isteyenlerin oranı ise %27.5'de kalmıştır (Milliyet, 17.09.1990).

Yerel dinamiklerin direnciyle karşılaşan Özal, Suudi Arabistan'a asker gönderilmesi ve Musul ve Kerkük'ün ele geçirilmesi gibi konularda geri adım atmamak zorunda kalmıştır. Fakat, ABD liderliğindeki koalisyon güçlerinin 17 Ocak'ta başlattığı hava hareketine destek vermek için hükümet, TBMM'den Türkiye'deki üslerin ABD uçaklarının kullanımına açılması amacıyla yetki istemiştir. Dışişleri Bakanı Alptemoçin alınacak iznin savaşa taraf olmak ve ikinci bir cephe açmak için istenmediğinin altını çizmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1991: 294). Ancak muhalefet, Alptemoçin'in açıklamalarını ikna edici bulmamış ve tezkereye karşı çıkmıştır. İnönü Meclisteki konuşmasında istenilen yetkiyle Türkiye'nin savaşın içine sürüklenebileceğini ve Türkiye'nin geleneksel dış politikasından sapmamasını yani Arap ülkeleri arasındaki çatışmalara taraf olmama ve karışmama politikasını devam ettirmesi gerektiğini vurgulamıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 1991: 297). Demirel de hükümete yetki verilmesine karşı çıkarak, eğer Türkiye Ortadoğu'da bir rol oynayacaksa bu da savaşa katılmamakla olacağını söylemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1991: 309). Muhalefetin itirazlarına rağmen, hükümetin getirdiği teklifi 148'e karşı 250 oyla kabul eden TBMM üslerin kullanımına izin vermiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1991: 332).

Nihayet Körfez Savaşı, Saddam'ın Kuveyt'ten 28 Şubat'ta geri çekilmesi ve ateşkes görüşmelerine başlanmasıyla sona ermiştir. Özal'ın hızlı bir şekilde petrol boru hatlarını kapatması, Irak'a başlatılan ambargo kararlarını uygulaması ve Körfez Savaşı'nda Türkiye'deki üsleri kullandırması Bush yönetimini gayet mutlu etmiştir. ABD yönetimi Özal'la ilgili "Türkiye'nin politikasını ülkedeki tüm muhalefet ve eleştirilere karşın tek başına büyük bir başarıyla yürüttüğünü" söylemiş ve "Atatürk'ten bu yana Türkiye'de görülmemiş bir olayı gerçekleştirdi. O da Türkiye'nin ilk defa böyle bir olayda pasif kalması yerine, aktif bir politika izlemesiydi. Özal bu açıdan tam bir Amerikalı gibi." (Yavuz, 03.03.1991) yorumunda bulunmuştur.

Körfez Savaşı sona ermesine rağmen Irak'ta Şii Arapların ve Kürtlerin Saddam'a karşı ayaklanması ile bölge bir kez daha krizin içine sürüklenmişti. Bölgede yaşanan siyasi kriz Özal'ı tedirgin ediyordu. Bu güç boşluğunu kendisinin doldurmaması halinde Kürtler Amerika'ya yanaşabilirdi. Böyle bir ihtimalin ortaya çıkması durumunda Türkiye'nin yaşamsal çıkarını tehdit edebilecek bir Kürt devletinin kurulması söz konusu olabilirdi. Bu yüzden ayaklanma sırasında Özal, Kürt liderler Talabani ve Barzani'yle yakın temas kurmaya devam etmiş ve yumuşak güç unsurlarını kullanarak Kürtlerin Türkiye'ye yakınlığını artırmak istemiştir. Ayrıca dış politikada güdülen bu stratejinin iç politikaya da yansımaları olması kaçınılmazdı. Özal, Kuzey Irak'ta etkili olabilmek için öncelikle içerdeki Kürt sorununun çözümüne yönelik adım atması gerektiğinin farkındaydı. Böylece içerde yapılacak reformlar Kuzey Irak'ta Özal'ın elini kuvvetlendirebilirdi (Gözen, 2016: 274-276). Bunların bir sonucu olarak, Özal'ın Kürt sorununa yönelik çözüm anlayışı büyük ölçüde 90'lı yılların başında değişim geçirecektir (Abramowitz, 1993: 174).

Nitekim isyanın başladığı ilk haftalarda gizlice Ankara'ya gelen Barzani'nin bir adamı ve Talabani ile MİT ve Dışişleri yetkilileri görüşme gerçekleştirmiştir. Özal da bu görüşmeyi basına doğrulayarak "Orada ne oluyorsa bizi alakadar ediyor. Bunlar vaktiyle bize düşman olan insanlar değil. Bunlarla mümkün olduğu kadar dost olmamız lazım. Ayrıca Türkmen gruplarıyla da temastayız." (Milliyet, 12.03.1991) demiştir. Görüşmelerin içeriği Talabani'ye yakın bir isim tarafından The Guardian'a servis edilmiştir. The Guardian, bu görüşmeler sırasında Özal'ın bağımsızlık hariç Iraklı Kürtlerin haklarını desteklediğini ve Kürt liderlerinin birçok isteğini tereddütsüz kabul ettiğini yazmıştır (Perlman, 13.03.1991).

Bir yandan Kuzey Irak'taki Kürt liderlerle görüşmeler sürerken, diğer yandan Özal Güneydoğu sorununa yönelik de cesur adımlar atmaya devam etmiştir. Özal, Güneydoğu'daki sorunların kaynağının PKK'nın şiddet eylemleri yüzünden var olduğunu ve PKK olmasaydı bu sorunların çözümünün kolay olacağını söylemiştir. Özal, teröre karşı savaşta devletin askeri güç kullanması gerektiğini ancak bir yandan da bölgedeki halkın problemlerine siyasi araç gereçlerle çözüm bulması gerektiğini belirtmiştir. Bu yüzden yasakların kaldırılacağını ve Kürtlerin kültürel haklara sahip olacağını açıklamıştır (Milliyet, 03.03.1991). Bu politik amaçların bir sonucu olarak Körfez Savaşı'nın başladığı ilk günlerde, Özal'ın başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu Kürtçeye sınırlı kullanım hakkı veren TCK'nın 141., 142. ve 163. maddelerinin kaldırılmasına karar vermiştir. Bakanlar Kurulu'nda kaleme alınan ve düzeltmeleri yapılan tasarı Meclis'e sunulmuş ve 11 Nisan 1991'de söz konusu maddeler kaldırılmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 1991: 239).

Muhalefete gelince, Özal'ın bu girişimlerini tehlikeli bir oyun olarak görmüştür. Özal'ın macera peşinde koştuğunu söyleyen İnönü, Özal'ı başka ülkelerin iç işlerine karışarak uluslararası alanda Türkiye'nin saygınlığına zarar vermekle suçlamıştır. Ecevit, hem Türkiye'de hem de bölgede yaşanan sorunların çözümünün muhatabının Barzani ve Talabani olamayacağını söylemiş ve Özal'ın politikalarını ayrılıkçı güçleri cesaretlendirecek adımlar olarak değerlendirmiştir. Demirel de benzer ifadeler kullanarak Irak devleti yerine Talabani ve Barzani'nin muhatap alınmasını eleştirmiş ve gizli görüşmede neler konuşulduğunun açıklanmasını istemiştir (Milliyet, 14.03.1991).

Saddam'ın hızlı bir şekilde isyanı bastırması sonucu, Türkiye bu kez bir milyona yakın Kürt mültecinin sınırına dayanması ile meşgul olmuştur. Amerikan ABC TV'sine Irak'ın kuzeyinde yaşanan hadiseleri değerlendiren Özal, Saddam'dan kaçan Kürtlerin korunması amacıyla Amerika'ya bir "güvenli bölge" oluşturulmasını teklif ettiğini söylemiştir. Alman gazetesi FAZ (Frankfurter Allgemeine Zeitung) Özal'ın bu girişimini "Kürtlerin hamisi" olmaya çalışmakla nitelendirmiştir (Yavuz, 08.11.1991). Özal'ın teklifinin kabul edilmesi üzerine mültecilerin güvenliğini sağlamak için ABD, İngiltere ve Fransa Huzur Sağlama Operasyonu (Operation Provide Comfort) adını verdikleri askeri bir yardım operasyonu başlatmışlardır. Askeri yardım operasyonu sonucu mülteciler oluşturulan güvenli bölgelere geri dönmüştür. Harekatın başarıyla tamamlanmasının ardından Bakanlar Kurulu 17 Ocak'ta aldığı 126 numaralı "yetki

yasasına” dayanarak, mültecilerin güvenliğinin kalıcı hale getirilmesi ve Irak’ta benzer hadiselerin tekrarlanmaması için oluşturulan ve “Çekiç Güç” olarak adlandırılan uluslararası bir gücün İncirlik ve Silopi’de konuşlandırılmasına karar vermiştir. Bu karar muhalefetin tepkisine yol açmıştır. Muhalefetin genel görüşü, yetki yasasının Körfez Krizi için sınırlı olduğu ve krizin sona ermesiyle yetkinin geçerliliğini kaybedeceği ile ilgiliydi. Bu yüzden muhalefet, kararın Meclis’te görüşülmeden Bakanlar Kurulu tarafından alınmasını doğru bulmamıştır. DYP “Meclis hakkı olan kararı tartışmalı” derken, SHP “Bu olayla hükümet parlamentodan aldığı yetkiye tecavüz etmiştir.” diyecektir (Aydemir, 17.07.1991).

Bundan başka muhalefet ve ANAP içerisindeki bazı vekiller Çekiç Güç’ün faaliyetleri noktasında da şüphelere sahipti. Çekiç Güç’ün, ABD’nin çıkarları doğrultusunda hareket edip Kürt devletinin kurulmasında kalkan rolü oynayacağını iddia ediyorlardı (Milliyet, 22.07.1991). Bu şüpheler Ocak 1992’de Çekiç Güç’e bağlı bir ABD helikopterinin Türk karakoluna iki kilometre uzaklıkta bulunan alana yardım malzemesi atmasıyla daha da güçlenecektir. Amerika’nın Ankara Büyükelçiliği, helikopterin PKK’ya yardım malzemesi taşıdığına ilişkin iddiaları yalanlasa da Genelkurmay Başkanlığı ellerinde aksini gösteren kesin deliller olduğunu ileri sürmüştür. Bu malzemelerin Iraklı Kürtlerin sert kış şartlarında mağdur olmaması için gönderildiği iddia edilmiş ancak malzeme paketinde çocuk ve kadınlara dair herhangi bir içeriğe rastlanmaması sadece erkeklere özel giysi ve gıdalardan oluşmasından dolayı inandırıcı gelmemiştir (Yalçın, 17.01.1992). Özal’a gelince muhalefetin bu görüşlerine katılmıyordu. Çekiç Güç’ün Türkiye’ye konuşlandırılması ile ABD’nin hareket ve manevralarının yakından gözleneceğini ve Türkiye’nin Kuzey Irak’ın kaderinde söz hakkının olacağını ileri sürüyordu (Gözen, 2016: 274). Bu tartışmaların gölgesinde Çekiç Güç’ün faaliyetleri ANAP sonrası koalisyon dönemlerinde de uzatılmış ve görev süresi İkinci Körfez Savaşı’ndan önce 1 Mart 2003’te sona ermiştir.

Körfez Krizi’nin Türkiye’ye ekonomik ve siyasi etkileri yıllar sonra da devam etmiştir. Irak’a uygulanan yaptırımların ve petrol boru hatlarının kapatılmasının Türkiye’ye ekonomik zararı yaklaşık 100 milyar doları bulmuştur. Irak’taki otorite boşluğundan dolayı PKK bölgede daha rahat hareket etme imkanı bulmuş ve Türkiye’ye saldırılarını sıklaştırmıştır. Saddam yönetimindeki Irak’ın göreceli gücü önemli ölçüde azalmış ve Türkiye’ye tehdit olmaktan çıkmıştır. Son olarak, Birinci Körfez Savaşı’yla

analoji kuran ve yaşanan hadiselerden belirli dersler çıkaran Türk siyasetçiler, İkinci Körfez Savaşı öncesi TBMM'ye sunulan 1 Mart 2003 tezkeresini reddetmiştir (Balcı, 2018: 224).

5.2.7. Türk Dünyası ile Yakın İlişkiler: Azeri-Ermeni Çatışması

1990'ların başına kadar Türkiye, Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk halklarının sorunları karşısında sessiz veya kayıtsız kalan bir yaklaşım içerisinde olmuştur. Özal'ın Orta Asya'ya yönelik bu dış politika tercihi Soğuk Savaşın kısıtlayıcı ortamı ve Türkiye'nin Sovyetler karşısındaki görece zayıf olan güç kapasitesiyle yakından ilgilidir. Bu sebeple ABD'nin Türkiye'de Orta Asya halklarına hitap eden bir radyo istasyonu kurma talebini hem Sovyetlerle yeni başlattığı ticari ilişkileri sekteye uğratabileceğinden hem de Sovyetlerin iç işlerine karışmak olarak algılanabileceğinden kabul etmemiştir. Bunlara ek olarak, 1980'lerin sonlarına doğru Azerbaycan'ın bağımsızlık seslerinin yükselmeye başladığı sırada ve Dağlık Karabağ'da meydana gelen Azeri-Ermeni çatışmasında Özal, Azeri Türklerinin yaşadığı sorunların Türkiye'yi ilgilendirmeyen problemler olduğunu ima eden bir tutum sergilemiştir. Ocak 1990'da ABD gezisi sırasında gazetecilerin Türkiye'nin Azeri-Ermeni çatışmasına müdahil olup olmayacağı ve Azerbaycan'ın ve diğer Türk topluluklarının bağımsızlık talep etmesi halinde tutumunun ne olacağına ilişkin sorulara Özal "gayet basit" diye başlayarak şu şekilde yanıt vermiştir:

"Azerbaycan, bir Sovyet Cumhuriyetidir. Aramızda çok kısa bir sınır vardır. Sovyet Ermenistan'ıyla sınırimız çok daha uzundur... Aslında Azerbaycanlılar, Anadolu'daki Türk halkından daha çok İran Azerilerine yakındır. Benzer diller konuşuruz, lehçelerimiz farklıdır. Bir başka daha fark vardır. Mezheplerimiz ayrıdır. Onlar Şiidir, biz Sünniyiz. Sovyetler Birliği'ndeki Türkçe konuşan ya da Müslüman gruplara karışmak istemeyiz... Biz büyük bir Türk imparatorluğu peşinde değiliz." (Yavuz, 19.01.1990).

Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz, Özal'ın sözlerine katılmayarak "Aynı dili ve aynı kültürü paylaştığı Azerilere doğal bir yakınlık duyan Türk milleti, çok yakınındaki bu gelişmeleri özel bir hassasiyetle izlemektedir." (Milliyet, 19.01.1990) demiştir. Özal'ın açıklamalarını Azeriler de üzüntüyle karşılamıştır. Ankara'daki Azerbaycan Kültür Derneği Başkanı, Azerbaycan'ın rehber aldığı ülkenin Atatürk'ün Türkiye'si olduğunu, Azerbaycan'da din unsurunun değil milliyetçi duyguların ağır bastığını ve Türkiye'nin Azerilere sahip çıkması gerektiğini söylemiştir. Buna ek olarak Yılmaz'ın açıklamasının Azerileri mutlu ettiğini ve onlara güven verdiğini ifade etmiştir (Emiroğlu, 19.01.1990).

Özal'ın bu sözleri muhalefetin sert tepkisine neden olmuştur. Demirel "Soydaşlarımız kırılmasınlar kusura bakmasınlar. Özal'ın dediği laflar Türkiye'yi bağlamaz." demiştir. İnönü konuşmayı "talihsizlik" olarak değerlendirmiştir. Ecevit de Özal'ın sözlerini "sorumsuzluk" olarak yorumlarken, Sovyetler Birliği'ndeki Azeri Türklerini İran'ın kucağına itmekle suçlamıştır (Milliyet, 20.01.1990).

Özal'ın Orta Asya halklarının sorunlarını göz ardı eden bu dış politika yaklaşımı, Sovyet dünyasının çökmeye başlamasının bir sonucu olarak yeniden şekillenecektir. Abramowitz'e (2018: viii) göre, son 400 yıl boyunca Anadolu toprakları üzerinde tehdit üreten Rusya'nın ortadan kalkmasıyla Türkiye kendini daha güvenli hissetmeye başlamıştı. Türkiye, çevresinde yayılcı emeller besleyen bir imparatorluk yerine kendinden askeri ve ekonomik açıdan güçsüz çok sayıda devletlere komşu olmuştu. Fakat uluslararası sistemdeki bu değişim Türkiye'ye yeni fırsatlar sunduğu gibi yeni problemleri de beraberinde getiriyordu (Fuller, 2018: 38). Uluslararası sistemin değişimini fırsat olarak algılayan Özal, 1 Eylül 1991'de TBMM'nin 18. dönem 5. yasama yılı açılış konuşmasında bu fikirlerini şu şekilde açıklamıştır:

"...Kısa bir süre öncesine kadar hepisi bizden ileri olan etrafımızdaki ülkeler de çeşitli nedenlerden dolayı geriye gitmişlerdir. Böylece, Türkiye'nin önüne tarihi bir fırsat çıkmıştır. Eğer yanlışlık yapmazsak, istikrar içinde kalırsak, ülkemiz, bu tarihi fırsattan, belki dört yüz beş yüz senede gelebilecek bu imkandan istifade edebilecektir. Benim değerli vatandaşlarım, geliniz, Cenabı Hakkın Türkiye'mize açtığı bu kapıdan, bu büyük kapıdan girelim ve dört yüz yıllık ıstırabımız sona ersin... 21'inci Asır, Türkiye'nin ve Türklerin asrı olacaktır." (TBMM Tutanak Dergisi, 1991: 7-8).

Soğuk Savaş sonrası dönemde başta Amerika ve Rusya olmak üzere neredeyse her ülke dış politikasını yeni sistemin getirdiği şartlara göre hizalamaya çalışıyordu. Türkiye de stratejisini değiştirme ihtiyacı hisseden ülkelerden biriydi. Bu yüzden Türkiye'de, Atatürk dönemi Türk dış politikasının Soğuk Savaş sonrası dönemde yaşanan meydan okumalara cevap veremeyeceğine yönelik düşünceler yaygınlaşmaya ve İslam'la ilgili ve pan-Türkçülük gibi alternatif ideolojik söylemler toplumda daha çok yankılanmaya başlamıştı (Fuller, 2018: 40). Bu bakımdan Özal Türk kimliğini, İslam dinini ve Osmanlı geçmişini ulusal çıkarları artırmada uygun yeni birer araçlar olarak görüyordu. Çankaya Köşkü'nde ANAP'lı eski milletvekillerini ağırlayan Özal, milletvekillerine yaptığı konuşmasında Türkiye'nin yeni uluslararası sistemde oynaması gereken rolü "neo-Osmanlı" olarak tanımlamıştır. Özal, Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihte oynadığı rolü oynama fırsatının bugün Türkiye'ye tekrar

sunulduğunu, bu fırsatın iyi değerlendirilmesi halinde 21. yüzyıla Türkiye'nin büyük bir güç olarak girebileceğini ileri sürmüştür. Konuşmasının devamında, "neo-Osmanlı" olarak nitelendirdiği bu stratejinin hayata geçirilebilmesi için Hazar Denizi'nden Adriyatik Denizi'ne kadar olan bölgede işbirliğinin geliştirilmesinin önemine dikkat çekmiştir (Tayyar, 14.12.1992).

Sovyetler Birliği'ndeki Türk halklarının özgürlük ve bağımsızlık mücadelesi daha da belirgin bir hal alması üzerine Özal, bölgeyle yakın ilişkiler kurmanın alt yapısını hazırlamaya başlayacaktır. Çünkü Doğu ile Batı Blokları arasındaki mücadelenin anlamını kaybetmeye başladığı bir dönemde Türkiye'nin Batı açısından stratejik önemi de azalmaya başlamıştı. Sovyetler Birliği'nin bölge üzerindeki güç kontrolünü kaybetmeye başlamasıyla birlikte Orta Asya ve Kafkasya bölgesindeki stratejik ortam Türkiye açısından müsahakar bir yapıya dönüşmüştü. Bölge üzerinde Türkiye'nin manevra kabiliyetinin arttığını düşünen Özal, dış politikanın yönünü Orta Asya ve Kafkasya'ya çevirerek hem Türk dış politikasının yaşadığı açmazdan kurtulmayı hem de Batı'nın gözünde tekrar değer kazanmayı amaçlıyordu.

Orta Asya ve Kafkasya'nın zengin doğal kaynaklara ve petrole ev sahipliği yaptığı biliniyordu. Etnik ve kültürel bağların yanı sıra gerek Türkiye gerekse de Türk Cumhuriyetleri pragmatist gerekçelerle karşılıklı olarak ilişkilerin gelişimini destekliyordu. Türkiye artan doğalgaz talebini Türk cumhuriyetlerinden ikame ederek Rusya'ya karşı bağımlılığını azaltmak istiyordu. Ayrıca bu coğrafya Türk yatırımcılarına yeni iş fırsatları sunduğundan ülkenin ihracat odaklı büyüme stratejisine önemli katkı sağlayabilirdi. Son olarak, siyasi ve stratejik endişelerde bu bölgede aktif bir dış politikanın takibini gerektiriyordu. Bölgeyle ilgilenen tek ülke Türkiye değildi. Hazar'daki enerji kaynakları üzerinde İran ve Rusya da etkisini artırmanın çabası içindeydi. Türk politikacıları Hazar petrol ve doğalgazının Türkiye üzerinden Batı'ya taşınmasının Batı'nın ve Amerika'nın gözünde Türkiye'nin stratejik değerini tekrar artırabileceğini düşünüyorlardı. Türk cumhuriyetlerinin liderlerine gelince, Türkiye'nin Amerika ile olan yakınlığı sayesinde Amerika'nın kendilerine destek sağlayacağına inanıyorlardı (Sayarı, 2000: 172-174).

Bu politik hedeflerin bir sonucu olarak Özal, basına verdiği demeçlerde de artık Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya'da daha aktif olarak gözükeceğinin sinyalini veriyordu. Orta Asya ve Kafkasya'da çatışmaların şiddetlendiği bir dönemde Fransa'nın

tirajı yüksek gazetelerinden biri olan Le Figaro'ya verdiği demeçte Özal, Sovyet dünyasının “kritik” bir dönemden geçtiğini, Türkiye'nin Kafkasya'da meydana gelen olaylar karşısında “kayıtsız kalamayacağını” ve bölgede meydana gelen gelişmelerin Türkiye'nin değerini artıracığını (Perlman, 02.02.1991) ifade ederek, Türkiye'nin bölgeye yönelik dış politikasında değişikliğe gideceğinin işaretini vermiştir.

Böylece kültür, etnik kimlik ve tarih gibi yumuşak güç unsurlarını kullanarak Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk halklarıyla yakınlaşmaya çalışan Özal, Türkiye'nin eski Sovyet cumhuriyetleri tarafından model alınması için çabalayacaktır. Bu amaç doğrultusunda Özal, Mart 1991'de bürokrat, gazeteci ve işadamlarından oluşan geniş bir heyetle ilk önce Azerbaycan'a daha sonra Kazakistan'a gitmiştir. Türkiye bu ülkelere beraberinde üç uçak dolusu gıda ve ilaç yardımı da götürmüştür. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Muttalibov “Tarihimizde ilk defa Türkiye Cumhurbaşkanı ülkemize geldi. Bu ziyaretten çok şeyler bekliyoruz.” diyerek Özal'ın gelişinden büyük memnuniyet duymuştur. Ziyaretin sonunda iki ülke liderleri tarafından Türkiye ve Nahcivan arasında karayolunun yapımı, Türk işadamlarının kalacağı bir iş merkezi ve otel inşası, THY ve Azerbaycan Hava Yollarının karşılıklı uçuş seferleri başlatması gibi kararlar alınmıştır. Buradan Kazakistan'a geçen Özal, Kazakistan'la da ticari, bilimsel ve kültürel alanlarda anlaşmalar imzalamıştır. Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev iki ülke arasında ilişkileri geliştirmekten dolayı mutluluk duyduğunu ve her türlü desteğin verileceği sözünü vermiştir. Özal ise yaptığı açıklamada Azerbaycan ve Kazakistan'a ziyaret etme arzusunun bu ülkelerle Türkiye arasındaki tarihi ve kültüre dayanan yakınlıktan kaynaklandığını ve bu ziyaretlerin devamının geleceği mesajını vermiştir (Milliyet, 16.03.1991).

Orta Asya ve Kafkasya'da bağımsızlık mücadelesi veren liderler de laik ve demokratik Türkiye'nin kendileri için model ülke olduğunu söylemiştir. Azerbaycan Halk Cephesi yaptığı açıklamada Batı tarzında demokratik, laiklik ve serbest piyasa ekonomisine dayalı bir Azerbaycan kurmak istediklerini bu yolda kendileri için rehber ve model ülkenin Türkiye olduğunu belirtmiştir (Milliyet, 08.05.1991). Türkiye'ye Kırgızistan'ın Türkiye tarafından tanınması ve ilişkilerin geliştirilmesi için ziyarete gelen Kırgız Cumhurbaşkanı Asker Akayev, “Türkiye Cumhuriyeti, Türk halkları için yol gösterici bir Çoban Yıldızı'dır.” demiştir (Milliyet, 24.12.1991).

Bu ziyaretlere ve yakınlaşma çabalarına rağmen Rusların tepkisini çekmemek için Türkiye, Sovyetlerin iç işlerine karışmama politikasını bir süre devam ettirmiş ve Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını tanımada bekle gör politikası izlemiştir. Nihayet Aralık 1991’de Sovyetlerin dağılmasının kesinleşmesinin ardından Türkiye, Orta Asya ve Kafkasya’daki Türk halklarının bağımsızlıklarını tanımış ve temsilcilik açmak için çalışmalara başlamıştır.

Özal’ın Türk Cumhuriyetleriyle yakın ilişki kurma isteği o yıllarda Amerika tarafından da destek görmeye başlamıştır. Zira Orta Asya’dan, Ortadoğu’ya ve Balkanlara kadar olan bölgelerde meydana gelen gelişmeler Amerika’nın gözünde Türkiye’nin değerini tekrar artırmıştır. ABD yönetimi, bölgede bağımsızlığını yeni kazanmış eski Sovyet cumhuriyetlerine Batılı değerlerin Türkiye vasıtasıyla transferinin daha kolay gerçekleşeceğini umuyordu. Bu yüzden Amerikalı diplomatlar, stratejistler ve akademik çevre Doğu ve Batı arasında bir köprü olarak gördüğü Türkiye’nin eski Sovyet rejimleriyle yakınlaşmasını desteklemiştir.

Örneğin New York Times’da, Orta Asya ve Kafkasya’daki ülkelerin zengin doğal kaynaklara ve petrole sahip olduğunu ve bölgede jeopolitik menfaatleri olan ülkelerin bağımsızlığını ilan eden yeni cumhuriyetlerle ilgilenmeye başladığını ele alan bir makale yazılmıştır. Makale, İran ve Türkiye’nin bölgede nüfuz mücadelesi içinde olduğunu belirterek, Amerika’nın Orta Asya’da bağımsızlıklarını ilan eden cumhuriyetleri ihmal etmesi durumunda bölgenin Çin ve İran’ın etkisi altına girebileceğini ileri sürmüştür. Bu yüzden, Türkiye’nin bölge için “doğal bir model” olduğunu ve ABD’nin Türkiye’nin bu bölgedeki politikalarını desteklemesini ve bu ülkelere her türlü yardımı yapmasını önermiştir (Milliyet, 01.01.1992). NATO Genel Sekreteri Wörner Türkiye’nin NATO’ya üye olmasının 40. yıldönümü nedeniyle yaptığı değerlendirmede, Körfez Krizi, Yugoslavya’da yaşanan iç çatışma ve Sovyetler Birliği’nin yaşadığı siyasi krizler gibi bölgede meydana gelen gelişmelerin Türkiye’nin jeostratejik öneminin tekrar hatırlanmasına neden olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, Türkiye’nin Orta Asya ve Balkanlarda bulunan ülkelerle ortak dil, tarih ve kültürel bağlarının olduğunu ve bu yakınlık sayesinde Batılı değerlerin buradaki cumhuriyetlerce benimsenmesinde önemli roller oynayabileceğini vurgulamıştır (Milliyet, 17.02.1992).

Orta Asya’daki Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan etmeye hazırlanırken Türkiye’de ANAP, Ekim 1991 Genel Seçimlerini kaybederek iktidarını DYP-SHP

koalisyon hükümetine devretmiştir. Türkiye’deki bu hükümet değişikliği Özal’ın dış politikaya doğrudan müdahalesinin azalacağı anlamına geliyordu. Demirel yeni hükümetin “Çankaya’nın himayesinde ve ipoteğinde” olmayacak diyerek, Özal’ın eskisi gibi anayasal görev ve yetkilerinin aşmasına izin verilmeyeceğini ve Türkiye’de bir tane hükümet olacağını söylemiştir (Milliyet, 24.10.1991). Dışişleri Bakanı Çetin de “Özal’sız dış politika” söylemiyle yeni dönemde Özal’ın etkisinden uzak ve onun dış politika anlayışından farklı bir dış politika takip edeceklerini vurgulamıştır (Batur, 10.12.1991).

ANAP’ın genel seçimlerden mağlup ayrılması Özal’ın iç politikadaki gücünü eski döneme kıyasla zayıflatmıştı. Buna rağmen Özal, dış politika konularını etkilemenin ve yön vermenin çabası içinde olacaktır. Fakat Başbakan Demirel ve Cumhurbaşkanı Özal arasındaki farklı dış politika anlayışı iki liderin krizler karşısında tam bir uyum içinde çalışmamasına neden olmuştur. Bu uyumsuzluğun en bariz örneğini Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Karabağ krizinde görebiliriz. Ermenilerin Karabağ’da şiddeti tırmandırması ve 26 Şubat’ta Karabağ’ın Hocalı köyünde denetimi ele geçirmesi sonrası birçok sivil katletmesi ve yaralaması Türkiye’nin gündemini bir anda değiştirmiştir. Milliyet, Hürriyet, Sabah, The Guardian ve The New York Times gibi yerli ve yabancı basında Karabağ meselesi ve Ermenilerin yaptığı katliamlarla ilgili haberler gündemi daha çok işgal etmeye başlamıştır (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1992: 1-86). Bölgeden gelen olumsuz haberler karşısında Türk kamuoyunun ve siyasilere öfkesi her geçen gün artmıştır. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak, Türkiye’de yaşayan Azeri Türkleri lobicilik yaparak Türk hükümetinin olaylar karşısında sert bir tutum takınması için baskılarını artırmışlardır (Sayarı, 2000: 175).

Karabağ meselesinin Türk kamuoyunda yüksek sesle dile getirilmesi Özal ve Demirel’in konuya ilgisiz kalamalarına neden olmuştur. Ancak Özal ve Demirel’in Karabağ’da yaşanan hadiseler karşısındaki çözüm önerileri ve tehdit ve fırsat algıları birbirinden farklıydı. Özal, “Ermenileri biraz korkutalım” diyerek askeri tedbirleri ima eden ve Türkiye üzerinden Ermenistan’a giden malların engellenmesi gibi birtakım yaptırımları içeren öneriler sıralamıştır (Milliyet, 06.03.1992). Buna karşın Demirel hükümeti, Karabağ konusunda uluslararası hukuk ve diplomasi çerçevesinde hareket etmenin daha makul olacağını ileri sürerek ihtiyatlı bir dış politika yaklaşımı tercih etmiştir. Dışişleri Bakanı Çetin Meclis’teki konuşmasında, hükümetin Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bölgede yaşanan anlaşmazlıkların ve ihtilafların uluslararası hukuka

uygun olarak, barışçıl yollardan ve diyalog yoluyla çözülmesi gerektiğine inandığını söylemiştir. Konuşmasının devamında hükümetin, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Karabağ sorununa da bu bakış açısıyla yaklaştığını ve Dışişleri Bakanı olarak çok aktif bir biçimde diplomatik temaslarını sürdürdüğünün altını çizmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1992: 405-407). Böylece Demirel hükümeti askeri önlemleri ihtiva eden talepleri geri çevirecektir.

SHP Milletvekili ve Dışişleri Bakan Vekili Kumbaracıbaşı, 4 Mart 1992’de TBMM’de yaptığı konuşmasında Karabağ’ın Azerilerin denetiminden çıkıp çıkmamasını Azerbaycan’ın kendi sorunu olarak değerlendirmiştir. Kumbaracıbaşı’nın sözleri muhalefetin tepkisine yol açmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 1992: 593). Bu sözler üzerine Özal, hükümeti Dağlık Karabağ konusunda pasif kalmakla suçlamıştır. Özal “Türk Dışişleri Türki Cumhuriyetlere karşı klasik dış politikasını uygulamamalı daha cesur hareket etmelidir. Klasik dış politika Türki Cumhuriyetlerde fayda vermez.” (Oral, 08.03.1992) demiştir.

Özal, hükümetin Karabağ konusunda pasif kalmasının Azerbaycan başta olmak üzere Orta Asya’daki Türk Cumhuriyetlerinin gözünde Türkiye’nin değerini ve güvenilirliğini azaltacağını düşünmekteydi. Bunun bir sonucu olarak bu ülkeler bölgeye ilgi duyan ve Türkiye’ye rakip olan ülkelerle yakınlaşabilirdi. Bu sebeple, Karabağ’daki olaylar karşısında doğrudan askeri güç kullanılmasını istemiştir. Özal on bir günlük Türk Cumhuriyetlerine gezisi öncesi yaptığı basın açıklamasında popülist bir üslup kullanarak, Demirel hükümetini Azeri-Ermeni çatışmasında “fazla yumuşak” bir politika izlemekle suçlamıştır. Risk alınması gerektiğine inan Özal “Dışimizi göstermezsek bu iş çözülmez.” demiştir (Kohen, 05.04.1993). Yine bir başka konuşmasında Türkiye’nin risk alıp cesur hareket etmesi gerektiğini ve Azeri-Ermeni çatışmasına tek taraflı müdahalesine kimsenin ses çıkaramayacağını söylemiştir. Buna örnek olarak da Bosna’da yaşanan olaylara uluslararası toplumun sessiz kalmasını göstermiştir. Özal, “Farz edinki Nahcivan’a iki üç askeri birliğimizi soktunuz. Ermeni hududunda siz ciddi bir manevra, ciddi bir şey yaparsanız, üç tane merminiz de o tarafa düşse...Kim size ne yapar?” (Kohen, 08.04.1993) diyerek bu düşüncelerini ifade etmiştir. Kısacası Özal, diplomatik üslubun çözüm getirmediğini ileri sürerek Ermenistan’a savaş açılmasını savunmuş, cumhurbaşkanlığı makamında bulunmasına karşın “ikinci bir hükümet” gibi hareket etmiş ve Demirel hükümetini ürkek olmakla suçlamıştır (Ataman, 2003: 58).

Demirel ise Özal'ın fikirlerine katılmıyordu. Hocalı Katliamının yankıları devam ederken 10 Mart 1992'de TBMM'de yaptığı konuşmasında, Karabağ konusunda hükümeti hiçbir şey yapmamakla suçlayan ANAP'lı milletvekillerine karşı, sorunun çözümünde askeri araçlar yerine barışçıl araçların kullanılmasını tek yol olarak göstermiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1992: 135). Demirel, Özal'ın Türkiye'nin göreceli güç kapasitesinin üstünde rol oynama arayışına karşı çıkmaktaydı. Demirel'e göre Türkiye'nin askeri müdahalede bulunması durumunda Rusya askeri güçle cevap verebilirdi. Bu yüzden "Gitmek kolay. Gidince karşımda kimi bulacağım? Aman dur yapma diyen Amerika'yı mı? Herkes öyle sanıyor. Oysa karşıma Rusya çıkacak. Kızılordu çıkacak." (Donat, 08.04.1993) şeklinde konuşarak Özal'a tepkisini dile getirmiştir. Özal'ın hükümete yönelik eleştirilerinin bir benzerini ANAP'ta TBMM'de sürekli zikrediyordu. Mesut Yılmaz, hükümetin uluslararası toplum nezdinde yaptığı diplomatik girişimlerin Ermenistan'ı caydırmakta yetersiz olduğunu belirterek askeri tedbirlerin de alınması gerektiğini ifade etmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1992: 208). Dışişleri Bakanı Çetin de eleştirilere karşılık Sovyet Rusya'nın Ocak 1990'da yapmış olduğu katliamı hatırlatarak, "Bakü'de yüzlerce insan buldozerlerin altında ezilirken, sizler iktidardaydınız; o zaman bunları niye söylemiyordunuz, niye bağırıyordunuz?" şeklinde yanıt vermiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1992: 224). ANAP'lı vekiller de Çetin'e yanıt olarak, o yıllarda Sovyetler Birliği'nin dağılmadığını bu yüzden Türkiye'nin sessiz kaldığını söylemiştir (TBMM Tutanak Dergisi: 1992: 224). Böylece Demirel, Körfez Savaşı'nda olduğu gibi bir kez daha Özal'ın Türkiye'nin geleneksel dış politikasına aykırı bir dış politika izlemesine karşı çıkacaktır.

Hükümetin aksine Özal, sistemin Türkiye'ye açık fırsatlar sunduğunu ve bu fırsatların değerlendirilerek ulusal çıkarların artırılması gerektiği düşüncesindeydi. Bu plan doğrultusunda Özal, Türk Cumhuriyetlerine ziyaretlerini artırmış ve bu ülkelerin liderlerini Türkiye'de ağırlamıştır. Ekim 1992'de Türkiye'de tarihte ilk kez bir Türk zirvesi düzenlenmiştir. Altı Türk Cumhuriyetini bir araya getiren zirvede Özal, yumuşak güç unsurlarına yaslanarak Türkiye'nin ekonomik çıkarlarını artırmayı hedeflemiştir. Zirveyi tarihi bir fırsat olarak gören Özal konuşmasında "Dilimiz bir, tarihimiz bir, kültürümüz birdir. Öyleyse işimiz de bir, gücümüz de bir olabilir diye düşünüyorum." demiştir. Ülkeler arasındaki ekonomik bariyerlerin kaldırılması amacıyla "Türk Ortak Pazarı" önerisinde bulunmuş ancak diğer ülkeler tarafından henüz erken bir adım olarak

değerlendirilmiştir. Buna rağmen zirvede somut gelişmeler de olmuş, Azeri ve Türkmen gaz ve petrolünün Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması ve diğer ülkelere ihraç edilmesi konusunda anlaşmaya varılmıştır (Milliyet, 31.10.1992). Bu ekonomik bağlantıların yanı sıra Türkiye, Türk Cumhuriyetleriyle ekonomik bağlantıları desteklemek amacıyla sosyal ve kültürel alanlarda da politikalar üretmek bölgeyle yakınlaşmaya çalışmıştır. Bu amaç doğrultusunda, Türk Cumhuriyetlerine yönelik yayın yapan bir uydu kanalı kurulmuştur. Bundan başka, bu ülkelerdeki binlerce öğrenciye Türk üniversitelerinde öğrenim görmesi için burs temin edilmiştir (Abramowitz, 1993: 167). Son olarak, Türk Cumhuriyetlerinin ekonomik, sosyal ve kültürel alanda inşasına yardımcı olmak amacıyla Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) kurulmuştur.

Vefatından kısa bir süre önce Türk Cumhuriyetlerine on bir gün süren ve beş ülkeyi kapsayan bir gezi düzenlemiştir. Gezi sırasında ülkelerin parlamento ve üniversitelerinde konuşma fırsatı yakalayan Özal, konuşmalarında “Türk modeli” ve “Türkiye'nin tecrübelerine” sık sık vurgu yapması bu ülkelerin liderlerinde Türkiye'yi örnek almalıyız duygusunu uyandırmıştır. Bunun yanı sıra Özal, Türk Cumhuriyetlerinin birlikte hareket etmesi durumunda uluslararası politikada yeni bir gücün ortaya çıkacağını altını çizmiştir. Gezi esnasında yaptığı konuşmalarda “Yirmi birinci yüzyıl, Türklerin yüzyılı olacak” demiştir. Görüşmelerde Türk iş adamlarının gıda, tekstil, havaalanı ve otel gibi birçok alanda yapacakları faaliyetler ve Türkiye'nin bu faaliyetler için ayırdığı 1 milyar dolarlık kredi konusu konuşulmuştur. Yine enerji alanında Kazakistan ve Türkmenistan'dan Türkiye'ye yapılacak petrol boru hatları projesiyle ilgili görüşmeler gerçekleştirilmiştir (Kohen, 17.04.1993).

5.2.8. Yugoslavya'nın Dağılması: Bosna Hersek Krizi

Josep Broz Tito'nun 1980'de ölümünün ardından Yugoslavya'da ekonomik ve etnik problemler derinleşmeye başlamıştır. Soğuk Savaşın sona ermesiyle Yugoslavya dağılmış ve birliği oluşturan cumhuriyetler arasında geçmişi tarihe dayanan dini ve etnik milliyetçiliğe dayalı çatışmalar tırmanmıştır. Türkiye, Yugoslavya'da yaşanan krize ilk önce temkinli yaklaşmış ve bölgede statükonun bozulmamasından yana tavır almıştır. Bu sebeple yaşanan hadiseleri bu ülkenin iç meselesi olarak değerlendirmiş ve olayların barışçıl yollardan çözülerek Yugoslavya'nın toprak bütünlüğü ve siyasi birliğinin korunması şeklinde olmuştur. Temmuz 1991'de Makedonya Cumhurbaşkanı Gligorov

ardından Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı İzzetbegoviç Türkiye'ye resmi ziyarette bulunmuş ve Özal'dan destek istemiştir. Fakat, Türkiye'nin Yugoslavya'daki krizin çözümüne dair bakış açısı sabit kalmaya devam etmiştir. Ancak, Hırvatistan ve Slovenya'nın AB'ye tanınma için yaptığı başvurunun 15 Ocak 1992'de kabul edilmesi ve ardından Bulgaristan'ında Bosna-Hersek ve Makedonya'yı tanıması, Türkiye'yi harekete geçirmiş ve nihayet bu ülkeleri 6 Şubat 1992'de tanıma kararı almıştır (Sönmezoğlu, 2016: 213- 215).

Bu ülkelerin bağımsızlık kararlarını tanımaya yakın bir dönemde Washington Times gazetesi için ele aldığı yazısında Özal, "Ortadoğu'daki tek laik katılımcı demokrasi olan ve serbest piyasa ekonomisi işleten Türkiye, bu yeni devletler için model görülmektedir... Yakın tarihi bağlara sahip olduğumuz ve şu an bölünen Balkanlar'la yeni işbirliği alanları açma konumundayız." (Milliyet, 22.01.1992) diyerek, Türkiye'nin bölgede aktif bir politika takip edeceğinin sinyallerini vermiştir. Özal açısından uluslararası sistemin mevcut yapısı dış politikaya farklı bir perspektiften bakılmasını zorunlu kılıyordu. Zira, Yugoslavya'nın dağılması sonrası gelişen hadiseler Türkiye'ye net tehdit sinyalleri yollamakla birlikte açık fırsatlar da sunmaktaydı. Öncelikle, bölgenin güvenliği ve istikrarı Türkiye açısından önem taşımaktaydı. Türkiye'nin Batı Avrupa'yla yaptığı ticaret ve turizmin önemli bir kısmı Balkan güzergahı üzerinden gerçekleşiyordu (Bieniek, 2014: 374). İkincisi, Balkanlar üzerinde cereyan eden Türkiye ve Yunanistan arasındaki ekonomik ve politik etki mücadelesiyle ilgiliydi (Sayarı, 2000: 177). Yunanistan'ın Sırp'lara destek vermesi bölgesel güç dengesini değiştirmeye yönelik bir girişimdi. Türkiye terazinin ağırlığını dengelemek için Arnavutluk ve Bosna-Hersek'e destek vererek kendi ulusal güvenliğini de sağlamayı düşünüyordu (Baharçiçek, 2020: 67-70). Üçüncüsü, bu cumhuriyetler Türk ürünleri için yeni pazar olanakları sağlamaktaydı. Bu sebeple Balkan ülkeleriyle ticari ilişkilerin geliştirilmesi Türkiye'nin ihracatını ve yatırımlarını artırabilirdi (Laçiner, 2003: 181).

Son olarak Özal'ın Balkanlar'a karşı yoğun ilgisinde iç politik dinamiklerde önemli etkiye sahipti. Osmanlı'nın görece gücünün azalmasına paralel olarak Balkanlar'dan Anadolu'ya yoğun göçler yaşanmıştı. Bu göçler Türkiye ve Balkanlar arasındaki akrabalıkları ve kan bağıını canlı tutmaktaydı. Fransa'nın Le Figaro gazetesine göre Türkiye'de en az 10 milyon Rumeli ve 2 milyonda da Boşnak kökenli insan yaşamaktaydı. Bu sebeple gazete, Türk kamuoyunun Balkanlar'daki insani krize son

derece duygusal yaklaştığı yorumunu yapmıştır (Milliyet, 16.02.1993). Gerçekten de yerel basın, Bosna-Hersek'te yaşanan insani krize geniş yer veriyor ve duygusal yoğunluğu yüksek haberler paylaşıyordu (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1993: 137-389). Sırp saldırılarından kaçan 25 bin Bosnalı Türkiye'de mülteci durumuna düşmüştü. Balkanlar'daki bu gelişmeler karşısında Türk kamuoyu hükümetin Bosna-Hersek'e yardım konusunda daha büyük rol oynamasını beklerken, Irak'ta hemen harekete geçen ancak Bosna-Hersek'e sessiz kalan Batı'yı ise çifte standartlı olmakla suçluyordu (Abramowitz, 1993: 169).

Bosna-Hersek'te savaş devam ederken, ANAP'la arası açılan Özal cumhurbaşkanlığı görev süresi dolduktan sonra aktif siyasete döneceğinin mesajını vermiş ve yeni bir parti kurmak için çalışmalarına başlamıştı (Birand ve Yalçın, 2012: 543-545). Bu atmosferi seçim öncesi bir fırsat olarak gören Özal, Balkanlar'da yaşanan dramı protesto eden mitinglere katılmış ve siyasi parti lideri gibi konuşmalar yapmıştır. Örneğin, Balkan gezisinden iki gün önce 13 Şubat 1993'te Taksim'de Bosna-Hersek Dayanışma Mitingi düzenlenmiş ve on binden fazla kişi mitinge ilgi göstermiştir. Bu mitinge katılan Özal, konuşmasında hamasi ve popülist söylemler kullanarak "Bosna-Hersek yalnız değildir. Biz bugünde yarında Bosna-Hersek'in yanındayız. Türkiye ve Türk milleti Bosna-Hersek'te ikinci bir Endülüs trajedisinin yaşanmasına aslan izin vermeyecektir." demiş ve Bosna krizinin çözümünde takip ettiği politikaları halka anlatmıştır. Mitingde siyasi parti temsilcilerine söz verilmemesi tepkilere yol açmış ve muhalefet Özal'ı mitingi şova dönüştürmekle suçlamıştır (Milliyet, 14.02.1993).

Yugoslavya'dan ayrılmış cumhuriyetler de Türkiye'nin bölgede aktif politika takip etmesini destekliyordu. Balkan ülkelerinin Türkiye ile yakınlaşma isteğinin altında birkaç neden yatmaktaydı. Öncelikle Bosna-Hersek, Arnavutluk ve Makedonya, bağımsızlıklarının tanınması ve ülkelerinin yeniden inşası için ihtiyaç duydukları mali yardım konularında Batı'dan arzu ettikleri desteği bulamıyorlardı. Buna rağmen Sırp, Yunan ve Rus desteğini arkasına alarak bölgedeki güç dengesini kendi lehlerine çevirmeye başlamıştı. Bu durum karşısında tarihi ve kültürel yakınlık nedeniyle Boşnaklar, Makedonlar ve Arnavutlar güç dengesini oluşturmada Türkiye'yi cazip bir müttefik olarak görüyorlardı. Bu sebeple mali ve politik sorunlarına çözüm bulmak amacıyla bu ülkeler, siyasi ve ekonomik model olarak gördükleri Türkiye'yle ilişkileri geliştirme konusunda istekliydi (Laçiner, 2003: 181).

Makedonya Parlamentosu Başkanı Andov, "... Türkiye'nin bizimle daha yoğun ekonomik işbirliğine girmesini bekliyoruz. Türkiye bizi uluslararası platformlarda destekleyebilir...Türkiye ile ortak bir tarihimiz var. Makedonya'da 100 binin üzerinde Türk yaşıyor. Herkesten çok Türkiye'nin desteğine ihtiyacımız var." diyerek Türkiye'den siyasi ve ekonomik anlamda destek istemiştir (Yurtsever, 26.01.1992). Sırp tarafından Bosnalı Müslümanlara yönelik kötü muamele, sistematik işkence ve katliamların artırılması üzerine savaştan kaçan halk Türkiye'ye yoğun bir şekilde göç etmeye başlamıştı. Bosna-Hersek Başbakan Yardımcısı Cengiç, "Türkiye bizim tek güvencemizdir." diyerek, Sırpların büyük bir katliam yapmaya hazırlandığını ve Türkiye'nin Sırlara baskı yapmasını ve duruma acilen müdahale etmesini istemiştir (Yurtsever, 17.04.1992).

Özal, yeni jeopolitik gelişmelerin tarihi, kültürel ve dini yakınlıktan dolayı Orta Asya ve Balkanlar'da kurulan yeni cumhuriyetlerle Türkiye arasında karşılıklı farkındalığı ve sempatiyi artırdığını ve yine bu ülkelerin komünizm sonrası düzene geçiş sürecinde Türkiye'yi kendilerine maddi ve manevi bir destek olarak gördüklerini söylemiştir (Laçiner, 2003: 180). Balkanlar'da Sırp saldırısının artması üzerine Özal, BM, NATO ve İKÖ gibi uluslararası örgütlerin Bosna'ya daha etkin müdahalede bulunması için çalışmalar yürütmüştür. Örneğin, 11 Ocak 1993'te Senegal'de düzenlenecek olan İKÖ toplantısında Bosna-Hersek sorununun zirvenin öncelikli gündem maddeleri arasında yer alması için Suudi Arabistan Kralı Fahd, İran Cumhurbaşkanı Rafsanjani ve Mısır Devlet Başkanı Mübarek gibi liderlerle telefon diplomasisi gerçekleştirmiştir (Milliyet, 31.12.1992). Bunların yanı sıra, Bosna Cumhurbaşkanı Begoviç'in İslam Zirvesi'ne katılması için özel uçağını Cenevre'ye göndermiştir (Batur, 08.01.1993). İslam Zirvesi'ne de katılan Özal, zirvedeki konuşmasında Bosna-Hersek üzerinde uçuş yasağının güçlendirilmesini, Sırp stratejik hedeflerine askeri operasyon yapılmasını, güç dengesinin kurulması amacıyla silah ambargosunun kaldırılmasını, insanlık suçu işleyen Sırp liderlerinin Lahey'de yargılanmasını ve Bosna halkına insani yardımın acilen yapılmasını istemiştir (Batur, 12.01.1993).

Özal, Bosna'da yaşanan çatışmaların ve insani dramın sonlandırılması için askeri seçeneklerin de değerlendirmeye alınmasını önermiştir. Bosna'daki insani kriz konusunda dünya kamuoyunu aydınlatmak ve ABD yönetimini askeri müdahaleye ikna

etmek için ABD'ye giden Özal, CNN ve CBS TV'nin programlarına katılmıştır. Televizyon kanallarında BM'nin barışı sağlama çabalarının yetersiz olduğunu, ABD'nin hava harekatı yapması halinde Türkiye'nin de karadan destek verebileceğini söylemiştir (Milliyet, 30.01.1993). Çankaya Köşkü'nde düzenlediği yeni yıl davetinde siyasetçiler ve gazetecilerle gerçekleştirdiği söyleşisinde "Ben olsam Balkanlar'ı karıştırırdım. Mesela Makedonya'ya gidersiniz...Şöyle bir dolaşırsınız. Bakalım o zaman Balkan Savaşı korkusu etrafı sarmaz mı?" (Milliyet, 17.01.1993) demiş ve Türkiye'nin sert güç unsurlarıyla bölgede varlığını hissettirmesi gerektiği imasında bulunmuştur.

Demirel hükümeti Azeri-Ermeni çatışmasında olduğu gibi Bosna konusunda da Özal'ın aksine bir görüşe sahipti. Demirel hükümetinin Türkiye'nin çevresinde meydana gelen gelişmeler karşısındaki genel tutumu, savaş yerine barışa şans tanıyıp sorunların çözümünde uluslararası kamuoyuyla birlikte hareket edilmesi şeklindeydi. Demirel, Türkiye'nin geleneksel dış politika kalıplarına aykırı bu tür taleplerin ülkenin ulusal çıkarlarına ters olduğunu düşünmekteydi. Bosna-Hersek, Nahcivan ve Karabağ'da yaşanan olayları yorumlayan Demirel, Özal'ın asker gönderme tekliflerini "Nasıl kullanacaksınız askeri. Dünyadan koparsınız." diyerek tepki göstermiş, yaşanan krizlerin çözümü için uluslararası platformlarda yoğun diplomasi yürüttüklerini söylemiştir (Milliyet, 25.05.1992). Dışişleri Bakanı Çetin de Kafkasya ve Balkanlar'da yaşanan olaylar karşısında Türkiye'nin tek başına çözüm arayışına girmeyeceğini belirten ifadeler kullanmıştır. 25 Ağustos 1992'de TBMM'de Kafkasya ve Balkanlar'daki olaylar hakkında konuşan Çetin, Karabağ ve Bosna-Hersek'teki gelişmeler karşısında hükümetin barışçıl bir dış politika izlediğini ve sorunların çözümünde uluslararası toplum ve örgütlerle işbirliği içinde hareket ettiğinin altını çizmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1992: 30).

Türk kamuoyunda Bosna'ya askeri müdahale ile ilgili tartışmalar sürerken, Türkiye'ye gelen Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı Yardımcısı Eyüp Ganiç açık bir şekilde Dışişleri'nden askeri silah ve ekipman yardımı istemesi hükümeti zor duruma sokmuştur. Demirel hükümeti Ganiç'in Türkiye üzerinden Bosna'ya silah gönderilmesi isteğini Balkanlar'daki çatışma alanını genişleteceği ve bir Balkan savaşına dönüştürebileceği gerekçesiyle kabul etmemiştir (Batur, 29.07.1992). Bunun yerine Demirel hükümeti diplomatik atak başlatarak Bosna-Hersek konusunu AGİK, İKÖ ve BM gibi uluslararası kuruluşların gündemine taşımaya çalışmıştır. Ayrıca hükümet, yukarıda belirttiğimiz gibi

Türkiye'nin tek taraflı askeri müdahalesine sıcak bakmıyordu. Eğer bir askeri müdahale olacaksa bunun uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde ve BM Güvenlik Konseyi kararları doğrultusunda olmasını istiyordu. Bu politik strateji doğrultusunda Dışişleri Bakanlığı, BM Güvenlik Konseyi'ne çağrıda bulunarak Bosna-Hersek'e uygulanan silah ambargosunun kaldırılmasını ve Konsey'in askeri müdahalede bulunmasını isteyen önerilerde bulunmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 1992: 50).

Bosna krizine yönelik izlediği dış politika konusunda hükümetin desteğini alamayan Özal, Demirel hükümetiyle diyalog kuramamaktan ve dış politikada ortak bir karar alamamaktan yakınmıştır. Ayrıca hükümeti, Türkiye'yi doğrudan ilgilendiren Bosna-Hersek konusunda pasif bir tutum takınmakla itham etmiştir. Özal, yeni dünya düzeninde Türkiye'ye bakışın farklı olduğunu ve aktif bir dış politika izlenerek bu fırsatın değerlendirilmesi gerektiğini aksi taktirde Türkiye'nin Türk ve Müslüman dünyasının gözünde lider olma konumunu kaybedebileceğini vurgulamıştır. Bu yüzden "Devlette küskünlük olmamalı" diyerek hükümetle Çankaya'nın birlikte çalışmasının önemine ve gerekliliğine dikkat çekmiştir (Tayyar, 20.05.1992).

Bosna-Hersek meselesinde Özal, Türkiye'nin Bulgaristan, Arnavutluk ve Makedonya'yı yanına alması gerektiğini, bu üç ülkenin birlikte hareket etmesi durumunda Sırlara bir gözdağı verileceği düşüncesine sahipti (32. Gün Arşivi, 2020). Nitekim Bosna Hersek'te gelişmeler devam ederken, Türkiye'nin Balkan ülkelerinin yanında olduğunu göstermek, bu ülkelere moral vermek ve ekonomik ilişkileri geliştirmek amacıyla Şubat 1993'te Bulgaristan, Arnavutluk ve Makedonya'ya kalabalık bir iş adamı heyetiyle bir dizi geziler gerçekleştirecektir. Dış basında gezi dikkatle takip edilmiştir. Le Figaro Özal'ın Makedonya, Bulgaristan ve Arnavutluk gezileri için "Osmanlı İmparatorluğu'na bir özlem mi yoksa bir canlandırma girişimi mi?" sorusunu sorarken, Alman basını "Gezinin tarihi bir önem taşıdığını" ve "Yunanistan'ın büyük bir dikkat ve kaygıyla geziyi takip ettiğini" yazmıştır (Milliyet, 16.02.1993). Birand'ın sunduğu 32. Gün programına katılan Özal Balkan gezisi sırasında bu ülkelerin Türkiye'yi nasıl gördükleri sorusuna yanıt olarak, sadece Balkan ülkelerinin değil Orta Asya ve Kafkasya'daki eski Sovyet cumhuriyetleri de dahil olmak üzere Türkiye'yi büyük bir askeri ve ekonomik güç olarak gördüğünü ve hibe ve kredi gibi birçok konuda Türkiye'den yardım istediklerini söylemiştir (32. Gün Arşivi, 2020). Ancak Özal'ın Balkan ülkelere yönelik başlattığı bu diplomatik atak, onun vefatından sonra devam

ettirilmeyecek ve Türkiye'nin bölgeye yönelik ilgisi zamanla ivme kaybedecektir (Çalış, 2015: 124).

5.2.9. Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile İlişkileri

Farklı kamplarda yer almanın vermiş olduğu tehdit algılarına rağmen Özal ekonomi öncelikli politikasının gereği olarak Sovyetler Birliği ile de ticaret yapmanın yollarını aramıştır. Özal bu stratejisini Birinci ve İkinci Hükümet programlarında da açıkça ifade etmiştir. Birinci Hükümet Programında Sovyetler Birliği ile “Ekonomik işbirliği, teknik ve ticari temasları karşılıklı menfaatlere uygun şekilde artırmak gayesindeyiz.” (TBMM Tutanak Dergisi, 1983: 84) derken, İkinci Hükümet Programında da bu arzu tekrarlanarak “Kuzey Komşumuz Sovyetler Birliği ve diğer sosyalist devletlerle, egemenlik, bağımsızlık, hak eşitliği, toprak bütünlüğüne saygı ve iç işlerine karışmama ilkeleri çerçevesinde dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmeyi, özellikle ekonomik ve ticari alandaki işbirliğini artırmayı amaçlıyoruz.” (TBMM Tutanak Dergisi, 1987: 69) şeklinde yer almıştır.

Özal döneminde Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında gerçekleşen ekonomik temelli ilk yakınlaşma 18 Eylül 1984'te Ticaret ve Doğalgaz Anlaşması'nın imzalanmasıyla olmuştur. Anlaşmayla Sovyetler Birliği'nden 25 yıl süreyle doğalgaz alımı konusunda mutabakata varılmıştır. Anlaşmaya göre doğalgazın Türkiye'ye verilmesi 1987'de başlayacaktı. Ayrıca iki ülke arasındaki ticaret hacminin artırılması amacıyla Sovyetlerin doğalgaz satışlarından elde ettiği gelirlerin Türkiye'den mal ve hizmet satın alımında kullanılması konusu da anlaşmada yer almıştır (Tellal, 2006: 163).

Bu anlaşmayla atılan ekonomik adımların tonu, Sovyet Başbakanı Nikolay Tikhanov'un 25-27 Aralık 1984'te Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaretle daha da artmıştır. Tikhanov'un ziyaretinden sonra, Başbakan Özal da 28 Temmuz 1986'da Sovyetler Birliği'ne beş günlük resmi bir ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaret sırasında Türk ve Sovyet heyetleri arasında doğalgaz alımı, doğalgaz satışı karşılığında Türk müteahhitlerinin Sovyetlerde inşaat ihalesi alması, Sovyet sivil gemilerinin Türk tersanelerinde onarımı, Karadeniz FIR Hattı, Karadeniz'de kalkan avlanmasıyla ilgili Türk balıkçılarına kontenjan verilmesi, Bulgaristan Türklerinin sorunları, o yıllarda Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliğine sığınan Mustafa Süleymanoğlu'nun durumu ve Kıbrıs meselesi gibi çeşitli konular görüşülmüştür. Türkiye ve Sovyetleri karşı karşıya

bırakan çeşitli sorunlara rağmen Özal muhataplarına “pragmatik yaklaşımla ilişkileri çözelim” diyerek görüşmelerde ağırlığı ekonomik meselelere vermiştir. Özal Moskova gezisinde Gorbaçov’la da bir görüşme gerçekleştirmek istemiş ancak bu talebi Sovyet makamları tarafından kabul edilmemiştir. Buna rağmen Moskova gezisinin “son derece başarılı ve verimli” geçtiğini söylemiştir (Birand, 31.07.1986). Nitekim görüşmelerden sonra Mustafa Süleymanoğlu’nun elçilikten çıkıp Türkiye’ye gitmesine izin verilmiş ve iki ülkede arasında Karadeniz FIR Hattı belirlenmiştir (Tellal, 2006: 165).

Sovyetlerin artık dağılma sürecine girdiği yıllarda başlayan Azeri-Ermeni çatışmasına Özal “Ermenistan ve Azerbaycan arasında bazı sorunlar olduğunu görüyoruz. Ama uzaktan izliyoruz. Türkiye ile ilgisi yok.” (Milliyet, 15.12.1988) diyerek sorunu bir Sovyet iç meselesi olarak değerlendirmiştir. Aralık 1989 yılına gelindiğinde gittikçe şiddetlenen Azeri-Ermeni çatışması, Türk mediasında ve kamuoyunda ilgi ve endişeyle takip edilmiş ancak Cumhurbaşkanı Özal Sovyetlerin iç işleri olarak görmeye devam etmiş ve keskin bir tavır almaktan sakınmıştır. Bunun yanı sıra Ocak 1990’da Sovyetlerin Azerilerin bağımsızlık talebini sert güç kullanarak bastırmasına da Özal ses çıkarmamıştır. Tellal’a (2006: 166) göre, Özal’ın iki ülke arasında 2 milyar dolara yaklaşan ticaret hacmine zarar vermek istememesi ve hükümet programlarında belirttiği Sovyetlerin iç işlerine karışmama politikası Özal’ın olaylar karşısındaki tutumuna etki eden faktörler olmuştur. 11 Mart 1991’de Moskova’ya tekrar giden Özal, bu kez Gorbaçov’la görüşme gerçekleştirebilecektir. Görüşme sonunda Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması imzalanacaktır.

5.2.10. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Anlaşması

Brown (2018: 156), Özal’ın gerek çok taraflı gerekse de ikili diplomasiyi kullanarak Türkiye’nin çevresinde meydana gelen olağanüstü gelişmeleri hem yapıcı hem de kendi ulusal çıkarları doğrultusunda kanalize etmeye çalıştığını ileri sürer. Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) projesi de Özal’ın bu amaçla geliştirdiği politikalarından biriydi. Özal projeye ayrı bir önem vermekteydi. Çünkü komünizmin çözülmesi Sovyet tehdidini ortadan kaldırırken, tehdidin içeriği değişmiş bu kez Türkiye’nin çevresinde din ve etnik kimliğe dayalı çatışmalar tırmanmaya başlamıştı. Avrupa ülkeleri arasında kurulan ekonomik işbirliği örneğinden yola çıkan Özal, bölge ülkeleri arasındaki ekonomik yakınlaşmanın bölgesel barış ve istikrara katkı sağlayacağına inanmaktaydı. Özal, “Aynı

denizi paylaşıyoruz. Karadeniz kıyıları boyunca altyapıyı geliştirmek, işadamlarımızın ihtiyaçlarını karşılamak için neler yapabileceğini saptamak hepimizin menfaatine olacak” diyerek projeyi savunmuştur (Kılıçkaya, 04.02.1992).

Özal tarafından projenin ortaya atılma zamanı da manidardı. 1989’da Türkiye’nin AT başvurusu reddedilmişti. Buna ek olarak Körfez Krizi ve Irak’a uygulanan yaptırımlardan dolayı Türkiye’nin ekonomisi olumsuz yönde etkilenmeye başlamıştı. Bu sıkışmışlık arasında KEİ, Türkiye’ye nefes aldırabilir ve ülkenin pazar olanaklarının çeşitlenmesine katkı sağlayabilirdi. Son olarak, 1980’den itibaren ekonomide liberalleşme politikalarını sıkı bir şekilde uygulayan ve önemli tecrübeler edinen Türkiye, bu pozisyonu sayesinde eski Sovyet cumhuriyetlerinin serbest ekonomiye geçiş süreçlerinde onlara rehberlik edebilir ve model olabilirdi (Brown, 2018: 156). Uluslararası çevrelerde Özal’ın girişimi AT alternatifi olarak görülmüş fakat Türkiye projenin AT’ye alternatif olmadığını bilakis ilave bir model olduğunu ileri sürmüştür. Dışişleri Müsteşar Yardımcısı Tanşuğ Bleda “Avrupa’da büyük bir ekonomik alan oluşacak ve KEİ, bu dokunun önemli taşı olacak.” şeklinde açıklama yaparak eleştirilere cevap vermiştir (Doğan, 18.12.1990).

Bu amaçlar doğrultusunda harekete geçen Özal, ısrarlı girişimlerinin meyvesini almış ve Türkiye, Romanya, Bulgaristan ve SSCB Aralık 1990’da Ankara’da gerçekleştirdikleri toplantıda KEİ’nin kurulması konusunda uzlaşmaya varmıştır. 1991 yılında sırasıyla Mart’ta Bükreş, Nisan’da Sofya ve nihayet Temmuz’da Moskova toplantılarının ardından işbirliğinin yolunu açacak metin üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Türkiye projenin ana amacını “Coğrafi yakınlık ve ekonomilerin birbirini tamamlayıcı nitelikten kaynaklanan avantajları etkin bir şekilde kullanarak, Karadeniz ülkeleri arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi için uygun koşulların yaratılması ve kurumsal düzenlemelerin oluşturulması” olarak açıklamıştır (Brown, 2018: 156).

SSCB’nin dağılmasıyla birlikte eski Sovyet cumhuriyetleri projeye ilgi göstermeye devam etmiştir. Yunanistan’ın da projeye katılmasının Türk-Yunan ilişkilerini yumuşatacağını düşünen Özal, Yunanistan’ın projeye katılımını desteklemiştir (Güner, 2014: 129). Böylece, Türkiye, Yunanistan, Rusya, Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Moldova, Ukrayna, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan olmak üzere 11 ülkenin katılımıyla 25 Haziran 1992’de KEİ Anlaşması imzalanmıştır. Ancak tören öncesi

Türkiye adına anlaşmaya Özal'ın mı yoksa Demirel'in mi imza atacağı konusu iç politikada krize yol açmıştır. Özal, KEİ'nin hayata geçmesinde emeğinin olduğunu belirtmiş ve Demirel'e anlaşmaya ortak imza atma teklifini götürmüştür. Fakat Demirel'in teklife sıcak bakmaması üzerine Özal imza törenine katılmayarak Demirel'e tepki göstermiştir (Milliyet, 01.07.1992).

İç politikadaki imza polemğine rağmen, dış basın KEİ için övgü dolu cümleler kullanmıştır. The New York Times ve Wall Street Journal 11 ülkenin imzaladığı anlaşmayı, Avrupa'nın 1950'lerde başlattığı siyasi ve ekonomik bütünleşme hareketine benzetmiş ve bölgede taraflar arası yaşanan çatışmaları yumuşatabileceğini ileri sürmüştür. Fransız Le Monde ise, Soğuk Savaş sonrası aralarında ihtilaf bulunan ülkeleri ilk kez bir araya getirmeyi başaran Türkiye'nin uluslararası arenada büyüyen rolüne vurgu yapmıştır (Milliyet, 28.06.1992).

ALTINCI BÖLÜM

6. NEOKLASİK REALİZM ÜZERİNDEN ÖZAL DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASINI DEĞERLENDİRMEK

1983-1993 arası dönemde yaşanan dış politika gelişmelerini ve Özal'ın olaylar karşısında takındığı stratejik eğilimi değerlendirdiğimiz beşinci bölümden sonra bu bölümde neoklasik realizmin Özal dönemi Türk dış politikasını açıklamada yeterli bir bakış açısı sunup sunmadığını tartışacağız. Yine bu bağlamda uluslararası sistemin (bağımsız değişken) ve yerel dinamiklerin (ara değişkenler) dönemin Türk dış politikasına nasıl müdahil olduğuna değineceğiz. Ayrıca Türk dış politikasının genel karakteri içinde Özalcı grand stratejinin geleneksel stratejik kültürde herhangi bir değişim ve dönüşümü tetikleyip tetiklemediğini inceleyeceğiz. Son olarak bu değişim ve dönüşümde Özal'ın kişilik ve düşünce yapısının ne derecede rol oynadığını göstermeye çalışacağız.

6.1. Özal'ın Dış Politika Yaklaşımını Teorik Zeminden Okumak: Özalcı Grand Strateji

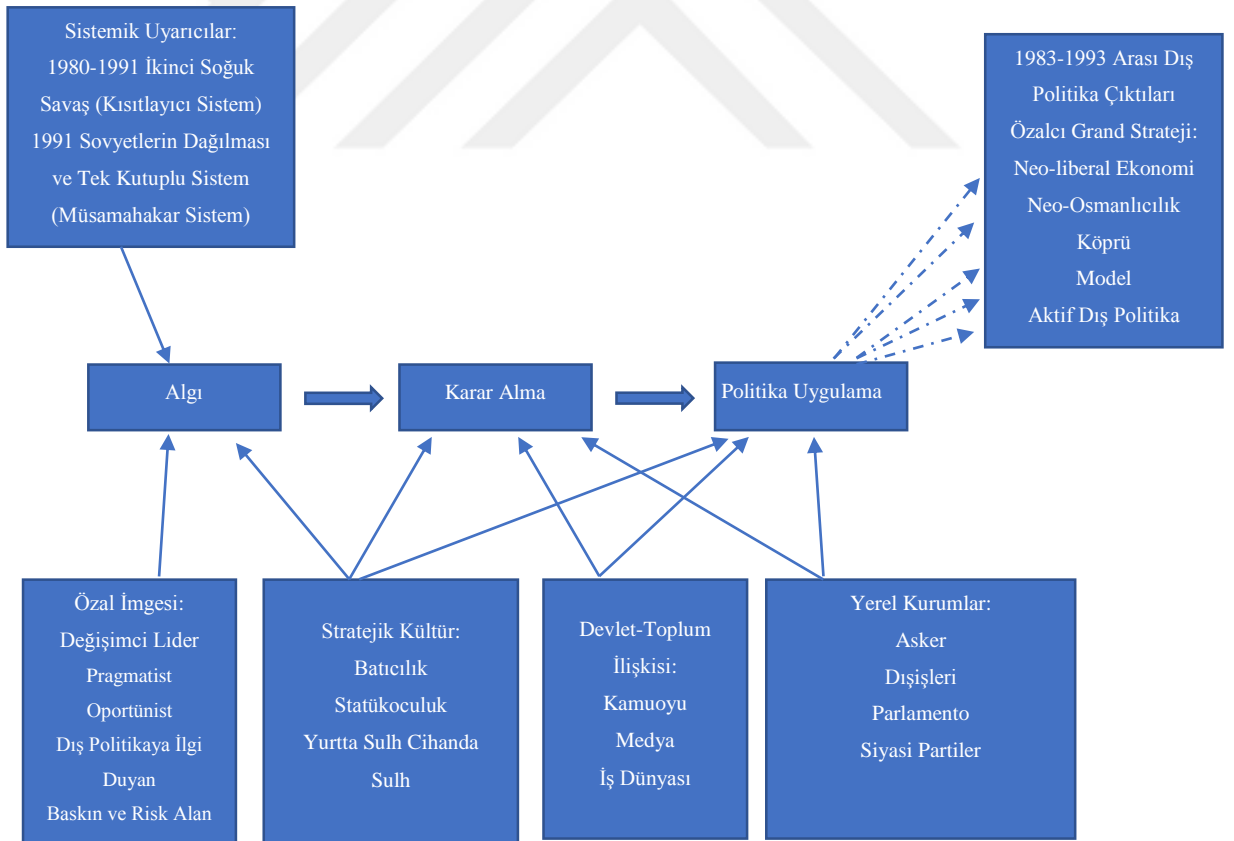
Özal'ın Türk dış politikası üzerindeki etkisine değinmeden önce, neden klasik realizm veya neorealizm değil de neoklasik realizm 1983-1993 Özal dönemi Türk dış politikasını açıklamada elverişli bir teorik çerçeve sunmaktadır sorusuna cevap vermemiz gerekir. Teorik bölümde görüleceği üzere klasik realizm, anarşik uluslararası sistemde birimleri yani devletleri aktör olarak ele alırken, devletleri güç ve çıkar peşinde koşmaya iten ana nedeni bireyin bencil ve kötü ruhlu doğasına hapseder. Neorealizm ise anarşik sistemin doğrudan devletler üzerindeki etkisine dikkat çekerek güç mücadelesinin yapıdan kaynaklandığı argümanını savunur. Neoklasik realizm, klasik realizmin uluslararası ilişkileri okurken birimlere odaklanarak büyük resmi kaçırdığını, neorealizmin de anarşik sistemin bütününe bakarak küçük ayrıntıları göz ardı ettiğini ileri sürer. Bunun bir sonucu olarak bu iki teoriyi sentezleyen ve modifiye eden neoklasik realizm, sistem (bağımsız değişken), birim ve birey (ara değişkenler) olmak üzere üç imge üzerinden bir ülkenin dış politika çıktısının (bağımlı değişken) iyi bir şekilde analiz edilebileceği iddiasındadır. Böylece neoklasik realizm kısa dönemli kriz anlarından devletlerin dış politika davranışına ve uluslararası sistemi açıklamaya kadar geniş bir analiz çerçevesi sunar (Lobell vd., 2016: 1). Bununla birlikte, neoklasik realizm geniş bir

analiz yelpazesine sahip olduğundan neorealizm gibi sadece büyük güçlerin grand strateji ayarlamalarını açıklamakla kalmayıp küçük ve orta büyüklükteki devletlerin de stratejik tercihlerini açıklayabilir.

Bu sebeple, Turgut Özal'ın iktidarda olduğu 1983-1993 arası dönemde Türk dış politikasının yaşadığı değişimi ve dönüşümü sağlıklı bir şekilde okuyabilmek için sistem, devlet içi dinamikler ve birey düzeyinde olmak üzere bağımsız ve ara değişkenlerin etkisini dikkate almamız gerekir. Çünkü Özal'ın dış politika stratejisi hem uluslararası sistemin meydana getirdiği fırsat ve kısıtlamalardan hem de kendi kişisel imgesinin yanında iç politikadaki dinamiklerden büyük ölçüde etkilenmiştir.

Neoklasik realist dış politika modelini (Lobell vd., 2016: 59) 1983-1993 arası Türk dış politikasına uyarlıysak, Özal'ın sistemden gelen uyarıcılara tepki olarak geliştirdiği grand stratejisi genel olarak şekilde görüldüğü gibidir:

Şekil 2: 1983-1993 Özal Dönemi Türk Dış Politikası Çıktısı

Tabloyu kısaca açıklamak gerekirse, Özal'ın grand stratejisinin şekillenmesinde sistemik uyarıcılar ve sistem içinde Türkiye'nin sahip olduğu göreceli güç kapasitesi

birincil paya sahiptir. Bununla birlikte uluslararası sistem hikayenin bütün kısmını bize açıklamaz. Sistemin sunduğu tehdit ve fırsatlara ne şekilde cevap verilmesi gerektiğine lider karar verir. Başka bir deyişle, sistemik uyarıcılara verilecek cevap Özal'ın kişilik ve düşünce süzgecinden geçtikten sonra stratejiye dönüşmüştür. Bu noktadan hareketle Özal imgesi, sistemden sonra ikincil öneme sahiptir. Fakat 1983-1993 arası Özal dönemini incelediğimizde, Özal'ın dış politikada arzu ettiği tüm kararları uygulayamadığını görmekteyiz. Bu yüzden yerel dinamiklerin de Özal'ın dış politika kararlarında bir kasis görevi gördüğünü ifade edebiliriz. Diğer bir ifadeyle yerel dinamikler, Özal'ın Atatürk'ün dış politika değerlerine veya stratejik kültürüne aykırı olarak gördüğü dış politika kararları karşısında direnç gösterdiğini belirtebiliriz.

Türkiye'de yaklaşık on yıl karar alma sürecinin başında bulunmuş Özal'ın grand stratejileri neo-liberalizm, neo-Osmanlılık gibi ideolojik ve köprü, model ve aktif dış politika gibi söylemler üzerinden inşa edilmiştir. Anarşik sistemde ülkeyi hayatta tutmak ve ulusal çıkarları artırmak için Özal, neden ihracatı merkeze alan liberal politikalar ile tarih, kimlik ve kültür gibi gücün yumuşak elementlerine dayanan bu stratejileri tercih etmiştir? Bu soruyla ilintili olarak, uluslararası sistemin koşulları göz önüne alındığında Özal'a özgü bu stratejiler nasıl takip edilmiştir?

Neoklasik realizm bu sorulara kapsamlı bir açıklama sunmaktadır. Dördüncü bölümden elde ettiğimiz verilerden yola çıkarak Özal'ın grand stratejisinin şekillenmesinde uluslararası sistemin stratejik ortamı ve sistemde Türkiye'nin sahip olduğu göreceli güç kapasitesi birincil faktör olarak rol oynamaktadır. Özal'ın başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı dönemlerinde sistemden algıladığı tehdit seviyesine göre Türkiye, 1983'ten Berlin Duvarı'nın yıkıldığı 1989 tarihine kadar kısıtlayıcı, 1991'de Sovyetlerin tamamen dağılmasıyla birlikte müsamahakar bir stratejik ortamın içinde olmuştur. Avrupa ve Asya arasında yer alan Türkiye, iki süper devletin güç mücadelesinde stratejik bir konumda yer alıyordu. Türkiye bu güç mücadelesinde tarafını 1945'lerden itibaren netleştirmiş ve Batı bloğunda yer alarak konumlandırmıştır. Özal grand stratejisini ve dış politika tercihlerini öncelikle bu realite üzerinden inşa etmiştir. Başka bir deyişle Özal, ilk önce Türkiye'nin uluslararası sistemdeki güç kapasitesini ve o günkü konjonktürel şartlarda yer aldığı stratejik ortamın doğasını dikkate alarak tehdit ve fırsatlara cevap vermiştir.

Ancak neorealistlerin iddia ettiği gibi uluslararası sistem doğrudan karar alıcının ne yapması gerektiğini dikte etmez. Uluslararası sistemin ve göreceli güç kapasitesinin yanı sıra, Özal'ın düşünsel yapısı ve karakteristik özelliği ve muhalefet, bürokrasi, basın ve kamuoyu gibi yerel dinamikler de dış politika karar alma sürecinde önemli bir paya sahiptir. Bu sebeple hem uluslararası sistemin stratejik ortamını hem de iç dinamikleri bir arada değerlendirmek gerekir. Sistemik değişkenlerin ve ara değişkenlerin Özal'ın grand strateji tercihleri üzerinde dönemsel etkilerinin nasıl olduğu sorusuna elde ettiğimiz veriler ışığında şu şekilde yanıt verebiliriz. Özal'ın 1983'te başbakanlık koltuğuna oturduğu dönemde, 1970'li yıllarda ABD ve SSCB arasında başlayan yumuşama etkisini kaybetmiş, yerini 1980'lerin başından itibaren yeni bir gerginliğe ve güç mücadelesine bırakmıştı. Uluslararası sistemde iki güç arasında Soğuk Savaş yeniden alevlenmişti. Bu yüzden Özal'ın iktidara geldiği 1983 yılında uluslararası sistem Türkiye'ye kısıtlı bir hareket alanı sunuyordu.

Kısıtlayıcı sistemin yanı sıra, Özal'ın iktidarının ilk dönemlerinde dış politikada kararlarını özgürce alabileceği bir ortam da mevcut değildir. 12 Eylül darbesi sonrası Kasım 1983 genel seçimleriyle sivil siyasete geçiş için adım atılmış olsa da askeri rejimin etkisinde hazırlanan 1982 Anayasası askerin sivil yönetim üzerindeki iktidarını devam ettirmekteydi. Anayasanın geçici 2. maddesi iç ve dış güvenlik sorunlarını askeri heyetten oluşan Cumhurbaşkanlığı Konseyine devretmekteydi. Ayrıca 1982 Anayasası ile cumhurbaşkanının başkanlığında başbakan, dışişleri ve askeri kurmaylardan oluşan Milli Güvenlik Kurulu (MGK) oluşturulmuştur. MGK yine iç ve dış güvenliği ilgilendiren konularda önemli yetkilere sahip olmuştur. Bunlara ek olarak, 1982 Anayasası cumhurbaşkanının yetkilerini güçlendirmişti. Böylece uluslararası sistemin kısıtlayıcı ortamıyla birlikte iç politikada da Özal'ın kararlarını daha özgür bir şekilde alabileceği siyasi atmosferin varlığından söz etmek zordur.

Üçüncü bölümde değinmiş olduğumuz üzere Özal iç politikadaki bu sınırlı gücünün varlığını kabul ederek 1950'lerin değil, 1984'ün başbakanı olduğunu söylemiştir. Nitekim 12 Eylül rejimi, 24 Ocak Kararlarının mimarı Başbakan Özal'a ekonomik alanda geniş bir hareket alanı bırakırken, güvenliğe dair konularda aynı özerkliği tanımamıştır. Bu yüzden ülkenin güvenliğini ilgilendiren konularda Özal, Cumhurbaşkanı Evren'in talimatları doğrultusunda hareket etmiştir. Özal Kasım 1983 genel seçimleri sonrası kabineyi oluştururken bile Evren'in istediği isimleri kabineye almıştır. Örneğin Dışişleri

Bakanlığına İhsan Doğramacı'yı atamak isteyen Özal, Evren'in ısrarları sonucu Vahit Halefoğlu'nu atamak mecburiyetinde kalmıştır. Evren anılarında Özal'la geçen bu hadiseyi şu şekilde açıklamıştır:

“Dışişleri benim için önemli bir bakanlıktı... Özal bana, YÖK Başkanı İhsan Doğramacı'yı parlamento dışından Dışişleri Bakanı almayı düşündüğünü söyledi. Ben tasvip etmedim... Zira Doğramacı'yı YÖK'ün başından ayırmayı düşünmediğim gibi, Doğramacı'nın Dışişleri Bakanlığı yapabileceğine de, tam inancım yoktu. Özal fazla ısrar etti ise de, ben olmaz dedim. Kendisine, Moskova Büyükelçiliği'nden emekli olan Vahit Halefoğlu'nu bu göreve getirmesini tavsiye ettim. Peki demek zorunda kaldı...” (Barlas, 2001: 66).

Bu yüzden Özal, başbakanlığının ilk yıllarında hem iç politikada hem de sistemin kısıtlayıcı yapısından kaynaklı olmak üzere dış politikada ulusal kaynakları seferber etmede tam bir özgürlüğe sahip değildir. Soğuk Savaşın kısıtlayıcı atmosferiyle birlikte ele alındığında Türkiye'nin göreceli maddi güç kapasitesi de zayıftır. Çünkü 1974'ün ambargo kararı Türkiye'nin askeri gücünde zayıflamaya, 1970'li yılların ekonomik ve siyasi çalkantıları Türk ekonomisinin kötüleşmesine neden olmuştu. Bundan başka dış politikada Türkiye'nin Batılı müttefikleriyle ilişkileri de gergin bir seviyede devam etmekteydi. 12 Eylül darbesi Türkiye'nin Avrupa bütünleşmesine giden yolda duraklamasına ve en çok ihracat gerçekleştirdiği Avrupalı müttefikleriyle arasının açılmasına yol açmıştı. 1992'de İş Dünyası Vakıf Toplantısı'nda yaptığı “Türkiye’de Gerçekleşen Büyük Değişim” adlı konuşmasında 1980’lerdeki Türk ekonomisinin kötü durumunu basit bir örnekle açıklayarak: 1980’de ülkenin ihracatının 2 milyar 945 milyon dolar, petrol ithalatının ise 3 milyar 600 milyon dolar olduğunu Türkiye’nin bütün ihracatının sadece bir petrol ithalatını karşılamakta bile güçlük çektiğini söyler (Barlas, 2001: 279). Bu yüzden Kasım 1983’te başbakanlık koltuğuna oturduğunda Türkiye’nin ekonomik kurtuluş savaşı verdiğini, bu savaşın ihracat yoluyla döviz gelirlerinin artırılmasıyla aşılabileceğini vurgulamıştır. Diğer bir ifadeyle ülkenin en acil konusunun ekonominin ivedilikle iyileştirilmesi olduğunu düşünmüş ve ihracat temelli ekonomik büyümenin gayesi peşinde olmuştur. Bunun bir sonucu olarak Özal’ın dış politikadaki öncelikli grand stratejisi, neo-liberal bakış açısına dayanan ekonomi odaklı bir dış politika takip etmek olmuştur.

İç politikada yaşanan ekonomik problemlerin yanı sıra Özal’ın 1983-1993 arası dönemde ülkenin ekonomisini baştan reform ederek neo-liberal yönü ağır basan dış politika takip etmesini birkaç faktör daha etkilemiştir. Bunlar uluslararası alanda

meydana gelen ekonomik dönüşümler ve Özal'ın yaşamının ve düşünce yapısının etkilerinden kaynaklanmaktadır. Teorik bölümde, Waltz'ın iç dengeleme teorisine göre, bir devlet anarşik sistemin baskılarını aşmak ve ekonomik gücünü artırmak için diğer başarılı devletlerin politikalarını taklit edebileceğine değinmiştik. ABD ve İngiltere'de muhafazakar partilerin iktidara gelmesiyle başlayan neo-liberal ekonomik dönüşümün başarısı, küreselleşen dünyada diğer devletler tarafından ilgiyle takip edilme başlanmıştı.

Özal küreselleşen dünyada neo-liberal temelli ekonomi politikalarının hayata geçirilmesiyle Türkiye'nin ekonomik zorluklarını aşabileceğini ve dünyayla yarış içerisine girebileceğine inanıyordu. Yani Özal, Türkiye'nin anarşik sistemde ayakta kalmasının liberal yönü ağır basan ekonomi politikasının başarılı bir şekilde uygulanmasıyla olacağına inanmıştır. Dünyanın içinden geçmekte olduğu trendin farkında olan Özal, bu ülkelerde başarıyla uygulanan liberalleşme politikalarının taklit edilmesiyle Türkiye'nin bozuk ekonomik yapısının düzeleceği fikrine sahip olmuştur.

Liberal dönüşümle güçlü bir Türkiye oluşturma gayesinde olan ve ülkenin dışarıya açılmasının önünü açan Özal bu bakış açıları doğrultusunda diplomasiye ekonomi odaklı bir anlam yüklemiştir. Uluslararası sistemin kısıtlayıcı ortamında liberalleşme stratejisine birincil misyon yükleyen Özal, Amerika, Ortadoğu ve Müslüman ülkeler ile ilişkileri geliştirmek istemiştir. SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesi ve İran'da devrimcilerin iktidara gelmesi ABD'nin "Yeşil Kuşak" projesini devreye almasına ve askeri güç kapasitesini artırmasına neden olmuştur. Anarşik sistemin bu kısıtlayıcı ortamında fırsatlar kovalayan Özal, Türkiye'nin tekrardan jeopolitik öneminin ABD tarafından değer göreceğini düşünmüştür. Türk-Amerika ilişkilerine askeri yardım ve kredi konuları dışında yeni bir bakış açısı getirmek isteyen Özal, neo-liberal stratejisinin bir uzantısı olarak daha çok yardım yerine daha fazla ticaret sloganıyla ilişkileri yeniden yapılandırmak istemiştir. Böylece, İkinci Soğuk Savaş sırasında Türkiye'nin coğrafi üstünlüğünü ekonomik çığara dönüştürmek isteyen Özal, ülkenin coğrafi avantajını Türkiye ve ABD arasındaki ticaret hacminin geliştirilmesinde bir pazarlık gücü olarak görmüştür. Bunlara ek olarak, ABD öncülüğünde Ortadoğu'da aktif bir rol almak isteyerek Türkiye'nin Doğu ve Batı arasındaki merkezi önemini artırmak istemiştir.

O yıllarda, Türkiye'nin zayıf insan hakları ve demokrasi karnesi AT'yle ilişkilerin zayıflamasına neden olmuştu. İlişkilerdeki gerilim ekonomik ilişkilere de yansımıştı. Örneğin AT, 600 milyon dolarlık mali yardımı askıya almıştı. Özal tüm yumurtaları aynı

sepete koymanın Türk ekonomisine zarar verebileceğini düşünmekteydi. Bu yüzden risklerden korunmak için Batı Avrupa'ya alternatif yeni pazar arayışıyla ihracatı çeşitlendirmenin gayreti içinde olmuştur. Bu açıdan bakıldığında Amerika, Batı Avrupa pazarına alternatif önemli ülkelerden biriydi. Ancak Özal'ın gözünde 1970 ve 1980'lerin kriz ortamında petrol gelirlerini artıran zengin Arap ülkeleri ve İslam coğrafyasının yeri daha farklıydı. Özal stratejik bir hesaplama yaparak geçmişte Türkiye'nin Doğu'ya bakan İslam kimliği ve Osmanlı Devleti'nin tarihsel mirası gibi yumuşak güç unsurlarının Türkiye'nin ulusal çıkarlarını maksimize etmede Batı kimliği kadar faydalı birer araç olacağını düşünmüştür. Bu yüzden bu ülkelerle ilişkilerinde tarihi, kültürel ve dini motiflere vurgu yaparak bu söylemler üzerinden Ortadoğu ve İslam ülkeleriyle yakınlaşmaya ve bu sayede Türkiye'nin reel-politik çıkarlarını artırmak istemiştir.

Özal'ın maddi olmayan güç unsurlarını araçsallaştıran grand stratejisi ABD'nin "Yeşil Kuşak" projesiyle de kesişiyordu. Özal bir yandan tarihsel ve İslam'la ilgili söylemlere referans vererek petrol zengini Arap ülkeleriyle yakınlaşıp Türkiye'nin ticaret hacmini artırmak, Türkiye'yi bir enerji üssü yapmak isterken, diğer yandan kurduğu bu yakınlaşma sayesinde Batı için değerli bir müttefik olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bu sebeple, Türkiye'nin Doğu ve Batı arasında bir köprü olduğu söyleminin sık sık altını çizmiştir. Yani Özal, petrol zengini Arap ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesini stratejik kültüre aykırı bir yaklaşım olarak görmemiş, bilakis tamamlayıcı bir unsur olarak değerlendirmiştir. Bu yaklaşımının bir sonucu olarak Özal, diğer Müslüman coğrafyası ülkelere de düzenli seyahatler gerçekleştirerek Türkiye ile bu ülkeler arasında potansiyel ticaret imkanlarını keşfetmeye çalışmıştır. Bu misyon doğrultusunda kendisine tahsis edilen özel uçakla iş adamlarını da yanına alarak dünyanın farklı noktalarına resmi ziyaretlerde bulunmuştur. Bu seyahatlerde İslam ülkeleri liderleriyle yakın ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Bundan başka ilk defa Hacca giden Türk başbakanı olmuş, ihramlı elbisesiyle basına resim vermekten çekinmemiş, kutsal mekanları ziyaret etmiş ve ibadetlerini kamuoyundan gizlememiştir. Bu bakış açısından yola çıkarak, Özal'ın kültürel ve dini araçları kullanarak İslam ülkeleri halklarına yönelik kamu diplomasisi yürüttüğünü ve yakınlaşmaya çalıştığını ileri sürebiliriz.

Özal'ın Ortadoğu ve Arap ülkeleriyle ilişkileri derinleştirmesini iç politikada muhalefet laikliğe aykırı bulmuş ve Türkiye'nin geleneksel dış politikasından sapma olarak görmüştür. Örneğin, muhalefet, Özal'ın Araplara mülk satışına izin veren yasayı

1985 ve 1986 yıllarında Anayasa Mahkemesine götürerek iptal ettirmiştir. Bundan başka, Demirel “Kabe istismar edildi.” (Milliyet, 24.07.1988) diyerek Özal’ı Kabe’yi siyaset malzemesi olarak kullanmakla suçlamıştır. SHP ise, Özal’ı laiklik ilkelerine aykırı hareket etmekle (TBMM Tutanak Dergisi, 1988: 106), Türkiye’nin artan iç ve dış borcunu kapatmak için Özal’ı “Hacdan medet ummakla” (TBMM Tutanak Dergisi, 1988: 108) ve Hac ibadetini yerel seçim yatırımı olarak kullanmakla itham etmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1988: 146). Özal ise eylemlerini laiklik ilkelerine aykırı bulmayarak Ortadoğu ülkeleriyle ilişkileri geliştirmeye devam etmiştir.

Özal, komşu devletlerin Türkiye’den algıladığı tehdit seviyesini azaltmak ve bu ülkelerle ilişkilere ticaret odaklı bakarak ülkenin ulusal çıkarlarını artırmak istemiştir. Askeri savunma ve ekonomi arasında önceliğini ekonomik çıkarlara veren Özal, komşu devletlerle ilişkilerde güvenlik ikilemini (security dilemma) aşmaya çalışmıştır. Diplomasiye ekonomi temelli yaklaşımından dolayı Özal için “dış politikaya da iş adamı gibi bakıyor, uluslararası ticareti geliştirmeyi krizleri aşmanın en emin yolu sayıyor” (Bora, 2017: 550) yakıştırmaları yapılmıştır. Örneğin Yunanistan’la nasıl bir ilişki kurmak istediği sorusuna şu şekilde yanıt vermiştir:

“Gerginlik, iki ülkeye de yarar getirmiyor ve silahlanma gayreti içinde başka yerlere harcanabilecek paralar yanlış yerlere yatırılıyor... Bir karış Yunan toprağında gözümüz yok. Tabii ki, iki ülke arasındaki gerginlik devam ettiği müddetçe ve hele birtakım adalarda tedbirler alındıkça bizim de tedbirler almamız tabii görünmelidir. Adalar burnumuzun dibinde. Bu aramızdaki yakınlığa bir vesile olmalı, münasebet artmalı, karşılıklı gidip gelmeliyiz. Adaların Yunanistan’dan beslenmesi çok pahalı oluyor. İhtiyaç duyulan bazı malların Türkiye’den gitmesi adaların turizm açısından gelişmesi bakımından da önem taşıyor.” (Balcı ve Oral, 25.07.1984).

Fakat Özal’ın Yunanistan’a karşı izlediği bu siyaset barışa yüksek bir değer vermesinden değil, o anlık faydaları daha genel geçer ilkelere tercih etmesinden kaynaklanmaktaydı. Tarih boyunca güç mücadelesi içinde olmuş ve Türkiye’nin yaşamsal çıkarlarına karşı tehdit sinyalleri göndermiş Yunanistan’la iyi ilişkilerin geliştirilmesi konjonktürel şartlar göz önüne alındığında Türkiye’ye nefes aldırarak bir girişimdi. Yunanistan’la iyi ilişkilerin AT’ye kapı aralayacağına, ABD’de etkin olan Yunan lobisinin ABD Kongresi’nde Türkiye karşıtı kampanyasını azaltacağına ve Amerika’yla başta ticaret olmak üzere iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine katkı sağlayacağına inanmaktaydı. Limni ve 1987 Mart Krizini tırmandırmak istememesi, Davos Zirvesi sırasında yaşanan Batı Trakya olaylarında Türk azınlığın sorunlarını

görmezden gelmesi ve Kıbrıs sorunun çözümüne bakışında bu pragmatist düşünceler yer almaktaydı. Ancak yerel dinamikler Özal'ın Yunanistan'a karşı geliştirdiği dış politika yaklaşımını desteklememiştir. Muhalefet, bürokrasi ve askeri kesim Özal'ın Yunanistan'a karşı politikasını tavizkar olarak değerlendirmişlerdir. Buna benzer olarak, İran-İrak Savaşı'nda da Özal, iki devlet arasında yaşanan güç mücadelesini fırsata dönüştürmüş ve savaş dönemi boyunca tarafsız kalmasının meyvesini toplayarak Türkiye'nin bu ülkelere olan ihracatını artırmıştır.

Özal'ın yumuşak güç unsurlarını araçsallaştıran dış politikası sürekli bir cereyan içerisinde seyretmemiştir. Anarşik sistemin net fırsatlar ve tehditler sunduğunu hissettiği dönemlerde kimi zaman bu güce sıkı bir şekilde sarılırken kimi zamanda bu gücü kullanmanın faydadan çok zarar vereceğini düşünmüştür. Özal'ın sistemdeki gelişmeleri dikkatle izlediğini, sistemin Türkiye açısından kısıtlayıcı veya müsamahakar olup olmamasına ve ülkenin göreceli güç kapasitesine göre hareket ettiğini Bulgaristan'la yaşanan krizde ve Sovyetlerin dağılmasına kadar geçen sürede Türk topluluklarına karşı aldığı politik tutumda net olarak görebiliriz. 1984'te Jivkov yönetiminin Bulgaristan'daki Türk azınlığa karşı başlattığı sistematik asimilasyon politikasına Özal Soğuk Savaşın kısıtlayıcı ortamında ilk başlarda sert tepki gösterememiştir. Bulgaristan'da yaşayan Türklerin Bulgar makamlarınca asimilasyona uğramaya başladığı 1984 yıllarında Özal'ın soydaşlarımızla yeterince ilgilenemiyoruz, bizim dışımızda etkili olan faktörler var ve iki ülke ayrı blokların üyesi şeklindeki açıklaması bu tutumun söyleme yansıdığı en bariz örnektir. Özal Soğuk Savaşın kısıtlayıcı ve ülkenin ekonomik güç kapasitesinin zayıf olduğu bu yıllarda, Bulgaristan'a karşı sert bir tutum almak yerine meseleyi barışçıl yollardan çözmek isteyerek yumuşak bir tavır sergilemiştir. Bununla beraber kriz karşısında yaklaşık altı yıl boyunca sessizliğini koruyan Özal, Doğu Avrupa'da komünist rejimlerin çözülmeye başladığı dönemde hem Sovyetlerin görece gücünde azalma hem de Mart 1989 yerel seçimlerini kaybetmesi nedeniyle yaklaşan cumhurbaşkanlığı seçiminde halk desteğini arkasına alabilmek için Bulgaristan'a karşı sesini yükseltmiştir. Rasyonel düşünmeden anlık kamuoyunun duygularına göre strateji oluşturması dolayısıyla önce Bulgaristan'dan gelen Türk göçmenlere sınırları açmış ancak artan göç baskısına dayanamayarak sınırları tekrar kapatmak durumunda kalmıştır. Özal'ın Bulgaristan krizinde izlediği bu politika muhalefet ve basın tarafından eleştirilmiştir.

1988’de Yunanistan’la ilişkileri yumuşatma girişiminin simgesi olan Davos Zirvesi öncesi Yunan Yüksek Mahkemesi tarafından alınan “Yunanistan’da Türk Yoktur” kararına sadece Dışişleri Sözcüsü tarafından açıklama getirilmiş, karara karşı ne başbakan ne de dışişleri bakanı düzeyinden ciddi bir tepki verilmiştir. Böylece ekonomik çıkarlar tarihsel ve kimliksel motivasyonların önüne geçmiştir. Amerika’nın Türkiye üzerinden Orta Asya ve Kafkasya’ya yönelik radyo ve uydu yayını istasyonu kurma isteğine Sovyetlerin iç işlerine karışmak olarak algılanacağından izin verilmemiştir. Benzer bir tavır 1990’da Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışmalarda sergileyen Özal, Türkiye ile ilgisi yok ve Azerilerle mezheplerimiz ayrı, Sovyetler Birliği’ndeki Türkçe konuşan ya da Müslüman gruplara karışmak istemeyiz demiştir. Bundan başka Sovyetler Birliği’nden ayrılıp bağımsızlık mücadelesi veren Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını tanımada acele etmemiştir. Kısacası Özal, gerek SSCB gibi süper güce karşı Türkiye’nin göreceli güç kapasitesinin yetersiz olması gerekse de ekonomik çıkarlardan dolayı Türk ve Müslüman dünyasının sorunlarını yeri geldiğinde göz ardı edebilmiştir.

1980’lerin başlarında ABD ve SSCB arasında silahlanma yarışı yeniden hız kazanmıştı. 1985’te iktidara gelen Gorbaçov’un Sovyetlerin güç kapasitesini artırmak için başlattığı yeniden yapılanma (perestroyka) ve açıklık (glasnost) politikaları ters teperek birliğin gücünün zayıfladığı algısını oluşturmuş ve SSCB’nin dağılma sürecini tetiklemiştir. SSCB’nin 1991’de resmen dağılmasıyla birlikte oluşan yeni konjonktür Özal’a tarih, kültür, din ve Türk kimliğine dayanan grand stratejisini uygulamada uygun şartların imkanını sunmuştur. Sovyetlerin dağılması sonrası oluşan stratejik ortamı Özal, dört yüz beş yüz senede bir gelecek tarihi bir fırsat olarak değerlendirmiştir.

Sovyetlerin güç kaybına uğraması ve dağılması Türkiye’nin kuzeyden gelen tehdit algısında azalmaya ve stratejik ortamında müsamahakar bir yapıya evrilmesine neden olmuştur. Uluslararası sistem ABD’nin hegemon olduğu tek kutuplu yapıya dönüşmüştü. Sistemin yanında birimlerin davranışlarına etki eden yapısal dönüştürücü (structural modifiers) olarak vurguladığımız coğrafi faktörlerde de değişim meydana gelmişti. Balkanlar’dan, Kafkasya’ya kadar coğrafi sınırlar değişime uğramıştı. Sovyet tehdidinin uzaklaşmasıyla Türkiye, sınırında göreceli güç kapasitesi bakımından kendisinden daha zayıf devletlere komşu olmuştu. Ancak Sovyet tehdidi Türkiye için ortadan kalksa da Özal sistemde tek süper güç olan ABD’nin çıkarlarıyla Türkiye’nin çıkarlarının bir

olduğunu düşünerek, Körfez Krizi'nde olduğu gibi Amerika'nın peşine takılmaya devam etmiştir. Başka bir ifadeyle, Özal sistemden algıladığı riskleri aşmak ve fırsatları değerlendirmek için grand stratejisini Amerika'nın Soğuk Savaş sonrası grand stratejisiyle hizalamaya çalışmıştır.

1990 sonrası dönemde Türkiye büyük bir gücün tehdidiyle karşı karşıya olmasa da sistemde tehditlerin açıklığı bulanıklaşmıştır. Türkiye Ortadoğu'da Körfez Krizi, Balkanlar'da ve özelde Bosna-Hersek'te yaşanan etnik problemler ve Kafkasya'da Azeri-Ermeni çatışması gibi çevresinde ani gelişen krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Risk almayı seven Özal, bu krizlerin aynı zamanda Türkiye için yeni fırsatlar sunduğunu düşünmüştür. Ancak Özal'a göre klasik Türk dış politikasının takip edilmesi bu fırsatların kaçmasına yol açabilirdi. Bu durumda stratejik kültürde değişimi hızlandıracak neo-Osmanlılık, köprü ve model gibi yumuşak güç unsurlarına yaslanan stratejiler geliştirmiştir.

Sistemdeki bu gelişmelerin yanı sıra, iç politikadaki gelişmeler de Özal'ın yerel kaynakları dış politikaya aktarmada daha az engelle karşılaşacağı şartları oluşturmuştu. 1987 genel seçimlerinden sonra ikinci kez başbakanlık koltuğuna oturan Özal, kısa bir süre sonra 1989'da cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Başbakanlığı döneminde dış politika dümenini elinden bırakmayan Özal, cumhurbaşkanı seçildikten sonra da gerek iç gerekse de dış politika konularına ilgi duymaya devam etmiştir. Kendisinin cumhurbaşkanı partisinin de iktidarda olması dış politika karar alma sürecine doğrudan etki etmesine imkan sağlamıştır. Baskın bir lider olarak ön plana çıkan Özal, bu tavrından dolayı muhalefetin eleştirilerini sık sık kendi üzerine çekmiştir. DYP "... Çankaya Köşküne çıktığımdan bu yana, milli birlik ve beraberliği temsil eden bir devlet başkanı gibi değil de, bir parti başkanı, bir başbakanmış gibi konuşuyor; her şeye karışıyor..." (TBMM Tutanak Dergisi, 1990: 291) derken, SHP "Cumhurbaşkanı seçildikten sonra Hükümetin bütün yetkilerini devralmış..." (TBMM Tutanak Dergisi, 1990: 310) olmakla eleştirmiştir. O dönemlerde muhalefet partilerinin Özal'ın izlediği dış politika anlayışına yönelik TBMM'de genel görüşme talepleri genellikle ANAP tarafından reddediliyordu. Mesela, DYP Milletvekillerininin 21 Şubat 1990'da "dış politika, Bulgaristan'a karşı izlenen politika ve soydaşlarımızın sorunları ve Ermeni soykırımı ile ilgili iddialar ve Azerbaycan'da sahnelenen olaylar" başlıklı konularda genel görüşme açılmasına ilişkin önerileri ANAP tarafından kabul edilmemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1990: 304).

Özal'ın hükümet üzerinde etki kurma çabaları ANAP içinde bile tepkiye yol açmıştır. Bunun en bariz örneği Özal'ın dış politika kararlarına sürekli müdahale etmesine tepki olarak Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz'ın görevinden ayrılmasıydı (Birand ve Yalçın, 2012: 489). Özal da kendisine yapılan eleştirilere, Başbakan Akbulut'la aynı görüşleri paylaştığını belirterek hükümete Evren'in kendisine yaptığı müdahaleden daha az müdahale ettiği şeklinde yanıt vermiştir (Doğan, 07.01.1990).

Fakat iç politikada Özal'ın lehine olan güç dengesi önce ANAP içinde çok iyi anlamadığı Yılmaz'ın başbakan olması, ardından 1991'de DYP-SHP koalisyon hükümetinin kurulmasıyla tekrar dengelenmeye başlamıştır. Örneğin Kıbrıs'ta çözüm konusunda Özal'ın ortaya attığı dörtlü zirve Yılmaz'ın engellemesine takılmıştır. Demirel hükümeti ise iktidara geldiği ilk günlerde Özal'sız dış politika söylemiyle Özal'ı devre dışı bırakacağına sinyalini vermiştir. Nitekim Demirel, dış politika alanında Özal'ın hükümeti etkilemeye yönelik çabalarını engellemiştir. Dış politika konularında iki lider arasındaki vizyon farklılığı Çankaya ile hükümet arasında uyumsuzluğa ve çatışmaya neden olmuştur. Bunlara ek olarak, Özal'ın iktidarda güçlü olduğu dönemlerde de asker, bürokrasi, muhalefet, basın ve kamuoyunun bir arada hareket etmesi halinde, örneğin Körfez Krizi esnasında yurt dışına asker gönderilmesi ve Körfez Savaşı'na doğrudan müdahil olma gibi, bazı kararların alınmasının önüne geçilebilmiştir.

Bununla birlikte sistemin Türkiye açısından müsamahakar bir ortama dönüşmesi ve iç politikada da güç dengesinin Özal'ın lehine olduğu yıllarda Özal, grand stratejisini uygulamada daha özgür manevra alanı bulduğunu ifade edebiliriz. Böylece Özal'ın grand stratejisinin icrasında tarihsel ve kültürel faktörler o dönemlerde yükselişe geçmiştir. Çünkü Özal'a göre, Balkanlar, Ortadoğu ve Kafkaslarda yaşanan yeni gelişmeler Türkiye için yeni meydan okumaları, problemleri ve fırsatları beraber sunuyordu. Özal materyal güçteki kapasite yetersizliğini, tarihten, kültürden, İslam'dan ve Türk kimliğinden ilham alarak başka bir ifadeyle yumuşak güç unsurlarıyla tahkim ederek bölgesinde yeni bir düzen ve denge kurma peşindeydi. Ana strateji, tarihin ve kültürel gücün unsurlarından yararlanarak Türkiye'nin ekonomik çıkarlarını maksimuma çıkarmak ve bölgesinde etkin bir güç olmasını sağlamaktı.

Özal, Orta Asya'dan Balkanlar'a kadar uzanan geniş coğrafyada Türkiye'nin gerek ekonomik gerekse de askeri güç unsurlarıyla bölge halkının yanında olunduğunun ve yalnız olmadıklarının gösterilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Zira Özal'a göre bu tek

tarafli bir girifim degildi. Bu bolgenin halklari da Soğuk Savaş sonrası düzende karşılaştıkları sorunların çözümlünde Türkiye’den destek ve aktif bir politika beklemekteydi. Bu yüzden Körfez Krizi’ne doğrudan müdahil olmak isteyerek Ortadoğuda yeni oluşacak denklemde yer almaya çalışmış ve Azeri-Ermeni çatışması ve Bosna-Hersek’teki krizlerin çözümünde Türkiye’nin sert güç unsurlarını devreye alması gerektiğini belirtmiştir. Fakat Körfez Krizi’nde ordu, bürokrasi, muhalefet, basın ve kamuoyu Özal’ın kararlarını Türk dış politikasının geleneksel ilkelerine aykırı bularak direnç göstermiştir. Karabağ ve Bosna-Hersek olaylarında da Özal, yine Demirel hükümetinin geleneksel stratejik kültüre bağılı hareket etmesinden dolayı dış politikasına destek bulamamış ve yalnız kalmıştır.

Nihai analizde Özal’ın dış politikada tehdit ve fırsatlara verdiği yanıt büyük ölçüde yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi sistemik uyarıcıların ve ülkenin göreceli güç kapasitesinin etkisi altındadır. Bununla beraber sistemin kısıtlayıcı veya müsamahakar stratejik ortamına göre oluşan fırsat ve kısıtlamalara verilecek yanıtın ne olacağına Özal imgesi ve iç siyasetteki dinamiklerin etkisinin olduğunu ileri sürebiliriz. Zira, 1983-1993 arası dönemde Özal, ülkeler arasında karşılıklı bağımlılığı ve ticareti artırmaya yönelik neo-liberal politikalardan, neo-Osmanlıcı, İslam ve Türk kimliğine dayalı çok çeşitli ideolojik duruşa sahip olduğu gözlenmektedir. Özal’ın bu çok çeşitli ideolojik duruşunun pragmatist ve oportünist yapısından kaynaklanmaktadır. Sistemin kısıtlayıcı yapısında neo-liberal ağırlıklı bakış açısı kendisinde hakim olurken, müsamahakar ortamında söylemlerinde neo-Osmanlıcı, İslam ve Türk kimliği vurgusu ağır basmıştır. Diğer yandan asker, bürokrasi, muhalefet, basın ve kamuoyu da Özal’ın geleneksel stratejik kültüre aykırı olarak gördüğü dış politika kararları karşısında pasif kalmayarak tepkisini göstermiştir. Sonuç olarak neoklasik realizm uluslararası sistemik değişkenler ile ara değişkenlerin etkisini kabul ettiğinden dış politikayı analiz etmede kullanışlı bir alet çantası sunmaktadır.

6.2. Türk Dış Politikasının Genel Karakteri İçinde Özal’ı Okumak: Stratejik Kültürde Değişim ve Dönüşüm

Stratejik kültür de bir liderin takip edeceği dış politika kararlarında ara değişken olarak önemli bir rol oynar. Stratejik kültür kısaca tarihsel süreç içerisinde bir ulusun anarşik sistemde hayatta kalmak ve sistemden gelen tehdit ve fırsatlara yönelik etkin

cevap vermek için geliştirdiği tecrübe, alışkanlık ve normların toplamı olduğunu ifade edebiliriz. Stratejik kültür, savaş ve barış zamanlarında pusula işlevi görerek bir devletin karar alma sürecinde yer alan aktörlerin tehdit ve fırsatlara karşı nasıl davranması gerektiğine dair yön tayin eder.

Osmanlı İmparatorluğu kuruluş yıllarında anarşik sistemde güvenliğini militarist bir anlayışla genişlemeci stratejiler üzerine inşa etmişti. Fetih stratejisi uzun yıllar devletin stratejik kültürü olarak devleti yönetenler tarafından uygulanmaya çalışılmıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinde göreceli maddi güç kapasitesinde yaşanan düşüşle beraber devletin karar alıcıları sistemdeki büyük güç rekabetinden yararlanarak askeri unsurların yanında diplomasiyi de kullanıp devleti ayakta tutmaya ve eldeki toprakları korumayı amaçlamıştır. Fakat bu da çözüm olmamış ve nihayetinde Osmanlı parçalanıp dağılmıştır.

Fakat 1923 Lozan Antlaşması sonrası kurulan yeni Türkiye'nin grand strateji tercihi, selefi Osmanlı'nın dış politika doktrininden farklılaşmıştır. Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın yol açtığı büyük travmalar, Anadolu'nun işgali ve ekonomik problemler neticesinde stratejik kültür Atatürk'ün vizyonu doğrultusunda yeniden inşa edilmiştir. İç politikada güçlü bir lider olarak iktidarını kabul ettiren Atatürk, geçmişle analogi kurarak yeni kurduğu devletin anarşik sistemde hayatta kalmasının askeri güç unsurlarına yaslanıp intikamcı duygularla hareket etmek yerine rasyonel bir dış politika takip edilmesiyle mümkün olacağına inanmıştır. Atatürk'ün grand stratejisi ülkenin savaş sonrası göreceli güç kapasitesindeki azalma ve bulunduğu coğrafi konum göz önüne alındığında makul bir tercihtir. Bu yüzden Atatürk, uluslararası sistemin kaotik ortamında iç politikada Batı modeli örnek alınarak yapılan devrimlerle dış politikada da statükocu, çatışmadan uzak ve Batılı devletler sistemine Türkiye'yi entegre etmek isteyerek ülkenin güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. Batı ile benzeşmeye çalışan, Ortadoğu'nun problemlerine taraf olmayan, yakın ve uzak coğrafyasında yer alan devletlerle barışçıl ilişkiler kurmak isteyen ve Osmanlı geçmişiyle bağları koparıp ulus-devlet modelini seçen Atatürk, sistemden gelen tehdit seviyesini azaltmaya ve içerde yaptığı reformlarla güçlü bir Türkiye oluşturma gayesi gütmüştür. Söylem bazında bu stratejiler “Yurtta sulh, cihanda sulh” ve “Muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak” şeklinde dışa vurulmuştur.

Burada şunun altını çizmek gerekir, Atatürk sistemde yaşanan tehdit ve fırsatları göz ardı eden bir lider değildir. Birinci Dünya Savaşı sonrası oluşan uluslararası koşullar Türkiye'ye müsamaha bir ortam sunmuştur. Bu yüzden her ne kadar statükocu bir dış

politika anlayışına sahipse olsa da sistemin verdiği uyarıları doğru okuyarak Hatay'ın Anadolu'ya katılmasını ve Montrö Sözleşmesiyle Türkiye'nin Boğazlar üzerinde kazanımlar elde etmesini sağlamıştır. Fakat bu kazanımlara, askeri güç unsurlarına yaslanmadan, büyük güçlerin ve komşu devletlerin düşmanlıklarını çekmeden diplomasiyi etkin kullanıp dönemin uluslararası hukuk kuralları içerisinde hareket ederek ulaşmıştır. Atatürk'ün grand stratejisi kendisinden sonra gelen politikacılar tarafından benimsenmiş ve Türk dış politikasının genel hatlarını gösteren bir harita görevi görmüştür.

Bununla birlikte Özal dönemi öncesi Türk dış politikasının izlediği seyri genel olarak değerlendirecek olursak, Atatürk sonrası dönemde bu ilkelerden keskin kopuşlar görülmesi uluslararası sistemin getirmiş olduğu baskılar ve iç dinamiklerin etkisiyle stratejik kültürde esnemelerin olduğunu görmekteyiz. İnönü dönemi takip edilen dış politika stratejisi Atatürk'ün miras bıraktığı stratejik kültürle genel olarak uyumlu bir seyir göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı esnasında aktif tarafsızlık politikası takip ederek, Atatürk'ün Lozan sonrası izlediği Batılı devletler dahi olsa hiçbir gücün peşine takılmama ve büyük güçlerle iyi geçinme stratejisini uygulamaya çalışmıştır. Ancak savaş sonrası gerek Sovyet tehdidinin artması dolayısıyla uluslararası sistemin Türkiye açısından kısıtlayıcı bir yapıya dönüşmesi ve gerekse de göreceli ekonomik güç kapasitesindeki zayıflık İnönü'yü Batı'yla ittifak ilişkileri kurmaya mecbur kılmıştır. Böylece Atatürk'ün keskin ittifaklara girmekten kaçınma stratejisi sistemin kısıtlayıcı yapısı ve ekonomik sorunlar nedeniyle erozyona uğramıştır. Buna rağmen İnönü'nün Batı kampına yaklaşma politikası Atatürk'ün miras bıraktığı stratejik kültüre çok zıt bir politika olarak değerlendirilemez. Uluslararası sistemin kısıtlayıcı ortamının getirmiş olduğu faktörler, Türkiye'nin Atatürk'ten beri var olan Batı'ya benzeme hedeflerine bir katalizör etkisi yaparak Batılılaşmanın en önemli halkası olan çok partili siyasal sisteme geçişin zeminini hazırlamıştır.

İnönü iktidarı döneminde izlenen Batı'yla yaklaşma politikası, Menderes döneminde Batı'yla ilişkileri derinleştirme politikasına dönüşmüştür. Menderes'in grand stratejisini ABD öncülüğündeki Batı blokunun peşine takılma (bandwagoning) olarak tanımlayabiliriz. O yıllarda devam eden Sovyet tehdidi ve Batı'nın ekonomik ve askeri yardımlarına aşırı angaje olunması gibi faktörlerden dolayı Türkiye'nin dış politika kararlarında manevra alanı daralmış ve Türkiye dış politikada Batı'yla eşgüdüm

içerisinde hareket etmek zorunda kalmıştır. Genel olarak bakıldığında Menderes döneminde stratejik kültürde kırılmalar olmamıştır. Fakat iki darbe arası dönemde stratejik kültürde önemli esnemeler görülmüştür. Soğuk Savaşın yumuşama sürecine girdiği bir dönemde uluslararası sistem Türkiye açısından kısmen müsamahakar bir stratejik ortama dönüşmüştür. Jüpiter füzelerinin Türk topraklarından çekilmesi, Johnson Mektubu ve 1974 Kıbrıs Barış Harekatı nedeniyle uygulanan ambargo, 1970'lerdeki ekonomik krizin etkilerini minimize etme ve Kıbrıs davasına uluslararası platformlarda destek arayışı gibi faktörlerden dolayı Türk politika yapımcıları dış politikada alternatif eğilimler geliştirmeye çalışmıştır. Bu yüzden o yıllarda Türkiye'nin reel politik çıkarlarını artırmak amacıyla Ortadoğu ülkeleri ve Sovyetlerle yakınlaşma süreci görülmüştür. Ancak bu alternatif dış politika yaklaşımı geleneksel stratejik kültürde esnemeler meydana getirirse de dönüşümü tetikleyecek kalıcı bir etkiye sahip olmamıştır. O dönemde Türk politika yapımcılarının bu tür tepkisini uluslararası sistemin baskılarını aşabilmek için geliştirdiği ani refleksler olarak değerlendirebiliriz.

1980'li yıllara gelindiğinde İran'da İslam Devrimi gerçekleşmiş, Sovyetler Afganistan'ı işgal etmiş ve Amerika ve SSCB arasında Soğuk Savaş yeniden hız kazanmıştı. O dönemde Türkiye, Amerika için tekrar önemli hale gelmiştir. Türkiye kendini yeniden kısıtlayıcı bir stratejik ortamın içinde bulmuştur. Türkiye'de ise kronik ekonomik problemler devam etmiş, 12 Eylül darbesi gerçekleşmiş ve kötü insan hakları ve demokrasi karnesi yüzünden Batı Avrupa ile ilişkiler bozulmuştu. Bu koşullar altında Türkiye ve ABD arasında ilişkiler yeniden yapıcı bir hal almaya başlamıştır.

Kasım 1983 seçimleri sonrası başbakan seçilen Özal'ın uluslararası sistemin kısıtlayıcı yapısı, ekonomik koşullar ve askeri vesayetın gölgesinde yürütme görevini icra etmesi gibi nedenlerden dolayı iktidarının ilk dönemlerinde stratejik kültüre daha az meydan okuyan bir dış politika davranışı sergilediğini belirtebiliriz. Ekonomik güç kapasitesi zayıflamış bir Türkiye'yi devralan Özal'ın öncelikli politikası ekonomi odaklı dış politika takip etmek olmuştur. Özal, Türkiye'nin coğrafi konumunun yanında beşeri ve doğal kaynaklar gibi önemli güç parametrelerine sahip olduğunu doğru politikaların takip edilmesiyle ülkenin ekonomik refahının artırılabilceğini ileri sürmüştür. Özal için ihracata dayalı liberal ekonomi, Türkiye'nin kalkınmasını ve dolayısıyla güç kapasitesini artıracak doğru bir model olarak görülmüştür.

Bu stratejik tercihin Türkiye'nin geleneksel dış politika anlayışını nasıl etkilediğini analiz edersek şu sonuçlara varırız: Yukarıda değindiğimiz üzere 1960-80 arası dönemde Washington yönetimi ile yaşanan krizler Türkiye'yi ABD'den uzaklaştırmış ve Türk karar alıcıları dış politikada yaşadığı sıkışmışlığı aşmak için alternatif dış politika arayışı içinde olmuştur. Fakat Özal döneminde ABD ile ilişkilerin tekrar güçlendirilmeye çalışıldığını görmekteyiz. Özal'ın ABD ile ilişkileri güçlendirmek istemesinin birkaç nedeni bulunmaktaydı. Birincisi, İkinci Soğuk Savaş'ın başlaması ve uluslararası sistemin Türkiye açısından kısıtlayıcı ortamıyla ilgiliydi. İkincisi, Özal'ın yaşantısının bir bölümünü geçirdiği ABD'nin kendi algısında oluşturduğu güçlü ülke imajı ve neo-liberal politikaların öncüsü olarak gördüğü bu süper güçle sadece savunma alanında değil ekonomik alanda da ilişkileri geliştirmek istemesiydi. Özal, ABD'yle ekonomik ilişkilerin geliştirilmesiyle 1970'li yılların yol açtığı ekonomik sorunların hafifleyeceğine inanıyordu. Üçüncüsü, Avrupa'nın 12 Eylül darbesi sonrası demokrasisi ve insan hakları karnesi zayıflayan Türkiye'ye karşı olumsuz tavrı ve Türkiye'nin kendisini yalnız hissetmesiydi. Bu gibi nedenlerden dolayı Özal tekrar katı bir şekilde ABD'nin peşine takılma stratejisi (bandwagoning) izlemiştir.

Ancak Özal'ın ABD ile ilişkilere yüklediği misyon, güvenlik ve askeri meselelerin yanında ticari konuları da eklemesiyle geçmiş iktidarların bakışından farklılaşmıştır. Daha fazla yardım yerine daha fazla ticaret bu ilişkilerin söylem bazında tercih edilen sloganı olmuştur. SEİA Antlaşmasını Türkiye'nin ABD'ye ihracatını artırmak ve ticari engelleri kaldırmak için bir pazarlık kozu olarak kullanmıştır. Soğuk Savaş ortamında Türkiye'nin güçlü olmasını Batı'nın çıkarları için de gerekli olduğunun altını çizmiştir. ABD yönetimiyle yaptığı görüşmelerde Türkiye'nin Ortadoğu'yla olan tarihi, kültürel ve dini yakınlığına dikkat çekerek hem Batı için değerli bir müttefik olduğunu belirtmiş hem de bölgede aktif bir rol alma arzusunu dile getirmiştir. Özal, Türkiye'nin Körfez ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmesinin bu ülkelere İran tehdidine karşı yalnız olmadıklarının hissini vereceğini ileri sürmüştür. Ayrıca başlatmış olduğu liberal programla Türkiye'nin İslam ülkelerine model teşkil edeceğini söylemiştir.

Özal iktidara geldiğinde, Türkiye zayıf demokrasisi ve kötü insan hakları karnesi yüzünden AT'yle de gerilim yaşıyordu. Bu gerilim Toplulukla Türkiye arasındaki ekonomik ilişkileri de olumsuz etkilemişti. Bu sebeple Özal, Batı Avrupa'ya ikame olarak Ortadoğu ve İslam ülkeleriyle ekonomik ilişkileri derinleştirerek Türkiye'nin pazar

olanaklarını artırmak istemiştir. Böylece 1970'lerde adımları atılan Ortadoğu ve İslam ülkeleriyle ilişkiler, Özal'ın neo-liberal politikasının bir yansıması olarak 1980 sonrası dönemde zirveye taşınmıştır.

Petrol zengini Arap ülkeleriyle ilişkilerin gelişmesi Özal'ın Batı'ya karşı özgüvenini artırmış ve AT'yle ilişkileri ilerletme konusunda heyecanlı bir tutum sergilememesine neden olmuştur. Özal, Ortadoğu ve İslam ülkeleriyle ilişkileri geliştirirken Batılı ülkelere ve Türk kamuoyuna Türkiye'nin bölgede bir köprü olduğu tezini işlemiştir. Ona göre Türkiye Batı'nın bir parçası olduğu kadar Doğu'nun da bir parçasıydı. Klasik Türk dış politikası ona göre eksik bir bakış açısı sunmaktaydı. Türkiye zengin petrol rezervlerine sahip ülkelere komşuydu. Bu coğrafi avantajın kullanılmasıyla Türkiye Doğu ve Batı arasında bir enerji koridoruna ev sahipliği yapabilirdi. Bunun yanında İslam ülkeleriyle ilişkilerin gelişmesi, Batılı firmaların Ortadoğu'ya açılmak için Türkiye'ye yatırım yapma iştahını artıracaktı. Bu yüzden Özal, Türkiye'nin yeni kimliğini tanımlarken demokrasi, laik ve liberal değerler ile İslam kimliğini sentezleyen bir yorumu tercih etmekteydi. Ortadoğu ile ilişkilerin gelişimi Batı'nın gözünde Türkiye'yi tekrar değerli bir ülke konumuna yükseltebilirdi. Kısacası Özal, moderniteyle geleneği sentezleyerek Türkiye'ye dünyada yeni bir konum kazandırma amacıyla olmuştur.

Bu sebeplerden dolayı Özal, Ortadoğu ülkeleriyle yakınlaşabilmek için tarihsel anlamda Osmanlı ve ideolojik kod olarak da dini kimliği kullanmıştır. Tarihi ve dini referanslara çıkarsal bir anlam yükleyen Özal, ulusal çıkarların arttırılması için İslam ülkelerine düzenli seyahatler gerçekleştirerek aktif bir diplomasi yürütmüştür. Bu ziyaretler esnasında kutsal mekanları ziyaret etmiş ve ibadetini gizlemekten sakınmamıştır. Türk mallarını Ortadoğu ve İslam ülkelerine yaymaya çalışmıştır. Zengin Arap ülkelerinin Türkiye'ye yatırım yapmasının ve mal ve mülk edinmesinin önünü açmak için yasal düzenlemeleri TBMM'den geçirmeye çalışmıştır. Bu ülkelerin liderleriyle sık sık temas kurarak Türkiye için kredi ve finansman desteği aramıştır. Yine bu ülkelerde faaliyet gösteren Türk inşaat şirketlerinin ve Türk işçilerinin genel durumunun iyileştirilmesi ve ihracatın artırılması için yoğun mesai harcamıştır.

Ortadoğu ve İslam coğrafyasıyla ekonomik açıdan ilişkileri derinleştirme stratejisini Özal, Barış Suyu Projesini gündeme alarak pekiştirmek istemiştir. Ancak bu öneri iç politikada hayal ürünü olarak değerlendirilmiştir. Uluslararası politikada ise

realist görüş ağır basmıştır. Ortadoğu ülkeleri, Türkiye'ye bağımlı olunacağı endişesi ve İsrail'in projede yer alması gibi güvensizliğe dayalı nedenlerle projeyi kabul etmemiştir. Bunların yanında Özal, Kıbrıs ve Bulgaristan Türklerinin, Azerilerin ve Boşnakların sorunlarını uluslararasılaştırmak amacıyla İKÖ zirvelerine taşımış ve İslam ülkelerinden Türkiye'nin tezlerine destek vermesini istemiştir.

Özal bu ilişkinin karşılığında İsrail-Filistin meselesinde açıkça Arapların yanında yer alan bir dış politika takip etmiştir. Türkiye'nin 1950'li yıllarda bölgeye yönelik izlediği dış politika duruşunu eleştiren ve düzeltmeye çalışan bir tutum takınmıştır. Cezayir'e yaptığı ziyarette görüldüğü üzere 1958'de Türkiye'nin BM'de takındığı tutumu ve Cezayir'in milli davasında yanında yer almayı eleştirmiş ve özür dilemiştir. İKÖ toplantılarında İslam ülkeleri arasında ticari engelleri kaldırmak ve ülkeler arası ticaret hacmini yükseltmek için işbirliği çağrısında bulunmuştur. Özal, İran-İrak Savaşı'nı fırsata çevirmiş, tarafsız kalarak Türkiye'nin iki ülkeye yaptığı ticaret hacmini artırmıştır. Özal'ın genel olarak Ortadoğu ve İslam ülkelerine yönelik bu ilgisini Atatürk'ün temellerini attığı Türkiye'nin geleneksel stratejik kültüründen adım adım uzaklaşma olarak değerlendirebiliriz.

Özal'ın ideolojik motivasyonları perde yapıp ekonomik çıkarlar doğrultusunda Ortadoğu'yla ilişkileri geliştirme stratejisi Türkiye'yi bir müddet Batı'dan uzaklaştırmıştır. Ancak ekonomik ve politik gerekçeler dolayısıyla tekrar yüzünü Batı'ya çevirmek zorunda kalmıştır. Bunların bir sonucu olarak AT'ye tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Türkiye'nin üyeliğini garantiye almak ve ilişkileri yumuşatmak için Özal, Topluluğun yıllardır eleştirdiği demokrasi ve insan hakları konusunda Türkiye ve AB ilişkileri bölümünde görüldüğü üzere bazı ciddi adımlar atmıştır. Bu yakınlaşma isteğine rağmen Türkiye'nin tam üyelik başvurusu kabul edilmemiştir. Özal ise ret gerekçesini dini faktörlere bağlamıştır.

Özal Soğuk Savaş ortamında Sovyetler Birliği ile de ilişkilere pragmatist bir anlam yükleyerek karşılıklı yarar mantığına dayalı bir bakışla ilişkileri geliştirmek istemiştir. Bu bakış açısı doğrultusunda ilişkilerin ağırlık noktası ekonomik konular olmuştur. Yine o yıllarda Sovyet sınırları içerisinde meydana gelen Türk ve Müslüman grupların problemlerini Sovyetlerin iç işleri olarak görüp tavır almaktan sakınmıştır.

1990'lı yıllara gelindiğinde uluslararası yapı değişime uğramış ve Amerika göreceli güç kapasitesi bakımından anarşik sistemde tek lider olarak yerini almıştı. Sovyetlerin

yakın bir tehdit olmaktan uzaklaşması sonrası Türkiye'nin içinde bulunduğu stratejik ortam da müsahakar bir çevreye evrilmişti. Uluslararası sistem değişim geçirirken, iki kez başbakan ve ardından cumhurbaşkanı seçilen ve partisinin iktidarda olmasının avantajını sonuna kadar kullanmak isteyen Özal, iç politikada güçlü bir lider olarak Türk siyasetinde yerini almış ve güç dengesini kendi lehine çevirmiştir.

O yıllarda Türkiye'nin çevresinde tehditler bulanıklaşmış ve riskler artmıştır. Orta Asya, Kafkasya ve Balkanlar'da etnik çatışmalar hız kazanmış ve Irak'ta Saddam askeri gücüyle bölgedeki güç dengesini bozacak revizyonist bir dış politika izlemiştir. Özal'a göre Türkiye'nin yakın çevresinde gelişen bu olaylar aynı zamanda Türkiye'ye yeni fırsatlar da sunmaktaydı. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana sistemin ciddi kırılmalar yaşadığı o yıllarda Özal, mevcut stratejik kültürle tehditlerin savuşturulamayacağını ve fırsatların da değerlendirilemeyeceğini düşünmüştür. Böylece Sovyetlerin çöküşü sonrası Türk dış politikasına yeni rotalar eklemek isteyen Özal, Ortadoğu, Orta Asya ve Balkanlar siyasetinde meydana gelen gri alanları doldurmak isteyerek Türkiye'nin bu bölgelerde etkinliğini artırmaya çalışmıştır.

Özal'ın yeni uluslararası düzende takip ettiği grand stratejiler süper güç Amerika'nın çıkarlarıyla Türkiye'nin çıkarlarını hizalamak, pasif olarak gördüğü klasik Türk dış politikasını terk etmek, liberal ve demokratik değerlerin taşıyıcılığını yaparak bağımsızlıklarını yeni kazanan devletlere model olmak ve neo-Osmanlıcı, İslam ve Türk kimliğine dayalı ideolojilerin arkasına yaslanarak Türkiye'nin yakın çevresinde aktif bir dış politika takip etmek şeklinde olmuştur.

Körfez Krizi esnasında Amerika'nın peşine takılan Özal, Körfez Krizi ve 1. Körfez Savaşı'nda tarafsız bir politika izlememiş ve savaş sonrası bölgede statükonun değişeceğini düşünerek stratejisini kurgulamıştır. Özal'a göre Saddam krizden zayıflayarak çıkacaktı. Bu durumda ya Irak parçalanacak ya da toprak bütünlüğünü korusa dahi otorite boşluğundan kaynaklı yeni aktörlerin sahne alacağı bir ülke olacaktı. Yani bölgesel sistem Özal'a statükonun değişime uğrayacağı sinyalini vermekteydi. Bu sebeple Batı'nın gözünde değerli olmak ve Irak'ın kuzeyinde olası bir Kürt devletinin kurulmasının önüne geçmek için krizde dinamik bir dış politika takip etmiştir. Musul ve Kerkük üzerinde söz sahibi olmak isteyerek Türkiye'nin geleneksel stratejik kültürüne aykırı olarak revizyonist bir gaye içinde olmuştur. Bunların bir sonucu olarak, BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı ambargo kararını geciktirmeden uygulamış, Türkiye'nin

Güneydoğu sınırına yoğun bir askeri yığınak yapmış ve ABD liderliğindeki koalisyon kuvvetlerinin Türk topraklarını kullanarak Irak'a saldırmasının önünü açmak ve Suudi Arabistan'a asker göndermek için TBMM'den tezkere çıkarmıştır.

Bunların yanında Kürt ve Türkmen kartını kullanarak neo-Osmanlıcı politika takip etmiştir. Diğer bir ifadeyle tarihsel, kültürel ve dini bağlara vurgu yaparak yani araçsallaştırarak Türkmenleri ve özellikle nüfus bakımından kalabalık olan Iraklı Kürtleri kendi yanına çekmeye çalışmıştır. Bölgedeki Türkmenler ve özellikle Kürt liderler Barzani ve Talabani'yle yakın temaslar kurmuş ve onlara yardımlar yapmıştır. İç politikada da Kürt açılımı yaparak TCK'nın 141., 142. ve 163. maddelerini kaldırmıştır. 1. Körfez Savaşı sonrası Saddam'ın Kürtlere saldırması sonucu Kürtlerin hamisi gibi davranarak mültecilere kapısını açmış ve mültecilerin evlerine güvenli bir şekilde dönebilmesi için Çekiç Güç'ün kurulmasını önermiştir. Kısacası neo-Osmanlıcı bir üslupla hareket ederek bölgedeki Kürtlerin hamiliğine soyunmuştur.

Özal'ın Körfez Krizi'nde takındığı tutum muhalefet partilerinin, Dışişleri'nin, ordunun, basının, hatta kendi partisi içindeki bazı ANAP vekillerinin tepkisini çekmiş ve kamuoyu Türk askerinin savaşta yer almasına karşı çıkmıştır. Dışişleri Bakanı Bozer ve Genelkurmay Başkanı Torumtay bu tepkilerini istifa ederek göstermiştir. Yerel aktörler Özal'ın geleneksel stratejik kültüre aykırı dış politikasını desteklemeyerek Türk askerinin 1. Körfez Savaşı'nda aktif olarak yer almasının önüne geçmiştir.

Özal'ın stratejik kültürde gedik açan politikaları Körfez Krizi'yle sınırlı kalmamıştır. Sistemin kısıtlayıcı ortamında Orta Asya'daki Türk toplumu ile ilgili Özal'ın uzun vadeli bir stratejisi olmamıştır. Zira göreceli güç kapasitesi Sovyetlere karşı zayıf olan Türkiye'nin bölgeye yönelik herhangi bir eylemi Sovyetlerin iç işlerine karışmak olarak algılanabileceğinden temkinli bir politika izlemiştir. Bu yüzden ABD'nin Türkiye'de bölgeye yönelik yayın yapacak radyo istasyonu kurma teklifi Özal tarafından kabul edilmemiştir. Bunun yanında Azerbaycan'ın bağımsızlık hareketi sırasında ve Karabağ'da Azeriler ve Ermeniler arasında yaşanan çatışmalarda Azeriler ve Türkler arasında kültürel benzerliklerin az olduğunu ifade ederek sorunu bir Sovyet iç meselesi olarak görmüştür. Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlık hareketlerini tanımakta da acele etmemiştir. Bu politik tutum Sovyetlerin resmen dağılmasından sonra değişime uğramıştır. Kısacası ideolojik motivasyonlar yerine ülkenin maddi güç kapasitesini ve maddi çıkarlarını dikkate alan bir dış politika takip etmiştir.

Sovyetlerin dağılması ve Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmasının akabinde bölge üzerinde hareket alanının genişlediğini düşünen Özal yumuşak güç unsurlarına yaslanarak bölgeyle yakınlaşmaya çalışmıştır. Bu politika değişikliğinin birkaç nedeni bulunmaktaydı. Birincisi, Soğuk Savaş sonrası dönemde Batı nezdinde stratejik değeri azalan Türkiye'yi tekrar değerli hale getirmek ve alternatif dış politika arayışıdır. İkincisi, bölgenin petrol ve doğalgaz gibi zengin doğal kaynaklara sahip olması ve Özal'ın ilişkileri derinleştirerek bu kaynaklardan yararlanma istediğidir. Üçüncüsü, Türkiye'nin Sovyetlerden boşalan güç boşluğunu doldurmaması halinde İran'ın bölge üzerinde nüfuz kurabileceği endişesidir.

Amerika da Türkiye'nin bağımsızlıklarını yeni kazanan eski Sovyet cumhuriyetleriyle ilişkilerini güçlendirmesini desteklemiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde liberal değerleri dünyaya yayma çabasında olan Amerikan yönetimi serbest piyasa, çoğulcu demokrasi ve laiklik gibi Batılı değerlerin Türkiye'nin bölgeyle olan kültürel ve tarihi yakınlığı sayesinde eski Sovyet cumhuriyetleri tarafından hızla benimseneceğini düşünüyordu. Böylece Türkiye'nin bu ülkelere model olabileceğini düşünerek Özal'ın yaklaşma politikasına destek olmuşlardır. Bunların bir neticesi olarak Özal, neo-Osmanlı, İslam ve Türk kimliğiyle serbest piyasa ve liberal değerleri yan yana getirerek bölgede bir yandan Doğu'yla yakınlaşmaya çalışmış, diğer yandan Batılı değerlerin bölgede sözcülüğünü yaparak Batı açısından işlevini kaybetmediğini göstermek istemiştir.

Özal'ın kültürel ve tarihi bağları araçsallaştıran dış politika stratejisi Balkanlar'a da yansımıştır. Özal, Yugoslavya'nın dağılmasına kadar bölgedeki Müslüman grupların sorunlarına müdahil olmak istemeyen bir dış politika izlemiştir. Ancak Yugoslavya'nın dağılmasını takiben bağımsızlıklarını ilan eden Bosna-Hersek, Arnavutluk ve Makedonya'nın komünist sonrası sisteme geçiş sürecinde model olmak ve bu ülkelerle ilişkileri ilerletmek için yoğun girişimlerde bulunmuştur. Ayrıca Balkan devletleri arasında yaşanan güç mücadelesinde Yunanistan ve Rusya'nın desteğini alan Sırlara karşı Türkiye bu ülkelere destek vererek güç dengesini sağlamaya çalışmıştır.

Özal, Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle enerji, inşaat, gıda ve tekstil gibi alanlarda işbirliği anlaşmaları imzalamış ve Türk ortak pazarının kurulması için çaba harcamıştır. Vefatından kısa bir süre önce bu ülkelere gerçekleştirdiği on beş günlük gezi esnasında Türk Cumhuriyetlerine Türkiye'yi model olarak göstermiş ve Türklerin güçlerini

birleştirmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu gezi esnasında “21. yüzyıl Türklerin yüzyılı olacaktır” diyerek Türkiye’nin geleneksel dış politika kalıplarını aşındıran söylemlerde bulunmuştur. Benzer ekonomik ilişkiler Balkan ülkeleriyle de kurulmaya çalışılmıştır.

Özal’ın gerek Orta Asya’daki Türk Cumhuriyetleriyle gerekse de Balkan devletleriyle ilişkileri geliştirme stratejisi siyasi ve ekonomik konularla sınırlı kalmamıştır. Özal’a göre uluslararası sistem Türkiye’ye müsamahakar bir ortam sunuyordu. Sovyetler Birliği dağılmış ve Rusya dağılmanın şokunu atlatamamıştı. Tarih Türkiye’ye yeniden Osmanlı’nın geçmişte oynadığı rolü oynama fırsatı sunuyordu. Azeri ve Ermeni çatışmasında ve Bosna-Hersek krizinde Türkiye’nin pasif bir duruş sergilemesi Kafkasya, Orta Asya ve Balkanlar’daki Türk ve Müslüman topluluklarının kendilerini yalnız hissetmelerine ve Türkiye’ye karşı bir küskünlüğe yol açabilirdi. Bu durumda güç boşluğunu Rusya ve İran gibi ülkelerin doldurması muhtemeldi. Bu sebeple klasik dış politikanın terk edilmesini savunmuştur. Böylece Özal, Azerilerin ve Boşnakların yaşadığı sorunları uluslararası kamuoyunun gündemine taşıdığı gibi Karabağ’da yaşanan çatışmalarda Türkiye’nin tek taraflı askeri eylemde bulunmasını önermiş ve Bosna-Hersek krizinde Amerikalı karar alıcıları ikna etmeye çalışarak ABD önderliğinde Türkiye’nin askeri müdahaleye hazır olduğu mesajını vermiştir. Kısacası Özal, Karabağ Savaşı sırasında ve Bosna-Hersek krizinde dış politikada alışılmış kalıpların dışına çıkmak isteyerek Türkiye’nin sert güç unsurlarıyla bölgede güç projeksiyonu sergilemesini ve bu ülkelere açıkça destek verilmesini istemiştir.

Fakat Özal’ın bu düşüncelerini ifade ettiği zamanlarda iç politikada güç dengesi Özal’ın aleyhine bozulmaya başlamıştı. Özal’ın iç siyasette güçlü pozisyonunu sarsan ilk olay, Akbulut’un yerine Yılmaz’ın ANAP’ın başına geçmesi ve başbakan olmasıdır. Kıbrıs sorununun çözümünde ortaya attığı dördümlü zirve teklifi Yılmaz tarafından kabul görmemiş ve engellenmiştir. Ekim 1991 Genel Seçimlerinde DYP’nin seçimlerden birinci parti çıkması DYP ve SHP arasında koalisyon hükümeti kurulması Özal’ın hükümet üzerindeki tesirini daha da azaltmıştır. Başbakanlık koltuğuna oturan Demirel, Özal’ın dış politika anlayışını desteklemediği gibi anayasal yetkilerini de aşır hükümete müdahalede bulunmasını hoş karşılamamıştır. Demirel hükümeti göreve geldiğinde geleneksel stratejik kültüre bağlı kalarak dış politikada ihtiyatlı ve maceradan uzak bir tutum takınmıştır. Bu sebeple, Türkiye’nin çevresinde meydana gelen krizlerin barışçıl yollardan çözülmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Örneğin Karabağ ve Bosna-Hersek

krizlerinde Demirel hükümetinin birincil politikası uluslararası toplumla birlikte hareket etmek ve yaşanan problemleri uluslararası örgütlerin gündemine taşıyarak diplomasiyle çözmek olmuştur. Ancak Özal, Demirel hükümetinin dış politika anlayışını pasif bularak eleştirmiştir. Özal ve Demirel arasındaki dış politikadaki uyumsuzluk Özal'ın vefatına kadar devam etmiştir. Böylece her ne kadar Özal açısından uluslararası sistem Türkiye için müsamahakar bir ortam sunsa da yerel dinamiklerin karşı çıkmasıyla dış politikada ulusal kaynakları tam anlamıyla seferber edememiştir.

Nihai analizde Özal'ın genel olarak grand stratejisi geleneksel Türk dış politikasına meydan okuyan girişimler olmuştur. Gerek uluslararası sistemin kısıtlayıcı gerekse de müsamahakar ortamında Özal'ın genel olarak grand stratejisi aktif ve çok boyutlu bir dış politika takibi gerektirdiğinden, Özal dönemi Türk dış politikası geçmişe kıyasla dinamizmin yoğun olduğu yıllar olmuştur. Özal, anarşik sistemde Türkiye'nin güvenliğini önceleyen geleneksel stratejik kültüre ters düşen bir dış politika stratejisi benimsemiştir.

Stratejik kültür bölümünde değindiğimiz üzere bir devletin yıllarca takip ettiği dış politika geleneği olağanüstü durumlarda, sistemin ani değişim geçirdiği dönemlerde ve karar alıcının eski stratejinin yeni gelişen olaylara cevap vermede yetersiz kaldığını algıladığı durumlarda değişim ve dönüşüm geçirebilir. Başbakanlık yıllarının ilk dönemlerinde Özal, klasik Türk dış politikasında esnemeler meydana getirirse de uluslararası sistemin kısıtlayıcı ve iç politikadaki zayıf konumu nedeniyle geleneksel stratejik kültüre ciddi bir meydan okuma gerçekleştirememiştir. Buna karşın uluslararası sistemin ciddi dönüşüm yaşadığı ve aynı dönemlerde güçlü bir lider olarak iktidarını sağlamlaştırdığı bir zamanda Özal'ın grand stratejisi Türk dış politikasının geleneksel stratejik kültürünü değişime ve dönüşüme zorlayan yıllar olmuştur. Özellikle sistemin müsamahakar ortamında belirtmiş olduğumuz yumuşak güç unsurları Özal'ın dış politika motivasyonunda sıkı sıkıya sarıldığı araçlar olmuştur.

Geçmiş dönemler baz alındığında, Özal dönemi Türk dış politikasında yüksek bir çeşitlilik gözlenmiştir. Bununla birlikte Körfez Krizi, Azeri-Ermeni Çatışması ve Bosna-Hersek meselesi gibi majör krizlerde görüldüğü üzere yerel dinamikler Özal'ın grand strateji anlayışının önünde durarak geleneksel Türk dış politikasında devamlılığı sağlamaya çalışmışlardır. Diğer bir ifadeyle kırılma noktasına gelen klasik Türk dış politika anlayışı yerel dinamiklerin direncine takılmıştır. Böylece Özal'ın kendi vizyonu

doğrultusunda yeni bir stratejik kültür inşa etmesine izin verilmemiştir. Ancak klasik Türk dış politikası anlayışında keskin bir dönüşüm olmasa da Özal kendine özgü grand stratejisiyle dış politikada yeni bir projeksiyon sunmuştur.

6.3. Özal'ın Düşünce Perspektifi ve Kişiliği Üzerinden Türk Dış Politikasını Okumak

Teorik bölümde tartıştığımız üzere bir devletin dış politika formasyonunu yalnızca yapısal değişkenlerle açıklamak eksik bir bakış açısı sunar. Devletlerin kaotik sistemde sahip oldukları göreceli maddi kapasitesi sistemde takip edeceği stratejinin belirlenmesinde önemli faktör olmakla beraber bu kapasiteyi kullanacak olan liderin kabiliyeti de güce pozitif veya eksi yönde etki edecek önemli bir faktördür. Zira en nihayetinde dış politika kararlarına son şekli verecek olan liderdir. Karar alıcı öncelikle anarşik sistemde devletin göreceli güç kapasitesine bakarak ülkenin sistem içerisinde işgal ettiği konumu belirler. Uluslararası kaotik sistem içerisinde göreceli güç kapasitesine göre ülkenin stratejik ortamını tanımlayan lider daha sonra sistemden gelen tehdit ve fırsatlara karşı bir dizi stratejiler geliştirir.

Fakat lider sistemden gelen olaylara iki çarpı ikinin dört etmesi gibi basit bir matematik hesabıyla rasyonel tepkiler veremeyebilir. Sistemden gelen tehdit ve fırsatlara nasıl yanıt verileceği liderin bilişsel süzgecinden geçtikten sonra şekillenir. Başka bir deyişle sistemden gelen sinyaller liderin hayat tecrübesi ve kişilik özelliklerinden süzülerek dış politika çıktısına dönüşür. Dolayısıyla, lider dış politikanın oluşumunda ara değişken olarak önemli bir rol oynar. Bu yüzden 1983-1993 dönemi Türk dış politikasının şekillenmesinde Özal'ın lider imgesi, yapbozun önemli bir parçasını teşkil eder.

Özal'ın 1983-1993 arası dönemde takip ettiği grand stratejilerine yön veren Özal imajını değerlendirdiğimizde yaşamının ve kişilik özelliklerinin etkisi olduğunu görmekteyiz. Yaşamının bir bölümünü ABD'de geçirmesi ve Dünya Bankası'nda çalışma tecrübesi Özal'ın neo-liberal grand stratejisinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Batı'nın göreceli güç kapasitesi bakımından güçlü olmasını liberal ekonomik değerleri benimsemesine bağlayan Özal, Türkiye'nin Batı'nın liberal düzenini taklit etmesiyle güç kapasitesinin artacağına inanmıştır. Çünkü Türkiye 1970'li yıllarda ciddi siyasi ve ekonomik bunalımlardan geçmekteydi. 1970'lerin siyasi çalkantılarının ve askerinin demokrasiye müdahalelerinin ana sebebini ekonomideki kapasite yetersizliğine bağlayan Özal, Türkiye'nin gerek iç gerekse dış politikaya etki eden bu zayıflığının

Batı'nın liberal ekonomik düzeninin benimsenmesiyle aşılabileceğine inanmıştır. Bu fikir paralelinde 24 Ocak Kararlarının hazırlanmasında sorumluluk almış ve iktidarda bulunduğu dönemlerde Türkiye'yi bir transformasyon sürecine sokmuştur. Bu politikanın bir yansıması olarak dış politikada iş adamı gibi hareket etmiş ve Türkiye'nin ihracatını artırmak için aktif bir diplomasi yürütmüştür.

Özal'ın hayatının bir kısmını Amerika'da geçirmesinin Türk-ABD ilişkilerine de tesiri olmuştur. Onun algısında ABD karşısında olunacak ülke değil realist mantıkla yanında ve peşinde olunması gereken bir ülkedir. Zira Amerika, askeri ve ekonomik güç kapasitesi bakımından Özal'da hayranlık uyandıran bir ülke olmuştur. Fayda maliyet üzerinden Türk-Amerikan ilişkilerini okuyan Özal'a göre, ABD finansal sistemin ve sermayenin merkezidir. Türkiye askeri ekipman bakımından bu ülkeye bağımlıdır. Türkiye'nin AT'yle ilişkilerinde, Yunanistan'la yaşadığı sorunlarda ve Kıbrıs probleminin çözümünde ABD'nin desteği kilit öneme sahiptir. Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan yeni dünya düzeninde Amerika tek süper güç olarak sistemde yerini almıştı. Tüm bu bakış açılarını bir sepete koyduğumuzda Özal, ABD'nin çıkarlarıyla Türkiye'nin çıkarlarını hizalamayı Türkiye'nin daha çok menfaatine bir durum olarak görmüştür. Bu sebeptendir ki, SEİA üzerine yapılan görüşmelerde istediği sonuçları alamamasına rağmen anlaşmayı uzatan karara imza atmıştır. Ayrıca ABD Kongresi'nde Türkiye'ye askeri ve mali yardımın azaltılması ve Kürt-Ermeni konularında Türkiye aleyhine çıkan kararlarda da sert reaksiyonlar göstermemiştir.

Özal dış politika meselelerine ilgi duyan, baskın, risk alan, hızlı karar almayı seven ve stratejisini oluştururken dış politikanın yapım sürecinde yer alan kişi ve resmi kurumların görüşünü dikkate almayan bir lider profili çizmiştir. Özal'ın bu özelliklerinin tonu iç politikada meydana gelen konjonktürel şartlara göre değişim göstermiştir. Özellikle iç politikada artık keskin hatlarla güç dengesinin kendi lehine değişmeye başladığı 1987 sonrası dönemde bu özellikleri daha belirgin bir hal almıştır.

Özal'ın bu kişilik özelliklerinin yansımasının örneklerini dönemin önemli hadiselerinde net bir şekilde bulabiliriz. Örneğin, Türkiye ve Yunanistan arasındaki ihtilafli meselelerde Genelkurmay ve Dışişleri'nin Türkiye'nin Yunanistan'a karşı sert bir politika izlemesi önerisine karşın yumuşak bir politika takip etmesi, AT'ye tam üyelik başvurusu sürecinin yönetimini Dışişleri Bakanı Halefoğlu'ndan alıp Başbakan Yardımcısı Ali Bozer'e devretmesi, Kıbrıs sorunun çözümünde tek başına inisiyatif

alması, Körfez Krizi esnasında Akbulut hükümetine müdahale etmesi ve Demirel hükümetiyle Karabağ ve Bosna-Hersek meselelerinde yaşadığı uyumsuzluklar gibi bir çok vakada görebiliriz.

Diğer taraftan Özal'ın tarihe olan ilgisi de kuracağı stratejilerde birer referans noktası olmuştur. Neoklasik realizm liderlerin tarihi olaylara atıf vermesini ve analogi kurmasını politikalarına destek bulmak ve kamuoyunu ikna etmek için bilinçli olarak kullandıklarını ileri sürer. Özal da sıklıkla geçmiş olaylarla analogi kurarak kamuoyunu ikna etmeye çalışmıştır. Örneğin, Osmanlı'nın dağılmasını Avrupa'nın ekonomik olarak yaşadığı dönüşüme ayak uyduramamasına bağlamış ve Türkiye'nin ekonomide liberal modeli temel alan bir transformasyon süreci başlatmaması halinde aynı hataya düşeceğini ve fırsatların kaçacağını ileri sürmüştür. Yine Soğuk Savaş ertesini oluşan yeni dünya düzeninin Türkiye'ye Osmanlı'nın geçmişte oynadığı rolü tekrar oynama fırsatı sunduğunu ileri sürerek dinamik hareket edilmesi gerektiğini söylemiştir.

Son olarak Özal'ın en belirgin ve dikkat çeken özelliği pragmatist ve oportünist olmasıdır. Özal iktidarda kaldığı süre boyunca gerek iç politikada gerekse de dış politikada pragmatist ve oportünist davranışlar sergilemiştir. Dönemsel bazda değişiklik gösteren onun bu Makyavelci davranışını realist kişiliğinin bir yansıması olarak okuyabiliriz. Zamanın ruhuna göre stratejisini çizen ve uygun fırsatlar doğduğunda adım atmaktan geri durmayan bir kişi olmuştur.

Örneğin iç politikada askeri yönetimle iyi geçinmiş ve Evren'le ters düşmemeye çalışmıştır. Ancak iç siyasette gücün kendi lehine dönmesiyle askeri kesimle zıtlaşan ve ters düşen bir profil çizmiştir. Yine ekonomide liberal değerlerin benimsenmesi için çalışırken iç siyasette iktidarını sağlamlaştırmak için yasaklı muhalif liderlerin politikaya dönüşüne karşı çıkan kampanya yürütmüştür. İç politikada bu şekilde hareket eden bir liderin dış politikada duygusal hareket etmesi beklenemezdi. Nitekim, Yunanistan'la ilişkileri geliştirmek istediği Davos Zirvesi öncesi Yunan Mahkemesinin Batı Trakya'da Türk yoktur kararına sert tepki göstermemiştir. İran-İrak Savaşı'nı fırsata dönüştürerek Türkiye'nin savaş süresince iki ülkeye olan ihracatını artırmış ve Irak'ın savaş ortamında karşı çıkamayacağını hesap ederek Atatürk Barajı'nın temellerini atmıştır.

Zengin Arap ülkeleriyle ticari ilişkilerin iyi olduğu dönemde AT'yle ilişkiler düşük düzeyde seyretmiştir. O yıllarda Topluluğun demokrasi ve insan hakları konusunda Türkiye'ye karşı yaptığı eleştirileri yersiz bulmuş ve eskiye kıyasla Türkiye'nin iyi bir

konumda olduğunu söyleyerek yapılan eleştirilere kulak tıkamıştır. Ancak Arap ülkelerinin ekonomik gelirlerinde yaşanan düşüş nedeniyle Türkiye'nin bu ülkelerden elde ettiği döviz gelirinin azalması üzerine AT'yle ilişkileri iyileştirmenin yollarını aramış ve AT'ye üyelik başvurusu için hazırlıklara başlamıştır. Başvurunun hemen ertesinde Türkiye'nin üyelik sürecini kolaylaştırmak için demokrasi ve insan hakları konusunda önemli reformlar gerçekleştirmiştir. Son olarak AT başvurusu sonrası Türkiye'nin Avrupa'nın güvenliğini sağladığını, bulunduğu coğrafi konum, geniş yüzölçümü ve büyüyen nüfusuyla AT'nin Amerika ve Doğu Asya'ya karşı ticari rekabetinde önemli işlevlere sahip olabileceğini vurgulayarak, AT ve Türkiye ilişkilerini karşılıklı çıkar ilişkisi olarak tanımlamış ve Türkiye'nin üyeliğinin her iki tarafında yararına olacağını ifade etmiştir. Son olarak AT başvurusu esnasında muhalefetten, AT başvurusunu milli bir dış politika olarak görmesini ve üyelik süreci esnasında yaşanacak olumsuzlukları iktidarı eleştirmek için kullanmamasını rica ederken, erken seçime gitme kararı alan Özal AT üzerinden oy devşirmeye çalışmıştır. Sonuç olarak Özal, AT'ye ideolojik motivasyonların etkisi altında değil maddi çıkarlar gereği yanaşmıştır.

Özal Arap ülkeleriyle yakınlaşmaya çalışmasından dolayı İsrail-Filistin meselesinde Arapların tezlerini yüksek sesle savunurken, diğer yandan İsrail'le bağları tamamen koparmamış ve gizli kapılar arkasında görüşmelerini devam ettirmiştir. Özellikle ABD Kongresi'nde Ermeni ve Yunan lobilerine karşı İsrail lobisinin desteğini almaya çalışmıştır. Bulgaristan Türklerinin yaşadığı sorunlara sert reaksiyon göstermemiş ve sorunu yalnızca uluslararası platformlara taşıyarak uzun bir süre Türk kamuoyunu oyalayan bir politika takip etmiştir. Ancak 1989'da gerek Doğu Bloku'nda yaşanan çözülmenin verdiği cesaret gerekse de Mart 1989 yerel seçimlerinde kaybettiği oyu geri kazanmak ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinde halkın desteğini almak için Bulgar yönetimine sert söylemlerde bulunmuştur. Kriz esnasında Türk kamuoyunu hareketlendirecek eylemlere destek vermiştir. Haziran 1989'da krizin başından bu yana ilk defa Taksim'de büyük çaplı gösteriler düzenlenmiş ve bu mitingde Özal Jivkov yönetimine hesap soracağını söylemiştir.

Körfez Krizi'ni Türkiye'nin siyasi ve ekonomik çıkarlarını artıracak bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Kriz boyunca Irak'ın parçalanma olasılığına karşı neo-Osmanlıcı siyasetle Iraklı Kürtleri yanına çekmek istemiştir. Türkiye'de de Kürtçenin serbest olması vb. yasal düzenlemeleri hızlı bir şekilde yürürlüğe koyarak iç politikada

artan terör eylemlerini azaltma ve dış politikada da Iraklı Kürtlerle yakınlaşma amaçları gütmüştür. Muhalefetin, ordunun, Dışişleri'nin, ve basının krizde tarafsız tutum alınması ısrarına rağmen, ABD'ye Türkiye'den arzu ettiği politik ve ekonomik desteğin verilmesi çabası içinde olmuştur. Özal kendisini eleştirenlere karşı “kumarbaz değilim, mühendisim” diyerek uluslararası ilişkilere kar-zarar motivasyonu ile baktığını vurgulamıştır. Özal ABD'ye vereceği destek karşılığında Irak'ta boşalacak güç boşluğunu İran'a kaptırmamak, Irak'ta bir Kürt devletinin önüne geçmek, Musul ve Kerkük'ün statüsünde Türkiye lehine kazanımlar elde etmek ve Batı'nın gözünde Türkiye'yi değerli bir ülke kılmak gibi amaçlar gütmüştür.

Azeri-Ermeni çatışmasına, Azerilerle Türklerin aynı dili konuşmasına rağmen lehçeleri, kültürleri ve mezhepleri farklı diyerek Türkiye'nin Sovyetlerin iç işlerine karışmak gibi bir niyetinin olmadığını ve Sovyetlerdeki Türk ve Müslüman gruplarının sorunlarıyla ilgilenmediğini söylemiştir. Ancak Sovyetlerin dağılma sürecine girmesiyle, Azerbaycan'a askeri güç unsurlarıyla destek verilmesi de dahil olmak üzere siyasi ve ekonomik desteğini artırmıştır.

Balkanlar'da yaşanan güç boşluğunu da Türkiye'nin önüne çıkan bir fırsat olarak görmüş ve neo-Osmanlıcı söylemlerin arkasına sığınarak bölge ülkeleriyle yakınlaşmaya çalışmıştır. Özal'ın bu politik motivasyonun bir diğer nedeni de iç politikada ANAP'la yaşadığı fikir ayrılıkları sonrası yeni bir parti kurma çalışmalarına başlamış olmasındandır. Karabağ ve Bosna-Hersek meselelerine ulusal ve uluslararası basının artan ilgisi ve duygusal yoğunluğu yüksek haberlere yer vermesi Türk kamuoyunun olaylara karşı duyarlılığını artırmıştır. Zira evlilik ve göçler yoluyla devam eden kan bağı Türkiye'nin bölgeyle bağlarının canlı kalmasına neden olmuştur. Halkın duygusal reflekslerini iyi okuyan Özal, cumhurbaşkanı makamında oturmasına rağmen bir parti lideri gibi Bosna için organize edilen mitinglere katılmış ve halkın sempatisini kazanmaya çalışmıştır. Karabağ meselesinde popülist söylemlerde bulunarak Türkiye'nin askeri müdahalesini de içeren bir dizi öneriler ortaya koymuştur. İç ve dış politikada yaşanan bu örnekler Özal'da Makyavelist duyguların ağır bastığını göstermektedir.

SONUÇ

1983-1993 arası Türk dış politikasının incelendiği bu çalışmada, Turgut Özal'ın başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı dönemlerinde Türkiye'nin geleneksel stratejik kültüründe bir değişimi ve dönüşümü tetikleyip tetiklemediği ve etki derecesi üzerinde durulmuştur. Bu araştırma sorusuna yanıt bulabilmek için teorik yaklaşım olarak Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro ve Steven E. Lobell'in geliştirdiği neoklasik realist dış politika modelinden yararlanılmıştır. Realizmin üç farklı çeşidini analiz ettiğimiz teorik bölümde görüleceği üzere, klasik realizmin birim seviyesi analize önem vermesi, neorealizmin ise yapıyı ön plana çıkarması devletlerin dış politika davranışlarını açıklamada eksik bir bakış açısı sunmaktadır. Bu teorilerin aksine neoklasik realizm, uluslararası sistem (bağımsız değişken) ve lider, stratejik kültür, devlet-toplum ilişkisi ve yerel kurumlar (ara değişkenler) sentezlemesi bakımından devletlerin dış politika davranışına (bağımlı değişken) kapsamlı bir açıklama getirmektedir. Bu yüzden neoklasik realizm geniş bir analiz yelpazesine sahip olduğundan, Özal dönemi Türk dış politikasında yaşanan devamlılık, değişim ve dönüşümleri açıklayabileceğini ileri sürebiliriz.

Yapılan bu çalışmada "1983-1993 dönemi Türk dış politikasında Özal'ın kişilik ve düşüncesinin yanında uluslararası sistem ve yerel dinamiklerin de etkisi görülmüştür" denencesi 4. ve 5. bölümlerden elde ettiğimiz ampirik veriler kullanılarak 6. bölümde teorik bağlamda tartışılmıştır. Özal'ın sistemden algıladığı uyarıcılara karşı geliştirdiği grand stratejisinde 6. bölümde görüldüğü üzere Özal imgesi önemli rol oynamıştır. Ancak dış politika çıktısına etki eden süreci yalnızca liderin kişilik ve fikir yapısıyla açıklamak eksik bir bakış açısı sunar. Yani dış politika sürecini tek bir değişkene bakarak yorumlamak indirgemeci bir yaklaşım olur. Uluslararası sistemin hangi stratejik ortama ev sahipliği yaptığı (kısıtlayıcı veya müsamahakar), sistem içinde Türkiye'nin sahip olduğu göreceli güç kapasitesi, sistemik uyarıcılara liderin gösterdiği reaksiyon ve son olarak liderin bu uyarılara tepkisinin yerel dinamiklerce nasıl karşılandığı birlikte ele alınmalıdır. Bununla bağlantılı bir diğer nokta, liderin dış politika kararlarında yerleşik stratejik kültüre meydan okumasıyla ilgilidir. Stratejik kültür uzun dönemli planlamaları çağrıştırmasına karşın sabit bir veri değildir. İç politikada güçlü bir lider uluslararası sistemde meydana gelen ani gelişmelere karşı mevcut stratejinin yetersiz kalacağını düşünmesi durumunda ülkenin tarih boyunca takip ettiği geleneksel stratejik kültüre

meydan okuyabilir. Cumhuriyetin kuruluşunda Atatürk'ün grand stratejisi doğrultusunda oluşturulan Türkiye'nin geleneksel stratejik kültürü dönem dönem esnemelere gösterse de genellikle Atatürk sonrası dönemde Türk karar alıcıları tarafından benimsenmiş ve Türk dış politikasının yapımında ve davranışında bir harita işlevi görmüştür. Buna karşın geleneksel Türk dış politikası, Özalcı grand stratejinin ciddi meydan okumalarıyla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle Özal'ın iç politikada gücünü konsolide ettiği ve 1991 sonrası uluslararası sistemin tehdit ve fırsatlarına mevcut stratejik kültürün cevap vermede yetersiz kalacağını düşündüğü bir zamanda klasik Türk dış politikasını değiştirmeye ve dönüştürmeye çalışmıştır. Buna rağmen, Özal'ın uluslararası sistemin sunduğu kısıt ve fırsatlara göre oluşturduğu grand stratejisi geleneksel stratejik kültürde kalıcı bir kırılmaya yol açmamıştır. Bunda geleneksel stratejik kültüre bağlı kalmaya çalışan yerel dinamiklerin etkisi önemli rol oynamıştır. Bu sebeplerden dolayı, neo-liberal ekonomi, neo-Osmanlılık, köprü, model, aktif dış politikayı içeren Özalcı grand strateji sunmuş olduğu yeni projeksiyonla Türk dış politikasını çeşitlendirdiğini belirtebiliriz. Sonuç olarak "Özal Türk dış politikasının geleneksel stratejik kültürünü dönüştürmemiş ancak çeşitlendirmiştir" denencesi de 5. ve 6. bölümlerde doğrulanmıştır.

Elde ettiğimiz bulgulara göre, sistemin kısıtlayıcı yapısında göreceli maddi güç kapasitesi dış politikanın belirlenmesinde birincil faktördür. Sistemin müsamahakar yapısında ise tarihi ve kültürel faktörlerin dış politikada daha fazla rol oynaması beklenebilir. Fakat liderin tarih ve kültürel bağlara dayanan grand stratejisinin gelişiminde duygusal tepkilerden çok maddi çıkara dayalı motivasyonlar önemli paya sahiptir. Dış politikada belirlenen hedeflere ulaşmak ve ulusal çıkarları artırmak için bu tür yumuşak güç unsurları lider tarafından araçsallaştırılır. Uluslararası sistemin kısıtlayıcı olduğu 1983-1989 dönemleri arasında Özal, gerek Türkiye'nin göreceli güç kapasitesinin yetersizliğinden gerekse de reel-politik çıkarlar gereği bu tür aidiyetleri dikkate almayan bir dış politika izlemiştir. Bulgaristan krizinin ilk dönemlerinde, Davos öncesi Batı Trakya Türklerinin sorunlarında ve Sovyetler dağılmadan önce Azeri Türklerinin başlattığı bağımsızlık hareketinde bu tutumunu gözlemlemek mümkündür. Ancak yine o yıllarda Özal, Türkiye'nin ekonomik çıkarlarını artırmak için hem köprü söylemiyle Batı'nın gözünde Türkiye'yi değerli kılmaya hem de dini aidiyetlere vurgu yaparak İslam ülkeleriyle yakınlaşmaya çalışmıştır.

Uluslararası sistemin müsamahakar bir yapıya dönüştüğü 1991 sonrası dönemde ise Özal tam tersi bir biçimde, yumuşak güç unsurlarına daha fazla yaslanmıştır. Zira Sovyet tehdidinin ortadan kalmasıyla Türkiye göreceli güç kapasitesi bakımından daha zayıf ülkelere komşu olmuştur. Orta Asya'dan Balkanlar'a kadar olan bölgede oluşan güç boşluğunu doldurmak ve ekonomik ilişkileri derinleştirmek için Özal, tarihi ve kültürel bağlara daha sıkı sarılmıştır. Liberal değerlerin de bölgede sözcülüğünü yaparak siyasal ve ekonomik açıdan eski Sovyet cumhuriyetlerini Türkiye ve Batı'yla yakınlaştırmaya çalışmıştır. Kısacası Özal, yumuşak güç unsurlarını kullanarak dış politikada Türkiye'ye alan açmak istemiştir.

Bunların yanı sıra iç politikada da PKK terör örgütünün eylemlerini başlattığı yıllarda sorunu hafife alıp meseleyi sadece sert güç unsurları ve ekonomik tedbirlerle çözmek istemiştir. Buna karşın terörün şiddetinin arttığı ve Körfez Krizi sonrası bir Kürt devletinin kurulma tehlikesiyle karşı karşıya kalındığı dönemlerde sorunun tedavisinde tarihi ve kültürel unsurları da kullanmak istemiştir. Ayrıca iç politikada güç kaybettiği ve kamuoyunun desteğini almak istediği zamanlarda da dış politikada ideolojik tonunu koyulaştırmıştır. Özal'ın iç ve dış politikadaki bu davranışlarını pragmatist ve oportünist kişiliğine bağlayabiliriz. Sonuç olarak, "Uluslararası sistemin stratejik ortamı ve göreceli güç kapasitesi liderin dış politika tepkilerinde birincil belirleyici unsurlarken, tarihi ve kültürel faktörler dış politika hedeflerine ulaşmak için kullanılan birer araçlardır" olan çalışmanın üçüncü denencesi de 4. 5. ve 6. bölümlerde ispatlanmıştır.

Son olarak çalışma sırasında Özal'la ilgili keşfettiğimiz bir diğer bulgu onun idealizme de tam olarak oturmamasıdır. Her ne kadar Barış Suyu Projesi, Davos Zirvesi ve Karadeniz İşbirliği Projesi gibi uluslararası ilişkilerde liberal değerleri içinde barındıran politikalar izlemiş olsa da, 1991 Körfez Savaşı'na Türkiye'nin müdahil olmasını istemesi, Azeri-Ermeni çatışmasına ve Bosna-Hersek krizine sert güç unsurlarıyla destek verme arzusu Özal'ı idealizme tam olarak oturtamamızın nedenlerindedir. Belirtmiş olduğumuz bu bulguların doğruluğu da 4. 5. ve 6. bölümlerde kanıtlanmıştır.

Çalışma daha geniş kapsamlı olarak analiz edilebilecekken, zaman sınırlılığı nedeniyle konular genel hatlarıyla incelenmiştir. Bu araştırmanın geliştirilmesi Türk dış politikası literatüründe yeterince araştırılmamış olan neoklasik realist dış politika modeli,

stratejik kültür ve grand strateji çalışmaları için akademik bir tartışmayı teşvik edecek ve bu alandaki eksikliğe önemli katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Abramowitz, M. (2018). "Foreword", in Fuller, G. E. and Lesser, I. O. (eds), *Turkey's New Geopolitics: From the Balkans to Western China*. London: Routledge, vii-xii.

Ahmad, F. (1996). *Demokrasi Sürecinde Türkiye*. (çev. Fethi, A.). (2. baskı), İstanbul: Hil Yayın.

Ainley, K. and Brown, C. (2005). *Understanding International Relations*. (3rd ed.), New York: Palgrave Macmillan.

Arat, T. ve Erhan, Ç. (2006). "AT'yle İlişkiler", Oran, B. (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar: Cilt 2: 1980-2001*. (9. baskı), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 83-101.

Arpacı, I. (2017). *Türk Siyasetinde Erbakan*. İstanbul: Kopernik Kitap.

Asmussen, J. (2008). *Cyprus at War: Diplomacy and Conflict during the 1974 Crisis*. London: I.B. Tauris.

Ataman, M. (2016). "Özal ve İslam Dünyası: İnanç ve Pragmatizm", Dağı, İ. ve Sezal, İ. (der.), *Özal'lı Yıllar: Siyaset, İktisat, Zihniyet*. (2. baskı). İstanbul: Beta, ss. 283-314.

Aydın, S. ve Taşkın, Y. (2018). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*. (6. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.

Aydın, M. (2009). "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye: 1939-1945", Oran, B. (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar: Cilt 1: 1919-1980*. (15. baskı), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 399-476.

Baharçiçek, A. (2020). *Yeni Dünya Düzeninde Türk Dış Politikası*. Ankara: Orion Kitabevi.

Balcı, A. (2018). *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*. (3. baskı), İstanbul: Alfa Yayınları.

Barlas, M. (2001). *Turgut Özal'ın Anıları*. (3. baskı), İstanbul: Birey Yayıncılık.

Belge, M. (2012). "Batılılaşma: Türkiye ve Rusya", Bora, T. ve Gültekin, M. (ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık*. (6. baskı), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 43-55.

Berkes, N. (2017). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. (çev. Kuyaş, A.). (24. baskı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Birand, M. A. ve Yalçın, S. (2012). *The Özal: Bir Davanın Öyküsü*. (12. baskı), İstanbul: Doğan Kitap.

Bora, T. (2013). “Turgut Özal”, Bora, T. ve Gültekin, M. (ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 7: Liberalizm*. (2. baskı), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 589-601.

Bora, T. (2017). *Cereyanlar: Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*. (4. baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.

Bozkurt, V. (2016). “Geleceğin Toplumu, Dönüşümcü Liderlik ve Turgut Özal”, Dağı, İ. ve Sezal, İ. (der.), *Özal’lı Yıllar: Siyaset, İktisat, Zihniyet*. (2. baskı). İstanbul: Beta, ss. 135-157.

Booth, K. (1990). “The Concept of Strategic Culture Affirmed”, in Jacobsen, C. G. (ed.), *Strategic Power: USA/USSR*. New York: Palgrave Macmillan, pp. 121-128.

Bozdağlıoğlu, Y. (2003). *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach*. London: Routledge.

Brown, J. F. (2018). “Turkey: Back to the Balkans”, in Fuller, G. E. and Lesser, I. O. (eds), *Turkey’s New Geopolitics: From the Balkans to Western China*. London: Routledge, pp. 141-162.

Brusse, W. A. and Griffiths, R. T. (2004). “Good Intentions and Hidden Motives: Turkey-EU Relations in an Historical Perspective” in Griffiths, R. T. and Özdemir, D. (eds), *Turkey and the EU Enlargement Process of Incorporation*. İstanbul: İstanbul Bilgi University Press, pp.13-27.

Brawley, M. R. (2009). “Neoclassical Realism and Strategic Calculations: Explaining Divergent British, French, and Soviet Strategies toward Germany between the World Wars (1919-1939)”, in Lobell, S. E., Ripsman, N. M. and Taliaferro J. W. (eds), *Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 75-98.

Breuning, M. (2007). *Foreign Policy Analysis: A Comparative Introduction*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Burchill, S. (2005). *The National Interest in International Relations Theory*. New York: Palgrave Macmillan.

Burchill, S. and Linklater, A. (2005). "Introduction" in Burchill, S. et al (eds), *Theories of International Relations*. New York: Palgrave Macmillan, pp. 1-28.

Carr, E. H. (2020). *Yirmi Yıl Krizi, 1919-1939*. (çev. Cemgil, C.). (3.baskı), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Cassels, A. (1999). "Mussolini and the Myth of Rome", in Martel, G. (ed.), *The Origins of the Second World War Reconsidered*. (2th ed.), New York: Routledge, pp. 57-74.

Cemal, H. (2013). *Özal Hikayesi*. İstanbul: Everest Yayınları.

Chiaruzzi, M. (2012). "Realism", in Burke, A., Devetak, R. and George, J. (eds), *An Introduction to International Relations*. (2th ed.), New York: Cambridge University Press, pp. 35-47.

Çalış, Ş. H. (2015). *Hayaletbilimi ve Hayali Kimlikler*. (5. baskı), Konya: Çizgi Kitabevi.

Çalış, Ş. H. (2016). *Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri: Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim*. (5. Baskı), Ankara: Nobel.

Çandar, C. (2016). "İnsan ve Siyasetçi Olarak Turgut Özal", Dağı, İ. ve Sezal, İ. (der.), *Özal'lı Yıllar: Siyaset, İktisat, Zihniyet*. (2. baskı). İstanbul: Beta, ss. 1-12.

Deringil, S. (2007). *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*. (4. baskı), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

DeRouen, K. and Mintz, A. (2010). *Understanding Foreign Policy Decision Making*. Cambridge: Cambridge University Press.

Diez, T., El-Anis, I., Pettiford, L. and Steans, J. (2010). *An Introduction to International Relations Theory: Perspectives and Themes*. (3rd ed.), Harlow: Pearson.

Donnelly, J. (2000). *Realism and International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dunne, T. and Schmidt, B. C. (2014). "Realism", in Baylis, J., Owens, P. and Smith, S. (eds), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*. (6th ed.), Oxford: Oxford University Press, pp. 99-112.

Dueck, C. (2006). *Reluctant Crusaders: Power, Culture, and Change in American Grand Strategy*. Princeton: Princeton University Press.

Duman, M. Z. (2017). *Türkiye'de Liberal-Muhafazakar Siyaset ve Turgut Özal*. (2. baskı), Ankara: Liberte Yayınları.

Elman, C. (2007). "Realism", in Griffiths, M. (ed), *International Relations Theory for the Twenty-First Century*. Oxon: Routledge, pp. 11.20.

Efegil, E. (2002). *Körfez Krizi ve Türk Dış Politikası Karar Verme Modeli*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.

Efegil, E. (2018). *Dış Politika Analizi (Ders Notları)*. (3. Baskı), İstanbul: Gündoğan Yayınları.

Erhan, Ç. (2009). "ABD ve NATO'yla İlişkiler", Oran, B. (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar: Cilt 1: 1919-1980*. (15. baskı), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 522-575.

Eralp, A. (1993). "Turkey and the EC in the changing post-war international system" in Balkır, C. and Williams, A. M. (eds), *Turkey and Europe*. London: Pinter Publishers, pp.24-44.

Esmer, A. Ş. ve Sander, O. (2014). "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", Gönlübol, M., Sar, C., Esmer, A. Ş., Sander, O., Ülman, A. H., Bilge, A. S., Sezer, D. ve Kürkçüoğlu, Ö. (eds), *Olaylarla Türk Dış Politikası: 1919-1995*. (10. baskı), Ankara: Siyasal Kitabevi, ss. 135-186.

Fuller, G. E. (2018). "Turkey's New Eastern Orientation", in Fuller, G. E. and Lesser, I. O. (eds), *Turkey's New Geopolitics: From the Balkans to Western China*. London: Routledge, pp.37-98.

Gilpin, R. (1981). *War and Change in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Gönlübol, M. ve Sar, C. (2014). "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", Gönlübol, M., Sar, C., Esmer, A. Ş., Sander, O., Ülman, A. H., Bilge, A. S., Sezer, D. ve Kürkçüoğlu, Ö. (eds), *Olaylarla Türk Dış Politikası: 1919-1995*. (10. baskı), Ankara: Siyasal Kitabevi, ss. 1-136.

Gönlübol, M. ve Ülman, H. (2014). "İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965): Genel Durum", Gönlübol, M., Sar, C., Esmer, A. Ş., Sander, O., Ülman, A. H., Bilge, A. S., Sezer, D. ve Kürkçüoğlu, Ö. (eds), *Olaylarla Türk Dış Politikası: 1919-1995*. (10. baskı), Ankara: Siyasal Kitabevi, ss. 190-336.

Gönlübol, M. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2014). "1965-1973 Dönemi Türk Dış Politikası", Gönlübol, M., Sar, C., Esmer, A. Ş., Sander, O., Ülman, A. H., Bilge, A. S., Sezer, D. ve

Kürkçüoğlu, Ö. (eds), *Olaylarla Türk Dış Politikası: 1919-1995*. (10. baskı), Ankara: Siyasal Kitabevi, ss. 491-540.

Gönlübol, M. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2014). “1973-1983 Dönemi Türk Dış Politikası”, Gönlübol, M., Sar, C., Esmer, A. Ş., Sander, O., Ülman, A. H., Bilge, A. S., Sezer, D. ve Kürkçüoğlu, Ö. (eds), *Olaylarla Türk Dış Politikası: 1919-1995*. (10. baskı), Ankara: Siyasal Kitabevi, ss. 543-608.

Gözen, R. (2016). “Turgut Özal ve Dış Politika: Körfez Savaşı Örneğinde İdealler ve Gerçekler”, Dağı, İ. ve Sezal, İ. (der.), *Özal’lı Yıllar: Siyaset, İktisat, Zihniyet*. (2. baskı). İstanbul: Beta, ss. 245-282

Grieco, J., Ikenberry, G. J. and Mastanduno, M. (2015). *Introduction to International Relations: Enduring Questions & Contemporary Perspectives*. London: Palgrave

Grove, A. K. (2007). *Political Leadership in Foreign Policy: Manipulating Support across Borders*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Güner, E. (2014). *Özal’lı Yıllarım: Başdanışman Engin Güner Anlatıyor*. İstanbul: Doğan Kitap.

Hale, W. (2013). *Turkish Foreign Policy since 1774*. (3rd ed.), Routledge: Oxon.

Hale, W. (2014). *Türkiye’de Ordu ve Siyaset: 1789’dan Günümüze*. (çev. Fethi, A.), İstanbul: Alfa Yayınları.

Heper, M. (2015). *Türkiye’de Devlet Geleneği*. (5. baskı), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Heywood, A. (2014). *Siyasi İdeolojiler: Bir Giriş*. (çev. Bayram, A. K., Tüfekçi, Ö., İnanç, H., Akın, Ş. ve Kalkan, B.), (8.baskı), Ankara: Adres Yayınları.

Hobsbawm, E. (2015). *Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*. (çev. Alogan, Y.). (9. baskı), İstanbul: Everest Yayınları.

Horowitz, M. C. (2018). “Leaders, Leadership, and International Security”, in Gheciu, A. and Wohlforth, W. C. (eds), *The Oxford Handbook of International Security*. Oxford: Oxford University Press, pp. 246-258.

Jackson, R. and Sorensen, G. (2013). *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*. (5th ed.), Oxford: Oxford University Press.

Jervis, R. (1976). *Perception and Misperception in International Politics*. Princeton: Princeton University Press.

- Karpat, K. H. (2017). *Türk Siyasi Tarihi: Siyasal Sistemin Evrimi*. (çev. Elitez, C.). (7. baskı), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. H. (2010). *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*. (çev. Ayas, G.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kauppi, M. V. and Viotti, P. R. (2013). *International Relations and World Politics*. (5th ed.), Boston: Pearson.
- Kegley, C. W. and Raymond, G. (2014). *The Global Future: A Brief Introduction to World Politics*. (5th ed.), Boston: Cengage Learning.
- Kennedy, P. (2017). *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri: 16. yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar*. (çev. Karanakçı, B.). (15. baskı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kinross, L. (1994). *Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu*. (çev. Sander, N.). (19. baskı), İstanbul: Altın Kitaplar Basımevi.
- Kitchen, N. (2012). "Ideas of Power and the Power of Ideas", in Kunz, B. and Toje, A. (eds), *Neoclassical Realism in European Politics: Bringing Power Back In*. Manchester: Manchester University Press, pp. 79-95.
- Kissinger, H. (2006). *Diplomasi*. (çev. Kurt, İ. H.). (5. baskı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kissinger, H. (2016). *Dünya Düzeni*. (çev. Gül, S. S.). (5. baskı), İstanbul: Boyner Yayınları.
- Köker, L. (1995). "Turgut Özal: Siyasi İdeolojik Bir Portre", *Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. C. 11, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 203-206.
- Kösebalaban, H. (2011). *Turkish Foreign Policy: Islam, Nationalism, and Globalization*. New York: Palgrave Macmillan.
- Küçük, M. (2019). "Marksist Teoriler", Kardeş, Ş. ve Balcı, A. (ed.), *Uluslararası İlişkilere Giriş*. (9. baskı), İstanbul: Küre Yayınları, ss. 207-222.
- Kürkçüoğlu, Ö. ve Uzgel, İ. (2009). "İngiltere'yle İlişkiler", Oran, B. (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar: Cilt 1: 1919-1980*. (15. baskı), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 258-277.

Fırat, M. (2006). “Yunanistan’la İlişkiler”, Oran, B. (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar: Cilt 2: 1980-2001*. (9. baskı), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 102-123.

Fırat, M. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2006). “Arap Devletleriyle İlişkiler”, Oran, B. (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar: Cilt 2: 1980-2001*. (9. baskı), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 124-148.

Fırat, M. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2009). “Sancak (Hatay) Sorunu”, Oran, B. (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar: Cilt 1: 1919-1980*. (15. baskı), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 279-292.

Fırat, M. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2009). “Arap Devletleriyle İlişkiler”, Oran, B. (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar: Cilt 1: 1919-1980*. (15. baskı), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 615-634.

Lamy, S. L. (2014). “Contemporary Mainstream Approaches: Neo-realism and Neo-liberalism”, in Baylis, J., Owens, P. and Smith, S. (eds), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*. (6th ed.), Oxford: Oxford University Press, pp. 126-140.

Lantis, J. S. (2009). “Strategic Culture: From Clausewitz to Constructivism”, in Johnson, J. L., Kartchner, K. M. and Larsen, J. A. (eds), *Strategic Culture and Weapons of Mass Destruction: Culturally Based Insights into Comparative National Security Policymaking*. New York: Palgrave Macmillan, pp. 33-54.

Lebow, R. N. (2013). “Classical Realism”, in Dunne, T., Kurki, M. and Smith, S. (eds), *International Relations Theories: Discipline and Diversity*. (3rd ed.), Oxford: Oxford University Press, pp. 59-76.

Levy, J. S. and Thompson, W. R. (2010). *Causes of War*. West Sussex: Wiley-Blackwell.

Lewis, B. (2015). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (çev. Turna, B. B.). (8. baskı). Ankara: Arkadaş Yayınevi.

Lobell, S. E., Ripsman, N. M. and Taliaferro J. W. (2012). “Introduction: Grand Strategy between the World Wars”, in Lobell, S. E., Ripsman, N. M. and Taliaferro J. W. (eds), *The Challenge of Grand Strategy: The Great Powers and the Broken Balance between the World Wars*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 1-36.

Lobell, S. E., Ripsman, N. M. and Taliaferro J. W. (2016). *Neoclassical Realist Theory of International Politics*. New York: Oxford University Press.

Lobell, S. E., Ripsman, N. M. and Taliaferro J. W. (2009). "Introduction: Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy", in Lobell, S. E., Ripsman, N. M. and Taliaferro J. W. (eds), *Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 1-41.

Lobell, S. E. (2009). "Threat Assessment, the State, and Foreign Policy: A Neoclassical Realist Model", in Lobell, S. E., Ripsman, N. M. and Taliaferro J. W. (eds), *Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 42-74.

MacMillan, J. (2007). "Liberal Internationalism", in Griffiths, M. (ed), *International Relations Theory for the Twenty-First Century*. Oxon: Routledge, pp. 21-34.

Machiavelli, (2009). *Prens*, (çev. Tolga, A.). İstanbul: Say Yayınları.

Mansbach, R. W. and Taylor, K. L. (2012). *Introduction to Global Politics*. (2nd ed.), Oxon: Routledge.

Marsh, S. and Mackenstein, H. (2005). *The International Relations of the European Union*. Pearson Longman: London.

Marks, S. (1999). "1918 and After: The Postwar Era", in Martel, G. (ed.), *The Origins of the Second World War Reconsidered*. (2th ed.), New York: Routledge, pp. 13-37.

Martel, W. C. (2015). *Grand Strategy in Theory and Practice: The Need for an Effective American Foreign Policy*. New York: Cambridge University Press.

Mearsheimer, J. J. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

Mearsheimer, J. J. (2013). "Structural Realism", in Dunne, T., Kurki, M. and Smith, S. (eds), *International Relations Theories: Discipline and Diversity*. (3rd ed.), Oxford: Oxford University Press, pp. 77-93.

Morgenthau, H. J. (1947). *Scientific Man vs. Power Politics*. London: Latimer House Limited.

Morgenthau, H. J. (1985). *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Thompson, K. W. (eds). (6th ed.), Beijing: Peking University Press.

Müftüler-Bac, M. (1999). "The Never-Ending Story: Turkey and the European Union" in Kedourie, S. (ed), *Turkey Before and After Atatürk: Internal and External Affairs*. London: Frank Cass, pp.240-258.

Mufti, M. (2009). *Daring and Caution in Turkish Strategic Culture: Republic at Sea*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Nau, H. R. (2019). *Perspectives on International Relations: Power, Institutions, and Ideas*. (6th ed.), Los Angeles: CQ Press.

Oran, B. (2006). "1980-1990: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-2: Dönemin Bilançosu", Oran, B. (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar: Cilt 2: 1980-2001*. (9. baskı), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 9-33.

Oran, B. (2006). "1990-2001 Küreselleşme Ekseninde Türkiye: Dönemin Bilançosu", Oran, B. (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar: Cilt 2: 1980-2001*. (9. baskı), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 203-242.

Oran, B. (2009). "TDP'nin Temel İlkeleri", Oran, B. (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar: Cilt 1: 1919-1980*. (15. baskı), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 46-53.

Oran, B. (2009). "Dönemin Bilançosu: 1923-1939", Oran, B. (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar: Cilt 1: 1919-1980*. (15. baskı), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 241-257.

Oran, B. (2009). "Dönemin Bilançosu: 1945-1960", Oran, B. (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar: Cilt 1: 1919-1980*. (15. baskı), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 479-498.

Özdemir, H. (2014). *Turgut Özal: Biyografi*. İstanbul: Doğan Kitap.

Ripsman, N. M. (2009). "Neoclassical Realism and Domestic Interest Groups", in Lobell, S. E., Ripsman, N. M. and Taliaferro J. W. (eds), *Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy*. Cambridge: Cambridge University Press, pp.170-193.

Robins, P. (2003). *Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy since the Cold War*. London: Hurst and Company.

Roth, A. I. (2010). *Leadership in International Relations: The Balance of Power and the Origins of World War II*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Rourke, J. T. (2008). *International Politics on the World Stage*. (12th ed.), New York: McGraw-Hill.

Sander, O. (2013). *Türkiye'nin Dış Politikası*. (der. Fırat, M.). (4.baskı), Ankara: İmge Kitabevi.

Schmidt, B. C. (2013). "On the History and Historiography of International Relations", in Carlsnaes, W., Risse, T. and Simmons, B. A. (eds), *Handbook of International Relations*. (2th ed.), London: Sage, pp. 3-28.

Schweller, R. L. (2003). "The Progressiveness of Neoclassical Realism", in Elman, C. and Elman, M. F. (eds), *Progress in International Relations Theory: Appraising the Field*. Cambridge: MIT Press, pp. 311-348.

Scott, L. (2014). "International History 1900-99", in Baylis, J., Owens, P. and Smith, S. (eds), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*. (6th ed.), Oxford: Oxford University Press, pp. 50-64.

Shaw, S. J. and Shaw, E. K. (1977). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume 2, Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*. Cambridge: Cambridge University Press.

Snyder, J. (1991). *Myths of Empire: Domestic Politics and International Ambition*. New York: Cornell University Press.

Sönmezoğlu, F. (2015). *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası: 1914-1945*. İstanbul: Der Yayınları.

Sönmezoğlu, F. (2016). *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası: 1945-1991*. İstanbul: Der Yayınları.

Sönmezoğlu, F. (2016). *Son Onyıllarda Türk Dış Politikası: 1991-2015*. İstanbul: Der Yayınları.

Taliaferro, J. W. (2009). "Neoclassical Realism and Resource Extraction: State Building for Future War", in Lobell, S. E., Ripsman, N. M. and Taliaferro J. W. (eds), *Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 194-226.

Taylor, A. J. P. (1964). *The Origins of the Second World War*. New York: Penguin Books.

Tellal, E. (2006). “SSCB’yle İlişkiler”, Oran, B. (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar: Cilt 2: 1980-2001*. (9. baskı), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 158-166.

Tellal, E. (2009). “SSCB’yle İlişkiler”, Oran, B. (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar: Cilt 1: 1919-1980*. (15. baskı), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 769-783.

Thomas Hobbes, (2017). *Leviathan*. (çev. Lim, S.). (15. baskı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Thucydides, (2009). *The Peloponnesian War*. (Transl. Hammond, M. and Rhodes, P. J. (eds). Oxford: Oxford University Press.

Uzgel, İ. (2006). “ABD ve NATO’yla İlişkiler”, Oran, B. (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar: Cilt 2: 1980-2001*. (9. baskı), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 34-82.

Uzgel, İ. (2009). “Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye”, Oran, B. (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar: Cilt 1: 1919-1980*. (15. baskı), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 307-313.

Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. Addison-Wesley Publishing Company.

Waltz, K. N. (2001). *Man, the State and War: A Theoretical Analysis*. New York: Columbia University Press.

Wohlforth, W. C. (2003). *Cold War End Game: Oral History, Analysis, Debates*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.

Yayla, A. (2013). “Özal, Özal Reformları ve Liberalizm”, Bora, T. ve Gültekin, M. (ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 7: Liberalizm*. (2. baskı), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 584-588.

Zarakol, A. (2011). *After Defeat: How the East Learned to Live with the West*. Cambridge: Cambridge University Press.

Zürcher, E. J. (2016). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. (çev. Saner, Y.). (33. baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.

MAKALELER

- Abramowitz, M. I. (1993). "Dateline Ankara: Turkey After Ozal", *Foreign Policy*, (91), pp. 164-181.
- Abramowitz, M. (2013). "Remembering Turgut Ozal: Some Personal Recollections", *Insight Turkey*, 15(2), pp. 37-46.
- Akgül-Açıkmeşe, S. (2011). "Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni-klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri", *Uluslararası İlişkiler*, 8(30), ss. 43.-73.
- Arpacı, I. ve Baharçipek, A. (2017). "Milli Görüş Partilerinin Programlarının Dış Politika Analizi", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7, ss. 115-126.
- Ataman, M. (2003). "Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış", *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), ss. 49-64.
- Aydın, M. (1999). "Determinants of Turkish Foreign Policy: Historical Framework and Traditional Inputs", *Middle Eastern Studies*, 35(4), pp. 152-186.
- Aydın, M. (2004). "Uluslararası İlişkilerin 'Gerçekçi' Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği", *Uluslararası İlişkiler*, 1(1), ss. 33-66.
- Balcı, A., Ediz, İ., Kardaş, T. and Turan, Y. (2018). "War Decision and Neoclassical Realism: The Entry of the Ottoman Empire into the First World War", *War in History*, 27(4), pp. 643-669.
- Balcı, A. and Hazar, A. (2020). "Turkey in the UN Security Council during the Cold War: Elections, Voting Motivations and Alliance Commitments", *Middle Eastern Studies*, 57(2), pp. 279-291.
- Bieniek, K. (2014). "Turkish Foreign Policy Towards Macedonia After the Cold War", *Politeja*, 4(30), pp. 373-386.
- Christensen, T. J. (1997). "Perceptions and Alliances in Europe, 1865-1940", *International Organization*, 51(1), pp. 65-97.
- Dagi, I. D. (1996). "Democratic Transition in Turkey, 1980-83: The Impact of European Diplomacy", *Middle Eastern Studies*, 32(2), pp. 124-141.
- Dagi, I. (2001). 'Human Rights and Democratisation: Turkish Politics in the European Context', *Southeast European and Black Sea Studies*, 1(3), pp.51-68.
- DeLuca, A. R. (1975). "Montreux and Collective Security", *The Historian*, 38(1), pp. 1-20.

Dueck, C. (2005). "Realism, Culture and Grand Strategy: Explaining America's Peculiar Path to World Power", *Security Studies*, 14(2), pp. 195-231.

Duman, M. Z. (2011). "Turgut Özal'ın Politikalarında Ekonomik Rasyonalizm", *Sosyoloji Dergisi*, 24(23), ss. 105-123.

Doerr, P. W. (2001). "Frigid but Unprovocative: British Policy towards the USSR from the Nazi-Soviet Pact to the Winter War, 1939", *Journal of Contemporary History*, 36(3), pp. 423-439.

Foulon, M. (2015). "Neoclassical Realism: Challengers and Bridging Identities", *International Studies Review*, 17(4), pp. 635-661.

Gülmez, S. B. (2017). "Turkish Foreign Policy as an Anomaly: Revisionism and Irredentism through Diplomacy in the 1930s", *British Journal of Middle Eastern Studies*, 44(1), pp. 30-47.

Gülmez, S. B. (2020). "From Indifference to Independence: Turkey's Shifting Cyprus Policy in the 1950s", *Middle Eastern Studies*, 56(5), pp. 744-758.

Hermann, M. G. and Kowert, P. A. (1997). "Who Takes Risks? Daring and Caution in Foreign Policy Making", *The Journal Conflict Resolution*, 41(5), pp. 611-637.

Hermann, M. G., Korany, B., Preston, T. and Shaw, T. M. (2001). "Who Leads Matters: The Effects of Powerful Individuals", *International Studies Review*, 3(2), pp. 83-131.

Howard, H. N. (1936). "The Straits after the Montreux Conference", *Foreign Affairs*, 15(1), pp. 199-202.

Ikenberry, G. J., Mastanduno, M. and Wohlforth, W. C. (2009). "Unipolarity, State Behavior, and Systemic Consequences", *World Politics*, 61(1), pp. 1-27.

Johnston, A. I. (1995). "Thinking about Strategic Culture", *International Security*, 19(4), pp. 32-64.

Kayhan Pusane, Ö. (2017). "Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasında Değişim: Turgut Özal ve Tayyip Erdoğan Dönemleri Karşılaştırmalı Analizi", *Uluslararası İlişkiler*, 14(56), ss. 39-53

Kitchen, N. (2010). "Systemic Pressures and Domestic Ideas: A Neoclassical Realist Model of Grand Strategy Formation", *Review of International Studies*, 36(1), pp. 117-143.

Laçiner, S. (2003). "Özalism (Neo-Ottomanism): An Alternative in Turkish Foreign Policy", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(1-2), pp. 161-202.

Lantis, J. S. (2014). "Strategic Cultures and Security Policies in the Asia-Pacific", *Contemporary Security Policy*, 35(2), pp. 166-186.

Leffler, M. P. (1985). "Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO, 1945-1952", *The Journal of American History*, 71(4), pp. 807-825.

Müftüler-Bac, M. (2005). "Turkey's Political Reforms and the Impact of the European Union", *South European Society and Politics*, 10 (1), pp.17-31.

Özal, T. (2018). "Geleceğe Bakış ve Değişim", *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 15(55), ss. 11-37.

Rose, G. (1998). "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy", *World Politics*, 51(1), pp. 144-172.

Sanjian, A. K. (1956). "The Sanjak of Alexandretta (Hatay): Its Impact on Turkish-Syrian Relations (1939-1956)", *Middle East Journal*, 10(4), pp. 379-394.

Sayarı, S. (2000). "Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Era: The Challenges of Multi-Regionalism", *Journal of International Affairs*, 54(1), pp. 169-182.

Schweller, R. L. (2004). "Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing", *International Security*, 29(2), pp. 159-201.

Schweller, R. L. (2018). "Opposite but Compatible Nationalisms: A Neoclassical Realist Approach to the Future of US-China Relations", *The Chinese Journal of International Politics*, 11(1), pp. 23-48.

Sterling-Folker, J. (1997). "Realist Environment, Liberal Process, and Domestic-Level Variables", *International Studies Quarterly*, 41(1), pp. 1-25.

Şahin, M. (2008). "ABD'nin 'Müslüman' Savaşçıları", *Akademik Ortadoğu*, 3(1), ss. 43-52.

Taliaferro, J. W. (2006). "State Building for Future Wars: Neoclassical Realism and the Resource-Extractive State", *Security Studies*, 15(3), pp. 464-495.

Uluç, A. V. (2014). "Liberal-Muhafazakar Siyaset ve Turgut Özal'ın Siyasi Düşüncesi", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12(23), ss. 107-140.

Wohlforth, W. C. (1994). "Realism and the End of the Cold War", *International Security*, 19(3), pp. 91-129.

Waltz, K. N. (1993). "The Emerging Structure of International Politics", *International Security*, 18(2), pp. 44-79.

Waltz, K. N. (1996). "International Politics Is Not Foreign Policy", *Security Studies*, 6(1), pp. 54-57.

Yavuz, M. H. (1998). "Turkish Identity and Foreign Policy in Flux: The Rise of Neo-Ottomanism", *Critique: Journal for Critical Studies of the Middle East*, 7(12), pp. 19-41.

Zakaria, F. (1992). "Realism and Domestic Politics: A Review Essay", *International Security*, 17(1), pp. 177-198.

YAYIMLANMAMIŞ TEZ

Karaca, Y. E. (2014). *Critically, Assess the Impact of the European Union on Human Rights Reform in Turkey since 2000* (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), University of Sussex, Department of Politics, Brighton (U.K.).

MECLİS TUTANAKLARI

TBMM Tutanak Dergisi. (1959, 20 Şubat). Dönem 11, Birleşim 40, c. 7, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d11/c007/tbmm11007040.pdf>, Erişim: 01.12.2020.

TBMM Tutanak Dergisi. (1983, 19 Aralık). Dönem 17, Birleşim 10, c. 1, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c001/tbmm17001010.pdf>, Erişim: 05.01.2021.

TBMM Tutanak Dergisi. (1984, 25 Eylül). Dönem 17, Birleşim 3, c. 6, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c006/tbmm17006003.pdf>, Erişim: 05.01.2021.

TBMM Tutanak Dergisi. (1984, 17 Ekim). Dönem 17, Birleşim 13, c. 7., <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c007/tbmm17007013.pdf>, Erişim: 06.01.2021.

TBMM Tutanak Dergisi. (1985, 23 Ocak). Dönem 17, Birleşim 57, c. 12, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c012/tbmm17012057.pdf>, Erişim: 18.04.2021.

TBMM Tutanak Dergisi. (1985, 12 Şubat). Dönem 17, Birleşim 59, c. 12, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c012/tbmm17012059.pdf>, Erişim: 19.04.2021.

TBMM Tutanak Dergisi. (1985, 13 Şubat). Dönem 17, Birleşim, 60, c. 12, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c012/tbmm17012060.pdf>, Erişim: 19.04.2021.

TBMM Tutanak Dergisi. (1986, 13 Şubat). Dönem 17, Birleşim 67, c. 25, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c025/tbmm17025067.pdf>, Erişim: 05.01.2021.

TBMM Tutanak Dergisi. (1986, 17 Nisan). Dönem 17, Birleşim 94, c. 27, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c027/tbmm17027094.pdf>, Erişim: 08.01.2021.

TBMM Tutanak Dergisi. (1986, 20 Mayıs). Dönem 17, Birleşim 107, c. 29, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c029/b107/tbmm170291070126.pdf>, Erişim: 11.01.2021.

TBMM Tutanak Dergisi. (1987, 28 Nisan). Dönem 17, Birleşim 95, c. 39, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c039/tbmm17039095.pdf>, Erişim: 06.04.2021.

TBMM Tutanak Dergisi. (1987, 25 Aralık). Dönem 18, Birleşim 3, c. 1, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c001/tbmm18001003.pdf>, Erişim: 13.04.2021.

TBMM Tutanak Dergisi. (1988, 4 Nisan). Dönem 18, Birleşim 45, c. 6, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c006/tbmm18006045.pdf>, Erişim: 07.04.2021.

TBMM Tutanak Dergisi. (1988, 3 Ağustos). Dönem 18, Birleşim 76, c. 13, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c013/tbmm18013076.pdf>, Erişim: 10.06.2021.

TBMM Tutanak Dergisi. (1989, 22 Aralık). Dönem 18, Birleşim 54, c. 37, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c037/tbmm18037054.pdf>, Erişim: 20.04.2021.

TBMM Tutanak Dergisi. (1990, 21 Şubat). Dönem 18, Birleşim 80, c. 41., <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c041/tbmm18041080.pdf>, Erişim: 08.06.2021.

TBMM Tutanak Dergisi. (1990, 12 Ağustos). Dönem 18, Birleşim 126, c. 46/1, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d18/c046/gcz18046126.pdf>, Erişim: 23.04.2021.

TBMM Tutanak Dergisi. (1990, 1 Eylül). Dönem 18, Birleşim 1, c. 47, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c047/tbmm18047001.pdf>, Erişim: 23.04.2021.

TBMM Tutanak Dergisi. (1990, 5 Eylül). Dönem 18, Birleşim 3, c. 47/1, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d18/c047/gcz18047003.pdf>, Erişim: 23.04.2021.

TBMM Tutanak Dergisi. (1990, 12 Aralık). Dönem 18, Birleşim 46, c. 52, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c052/tbmm18052046.pdf>, Erişim: 07.06.2021.

TBMM Tutanak Dergisi. (1991, 17 Ocak). Dönem 18, Birleşim 66, c. 55, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c055/tbmm18055066.pdf>, Erişim: 24.04.2021.

TBMM Tutanak Dergisi. (1991, 11 Nisan). Dönem 18, Birleşim 106, c. 59, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c059/tbmm18059106.pdf>, Erişim: 24.04.2021.

TBMM Tutanak Dergisi. (1991, 1 Eylül). Dönem 18, Birleşim 1, c. 63, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c063/tbmm18063001.pdf>, Erişim: 27.04.2021.

TBMM Tutanak Dergisi. (1992, 26 Şubat). Dönem 19, Birleşim 41, c. 4., <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c004/tbmm19004041.pdf>, Erişim: 28.04.2021.

TBMM Tutanak Dergisi. (1992, 4 Mart). Dönem 19, Birleşim 44, c. 4., <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c004/tbmm19004044.pdf>, Erişim: 28.04.2021.

TBMM Tutanak Dergisi. (1992, 10 Mart). Dönem 19, Birleşim 46, c. 5, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c005/tbmm19005046.pdf>, Erişim: 28.04.2021.

TBMM Tutanak Dergisi. (1992, 20 Mayıs). Dönem 19, Birleşim 78, c. 11., <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c011/tbmm19011078.pdf>, Erişim: 28.04.2021.

TBMM Tutanak Dergisi. (1992, 25 Ağustos). Dönem 19, Birleşim 94, c. 16, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c016/tbmm19016094.pdf>, Erişim: 30.04.2021.

TBMM Tutanak Dergisi. (1992, 3 Kasım). Dönem 19, Birleşim 21, c. 20, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c020/tbmm19020021.pdf>, Erişim: 01.05.2021.

RESMİ BELGELER

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (1992). İç ve Dış Basında Karabağ Olayları, C. I. Bibliyografya – (Makale, Yorum ve Haberleri): 1 Ocak – 30 Nisan 1992. (6), Ankara, ss. VI-88, file:///Users/apple/Downloads/13c5cd00-2519-48d1-8c2c-3599ee2099d8.pdf, Erişim: 03.01.2022.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (1993). Bosna-Hersek Bibliyografyası. (8), Ankara, ss. XLVI-410, file:///Users/apple/Downloads/810cb757-f669-47c5-93c6-079ee4330dc8.pdf, Erişim: 03.01.2022.

GAZETE

Acar, Ö., “Riyad Türkiye’ye Kesenin Ağzını Açtı”, Milliyet, 19.03.1985, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/krU3jdoEoKiTlAtkCUWo7w_x3D_x3D_, Erişim: 13.04.2021.

Acar, Ö., “Başbakan Mutlu Döndü: Kral Fahd, Özal’a 3.5. Saat içini Döktü”, Milliyet, 22.03.1985, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/krU3jdoEoKiTlAtkCUWo7w_x3D_x3D_, Erişim: 13.04.2021.

Aral, C. ve Güngör, T., “Kabe’de ilk kez Başbakan’a Fotoğraf İzni: Özal için Yasak Kalktı”, Milliyet, 23.07.1988, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/R66L4ZRQlh6QVQXZaDN7fA_x3D_x3D_, Erişim: 06.03.2021.

Arcayürek, C., “Özal: BM Afgan Faciasıyla Uğraşsın”, Milliyet, 15.05.1984, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/krU3jdoEoKiTlAtkCUWo7w_x3D_x3D_, Erişim: 14.04.2021.

Arsan, E., “Özal Hayalleri Yırtan Vaatlerle Geliyor”, Milliyet, 16.09.1987, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/AMttrxvxPSCbacpOfJQ2QQ_x3D_x3D_, Erişim: 28.03.2021.

Aşık, M., “Ege Fatih Dışişleri”, Milliyet, 30.03.1987, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/DlHdM_x2B_xanG_x2B_g0szHeDJQ0w_x3D_x3D_, Erişim: 07.04.2021.

Aşık, M., “Yunanistan’da Türk Yok”, Milliyet, 08.01.1988, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/QQcxq5whivIofxSTJ3eN2A_x3D_x3D_, 05.04.2021.

Aydemir, A. “Muhalefetten Çekiş Güce Sert Tepki”, Milliyet, 17.07.1991, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1991/07/17>, Erişim: 26.04.2021.

Balcı, K. ve Oral, S., “Özal: Yunan Toprağında Gözümüz Yok”, Milliyet, 25.07.1984, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1984/07/25>, Erişim: 20.12.2020.

Balcı, K., “Özal: NATO Limni Konusunda Taraf Olamaz”, Milliyet, 19.11.1984, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/_x2B_9oL237_x2F_MRv2QDc1pySAUg_x3D_x3D_, 04.04.2021.

Balcı, K., “İnönü ve Gürkan Eleştirdi: AET ile İlişkilerin Askıya Alınması Haksız ve Üzücü”, Milliyet, 26.10.1985, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/P8nsS6LlcRrbyYdGVRwuHw_x3D_x3D_, Erişim: 15.03.2021.

Balcı, K. ve Tayyar, Ş., “Bölünmeyelim Yok Oluruz”, Milliyet, 30.08.1989, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/_x2F_i8wUGU_x2F_JPF1xgulSWa20g_x3D_x3D_, Erişim: 10.04.2021.

Ballı, R., “Dış Borçta Tehlike Çanları”, Milliyet, 09.01.1988,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/iR_x2F_CVSLvyIA_x2B_xJeu911CFg_x3D_x3D_, Erişim: 16.04.2021.

Ballı, R. “50 Yıllık Rüya Gerçekleşiyor”, Milliyet, 31.03.1987,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/e7yix1saZpp0AU9XTgmNRA_x3D_x3D_, Erişim: 18.04.2021.

Bardakçı, M. ve Muhtar, R., “Evren, İslam Zirvesi için Bugün Fas’a Gidiyor”, Milliyet, 15.01.1984,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/e7yix1saZpp0AU9XTgmNRA_x3D_x3D_, Erişim: 16.04.2021.

Bardakçı, M. “4. İslam Zirvesi’nin En Gözde Lideri Kenan Evren”, Milliyet, 17.01.1984,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/e7yix1saZpp0AU9XTgmNRA_x3D_x3D_, Erişim: 16.04.2021.

Bardakçı, M., Doğan, Z. ve Yazaroğlu A. “Evren Gerçekçi Yollar Çağrısı Yaptı: Saflarımızı Sıklaştıralım”, Milliyet, 28.01.1987,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/e7yix1saZpp0AU9XTgmNRA_x3D_x3D_, Erişim: 17.04.2021.

Bardakçı, M. ve Yazaroğlu, A. “İslam Zirvesi Sona Erdi Beklediğimizi Bulamadık”, Milliyet, 30.01.1987,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/e7yix1saZpp0AU9XTgmNRA_x3D_x3D_, Erişim: 17.04.2021.

Barlas, M. “Özal, Son Olayı Milliyete Değerlendirdi”, Milliyet, 08.09.1986,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/e7yix1saZpp0AU9XTgmNRA_x3D_x3D_, Erişim: 17.04.2021.

Batur, N., “Özal, Cumhurbaşkanı’nın Afla ilgili Sözlerini Değerlendirdi”, Milliyet, 14.04.1986,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/QQcxq5whivIofxSTJ3eN2A_x3D_x3D_, Erişim: 05.04.2021.

Batur, N., “Ankara, Ege için Kararlı”, Milliyet, 22.03.1987,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/HV3tMvBIAxUVv6ow9E5uvw_x3D_x3D_, Erişim: 07.04.2021.

Batur, N., “Bir Başvurunun Perde Arkası: Halefoğlu-Bozer ekişmesinin İç Yüzü”, Milliyet, 16.09.1987,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/AMttrxvxPSCbacpOfJQ2QQ_x3D_x3D_, Erişim: 28.03.2021.

Batur, N., “Bir Başvurunun Perde Arkası: Uzun, İnce Yolun Başı” Milliyet, 17.09.1987,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/AMttrxvxPSCbacpOfJQ2QQ_x3D_x3D_, Erişim: 28.03.2021.

Batur, N., “Cenevre Zirvesi’ne 3 Gün Kala Özal’dan Milliyet’e Demeç”, Milliyet, 22.08.1988,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/DIHdM_x2B_xanG_x2B_g0szHeDJQ0w_x3D_x3D_, Erişim: 09.04.2021.

Batur, N., “Ankara’da çok Etkisi”, Milliyet, 22.04.1990,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/CxlpWuOpOMugjsCc_x2B_VxbSQ_x3D_x3D_, Erişim: 04.11.2020.

Batur, N. ve Yalçın, N. “Saddam’ın Ankara’dan 2 İsteği”, Milliyet, 06.08.1990,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/4wddRCo4hju_x2F_YnAChd5qag_x3D_x3D_, Erişim: 22.04.2021.

Batur, N., “Özal-Bush Görüşmesinin Tutanakları Yok: Dışşileri Huzursuz”, Milliyet, 11.10.1990,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/_x2B_jAFZFt3gzQIJwJsvfo8Yw_x3D_x3D_, Erişim: 23.04.2021.

Batur, N., “Yılmaz ve Bozer Neden Ayrıldı?”, Milliyet, 13.10.1990,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/_x2B_jAFZFt3gzQIJwJsvfo8Yw_x3D_x3D_, Erişim: 23.04.2021.

Batur, N. ve Kılıçkaya, B. “Özal’dan Barış İçin ağrı”, Milliyet, 05.08.1991,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/e7yix1saZpp0AU9XTgmNRA_x3D_x3D_, Erişim: 18.04.2021.

Batur, N., “Özal’sız Dış Politika”, Milliyet, 10.12.1991,
<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1991/12/10>, Erişim: 27.04.2021.

Batur, N., “Ankara’yı şoka Sokan İstek”, Milliyet, 29.07.1992,
<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1992/07/29>, Erişim: 01.05.2021.

Batur, N., “Bosna Liderine GAP Uçağı”, Milliyet, 08.01.1993,
<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1993/01/08>, Erişim: 30.04.2021.

Batur, N., “Türkiye Yalnız Kaldı”, Milliyet, 12.01.1993,
<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1993/01/12>, Erişim: 30.04.2021.

Bilgen, Ç. ve Uçar, M. “Ecevit’ten Cumhurbaşkanı Suçlama: Özal Bunalımdan Yararlanıyor”, Milliyet, 09.08.1990,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/4wddRCo4hju_x2F_YnAChd5qag_x3D_x3D_, Erişim: 22.04.2021.

Bilginer, E., “Türkiye’nin AET’ye Üye Olma Sırası Geldi”, Milliyet, 20.04.1985,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/P8nsS6LlcRrbyYdGVRwuHw_x3D_x3D_, Erişim: 20.05.2021.

Bila, F., “Ecevit Kıbrıs Konusunda Tedirgin: 4’lü Zirve Dert Açar”, Milliyet, 23.07.1991,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/YEly6PXTBHeclhS_x2B_mAdYLA_x3D_x3D_, Erişim: 10.04.2021.

Birand, M. A., “Yunan Oyunu”, Milliyet, 18.11.1984,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/_x2B_9oL237_x2F_MRv2QDc1pySAUg_x3D_x3D_, Erişim: 03.04.2021.

Birand, M. A. ve Emeç, Ç., “Özal: Yardım Pazarlığına Gelmedim”, Milliyet, 29.03.1985,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/8mf6rfyQL0JMfB1XAjr_x2F_Vw_x3D_x3D_, Erişim: 12.03.2021.

Birand, M. A. ve Emeç, Ç., “Önce Ticaret Sonra Yardım”, Milliyet, 30.03.1985,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/2Qn8ADiqZdPwX0_x2B_IYou8JQ_x3D_x3D_, Erişim: 12.03.2021.

Birand, M. A. ve Emeç, Ç. “Beyaz Saray’da Arkadaş Bulduk: Reagan’dan Tam Destek”, Milliyet, 03.04.1985,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/2Qn8ADiqZdPwX0_x2B_IYou8JQ_x3D_x3D_, Erişim: 12.03.2021.

Birand, M. A., “Biz Konuştuk Moskova Dinledi”, Milliyet, 31.07.1986,
<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1986/07/31>, Erişim: 02.05.2021.

Birand, M. A. “Özal’ın Gizli Görüşmesi”, Milliyet, 12.04.1985,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/e7yix1saZpp0AU9XTgmNRA_x3D__x3D_, Erişim: 17.04.2021.

Birand, M. A., “Yunanistan ile Son Hesaplaşma Yaklaşıyor”, Milliyet, 27.03.1987,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/DIHdM_x2B_xanG_x2B_g0szHeDJQ0w_x3D__x3D_, Erişim: 07.04.2021.

Birand, M. A., “Jivkov Kazandı”, Milliyet, 22.08.1989,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/XHQG6_x2F_icSII23GX7HrReDA_x3D__x3D_, Erişim: 20.04.2021.

Birand, M. A., “Bulgar Sorununda MİT’in Sorumluluğu da Tartışılıyor”, Milliyet, 26.08.1989,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/CsYVwytj2IK3qddjCv5G7g_x3D__x3D_, Erişim: 20.04.2021.

Cemal, A., “Denktaş: Ortada Müzakere Edilecek Belge Yok”, Milliyet, 28.07.1989,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/DIHdM_x2B_xanG_x2B_g0szHeDJQ0w_x3D__x3D_, Erişim: 09.04.2021.

Çakır, R. “Barış Suyu Suyu Düşüyor”, Milliyet, 18.10.1993,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/_x2F_nPDYLPq3hvn_x2B_EPHTGTNjQ_x3D__x3D_, Erişim: 18.04.2021.

Çolakoğlu, N., “Özal’ın The Guardian’a Demeci”, Milliyet, 03.12.1983,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/cbWWb6MizakPnOAuwTCPeg_x3D__x3D_, Erişim: 19.05.2021.

Çölaşan, E., “24 Ocak Bir Dönemin Perde Arkası: Kumandanlara Brifing Verildi”, Milliyet, 05.05.1983,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/ItQfrS11DkuK88k1Kuwhww_x3D__x3D_, Erişim: 10.10.2020.

Dede, A., “Gümölcine’de Çatışma: 30 Yaralı”, Milliyet, 30.01.1988,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/QQcxq5whivIofxSTJ3eN2A_x3D__x3D_, Erişim: 05.04.2021.

Donat, Y., “Demirel’in Kızılıordu Korkusu”, Milliyet, 08.04.1993,
<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1993/04/08>, Erişim: 28.04.2021.

Doğan, Y., “Evren Bana Çok Karıştı”, 07.01.1990, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1990/01/07>, Erişim: 21.12.2020.

Doğan, Z., “Karadeniz Topluluğu için İlk Adım”, Milliyet, 18.12.1990, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Karadeniz%20B%C3%B6lgesi/>, Erişim: 01.09.2021.

Duru, O., “Kaddafi ile Özal 3.5. Saat Görüştü”, Milliyet, 24.05.1984, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/krU3jdoEoKiTlAtkCUWo7w_x3D_x3D_, Erişim: 14.04.2021.

Emiroğlu, S., “Azeri Türklerinden Sert Tepki”, Milliyet, 19.01.1990, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1990/01/19>, Erişim: 26.04.2021.

Evren, K., “Kenan Evren’in Anıları: 4. Bölüm”, Milliyet, 03.07.1991, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/hpW24Ci5JWRPbfeROng2KA_x3D_x3D_, Erişim: 01.02.2021.

Fincancı, Y., “Özal’la İki Yıl”, Milliyet, 14.12.1985, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/cbWWb6MizakPnOAuwTCPeg_x3D_x3D_, Erişim: 20.05.2021.

Gönlübol, M., “Hükümet, Ortadoğu’yu Dış Politikanın Temel Direği Yaptı”, Milliyet, 05.01.1985, [http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=dışpolitikanın dire%20%9fi%20yaptı&isAdv=false](http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=dışpolitikanın%20dire%20%9fi%20yaptı&isAdv=false), Erişim: 15.04.2021.

Karaduman, A., “Demirel: Türkiye Maceraya Giremez”, Milliyet, 07.08.1990, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/4wddRCo4hju_x2F_YnAChd5qag_x3D_x3D_, Erişim: 22.04.2021.

Kılıçkaya, B., “Karadenizliler Buluştu”, Milliyet, 04.02.1992, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Karadeniz%20Ekonomik%20%20C4%B0%C5%9Fbirli%20%20C4%9Fi/>, Erişim: 01.09.2021.

Kohen, S., “Özal Dış Politika Üzerindeki Görüşlerini Milliyet’e Açıkladı”, Milliyet, 03.12.1983, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/cbWWb6MizakPnOAuwTCPeg_x3D_x3D_, Erişim: 19.05.2021.

Kohen, S., “Kongre’nin Hoşgeldini”, Milliyet, 29.03.1985, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/8mf6rfyQL0JMfB1XAJr_x2F_Vw_x3D_x3D_, Erişim: 12.03.2021.

Kohen, S., “Kongre’de Türkiye Aleyhtarlığı”, Milliyet, 29.03.1985, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/8mf6rfyQL0JMfB1XAjr_x2F_Vw_x3D__x3D_, Erişim: 12.03.2021.

Kohen, S., “ABD Dışişleri Bakanı Shultz Milliyetin Sorularını Yanıtladı: Türkiye ABD için Büyük Kazanç”, Milliyet, 30.03.1985, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/2Qn8ADiqZdPwX0_x2B_IYou8JQ_x3D__x3D_, Erişim: 12.03.2021.

Kohen, S., “ABD ile Bunalım Eşikte”, Milliyet, 23.09.1985, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/2Qn8ADiqZdPwX0_x2B_IYou8JQ_x3D__x3D_, Erişim: 14.03.2021.

Kohen, S. “Halefoğlu New York’ta Milliyete Demeç Verdi”, Milliyet, 28.09.1985, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/2Qn8ADiqZdPwX0_x2B_IYou8JQ_x3D__x3D_, Erişim: 14.03.2021.

Kohen, S. “İsrail’e Randevu Tokadı”, Milliyet, 03.10.1985, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/e7yix1saZpp0AU9XTgmNRA_x3D__x3D_, Erişim: 17.04.2021.

Kohen, S., “Vasiliu’dan ne Bekliyoruz”, Milliyet, 23.02.1988, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/DIHdM_x2B_xanG_x2B_g0szHeDJQ0w_x3D__x3D_, Erişim: 09.04.2021.

Kohen, S., “Miçotakis Milliyet’e Özal Demeç Verdi”, Milliyet, 02.11.1989, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/HV3tMvBIAxUVv6ow9E5uvw_x3D__x3D_, Erişim: 06.04.2021.

Kohen, S., “Kıbrıs Kördüğüm”, Milliyet, 01.03.1990, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/YEly6PXTBHeclhS_x2B_mAdYLA_x3D__x3D_, Erişim: 10.04.2021.

Kohen, S., “Dişimizi Gösterelim: Cumhurbaşkanı Özal Ermenistan’a Askeri Müdahale İstedi”, Milliyet, 05.04.1993, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1993/04/05>, Erişim: 28.04.2021.

Kohen, S., “Askeri Önlemler Şart: Özal’dan Hükümete Öneri”, Milliyet, 08.04.1993, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1993/04/08>, Erişim: 28.04.2021.

Kohen, S., “Özal’ın Gezisi Amacına Ulaştı”, Milliyet, 17.04.1993, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1993/04/17>, Erişim: 07.05.2021.

Koraman, B. ve Öymen Ö., “Amerikan Hayranı Değilim Gerçekçiyim”, Milliyet, 15.11.1985,

http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/iR_x2F_CVSLvyIA_x2B_xJeu911C Fg_x3D__x3D_, Erişim: 25.01.2021.

Muhtar, R., “Türkiye ile Aramızda Diyalog Kurulamaz”, Milliyet, 16.03.1985, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/aJj2VTjAm8462N1kEjWJFQ_x3D__x3D_, Erişim: 03.04.2021.

Muhtar, R., “Papandreu: Özal’a Evet Demek Vatanı Satmaktır”, Milliyet, 08.04.1985, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/aJj2VTjAm8462N1kEjWJFQ_x3D__x3D_, Erişim: 03.04.2021.

Muhtar, R., “Atina’da Yumuşama”, Milliyet, 17.01.1986, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/_x2B_9oL237_x2F_MRv2QDc1pyS AUg_x3D__x3D_, Erişim: 04.04.2021.

Muhtar, R. “Zirvede Sürpriz Sonuç”, Milliyet, 01.02.1988, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/HV3tMvBIAxUVv6ow9E5uuvw_x3D__x3D_, 05.04.2021.

Milliyet, “Kore Harbi Karşısında Hür Milletleri Biz de Destekliyoruz”, 01.07.1950, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/0mIXZAWPUX4zFBcV8GElng_x3D__x3D_, Erişim: 01.05.2020.

Milliyet, “Muhafif Çevreler Kararı Beğenmiyor”, 27.07.1950, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/y1JP3y14K2eTbpHpaR0iNQ_x3D__x3D_, Erişim: 01.05.2020.

Milliyet, “Adnan Menderes Cevap Veriyor”, 29.07.1950, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/y1JP3y14K2eTbpHpaR0iNQ_x3D__x3D_, Erişim: 01.05.2020.

Milliyet, “Hükümetin Kararını Beğenmeyenler Okusun! Amerika Ahitlere Riayet Etmeyen Devletlere Yardımını Kesecek”, 02.08.1950, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/y1JP3y14K2eTbpHpaR0iNQ_x3D__x3D_, Erişim: 01.05.2020.

Milliyet, “Füze Üsleri için Açıklama Yapılacak: Başvekil’in NATO Üslerine Dair İzahatı Bekleniyor”, 13.10.1959,

http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/IVrt2ALBmI3RKUEjpD8XOg_x3D__x3D_, Erişim: 02.06.2020.

Milliyet, “Johnson’un Mektubu”, 14.01.1966,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/BTrjRmsi4JJjB6lifMjVeg_x3D__x3D_, Erişim: 04.06.2020.

Milliyet, “İnönü’nün Johnson’a Cevabı”, 14.01.1966,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/BTrjRmsi4JJjB6lifMjVeg_x3D__x3D_, Erişim: 04.06.2020.

Milliyet, “Reagan Yönetiminin Türkiye ve Yunanistan’ı Askeri Açından Güçlendirmesi Bekleniyor”, 20.11.1980,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/qRnGx2eKND3pbUXVevpEog_x3D__x3D_, Erişim:08.10.2020.

Milliyet, “Turgut Özal Parti Kuracağını Açıkladı: Kimse Reyleri Tapusunda Sanmasın”, 18.05.1983,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/Ak12VKgSNXA8CM8c4i31zg_x3D__x3D_, Erişim: 02.12.2020.

Milliyet, “Özal Kafaoğlu’na İstirahat Tavsiye Etti”, 03.07.1983,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/cs1HDqCM26oH71QHxoCP9w_x3D__x3D_, Erişim: 03.12.2020.

Milliyet, “Akıman: Limni’nin Statüsünün Değiştirilmesine Asla Müsade Etmeyiz”, 16.09.1983,
<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=limniakıman&isAdv=false>, Erişim: 03.04.2021.

Milliyet, “Özal: Cumhurbaşkanımız ile Problemimiz Olmayacak”, 09.11.1983,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/cs1HDqCM26oH71QHxoCP9w_x3D__x3D_, Erişim: 03.02.2021.

Milliyet, “Cumhurbaşkanı Özal’ı Kabul Etti”, 09.11.1983,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/cs1HDqCM26oH71QHxoCP9w_x3D__x3D_, Erişim: 03.02.2021.

Milliyet, “Parti Kurma Çalışmaları için Son Hafta”, 10.05.1983,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/YId_x2F_SifwNJh0VFMHk_x2F_AKZQ_x3D__x3D_, Erişim: 02.12.2020.

Milliyet, “Başbakan, Washington’da Yaptığı TV Açık Oturumunda Gezisini Değerlendirdi”, 06.04.1985,

http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/2Qn8ADiQZdPwX0_x2B_IYou8JQ_x3D__x3D_, Erişim: 13.03.2021.

Milliyet, “Pakistan’a 50 Milyon Dolar Kredi Vereceğiz”, 13.05.1984, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/krU3jdoEoKiTlAtkCUWo7w_x3D__x3D_, Erişim: 14.04.2021.

Milliyet, “Ortadoğu’dan 17 Milyar Dolarlık İnşaat İşi Aldık”, 23.05.1984, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/krU3jdoEoKiTlAtkCUWo7w_x3D__x3D_, Erişim: 15.04.2021.

Milliyet, “Yunanistan’ı Köşeye Sıkıştıracağız”, 25.06.1984, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/zlsja1vr1313d0eOlkxEoQ_x3D__x3D_, Erişim: 02.04.2021.

Milliyet, “İran, Türkiye’den Arabuluculuk İstemiyor”, 30.07.1984, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/BRhz_x2B_4HWX5SeEN0DxMbdmg_x3D__x3D_, Erişim: 18.04.2021.

Milliyet, “Ben 1984’ün Başbakanıyım”, 17.08.1984, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/1GIwlTuhi767XnTqn1zxuw_x3D__x3D_, Erişim: 06.02.2021.

Milliyet, “Evren: Çapulcu ve Eşkıyaya Gerekli Ders Verilecek”, 30.08.1984, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/ZKzqDD7psGA7SpjJrnLJw_x3D__x3D_, Erişim: 07.02.2021.

Milliyet, “Atina Yine Sorun Yarattı: Ege Hava Sahası Trafiğe Kapatıldı”, 09.10.1984, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/_x2B_9oL237_x2F_MRv2QDc1pySAUg_x3D__x3D_, Erişim: 03.04.2021.

Milliyet, “ABD Yine İkili Oynadı”, 10.10.1984, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=güldüm geçtim anlamadın mı&isAdv=false>, Erişim: 03.04.2021.

Milliyet, “Güvenlik Evren’de, Ekonomi Özal’da”, 15.10.1984, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/ZKzqDD7psGA7SpjJrnLJw_x3D__x3D_, Erişim: 07.02.2021.

Milliyet, “Amerikalılar Özal Modeli’ne İsim Buldu: Özalizm”, 09.11.1984,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/krU3jdoEoKiTlAtkCUWo7w_x3D_x3D_, Erişim: 15.04.2021.

Milliyet, “Özal Yüksek Faizden Yakındır”, 15.11.1984,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/e7yix1saZpp0AU9XTgmNRA_x3D_x3D_, Erişim: 17.04.2021.

Milliyet, “İki Ekonomik Dergi Türkiye’yi Övdü”, 28.11.1984,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/krU3jdoEoKiTlAtkCUWo7w_x3D_x3D_, Erişim: 15.04.2021.

Milliyet, “Ankara ile Atina Silah Tüccarlarına Çalışıyor”, 05.01.1985,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/zlsja1vr1313d0eOlkxEoQ_x3D_x3D_, Erişim: 02.04.2021.

Milliyet, “Ben, Bu İşin İpini Kestim”, 08.01.1985,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/RK2qfXMiaEChXQV0GQ_x2B_jFw_x3D_x3D_, Erişim: 15.02.2021.

Milliyet, “Özal: Bulgaristan Konusunda Dikkatli Olmalıyız”, 24.01.1985,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/Y19Ovb35ZVO0hGj_x2F_esMjHA_x3D_x3D_, 20.04.2021.

Milliyet, “Papandreu’ya İhtar”, 01.02.1985,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/_x2B_9oL237_x2F_MRv2QDc1pySAUg_x3D_x3D_, Erişim: 04.04.2021.

Milliyet, “Treiki: Özal Geldi İlişkilerimiz Düzeldi”, 04.02.1985,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/krU3jdoEoKiTlAtkCUWo7w_x3D_x3D_, Erişim: 14.04.2021.

Milliyet, “Bulgar Baskısı Avrupa Basınında Yankılanıyor”, 21.02.1985,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/Y19Ovb35ZVO0hGj_x2F_esMjHA_x3D_x3D_, Erişim: 20.04.2021.

Milliyet, “Özal: Bulgarlar Yarını Düşünsün”, 22.02.1985,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/Y19Ovb35ZVO0hGj_x2F_esMjHA_x3D_x3D_, Erişim: 20.04.2021.

Milliyet, “TBMM’de Bulgaristan için Gizli Celse Yapıldı”, 21.02.1985,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/Y19Ovb35ZVO0hGj_x2F_esMjHA_x3D__x3D_, Erişim: 20.04.2021.

Milliyet, “Ordunun Özal’a Raporu”, 28.02.1985,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/Yuzt_x2F_9YN3_x2B_m6iJfX5Rm0bg_x3D__x3D_, Erişim: 04.03.2021.

Milliyet, “Türkiye’de ABD Radyo Antenine Hayır Dedik”, 30.03.1985,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/2Qn8ADiqZdPwX0_x2B_IYou8JQ_x3D__x3D_, Erişim: 12.03.2021.

Milliyet, “Özal’dan Papandreu’ya Yine Barış Taarruzu”, 04.04.1985,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/zlsja1vr1313d0eOlkxEoQ_x3D__x3D_, Erişim: 02.04.2021.

Milliyet, “Barış Katledildi”, 03.10.1985,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/e7yix1saZpp0AU9XTgmNRA_x3D__x3D_, Erişim: 17.04.2021.

Milliyet, “Halefoğlu, Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması Konusunda Açıklama Yaptı”, 11.10.1985,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/2Qn8ADiqZdPwX0_x2B_IYou8JQ_x3D__x3D_, Erişim: 14.03.2021.

Milliyet, “Ortadoğu’da Lider Türkiye”, 27.10.1985,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/P8nsS6LlcRrbyYdGVRwuHw_x3D__x3D_, Erişim: 10.03.2021.

Milliyet, “Özal Yabancı Gazetecilerle Görüştü: ABD ya Para Yardımı ya da Ticaret Yapsın”, 12.10.1985,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/2Qn8ADiqZdPwX0_x2B_IYou8JQ_x3D__x3D_, Erişim: 14.03.2021.

Milliyet, “Özal: Bastığımız Yerde Toprak Titrer”, 01.11.1985,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/P8nsS6LlcRrbyYdGVRwuHw_x3D__x3D_, Erişim: 15.03.2021.

Milliyet, “Eski Başbakanlar Davos Toplantısı için Konuştu: Hüzün Verici, Onur Kırıcı”, 05.02.1986,

http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/QQcxq5whivIofxSTJ3eN2A_x3D_x3D_, Erişim: 04.04.2021.

Milliyet, “ABD ile Esas Müzakere Başlıyor”, 07.02.1986,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/2Qn8ADiqZdPwX0_x2B_IYou8JQ_x3D_x3D_, Erişim: 16.03.2021.

Milliyet, “Halkımız da AET Üyeliği İstiyor,” 26.06.1986,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/GpAUNnde60ruWSocCuXWGb_g_x3D_x3D_, Erişim: 28.03.2021.

Milliyet, “SEİA’da Anlaşma”, 13.12.1986,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/iR_x2F_CVSLvyIA_x2B_xJeu911CFg_x3D_x3D_, Erişim: 17.03.2021.

Milliyet, “Ege’de Gerginlik”, 01.03.1987,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/brR06OiQP3N8ZA_x2B_cIkWkxA_x3D_x3D_, Erişim: 07.04.2021.

Milliyet, “Ankara’dan Atina’ya Sert Yanıt: Ege’de Sınırlandırma Yok”, 06.03.1987,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/brR06OiQP3N8ZA_x2B_cIkWkxA_x3D_x3D_, 07.04.2021.

Milliyet, “İnönü, Türkiye’nin de Yunanistan gibi Davranmasını İstediydi”, 11.03.1987,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/brR06OiQP3N8ZA_x2B_cIkWkxA_x3D_x3D_, Erişim: 06.04.2021.

Milliyet, “Kıbrıs Rum Dışışleri Bakanı Londra’da İcini Döktü”, 21.03.1987,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/DIHdM_x2B_xanG_x2B_g0szHeDJQ0w_x3D_x3D_, Erişim: 09.04.2021.

Milliyet, “Yunanistan’a Taviz Yok”, 26.03.1987,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/DIHdM_x2B_xanG_x2B_g0szHeDJQ0w_x3D_x3D_, Erişim: 07.04.2021.

Milliyet, “Ankara’dan İlk Yanıt: Önce Diyalog”, 31.03.1987,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/DIHdM_x2B_xanG_x2B_g0szHeDJQ0w_x3D_x3D_, Erişim: 07.04.2021.

Milliyet, “İnönü ABD Kongresini Uyardı: SEİA Feshedilebilir”, 06.04.1987,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/iR_x2F_CVSLvyIA_x2B_xJeu911C_Fg_x3D_x3D_, Erişim: 18.03.2021.

Milliyet, “Vatandaşın Tepkisi Sert Oldu: Evren, ABD’ye Gitmesin”, 11.04.1987,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/iR_x2F_CVSLvyIA_x2B_xJeu911C_Fg_x3D_x3D_, Erişim: 18.03.2021.

Milliyet, “Başbakan’dan ABD’ye Gözdağı”, 14.04.1987,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/iR_x2F_CVSLvyIA_x2B_xJeu911C_Fg_x3D_x3D_, Erişim: 20.03.2021.

Milliyet, “Başbakan’ın Bu Yıl Erken Seçim Olabilir Demesi, Muhalefeti Teyakkuzaya Geçirdi: Özal’ın Seçim Oyunu”, 14.04.1987,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/AMttrxvxPSCbacpOfJQ2QQ_x3D_x3D_, Erişim: 20.03.2021.

Milliyet, “Özal: Uzun, İnce Yolun Başındayız”, 15.04.1987,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/AMttrxvxPSCbacpOfJQ2QQ_x3D_x3D_, Erişim: 28.03.2021.

Milliyet, “AET için Tepkiler: Muhalefet Olumlu”, 15.04.1987,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/AMttrxvxPSCbacpOfJQ2QQ_x3D_x3D_, Erişim: 28.03.2021.

Milliyet, “AET’ye Halktan da Evet”, 16.04.1987,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/GpAUNnde60ruWSoCuXWGb_g_x3D_x3D_, Erişim: 28.03.2021.

Milliyet, “Özal Memnun: Başbakan’a göre Hayır’ların Çoğu ANAP Oyu”, 08.09.1987,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/RK2qfXMiaEChXQV0GQ_x2B_jFw_x3D_x3D_, Erişim: 20.02.2021.

Milliyet, “Özal: Gümülcine’deki Çatışma Zirveyi Etkilemez”, 30.01.1988,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/HV3tMvBIAxUVv6ow9E5uvw_x3D_x3D_, Erişim: 05.04.2021.

Milliyet, “Özal: Yunanistan AT’a Girişimize Engel Olmaz, Papandreu: Savaşa Kapıyı Kapatıyoruz”, 01.02.1988,

http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/HV3tMvBIAxUVv6ow9E5uvw_x3D_x3D_, Erişim: 05.04.2021.

Milliyet, “Özal: Haberler Abartmalı, Papandreu: Provokasyon”, 01.02.1988, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/HV3tMvBIAxUVv6ow9E5uvw_x3D_x3D_, Erişim: 05.04.2021.

Milliyet, “Özal-Papandreu Zirvesine İç Tepkiler”, 02.02.1988, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/HV3tMvBIAxUVv6ow9E5uvw_x3D_x3D_, Erişim: 06.04.2021.

Milliyet, “Muhafif Yunan Basını: Papandreu Eli Boş Döndü”, 02.02.1988, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/HV3tMvBIAxUVv6ow9E5uvw_x3D_x3D_, Erişim: 06.04.2021.

Milliyet, “Başbakan Özal, İzmir ve Manisa’da Konuştu: ANAP’ta Gergin Kongreler”, 22.02.1988, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/gtW5_x2B_5pPJ7ItJkVXiKjdHw_x3D_x3D_, Erişim: 05.03.2021.

Milliyet, “SEİA Ek Mektubu İmzalandı: ABD’ye Jest”, 28.02.1988, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/B1C28rSQgVSwqjU71NZBQQ_x3D_x3D_, Erişim: 15.01.2021.

Milliyet, “Birleşmiş Milletler ve ABD Harekete Geçti: Kıbrıs’ta Zirve Hazırlığı”, 28.02.1988, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/DlHdM_x2B_xanG_x2B_g0szHeDJQ0w_x3D_x3D_, Erişim: 09.04.2021.

Milliyet, “Özal’dan Batı’ya Uyarı”, 28.05.1988, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/_x2F_iXLfe_x2B_ZzNvCQoKd13bmnQ_x3D_x3D_, 01.04.2021.

Milliyet, “Demirel’den Hacı Özal’a Sert Eleştiri: Kabe de İstismar Edildi”, 24.07.1988, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/krU3jdoEoKiTlAtkCUWo7w_x3D_x3D_, Erişim: 14.04.2021.

Milliyet, “Özal: Filistin Devleti Hayırlı Olsun”, 16.11.1988, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/e7yix1saZpp0AU9XTgmNRA_x3D_x3D_, Erişim: 17.04.2021.

- Milliyet, “Özal: Sovyetlerdeki Olayları Uzaktan İzliyoruz”, 15.12.1988,
<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1988/12/15>, Erişim: 02.05.2021.
- Milliyet, “Bulgar Kurbanları 25”, 24.05.1989,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/XHQG6_x2F_icSII23GX7HrReDA_x3D_x3D_, Erişim: 20.04.2021.
- Milliyet, “Sofya’ya Milli İhtar”, 25.06.1989,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/XHQG6_x2F_icSII23GX7HrReDA_x3D_x3D_, Erişim: 20.04.2021.
- Milliyet, “Jivkov’un Ümüğüne Çökeceğim”, 02.07.1989,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/XHQG6_x2F_icSII23GX7HrReDA_x3D_x3D_, Erişim: 20.04.2021.
- Milliyet, “İnönü’den Denктаş’a Destek”, 28.07.1989,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/DIHdM_x2B_xanG_x2B_g0szHeDJQ0w_x3D_x3D_, Erişim: 09.04.2021.
- Milliyet, “Aileler Bölündü”, 22.08.1989,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/pOIy1AxR_x2F_DIZCVYQpZqKBQ_x3D_x3D_, Erişim: 20.04.2021.
- Milliyet, “Yılmaz: Azerilere Yakınlık Duyuyoruz”, 19.01.1990,
<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Azeriler/>, Erişim: 26.04.2021.
- Milliyet, “Özal’ın Azeri Gafına Tepki”, 20.01.1990,
<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1990/01/20>, Erişim: 26.04.2021.
- Milliyet, “Türkiye’ye Yeni Rol”, 07.05.1990,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/ZSxccv_x2F_ONjS1818hyKWZbw_x3D_x3D_, Erişim: 03.05.2021.
- Milliyet, “Özal’dan Farklı Bakış”, 17.07.1990,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/ZSxccv_x2F_ONjS1818hyKWZbw_x3D_x3D_, Erişim: 08.05.2021.
- Milliyet, “Özal Tek Yönetici”, 07.08.1990,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/4wddRCo4hju_x2F_YnAChd5qag_x3D_x3D_, Erişim: 22.04.2021.

Milliyet, “Özal: Kaçınılmaz Olursa Harp”, 12.08.1990,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/4wddRCo4hju_x2F_YnAChd5qag_x3D__x3D_, Erişim: 22.04.2021.

Milliyet, “Saddam Battıkça Batıyor”, 27.08.1990,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/_x2F_UcJE5a3V4ap_x2F_GHKltJ5Ow_x3D__x3D_, Erişim: 22.04.2021.

Milliyet, “Savaşa Hayır”, 17.09.1990,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/CxlpWuOpOMugjsCc_x2B_VxbSQ_x3D__x3D_, Erişim: 09.05.2021.

Milliyet, “DYP’nin Kozu Pahalılık”, 21.09.1990,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/ZSxccv_x2F_ONjS1818hyKWZbw_x3D__x3D_, Erişim: 09.05.2021.

Milliyet, “Uyarı Gibi İstifa”, 04.12.1990,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/1GIwlTuhi767XnTqn1zxuw_x3D__x3D_, Erişim: 11.05.2021.

Milliyet, “Özal ANAP Milletvekilleriyle İstifayı Değerlendirdi: Generaller Hazır Olmalı”, 07.12.1990,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/A6oZe_x2B_LoeGvnOB6vzyqlsw_x3D__x3D_, Erişim: 23.04.2021.

Milliyet, “Özal: Üsler ABD’nin Emrinde”, 18.01.1991,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/A6oZe_x2B_LoeGvnOB6vzyqlsw_x3D__x3D_, Erişim: 23.04.2021.

Milliyet, “Kürtler, Kültürel Haklara Sahip Olacak”, 03.03.1991,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/Gyvw2EFDp5wFoKIcsb0gQg_x3D__x3D_, Erişim: 24.04.2021.

Milliyet, “Özal, Talabani’nin Başkentte Gizlice Hükümet Yetkilileriyle Görüşüp Gittiğini Açıkladı”, 12.03.1991,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/Gyvw2EFDp5wFoKIcsb0gQg_x3D__x3D_, Erişim: 24.04.2021.

Milliyet, “Muhalefetten Cumhurbaşkanı’nın Kürt Politikasına Sert Tepki: Özal Ateşle Oynuyor”, 14.03.1991,

http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/cnxVS2FkZYw5TEy_x2F_r3gAgQ_x3D_x3D_, Erişim: 24.04.2021.

Milliyet, “Özal’a Çoşkulu Karşılama: Azerbaycan’a Türk Yatırımı”, 16.03.1991, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1991/03/16>, Erişim: 28.04.2021.

Milliyet, “Bağımsız Azerbaycan’a Türkiye Modeli”, 08.05.1991, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Azerbaycan/>, Erişim: 28.04.2021.

Milliyet, “Çekiç Gücün Sınır Ötesi Harekat Endişesi”, 22.07.1991, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1991/07/22>, Erişim: 26.04.2021.

Milliyet, “Araplardan Barış Suyuna Tepki”, 07.10.1991, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/e7yix1saZpp0AU9XTgmNRA_x3D_x3D_, 18.04.2021.

Milliyet, “Demirel: Özal’ın İpoteği Olmayacak”, 24.10.1991, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1991/10/24>, Erişim: 27.04.2021.

Milliyet, “Akayev: Türkiye Çobanyıldızımız”, 24.12.1991, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1991/12/24>, Erişim: 28.04.2021.

Milliyet, “Karadeniz Ekonomik İşbirliği Anlaşması, Türkiye’yi Dünya Basınında Doruğa Tırmandırdı”, 28.06.1992, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Karadeniz%20Ekonomik%20%C4%B0%C5%9Fbirli%C4%9Fi/>, Erişim: 01.09.2021.

Milliyet, “Özal: KEİB İmzalamalıydım”, 01.07.1992, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1992/07/01>, Erişim: 01.09.2021.

Milliyet, “New York Times’in İddiası: Türkiye ve İran Mücadele Ediyor”, 01.01.1992, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1992/01/>, Erişim: 27.04.2021.

Milliyet, “Özal Washington Times’a Yazdı”, 22.01.1992, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1992/01/22>, Erişim: 30.04.2021.

Milliyet, “Türkiye Siyasi Alanda Dev Gibi: Her Gün Övgü Yağıyor”, 17.02.1992, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1992/02/17>, Erişim: 27.04.2021.

Milliyet, “Özal: Ermeni’yi Korkutalım”, 06.03.1992, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1992/03/06>, Erişim: 27.04.2021.

Milliyet, “Asker Kullanmak Dünyadan Koparır”, 25.05.1992, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1992/05/25>, Erişim: 01.05.2021.

Milliyet, “Türk Ortak Pazarı Erken”, 31.10.1992,
<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1992/10/31>, Erişim: 28.04.2021.

Milliyet, “Özal: Balkanları Karıştırdım”, 17.01.1993,
<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1993/01/17>, Erişim: 01.05.2021.

Milliyet, “Siz Havadan Biz Karadan”, 30.01.1993,
<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1993/01/30>, Erişim: 30.04.2021.

Milliyet, “Bosna için Atak: Özal İslam Ülkeleriyle Bir Dizi Telefon Görüşmesi Yaptı”, 31.12.1992, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1992/12/31>, Erişim: 30.04.2021.

Milliyet, “Özal Meydan Okudu”, 14.02.1993,
<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1993/02/14>, Erişim: 30.04.2021.

Milliyet, “Özal’ın Gezisi Dünya Basınında: Balkanlarda Osmanlı Mirası”, 16.02.1993, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1993/02/16>, Erişim: 30.04.2021.

Nar, C. “Barış Suyu Projesine İsrail Gölgesi”, Milliyet, 23.09.1987,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/e7yix1saZpp0AU9XTgmNRA_x3D__x3D_, Erişim: 18.04.2021.

Oral, S., “Özal: Saldırıları Birliğimizi Güçlendirir”, Milliyet, 14.10.1984,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/7_x2B_k4yRn6nJhfpqR9267Ypw_x3D__x3D_, Erişim: 07.02.2021.

Oral, S., “Özal’ın Endişesi: Cumhurbaşkanı Özal, Türki Cumhuriyetlere Daha Farklı Bir Dış Politika Uygulanması Gerektiğini Söyledi”, Milliyet, 08.03.1992,
<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1992/03/08>, Erişim: 28.04.2021.

Ölmez, Y., “Özal: Devletin Partisi Olmaz Vatandaşın Partisi Olur”, Milliyet, 01.02.1983,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/Ak12VKgSNXA8CM8c4i31zg_x3D__x3D_, Erişim: 02.12.2020.

Öymen, E. E., “Özal BBC’de Yunanistan için Kısa Konuştu: İlgielenmiyorum Artık”, Milliyet, 28.03.1987,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/DIHdM_x2B_xanG_x2B_g0szHeDJQ0w_x3D__x3D_, 07.04.2021.

Öymen, A., “Kim Ne Dedi, Ne Demedi?”, Milliyet, 10.12.1992, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=güzelyurtmesutyılmaz&isAdv=false>, Erişim: 10.04.2021.

Özal, T., “1983’ten 1984’e Türkiye’nin Genel Görünümü”, Milliyet, 02.01.1984, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/_x2B_fALojOr1D5nizYIR6QaRw_x3D_x3D_, Erişim: 17.02.2021.

Perlman, M., “Cumhurbaşkanı Özal’ın Le Figaro’ya Demeci: Tek Füze Bile, Misilleme İçin Yeterli”, Milliyet, 02.02.1991, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1991/02/02>, Erişim: 27.04.2021.

Perlman, M., “Özal’dan Kürtlere Evet”, Milliyet, 13.03.1991, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/Gyvw2EFDp5wFoKIcsb0gQg_x3D_x3D_, Erişim: 24.04.2021.

Sazak, D., “Özal: Merkezde Yer Almayı İstemedim”, Milliyet, 28.04.1983, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/cs1HDqCM26oH71QHxoCP9w_x3D_x3D_, Erişim: 02.12.2020.

Sazak, D., “ABD Tehdidine Rest: Özal, Ermeni Sorunun Şantaj Olmaktan Çıkarılmasını İstedi”, Milliyet, 16.12.1988, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/iR_x2F_CVSLvyIA_x2B_xJeu911CFg_x3D_x3D_, Erişim: 30.03.2021.

Sazak, D., “İşte Musul-Kerkük Sırrı”, Milliyet, 06.01.2002, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/4wddRCo4hju_x2F_YnAChd5qag_x3D_x3D_, Erişim: 22.04.2021.

Songur, İ., “Türkiye’ye Yatırım için Açık Çek”, Milliyet, 29.03.1985, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/Yuzt_x2F_9YN3_x2B_m6iJfX5Rm0bg_x3D_x3D_, Erişim: 11.03.2021.

Songur, İ., “Cuellar’dan Rum Ağzı”, Milliyet, 10.06.1988, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/DIHdM_x2B_xanG_x2B_g0szHeDJQ0w_x3D_x3D_, Erişim: 09.04.2021.

Tartan, H., “Özal’a ABD’de Yüz Üzerinden Yüz”, Milliyet, 09.04.1985, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/2Qn8ADiqZdPwX0_x2B_IYou8JQ_x3D_x3D_, Erişim: 13.03.2021.

Tartan, H., “Ege’de Sınır Savaşı”, Milliyet, 20.03.1987, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/brR06OiQP3N8ZA_x2B_cIkWkxA_x3D__x3D_, Erişim: 07.04.2021.

Tayyar, Ş., “Özal: PKK Bu Mecliste”, Milliyet, 27.12.1991, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/ZSxcccv_x2F_ONjS1818hyKWZbw_x3D__x3D_, Erişim: 17.05.2021.

Tayyar, Ş., “Hükümetle Diyalogsuzluktan Yakındı Özal: Demirel Yalnız Kalıyor”, Milliyet, 20.05.1992, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1992/05/20>, Erişim: 02.05.2021.

Tayyar, Ş., “Özal’ın Osmanlı Planı”, Milliyet, 14.12.1992, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1992/12/14>, Erişim: 28.04.2021.

Tokatlıoğlu, L., “Asker Göndermeme Kararı Değişebilir”, Milliyet, 21.08.1990, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/hIMi7_x2B_yJaCpybuUUc_x2B_Ru1A_x3D__x3D_, Erişim: 23.04.2021

Tüzecan, T., “Özal’dan Uyarı”, Milliyet, 29.01.1989, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/_x2F_iXLfe_x2B_ZzNvCQoKd13bmnQ_x3D__x3D_, Erişim: 01.04.2021.

Yalçın, N., “Yunanistan’ı Protesto Ettik”, Milliyet, 11.10.1984, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/_x2B_9oL237_x2F_MRv2QDc1pySAUg_x3D__x3D_, Erişim: 03.04.2021.

Yalçın, N., “Bulgar Zulmü MGK’de”, Milliyet, 10.02.1985, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/Y19Ovb35ZVO0hGj_x2F_esMjHA_x3D__x3D_, Erişim: 20.04.2021.

Yalçın, N., “Sofya’ya Nota Verdik”, Milliyet, 23.02.1985, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/Y19Ovb35ZVO0hGj_x2F_esMjHA_x3D__x3D_, Erişim: 20.04.2021.

Yalçın, N., “Özal’ın Amerika Çıkarması”, Milliyet, 25.03.1985, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/jLu6Rz4o9DgcBCE8mjbjkg_x3D__x3D_, Erişim: 12.03.2021.

Yalçın, N., “PKK’ya Helikopterli Yardım Düğümü Hala Çözülemedi: ABD’nin İnkâr Direnişi”, Milliyet, 17.01.1992, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1992/01/17>, Erişim: 26.04.2021.

Yavuz, T., “Ortadoğu’ya Biz İstikrar Getiririz”, Milliyet, 22.10.1985,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/2Qn8ADiqZdPwX0_x2B_IYou8JQ_x3D__x3D_, Erişim: 10.03.2021.

Yavuz, T., “Özal: Avrupa Parlamentosu Bir Sahtekarın Raporunu Yayınladı”, Milliyet, 27.10.1985,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/P8nsS6LlcRrbyYdGVRwuHw_x3D__x3D_, Erişim: 10.03.2021.

Yavuz, T., “Başbakan Özal Houston’da Gazetecilere Yemek Verdi”, Milliyet, 14.03.1987,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/brR06OiQP3N8ZA_x2B_cIkWkxA_x3D__x3D_, Erişim: 07.04.2021.

Yavuz, T., “ABD, Sırtını Döndü”, Milliyet, 11.04.1987,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/iR_x2F_CVSLvyIA_x2B_xJeu911CFg_x3D__x3D_, Erişim: 19.03.2021.

Yavuz, T., “Özal’ın Tek Atımlık Silahı”, Milliyet, 16.12.1988,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/iR_x2F_CVSLvyIA_x2B_xJeu911CFg_x3D__x3D_, Erişim: 30.03.2021.

Yavuz, T., “Özal’ın Azeri Gafi”, Milliyet, 19.01.1990,
<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1990/01/19>, Erişim: 26.04.2021.

Yavuz, T., “Özal ABD’yi İkna için Kendini Ortaya Koydu: Ya Ben Ya Ermeniler”, Milliyet, 21.01.1990,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/CxlpWuOpOMugjsCc_x2B_VxbSQ_x3D__x3D_, Erişim: 04.11.2020.

Yavuz, T., “Bush Saçmaladı”, Milliyet, 22.04.1990,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/CxlpWuOpOMugjsCc_x2B_VxbSQ_x3D__x3D_, Erişim: 04.11.2020.

Yavuz, T., “Özal, ABD’nin Gözbebeği”, Milliyet, 03.03.1991,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/UArkDaPGHlcp3NioisiH4w_x3D__x3D_, Erişim: 24.04.2021.

Yavuz, T., “Washington Dikkatini Şimdi de Kıbrıs, Kürtler ve Orta Asya’ya Çeviriyor: Türk-ABD Şeytan Üçgeni”, Milliyet, 08.11.1991,
<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1991/11/08>, Erişim: 26.04.2021.

Yelçe, Ö. “Özal’ın Irak Gezisi Diğerlerinden Başarılı Geçti”, Milliyet, 31.05.1984, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/BRhz_x2B_4HWX5SeEN0DxBdmg_x3D_x3D_, Erişim: 18.04.2021.

Yıldız, İ., “Evren: Yılanın Başı Küçükken Ezilmeli”, Milliyet, 05.10.1984, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/7_x2B_k4yRn6nJhfpqR9267Ypw_x3D_x3D_, Erişim: 07.02.2021.

Yinanç, B. “İsrail’e Büyükelçilik Gündemde”, Milliyet, 30.10.1991, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/e7yix1saZpp0AU9XTgmNRA_x3D_x3D_, Erişim: 18.04.2021.

Yurtsever, A. H., “Makedonya Parlamentosu Başkanı Andov Milliyet’e İsteklerini Açıkladı”, Milliyet, 26.01.1992, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1992/01/26>, Erişim: 30.04.2021.

Yurtsever, A. H., “Müdahale Olmazsa Katliam Olur”, Milliyet, 17.04.1992, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1992/04/17>, Erişim: 30.04.2021.

Zarif, B., “Özal ile Papandreu Aynı Masaya Oturdular: Yemekte Buluştular”, Milliyet, 03.02.1986, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/QQcxq5whivIofxSTJ3eN2A_x3D_x3D_, Erişim: 04.04.2021.

Zarif, B., “Başbakan Cezayir’de Özür Diledi”, Milliyet, 05.02.1985, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/krU3jdoEoKiTlAtkCUWo7w_x3D_x3D_, Erişim: 15.04.2021.

Zarif, B., “Türkiye’nin Köprü Rolü Büyüyor”, Milliyet, 18.04.1985, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/krU3jdoEoKiTlAtkCUWo7w_x3D_x3D_, Erişim: 15.04.2021.

ÇEVİRİMİÇİ KAYNAK

32. Gün Arşivi. (2020, Ekim 13). Turgut Özal 32. Gün’de: 1993 32. Gün Arşivi (Video). Youtube. https://www.youtube.com/watch?v=YQvs1YLdiOo&t=747s&ab_channel=32.G%C3%BCnAr%C5%9Fivi, Erişim: 03.01.2021.